TURUN
YLIOPISTO
UNIVERSITY
OF TURKU

Herkistyneen mielen enteet:

Etnografinen tutkimus suomalaisten kertomista toisen maailmansodan yliluonnollisista kokemuksista ja kokemusperinnön luomisesta

Satumaarit Myllyniemi

TURUN YLIOPISTON JULKAISUJA – ANNALES UNIVERSITATIS TURKUENSIS
SARJA – SER. B OSA – TOM. 730 | HUMANIORA | TURKU 2025

TURUN
YLIOPISTO
UNIVERSITY
OF TURKU

HERKISTYNEEN MIELEN ENTEET:

Etnografinen tutkimus suomalaisten kertomista toisen maailmansodan yliluonnollisista kokemuksista ja kokemusperinnön luomisesta

Satumaarit Myllyniemi

TURUN YLIOPISTON JULKAISUJA – ANNALES UNIVERSITATIS TURKUENSIS
SARJA – SER. B OSA – TOM. 730 | HUMANIORA | TURKU 2025

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Folkloristiikka
Tohtoriohjelma JUNO

Työn ohjaajat

Anne Heimo
Turun yliopisto

Riitta-Marja Leinonen
Oulun yliopisto

Vesa-Pekka Herva
Oulun yliopisto

Tarkastajat

Ulla Savolainen
Helsingin yliopisto

Ville Kivimäki
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Vastaväittäjä

Ulla Savolainen
Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kielenhuolto: Merja Suomela
Tiivistelmän käännös: Mikko Alapuro

ISBN 978-952-02-0266-8 (PRINT)
ISBN 978-952-02-0267-5 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Print)
ISSN 2343-3191 (Online)
Painosalama, Turku, Suomi 2025

Sodan herkistämille

TURUN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Folkloristiikka
SATUMAARIT MYLLYNIEMI: Herkistyneen mielen enteet: Etnografinen tutkimus suomalaisten kertomista toisen maailmansodan yliluonnollisista kokemuksista ja kokemusperinnön luomisesta
Väitöskirja, 231 s.
Tohtoriohjelma JUNO
Marraskuu 2025

TIIVISTELMÄ

Vuosina 2017–2023 etnografisesti muodostamani tutkimusaineisto käsittää 218 suomalaisen kokemuskertomukset toisen maailmansodan yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista. Aineisto sisältää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston syksyllä 2017 järjestämän *Yliluonnollinen sota* -muistitietokeruun vastaukset. Tutkimuskysymystä ei ole aiemmin itsenäisesti käsitelty, ja se innosti ihmisiä avautumaan. Tutkimus rikastaa ja haastaa tuttuja tulkintoja sekä avaa näkymää tiedon katveeseen jääneeseen. Viidennes aineistosta perustuu kertojan omakohtaiseen kokemukseen. Suurin osa on läheisille periytyneitä muistoja. Kokemuskertomukset liittyvät enteisiin omasta, läheisen ihmisen tai Suomen kohtalosta sota- ja kotirintamalla sekä evakkoteillä. Lähestyn kokemuskertomuksia muistitietotutkijoiden tavoin subjektiivisina, moniäänisinä ja hedelmällisinä.

Tutkimuksessa selviää, että sotaan liittyvät yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset ovat yleisiä ja tavallisten ihmisten kokemia. Kaikki eivät ole kuitenkaan tulleet kuulluiksi ja ymmärretyiksi sodan jälkeisessä Suomessa, ja osa kuulemastani on sellaista, josta on vaiettu ja joka on aiheuttanut leimaamista. Kokemus on ollut henkilökohtaisesti arkaluonteinen tai tulkinta yhteiskunnallisen keskustelun kannalta vaikea. Monen kertojan kokemuskertomus on perhemuisto, ja jotkut kertojista avautuvat kokemuksesta julkisesti ensimmäisen kerran tähän tutkimukseen. Laadullisessa analyysissa tarkastelen kokemuskertomusten ominaispiirteitä, teemoitan ne kokemistavoiksi ja kytken tapahtumahistoriaan, vertailen kokemuskertomusten sisältämiä tunteita ja affekteja sekä yliluonnollisen tulkintoja ja liittymistä uskomuksellisuuteen. Jaan aineiston kristinuskoa, kansanuskoa, henkisyyttä ja rationaalista tulkintaa korostaviin. Lisäksi tutkin, millaisia intersubjektiivisia yhteyksiä kokemuskertomusten välillä on.

Tarkastelen aineistoa myös kulttuuriperinnön, kokemusperinnön, lähteenä ja pohdin sen potentiaalia. Kokemuskertomusten avulla on mahdollista vahvistaa emotionaalista sidettä sodan kokeneisiin ja eläytyä luovasti merkityksiä etsivien yksilöiden yleisinhimilliseen kokemusmaailmaan. Kriittisten kulttuuriperinnön tutkijoiden tavoin haluan voimistaa käsitystä tavallisista ihmisistä kulttuuriperinnön luojina. Kokemusperintö tuo uutta sisältöä sodan perinteisille muistopaikoille ja arjen maisemiin sekä kutsuu sellaiset ihmiset osallistumaan, jotka on ohitettu. Sodan muistamisen kulttuuri on kertojien näköistä ja moniäänisempää kuin miten se on julkisesti esitetty.

ASIASANAT: kokemuskertomus, yliluonnollinen kokemus, etnografia, elävä ja aineeton kulttuuriperintö, kriittinen kulttuuriperinnön tutkimus, kokemusperintö, soveltava antropologia, tunteet, affektit, spektraalisuus, intersubjektiivisuus, suomalainen sodan muistamisen kulttuuri

UNIVERSITY OF TURKU
Faculty of Humanities School of History, Culture and Arts Studies
Folkloristics
SATUMAARIT MYLLYNIEMI: Premonitions of a Sensitized Mind:
An Ethnographic Study of Supernatural Experiences of World War II Narrated by Finns and the Creation of Experience-Based Cultural Heritage
Doctoral Dissertation, 231 pp.
Doctoral Programme JUNO
November 2025

ABSTRACT

My ethnographically created research data from the years 2017–2023 consists of the personal experience narratives of 218 Finns about World War II experiences that have been interpreted as supernatural. The data includes responses to the *Yliluonnollinen sota* (The Supernatural War) memory collection organized by the Finnish Literature Society in the autumn of 2017. This research question has not been previously studied independently, which encouraged people to open up. The study enriches and challenges familiar interpretations and opens up a perspective to information that has been overlooked. One fifth of the data consists of the narrators' personal experiences. A large part of the data are memories that have been passed on to loved ones. These personal experience narratives are about premonitions of the fate of oneself, a loved one or Finland in the front lines, the home front or during evacuation. Like oral historians, I approach personal experience narratives as subjective, diverse and fruitful.

The study reveals that war-related experiences that have been interpreted as supernatural are common and have been experienced by ordinary people. Not all of them have been heard and understood in post-war Finland, however, and many of the things I heard have not been spoken of and have caused stigmatization. The experience has been personally delicate, or its interpretation problematic in terms of societal discourse. The personal experience narrative of many narrators is a family memory; in this study, some of the narrators are speaking publicly for the first time. In the qualitative analysis I study the typical characteristics of personal experience narratives, thematize them into ways of experiencing and link them to event history, compare the emotions and affects in the personal experience narratives and interpretations of the supernatural and their relation to beliefs. I divide the data into narratives emphasizing Christianity, folk beliefs, spirituality and rational interpretation. I also study what kind of intersubjective links there are between personal experience narratives.

I also study the data as a source of cultural heritage, of experience-based cultural heritage, and consider its potential. Through personal experience narratives, it is possible to strengthen emotional ties to those who experienced the war and to creatively step into the universal world of experience of individuals seeking meaning. Like critical scholars of cultural heritage, I want to strengthen the view of ordinary people as the creators of cultural heritage. Experience-based cultural heritage gives new meaning to traditional memorial sites and everyday scenes and invites people who have been ignored to participate. The culture of remembering the war has the face of its narrators and is more diverse than its traditional public presentation.

KEYWORDS: personal experience narrative, supernatural experience, ethnography, living and intangible cultural heritage, critical cultural heritage study, experience-based cultural heritage, applied anthropology, emotions, affects, spectrality, intersubjectivity, Finnish culture of remembering the war

Kiitos

Ilman kertojia ei tutkimusta olisi. Ihailen heidän rohkeuttaan kertoa henkilökohtaisista ja tunteita herättävistä kokemuksista. Kertojien ansiosta tutkimusaineisto on todistusvoimainen ja uutta tietoa tuova. Kiitos asiantunteville ohjaajilleni. Turun yliopiston folkloristiikan professori Anne Heimo avasi näkymän muistitietotutkimukseen ja kokemuskertomusten käsittelyyn ja toivoi minun lukevan muistitietotutkija Alessandro Portellin käsityksiä muistitiedosta moniäänisenä, subjektiivisena ja hedelmällisenä tietona. Oulun yliopiston arkeologian professori Vesa-Pekka Herva on tutkinut toisen maailmansodan materiaalista perintöä Lapissa sekä sodan paikkoihin liittyviä yliluonnollisia kokemuksia. Hän ohjasi minut tutustumaan kokemuksiin spektraalisina eli aikatasoja limittävinä ilmiöinä ja tutkimaan, miten sota ”kummittelee” nykyajassa. Hän toivoi minun pohtivan yliluonnollisia kokemuksia kulttuuriperintönä. Oulun yliopiston kulttuuriantropologian tutkijatohtori Riitta-Marja Leinonen on erikoistunut tabuluonteisiin aiheisiin, sekä siihen, millaista suhtautumista tutkija voi kohdata niitä tutkiessaan. Hänen ajatuksistaan oli apua, kun tunnistin, harvoin mutta toisinaan, ennakkoluuloista suhtautumista vaikeaa tutkimusaihettani kohtaan. Vuosina 2017–2019 olin Oulun yliopiston kulttuuriantropologian oppiaineen väitöskirjatutkija. Vuodesta 2020 siirryin Turun yliopistoon, jossa useat folkloristit ovat erikoistuneet kokemuskertomusten ja yliluonnollisten kokemusten tutkimiseen. Viehätyin myös muistitietotutkijoiden aktivistisesta suhtautumistavasta. He nostavat alhaalta päin sellaiset ihmiset esille, jotka ovat olleet historiankirjoituksessa näkymättömiä, sekä tulleet väheksytyiksi ja leimatuiksi. Muistitietotutkijoiden ajattelu laajenee myös kulttuuriperinnön tutkimukseen sekä ruohonjuuritason kehittämistyöhön.

Kiitän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston, kirjaston ja kustantamon henkilökuntaa hyvästä yhteistyöstä. Seura järjesti muistitietokeruun tutkimuskysymyksestäni syksyllä 2017, kirjaston informaatikot auttoivat löytämään tutkimuskirjallisuutta ja kustantamo, SKS Kirjat, kustansi syksyllä 2021 yleistajuisen tietokirjani *Yliluonnollinen sota 1939–1945*. Tietokirja perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vanhaan arkistoaineistoon. Kiitän toimittajia lehti-, radio- ja televisiojutuista sekä podcasteista, joihin olen saanut osallistua. Kiitos tahoille, jotka ovat pyytäneet minua pitämään yleisöluentoja, sekä foorumeille, joissa tekstejäni on jul-

kaistu. Tutkimukseni saama mediahuomio synnytti vireän julkisen keskustelun. Kun kerroin eri yhteyksissä kuulemistani kokemuksista, niin ihmiset tunnistivat itsensä ja yhtyivät kerrontaan. Kiitos esitarkastajille, dosenteille, Ulla Savolaiselle ja Ville Kivimäelle. He toivat rakentavia ehdotuksia väitöskirjani viimeistelyyn. Kiitos Ulla Savolaiselle lupautumisesta vastaväittäjäksi ja sitoutumisesta arvostelijan tehtävään. Kiitos dosentti Riina Haanpäälle tiedekunnan edustajaksi lupautumisesta ja Anne Heimolle kustoksena toimimisesta. Ilman rahoitusta ei väitöskirjan tekeminen olisi ollut mahdollista. Kiitän Suomen Kulttuurirahastoa ja Turun yliopistosäätiötä työskentelyapurahoista, Työllisyysrahastoa aikuisopintotuesta sekä Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma Junoa viimeistelyapurahasta.

Kiitos perheelleni, kaksostyttärilleni Sateelle ja Tuulelle, miehelleni Samille ja äidilleni Anikselle rakkaudesta ja huolenpidosta. Kiitos ystävilleni kannustuksesta. Olen kohdannut vuosien varrella paljon inspiroivia ja keskustelevia ihmisiä. Kiitos kaikille! Väitöskirjan kirjoittamisen vastapainoksi nautin virkistävistä vaelluksista bordercollie Igorin kanssa. Koiramme kuoli 15-vuotiaana marraskuussa 2024, ja tutkimuksen loppuvaiheessa tein surutyötäni. Elokuussa 2025 uusi ilo tuli elämään, kun saimme koiranpennun, bordercollie Antin. Seikkailu on alussa.

Tajusin kentällä, kuinka ajankohtainen tutkimusaiheeni on ja miten toisen maailmansodan yliluonnolliset kokemukset tulevat lähelle nykyarkea. Sodan pelko ja epävarmuus täyttivät suomalaisten mielet Venäjän hyökättyä Ukrainaan 24.2.2022. Konflikti tosin alkoi jo vuonna 2014 Venäjän vallattua Krimin, mutta ihmiset reagoivat erityisen voimakkaasti vasta sodan laajettua koko Ukrainan alueelle. Sota synnytti humanitäärisen kriisin, jollaista ei ole nähty Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen. Miljoonat ukrainalaiset ovat joutuneet jättämään kotinsa. 8.2.2022 suomalainen mies, joka kutsui itseään tavalliseksi palomieheksi, oli nähnyt taivaalla pilvimuodostelmassa vihaisen näköisen miehen. Hän kirjoitti tietävänsä, että kansanuskon mukaan tulkitseva voisi nähdä sen enteenä.[1]

30.9.2025 Mäntsälän Mäntylässä ihmeellisiä vuosia hämmästellen,
Satumaarit Myllyniemi

[1] SKS KRA. Tmyk 9. 2017–2023.

Sisällys

Kiitos **6**

Sisällys **8**

1 Johdanto **11**
1.1 Tutkimusaihe 11
1.2 Tutkimuskysymykset ja -tavoitteet sekä analyysimenetelmä 15

2 Teoreettiset lähtökohdat **18**
2.1 Kokemuskertomus 18
2.2 Yliluonnollinen kokemus 22
2.3 Tunteet ja affektit 26
2.4 Intersubjektiivisuus 30
2.5 Kokemusperintö 32

3 Metodologiset lähtökohdat **35**
3.1 Etnografia 35
3.2 Tutkimusaineiston muodostaminen 43
3.3 Asemoitumiseni tutkimusprosessissa 52
3.4 Eettiset kysymykset 56

4 Kokemistavat ja sodan vaiheet **60**
4.1 Kokemistavat 60
4.2 Sodan vaiheiden ja kokemistapojen yhteydet 66

5 Yliluonnollisen uskomukselliset tulkinnat **88**
5.1 Käsitellyt tulkinnat 89
5.2 Vaietut, spektraaliset kokemukset 107

6 Tunteet, affektit ja intersubjektiivisuus **121**
6.1 Kertojien omat kokemukset 124
6.2 Periytyneet kokemuskertomukset 155
6.3 Omakohtaiset muistot Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa 175
6.4 Kokemuskertomusten intersubjektiivisuus 181

7 Kokemuskertomukset kokemusperinnön lähteinä **185**
7.1 Kulttuuriperintöajattelun kehityskaari 186
7.2 Kokemusperintö kokemuspaikoissa 192

8 Johtopäätökset 202

Lähteet 207

Liitteet 229
Liite 1. Muistitietokeruuesite, SKS 2017 229
Liite 2. Mediayhteistyö, esitykset ja julkaisut 230

Taulukkoluettelo

Taulukko 1. Kertojien sukupuolijakauma. 46
Taulukko 2. Kertojien ikäjakauma. 46
Taulukko 3. Kertojien kotipaikka. 47

Kuvioluettelo

Kuvio 1. Kokemistapojen jakautuminen aineistossani....61
Kuvio 2. Kokemistavat sodan eri vaiheissa....69
Kuvio 3. Oman kohtalon, toisen kohtalon ja Suomen kohtalon enteiden jakautuminen sodan eri vaiheissa. 70

1 Johdanto

1.1 Tutkimusaihe

Väitöskirjassani tutkin suomalaisten toisen maailmansodan yliluonnollisiksi tulkitsemia kokemuksia. Tein 76 haastattelua, ja 97 ihmistä lähetti minulle kirjallisen kokemuskertomuksensa. Lisäksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto järjesti tutkimuksen tueksi syksyllä 2017 muistitietokeruun *Yliluonnollinen sota*, ja se kerrytti aineistoa 51 keruuvastauksella. Aineisto käsittää yhteensä 218 suomalaisen kokemuskertomukset. Minulle suoraan toimitetuissa teksteissä sekä keruuseen vastanneissa on kuusi samaa ihmistä, joiden kanssa itsekin keskustelin tai kävin kirjeenvaihtoa. Heidän osallisuutensa olen laskenut vain kerran. Vertailen aineistoani jonkin verran vanhaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoon, mutta painotus tutkimuksessani on vuosien 2017–2023 aineistossa. Yliluonnolliset kokemukset liittyvät omaan, läheisen ihmisen ja Suomen kohtaloon sota- ja kotirintamalla ja evakkoteillä. *Kohtalo*-sanalla tarkoitan Kielitoimiston sanakirjan mukaisesti ”sitä mikä väistämättä tapahtuu jollekulle”, ”salaperäistä voimaa, jonka ajatellaan määräävän kaiken tapahtumisen”[2]. Kohtalonusko kuvaa perustuntemusta, jota kertojat haluavat ilmentää.

Suurin osa aineistostani on perhemuistoina, suvuissa ja lähiyhteisöissä kerrottua. Viidennes kokemuskertomuksista liittyy kertojan omaan kokemukseen. Kokijat ovat sota-ajan lapsia, nuoria, sotaorpoja, rintamaveteraaneja ja lottia. Aineistoni 278 kokemuskertomuksesta 162 koskee kotirintaman ja 116 sotarintaman kokemuksia. Evakkojen kertomukset sisällytän kotirintaman kokemuksiin. Naisten ja lasten kokemusmaailma on vahvasti esillä. Sisällöllisesti teemoittelen kokemuskertomukset kokemistapoihin: näkyihin, enneuniin, aavistuksiin, ääniin, varjeluksen tuntemuksiin, eläinten tarkkailuun ja ennustamiseen. Pääosa tutkimukseen osallistuneista on iäkkäitä ihmisiä, ja kokemuskertomukset ovat hioutuneet vuosikymmenten varrella muotoonsa ja niitä on kerrottu usein. Sellaisissa kokemuksissa, joista on vain harvoin, jos koskaan, avauduttu, on kerronta toisinaan vaivalloista.

[2] https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/kohtalo.

Aineisto kuvaa, millaisia jälkiä sota on jättänyt suomalaisiin, miten ja miksi kokemuksia halutaan muistella ja kuinka kokemuskertomukset ovat kehittyneet ja muuttuneet jälkipolvien käsittelyssä. Analysoin millaisia tunteita ja affekteja kokemuskertomukset sisältävät, miten kertojat tulkitsevat yliluonnollisen ja miten uskomuksellisuus liittyy siihen. Pohdin, onko affektiivinen tunnelataus tai uskomuksellisuus vahvempaa, jos kokemuskertomus on omakohtainen, esimerkiksi rintamaveteraanin tai sotaorvon kokemus verrattuna siihen, että kertoja on lapsenlapsi. Vertailen sitä, miten kertojat ottavat kantaa sodan tapahtumahistoriaan ja kuinka kokemuskertomukset elävät sodan vaiheiden mukana ajasta ennen sodan syttymistä talvisotaan, välirauhasta jatkosotaan, Lapin sotaan ja sodan jälkeisiin vuosikymmeniin. Tutkimuksellinen mielenkiintoni kohdistuu siihen, mitä ja miten kertojat muistelevat. He ottavat kantaa hallitsevaan suomalaiseen sodan muistamisen kulttuuriin, sota-ajan henkiseen ilmapiiriin, erilaisiin vaikenemisiin ja niiden syihin sekä ajattelutapojen muutoksiin nykyajassa.

Tiedon katveesta julkisiksi muistoiksi

Ennen tutkimustani ei toisen maailmansodan yliluonnollisia kokemuksia ole itsenäisenä aiheena Suomessa tutkittu. Olen kiinnostunut tiedon katveeseen jääneistä ihmisistä. Aineisto avaa näkymän kristinuskoisiin, kansanuskoisiin, henkisiin ja rationaalisiin tulkintoihin. Lisäksi aineistossa on leimaamisen pelossa vaiettuja tulkintoja. Sota-aikana valtiovalta ja kirkko rakensivat kansakunnalle yhtenäistä vihollisku vaa ja käsitystä isänmaan arvoista sekä siitä, millaiset ovat soveliaat muistamisen tavat. Kertojat ottavat ajattelutapaan kantaa. Yhteistä aineistolleni on, että kokemuskertomukset liittyvät voimakkaasti emootioihin vaikuttaneisiin tapahtumiin ja kuvaavat henkilökohtaisia, moniaistillisia ja kehollisia kokemuksia. Halusin muodostaa moniäänisen aineiston. Kertojat eivät tiedä toistensa kokemuskertomuksista kuin mediajuttujen, kirjoitusteni ja esiintymisteni perusteella.[3] Kokonaisuus tulkintoineen ja merkityksineen yhdistyy tässä tutkimuksessa.

Folkloristit Diane Goldstein ja Amy Shuman tutkivat näkyvyyden ja näkymättömyyden sekä kerrottavuuden ja vaikenemisten välisiä suhteita. Heidän mielestään folkloristien keskeinen tehtävä on leimatuksi tulleiden ihmisten tutkiminen ja oikeudenmukaisuuden puolustaminen. Heillä on aktivistinen asenne tutkimiseen. Kertomisen avulla yksilöt luovat itseymmärrystä ja ilmentävät identiteettiään. Tutkijat pohtivat, millaiset tekijät rajoittavat avautumista ja miten riskialtista voi olla sellaisista kokemuksista kertominen, joita ei yleisesti pidetä normaaleina.[4] Myös folkloristi Gillian Bennett on käsitellyt leimattujen ihmisten kokemuskertomuksia ja pitää

[3] Liite 2.
[4] Goldstein & Shuman 2016, 7–8, 90; 2012, 113–126.

niiden tutkimista tärkeänä. Tutkimuksessaan *Alas, Poor Ghost* (1999) hän mietti, miksi joistakin asioista voi kertoa ja toisten asioiden ilmaiseminen on mahdollista vain harkituissa yhteyksissä valituille ihmisille, koska kertominen on riskialtista. Se, ettei tule kuulluksi, aiheuttaa tunteen, ettei koe olevansa kuulluksi tulemisen arvoinen.[5]

Suomessa folkloristi Kaarina Koski on tutkinut leimatuksi tulleita, yliluonnollisia kokemuksia kokeneita ihmisiä. Hänen mukaansa suomalainen kohtaa erilaisia reaktioita, jos hän sanoo nähneensä yliluonnollisia olentoja tai uskoo niihin. Vähättelevät ja syrjivät reaktiot ovat yleisiä. Monelle ihmiselle se on merkinnyt, ettei hän ole kehdannut tai uskaltanut kertoa kokemuksesta. Tämä on kuitenkin Kosken mielestä muutoksessa, sillä henkisyyden uudet muodot ovat kasvussa samalla, kun kriittisyys perinteisiä uskonnollisia auktoriteetteja kohtaan on lisääntynyt. Se on merkinnyt uskonnollisen ja spirituaalisen kentän vapautumista ja laventumista.[6] Tutkimukseeni osallistuneiden mielestä sodan yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista voi nykyisin jo kertoa, koska sodasta on kulunut riittävästi aikaa. Ajallinen etäisyys helpottaa kertomista. Lisäksi yhteiskunnallinen keskusteluilmapiiri on moniarvoistunut, käsitys henkisyydestä avartunut ja vaikeat henkilökohtaiset kokemukset pääosin käsitelty. Vain muutama kertojista kokee edelleen leimatuksi tulemisen pelkoa.

Antropologi Marja-Liisa Honkasalo ja Kaarina Koski ovat virittäneet kriittistä keskustelua siitä, minkä vuoksi *kummista* kokemuksista keskusteleminen ja niiden tutkiminen on latautunutta tutkimusyhteisöissä[7]. Aihe voi leimata tutkijan. Huomasin tutkimusta tehdessäni erityisen vaateen perustella suhdettani yliluonnollisiin kokemuksiin. Halu kuulla perusteluja on ymmärrettävä, koska yliluonnollinen kokemus ei ole luonnontieteellisesti todistettavissa ja aihevalinta on tieteelliselle tutkimukselle arkaluonteinen rationaalisessa diskurssissa. Sosiaalipsykologi Jeena Ranckenin mielestä hänellä ei tutkijana ole yliluonnollisen käsittelyssä tarvetta selittää pois yksilön kokemusta tai kyseenalaistaa kokemuksen tärkeyttä kokijalle, vaan tuoda näkyviin yliluonnollisen merkityksiä kokijalle ja arvioida kokemuksen vaikutuksia kokijan elämässä[8]. Kirjallisuuteen perehtyessäni huomasin, että yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset ovat tutkimusaihe, joka on kansainvälisesti valtavirtaistunut. Kulttuurien tutkijat käsittelevät kokemuksia arkikokemuksista poikkeavina, merkityksellisinä ja muille kertomisen arvoisina. Kokemuksiin suhtaudutaan yleisinhimillisinä ja ne korostuvat kriisiaikoina ja vaikeissa elämäntilanteissa,

5 Bennett 1999.
6 Koski 2016, 15–19.
7 Honkasalo & Koski 2017, 11.
8 Rancken 2017.

kuten juuri sota-aikana. Utelias ja avoin suhtautuminen on saanut tutkijat näkemään yliluonnollisten kokemusten käsittelyssä potentiaalia.[9]

Folkloristi Pasi Enges on tutkinut yliluonnollisen käsitettä tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä. Hänen mielestään kansanuskossa on kysymys ”monisyisestä ja monimerkityksisestä uskomusten, asenteiden ja kertomusten verkostosta”. Kysymys uskomisesta osoittautui Engesille tutkimusprosessissa monimuotoiseksi ilmiöksi, ja hän huomasi yliluonnollista koskevien aiheiden suullisella välittämisellä olevan useita erilaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä tehtäviä.[10] Havainnot auttoivat minua hahmottamaan, miten moniäänisesti kertojani tulkitsevat ja merkityksellistävät yliluonnollisen ja miten se liittyy ympäristöön ja yhteisöön. Folkloristi Kirsi Hänninen on kiinnostunut siitä, miten kertojat perustelevat ja haluavat tehdä hämmentävän kokemuksensa ymmärrettäväksi kertomalla inhimillisistä tunteistaan ja reaktioistaan. Kertojat hakevat hyväksyntää toivoen, etteivät tulisi leimatuiksi.[11] Huomasin tutkimukseeni osallistuvien halun perustella yliluonnollista kokemusta sodan todellisuudessa, inhimillisen hädän keskellä. Kertojat yrittivät kertoa siten, että ymmärtäisin. He toivoivat, että jatkossa myös suuri yleisö ymmärtäisi heitä.

Tutkimusvuosina reflektoin tunteitani ja ajatteluni kehittymistä. Tutkimuksen alkuvaiheessa toivoin olevani keskustelija kertojien rinnalla, mutta kenttätyön edetessä koin itseni enemmän kuunteluoppilaaksi. Kertojilla on useimmiten pitkä elämänkokemus, ja he ovat prosessoineet kokemusta vuosikymmenten ajan. Itselläni ei ole nuorempana ja sotaa kokemattomana vastaavaa perspektiiviä. Osallistuminen oli kertojille mieluisaa. He tuntuivat nauttivan muistelusta. Kokemus on ollut vaikuttava ja usein sodan avainkokemus. Muisteleminen ja elämänhistorian kertaaminen ovat myös osa vanhuuteen kuuluvaa normaalia mentaalista prosessia. Ihminen haluaa merkityksellistää eletyn elämänsä kokemuksia.[12] Aineisto avautui minulle hetki hetkeltä sen kertyessä ja ymmärrysprosessini edetessä. Se sai minut arvioimaan suomalaista sodan muistamisen kulttuuria, jonka keskellä olen varttunut. Jotkut kertojat kertoivat kohtaamastaan epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. He eivät ole tulleet kuulluiksi ja ymmärretyiksi. Kaikki kokemuskertomukset kertovat siitä, millaisia kokemuksia sota on synnyttänyt ja miten se on elämässä vaikuttanut. Eräs kertoja kuvasi tuntemuksiaan:

9 Enges 2012, 64; Goldstein & Grider & Thomas 2007, 26; Greenwood & Goodwyn 2016; Honkasalo & Koski 2017; Utriainen 2017, 73.
10 Enges 2012, 14, 272.
11 Hänninen 2009.
12 Väyrynen 2014, 256.

> Sota-aikana yliluonnolliset kokemukset olivat yleisiä. Ihmiset olivat koko ajan varpaillaan ja varuillaan. Se antoi mahdollisuuden aistia ympäristöä toisella tavalla. Kaikki pelkäsivät.[13]

Kokemusperinnön merkitys

Lapin sodan päättymisestä on vuonna 2025 kulunut 80 vuotta, ja ihmiset haluavat jakaa merkitykselliset ja voimakkaasti vaikuttaneet kokemukset jälkipolvien kanssa. Jakamisen halu sai minut näkemään aineistoni kulttuuriperinnön lähteenä ja tutkimuksen kulttuuriperinnön luomisprosessina. Usein vain perheissä puhutuista, mutta tähän tutkimukseen kerrotuista kokemuskertomuksista, tulee julkista kulttuuriperintöä. Kutsun sitä *kokemusperinnöksi*. Kulttuuriperintöajatteluni nousee *kriittisestä kulttuuriperinnön tutkimuksesta*, jossa sellaiset ihmiset halutaan määrittelemään kulttuuriperintöä ja osallistumaan, jotka ovat aikaisemmin kokeneet tulleensa ohitetuiksi ja leimatuiksi. Ajatteluuni on vaikuttanut erityisen paljon kulttuuriperinnön tutkija Laurajane Smith. Hän on kiinnostunut kulttuuriperinnössä välittyvistä tunteista ja affekteista ja tarkastelee sitä, mitä tunnekokemusten takaa paljastuu suhteessa hallitsevaan kulttuuriin, onko havaittavissa jännitteitä ja onko itseään voinut haluamallaan tavalla ilmaista.

Kulttuuriperintösisältöjen luomisessa on vahvistunut etnografisen menetelmän käyttö ja kentältä nouseva tieto. Kentältä on mahdollista saada tietoa, joka ei muuten tulisi ilmi.[14] Kokemusperintö ilmentää kulttuuriperintöä, jossa hedelmällisin vuorovaikutus syntyy, kun erilaiset kokemusten tulkintatavat rinnastuvat moniäänisinä. Huomasin, että kokemuskertomuksissa on yhtymäkohtia, samoja inhimillisiä merkityksiä, jotain, mikä maailmankatsomuksesta riippumatta pikemmin yhdistää kuin erottaa ihmisiä. Tutkijana toimin kokemuskertomusten välittäjänä ja prosessin eräänlaisena kätilönä. Haluan vahvistaa sodan jälkeisten sukupolvien emotionaalista sidettä sodan kokeneisiin, heidän tuntemuksiinsa ja uskomuksellisuuteensa. Tiedon katveesta nousevien kokemuskertomusten esilletuominen monipuolistaa suomalaista sodan muistamisen kulttuuria sekä auttaa vaikeiden, ristiriitaisten ja hämmentävien asioiden käsittelyssä.

1.2 Tutkimuskysymykset ja -tavoitteet sekä analyysimenetelmä

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: Millä tavoin kertojat tulkitsevat ja merkityksellistävät sodan yliluonnollisen kokemuksen? Miten kokemuskertomukset heijaste-

13 SmM 2017–2023.
14 Smith 2021; https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kulttuuriperintö.

levat kulttuurisia kertomuksia, arvostuksia, ajattelutapoja ja valtasuhteita, ja ovatko ne muuttuneet sota-ajasta? Millaisena kulttuuriperintönä, kokemusperintönä, kokemuskertomusaineiston voi nähdä ja millainen potentiaali sekä eettiset haasteet on julkisella esittämisellä?

Aineistoni on riittävä ja saturoitunut. Erotan siinä toistuvia teemoja, tulkintoja ja merkityksiä. Tutkimusaineiston riittävyyden kriteerinä pidetään juuri saturaatio- eli kyllääntymispistettä, jolloin aineisto ei tuo esiin kysymyksenasettelun kannalta uusia piirteitä vaan alkaa toistaa itseään.[15] Laadullinen analyysini on aineistolähtöistä, eli nostan teemoitellen aineistosta esiin toistuvia ilmaisuja, joita esimerkein havainnollistan. Olennaista minulle ovat kertojien tulkinnat ja merkitykset. Keskityn pääosin vuosina 2017–2023 muodostamaani aineistoon, mutta vertaan sitä jonkin verran vanhaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoon tarkastellakseni, miten aineistot eroavat toisistaan ja mikä niitä yhdistää.

Vastatakseni tutkimuskysymyksiin hahmottelin aineistosta keskeiset aihepiirit: kokemistavat, niiden liittyminen sodan tapahtumahistoriaan, uskomuksellisuus, tunteiden ja affektien ilmaukset ja intersubjektiivisuus. Teemoittelu analyysimenetelmänä etenee yksityiskohtaisempaan ryhmittelyyn. Alaotsikoiden avulla selvitän, millaisia ominaisuuksia on kotirintaman, sotarintaman ja evakkoteiden kokemuskertomuksissa sekä miten kertomiseen vaikuttaa, onko kokemus omakohtaisesti koettu vai onko se perhemuistona tai lähiyhteisössä kerrottu. Abstrahoin aineistoni ja tein siitä matriisin. Luokittelin kokemuskertomukset sen mukaan, kenen kokemuksesta on kyse, onko kokemus sota- vai kotirintamalta, mikä on tapahtuma-aika ja -paikka sekä kokemistapa, koskeeko kokemus omaa, toisen ihmisen vai maan kohtaloa, millainen on kertojan uskomuksellinen tulkinta sekä onko kerronta kertojalle helppoa vai vaikeaa. Tiedossani on useimpien kertojien sukupuoli, syntymävuosi ja kotipaikkakunta. Esitän jonkin verran määrällistä tietoa aineistolähtöisen laadullisen analyysini tueksi.

Tutkimusaineistoni sisältää aineistoa eri lähteistä: toteuttamistani etnografisista kenttätöistä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston muistitietokeruusta sekä Seuran vanhasta arkistoaineistosta. Osa etnografisesta kenttätyöaineistostani on hallussani, ja osan, 73 kertojan kokemuskertomukset, luovutin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Viitatessani hallussani olevaan kenttätyöaineistoon, viittaan seuraavasti: ”SmM 2017–2023”. Arkistoon luovuttamani aineistokokonaisuus on luetteloitu nimellä ”SKS KRA. Toisen maailmansodan yliluonnolliset kokemukset xx. 2017–2023”. Koska nimi on pitkähkö, viittaan siihen lyhenteellä ”SKS KRA Tmyk xx. 2017–2023”. Viite sisältää numeron, jolla kukin kertoja on arkistoon luetteloitu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistitietokeruun *Yliluonnollinen sota* vastauk-

[15] Fingerroos & Jouhki 2014, 103.

sissa käytän viitettä ja vastauksen numeroa ”SKS KRA. Yliluonnollinen sota xx. 2017”. Seuran vanhaan arkistoaineistoon viittaan seuraavasti: ”SKS KRA. Arkiston nimi. Arkistoyksikön nimi. Vuosi. Aineiston tunniste (arkistosignum) ja/tai arkiston säilytysyksikkö”.

2 Teoreettiset lähtökohdat

2.1 Kokemuskertomus

Muistitietotutkijat tarjoavat lukutavan aineistooni, joka koostuu *kokemuskertomuksista*. Folkloristi ja muistitietotutkija Taina Ukkonen määrittelee kokemuskertomuksen (*personal experience narrative*) tutkimukseni kannalta osuvasti: kyse on omasta tai läheisen ihmisen kokemuksesta, joka on kertomisen ja muistamisen arvoinen. Muistitietoa Ukkonen käsittelee arvokkaana lähdemateriaalina.[16] Kokemuskertomus-termin avulla tarkastelen, miten kertojat tulkitsevat ja merkityksellistävät sodan yliluonnollisia kokemuksia, millaisia tunteita ja affekteja he haluavat välittää, miten kokemuskertomuksissa on läsnä sekä subjektiivisuus että kulttuurinen muistaminen ja kuinka sodan tapahtumahistoria heijastuu kerrontaan. Muistitietotutkijat ovat kiinnostuneita ihmisten antamista merkityksistä ja miten he haluavat itseään ilmaista. Kertoessaan ihmiset ilmentävät yhteisöissään jaettuja käsityksiä ja arvoja.[17] Aineistostani olen löytänyt toistuvia tulkintoja ja merkityksiä, yhtäläisyyksiä sekä kulttuurisia ajattelutapoja.

Muistitietotutkimus nousi suomalaisen folkloristiikan tärkeäksi tutkimusalueeksi folkloristi Ulla-Maija Peltosen väitöskirjatutkimuksen *Punakapinan muistot* (1996) myötä. Peltonen halusi tutkia marginaaliin jääneitä ilmiöitä ja ihmisiä, joiden kokemuskertomuksia ei ole aiemmin tunnustettu historiatiedoksi. Hän pohti, miten ihmiset historian tapahtumista kertovat ja miten he muistojaan käsittelevät.[18] Termin muistitietotutkimus loi historioitsija Jorma Kalela 1980-luvun puolivälissä. Muistitietotutkimus on kehittynyt kansainvälisestä *oral history* -tutkimuksesta, jolla viitataan haastatteluin tuotettuihin aineistoihin. Suomalaiset tutkijat korostavat monimuotoisten muistitietoaineistojen käyttöä. Heitä kiinnostaa, olipa lähde suullinen tai kirjallinen, kerronnan omaehtoisuus eli miten ihmiset tulkitsevat menneisyyttä.[19] He ovat kiinnostuneet menneisyyden kertomisesta jokapäiväisessä elämässä. Kertomi-

16 Ukkonen 2000.
17 Heimo 2010, 30–31; Mikkola 2006, 173–174.
18 Peltonen 1996.
19 Fingerroos & Haanpää & Heimo & Peltonen 2006; Kalela 2012; Peltonen & Fingerroos & Haanpää & Heimo 2022.

nen ymmärretään merkityksen antamisen sekä menneisyyden ja identiteetin rakentamisen välineenä.[20] Muistitietotutkimuksessa on kiinnostuttu myös muistamisen kehollisista ja affektiivisista ulottuvuuksista kielellisten ja kerronnallisten ulottuvuuksien ohella, ja tutkimuksen taustalla on nähtävissä myös kulttuuriperinnön tutkimuksen vaikutus[21].

Muistitietotutkija Alessandro Portelli käsittelee klassikkoartikkelissaan *What Makes Oral History Different* (2016) henkilökohtaisen muistamisen merkityksiä verrattuna perinteisesti historiatiedoksi tunnustettuun tietoon. Alkuperäinen artikkeli on vuodelta 1979.[22] Portelli tuo esille, että muistitieto ei välttämättä anna lisäinformaatiota esimerkiksi sodan tapahtumahistoriaan, mutta kertoo sodan merkityksistä ihmisille ja merkitysten muuttumisesta ja kehittymisestä ajan saatossa sekä seuraaville polville kerrottuina. Kertominen on tapa jakaa kulttuurissamme mykistetty ja unohdettu kokemusmaailma, ja sen vuoksi kokemuskertomuksista voi ammentaa sellaista, mitä historiankirjoituksessa ei ole. Subjektiivisia muistoja on kuitenkin historiantutkimuksen lähteinä väheksytty. Portellin mielestä niiden on kenties pelätty avaavan hallitsemattoman, jonkin sellaisen, joka voisi heikentää ylhäältä päin määritellyn arvovaltaa.[23] Luonteenomaista muistitiedolle on, ettei se ole aukotonta ja kronologisesti etenevää, vaan se esitetään katkelmina, muistamisen arvoisina hetkinä. Vuosien saatossa muistot voivat sekoittua ja yhdistyä. Kertojat voivat unohtaa asioita tai he haluavat kertoa kokemuksesta siten, miten toivovat kokemuksen tapahtuneen. Hiljaisuuksien kuuleminen on olennaista haastatteluita tehdessä. Hiljaisuudet voivat tarkoittaa unohtamista, kertomisen vaikeutta, itsesensuuria, kohteliaisuutta, pelkoa, vihaa, tabuja, salaisuuksia tai mukautumista siihen, mistä on soveliasta kertoa. Kyse on merkityksen luomisprosessista kerrontahetkestä käsin. Tutkija on tekemisissä esteettisten ilmaisujen kanssa, eikä kahta samanlaista kokemuskertomusta ole.[24] Hioutuminen sanataiteeksi ja jäsentymättömät ja herkät inhimillisen haavoittuvuuden kuvaukset ovat olennaisia aineistolleni. Ääripäiden väliin jää runsaasti kokemuskertomuksia, joissa ilmaisut hakevat muotoaan tai jotka ovat jonkinlaisen kerrottavan muodon saavuttaneet. Pohdin lukiessani, millaisia hiljaisuuksia havaitsen ja onko sellaista, mistä kertoja ei halua kertoa tai pysty kertomaan.

20 Koski 2007.
21 Savolainen & Taavetti 2022, 29.
22 Portelli 1979.
23 Portelli 2016, 48–58.
24 French 2019, 267–276; Kalela 2012, 96; Peltonen 2003, 19–20; Zeitlin 2016, 2.

Henkilökohtaisia ja kulttuurisia kertomuksia

Historioitsija Penny Summerfield käyttää termiä *henkilökohtainen kertomus* (*personal narrative*) tarkastellessaan muistitiedon ja omaelämäkerrallisen kerronnan yhtymäkohtia. Hän on kiinnostunut henkilökohtaisten kertomusten ominaisuuksista ilmentää sellaista, mikä on jätetty huomiotta tai marginalisoitu historiankirjoituksessa. Summerfield tutkii, miten kertoja tulkitsee ja merkityksellistää. Kertomiseen vaikuttavat normit siitä, mitä voi sanoa ja miten voi ilmaista. Tutkija pohtii, mitä henkilökohtainen kertomus paljastaa aikansa kulttuurista, uskomusjärjestelmistä ja sosiaalisista suhteista. Henkilökohtaisella kerronnalla on tärkeä merkitys myös siksi, koska se auttaa eläytymään toisen ihmisen kokemuksiin, tunteisiin ja havaintoihin.[25] Summerfield sai minut tarkastelemaan sitä, miten kokemuskertomukset sitoutuvat kertojien elämänkaareen. Folkloristi Ray Cashman näkee kertomukset ikkunoina uskomuksiin, arvoihin ja normeihin. Kertojat kuvaavat merkityksellisenä pitämäänsä menneisyyttä, ja kertoessaan he viihdyttävät, vakuuttavat, kuvittelevat ja tarkistelevat identiteettejään. Kertominen on vuorovaikutusta kulloisenkin yleisön kanssa. Cashmanin ajattelu sai minut miettimään kokemuskertomusten potentiaalia, sitä, miten kokemuskertomukset mahdollistavat vuorovaikutuksen, kokemusten vertailun ja osallistumisen.[26]

Aineistoni kokemuskertomuksia yhdistää se, että ihmiset kertovat useimmiten melko helposti ja vaivattomasti yliluonnolliseksi tulkitsemastaan sotakokemuksesta, vaikka kyseessä olisi intiimi kärsimyksen kuvaus. Kokemus on mullistanut elämän. Se on painunut mieleen ja sillä on ollut voimakas vaikutus. Oletin kerronnan työläämmäksi ja aineiston kerryttämisen vaikeammaksi, mutta yllätyin kenttätyön mutkattomuudesta. Saman havaitsi folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøj haastatellessaan inkeriläisiä toisen maailmansodan kokeneita naisia. Hän ihmetteli, miten helposti kertojat alkoivat muistella intiimejä ja herkkiä sotakokemuksiaan. Ne olivat olleet käännekohtia kertojien elämässä, ja kokemukset olivat koskettaneet erityisellä tavalla. Kertojat kuitenkin luottivat tutkijaan ja halusivat kertoa.[27] Mietin syitä, miksi ihmiset kertoivat kenttätöissäni niin auliisti. Tärkein seikka on, että aikaa on kulunut niin paljon, että vaikeat kokemukset on käsitelty. Kokemuksista ja tulkinnoista ollaan ylpeitä, tragedia oli vahvistanut ja laajentanut jälkipolvienkin elämänymmärrystä. Kertojat käsittävät, että sodassa ihmiset ovat suurvaltapolitiikan pelinappuloita ja uhreja, ja he joutuvat sopeutumaan sodan todellisuuteen. Sota on kasvattanut. Ihmiset kokevat olevansa sotakokemusten vuoksi kypsempiä ja selviytymiskykyisempiä, sellaisia, jotka eivät ole naiiveja elämän kipupisteille ja haas-

25 Summerfield 2019.
26 Cashman 2011.
27 Kaivola-Bregenhøj 2006.

teille. Jälkipolvet suhteuttavat läheisen kokemusta elämiinsä ja pohtivat, miten he itse toimisivat sodan olosuhteissa ja millaisia selviytymiskeinoja heillä voisi olla.

Tunne- ja kokemushistorioitsijat sodan kokemuskertomusten tutkijoina

Suomessa menehtyi vuosien 1939–1945 sodan seurauksena yli 95 000 ihmistä. Lisäksi rintamalla haavoittui ja sairastui yli 200 000 sotilasta. Kaatuneiden luku ei sisällä partisaanien uhreja ja kotiseudun ilmapommituksissa kuolleita siviilejä. Sodan kärsijöiden ja kärsimysten kokonaismäärää on vaikeaa mitata tai laskea.[28] Jokainen rintamasotilas ja kotirintamalla tai evakkotiellä sodan kokenut kärsi jonkinlaisista vaurioista, henkisistä tai fyysisistä. Voi sanoa, että toinen maailmansota on jättänyt jäljen jokaiseen suomalaiseen ja sota säteilee jälkipolviin. Sodan vaikutus on laaja ja voimakas. Suomessa on viime vuosina noussut alhaalta päin runsaasti uusia sotaan liittyviä avauksia, koska suomalaiset ovat innostuneet muistelemaan sotaa. Kun tavalliset ihmiset ovat osallistuneet keskusteluun, sotakokemusten käsittelystä on tullut demokraattisempaa ja siinä on tilaa myös vaikeammille tunteille. Ikääntyminen on saanut ihmiset halukkaiksi paljastamaan kokemuksiaan elämästään sotavuosina. Historiantutkimuksessa on vahvistunut käsitys, että kaikki historialliset kertomukset ovat yhtä perusteltuja, sillä kaikki perustuu lopulta subjektiivisiin tulkintoihin.[29]

2000-luvulla tutkijat ovat nostaneet esiin kiusallisia asioita, kuten Suur-Suomi-ajattelua, pohtineet liittolaissuhdetta kansallissosialistisen Saksan kanssa ja kritisoineet ristiretkiretoriikkaa[30]. He ovat käsitelleet myös sitä, miten saksalaisten läsnäolo Lapissa on vaikuttanut perhemuistoihin[31] tai millaisia syrjinnän tuntemuksia esimerkiksi Karjalan evakoissa heräsi, kun heistä osan ortodoksisuus ja kieli aiheuttivat torjuntaa ja kiusaamista[32]. 1990-luvun lopulta alkaen tavallisten siviilien sota-ajan arkihistoriaa on tuotu esille ja kiinnitetty huomiota esimerkiksi kotirintaman naisten ja lasten kokemuksiin. *Naisten aseet* (1993) nosti naiset esille aktiivisina sotaan osallistujina.[33]

Historioitsijoiden Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittama teos *Ihminen sodassa* (2006) käynnisti keskustelun sodan suomalaisin jättämistä jäljistä. Miten väkivalta, stressi ja menetykset ovat vaikuttaneet mieliin ja muistoihin. Tutkijat alkoivat ihmetellä, miten vähän tiedetään siitä, mitä sota on merkinnyt tavallisille ihmi-

28 https://www.sotasampo.fi/fi.
29 Jalonen 2017, 235; Kinnunen & Jokisipilä 2012, 475–479; Kivimäki 2019, 24–25; Meinander 2009, 8; Mikkola 2021, 172; Pajari 2013, 148.
30 Näre 2014; Silvennoinen 2014; Tilli 2014.
31 Lähteenmäki 1999; Seitsonen 2018.
32 Kananen 2015, 108–110; Tepora 2007, 61.
33 Kivimäki 2012, 28–33, 483; Laurén & Jaago 2022, 164; Raitis & Haavio-Mannila 1993.

sille ja mikä on saanut heidät kestämään olosuhteita, jotka näyttäytyvät jälkipolville kestämättöminä. Tärkeä tutkimus henkilökohtaisten sotakokemusten purkamiseen on Kivimäen *Murtuneet mielet* (2013), jossa hän käsittelee toisen maailmansodan sotilaiden psyykkisiä vammoja. Etenkin sodan pitkittyessä sotilailla ilmeni käytöshäiriöitä ja mielenhäiriöitä.[34] Valta-asemassa olevien historian suurten narratiivien hajoaminen on avannut tutkijoiden mielestä monenlaisia tapoja kokea, ymmärtää ja muistaa[35]. Kivimäen mielestä suomalaisen tunne- ja kokemushistoriallisen sodan tutkimuksen kenttä on lähestymistavoiltaan monelta osin yhtenevä muistitietotutkimuksen kanssa, jossa muistelu nähdään aktiivisena merkitysten luomisena. Itse kokemuksiin ei pääsyä ole, mutta kokemuksia on mahdollista tutkia juuri kokemuskertomusten avulla. Tutkimuksen painopisteeksi onkin hahmottunut kokemuksen kerrottu ulottuvuus. Sitä kautta ilmiöt muuttuvat kommunikoitaviksi. Sekä muistitietotutkijoiden että tunne- ja kokemushistorioitsijoiden mielestä sodan muistaminen muuntuu ajan saatossa. Se on työstämisen tulosta ja vaikutukset ylisukupolvisia. Mielenkiinto kohdistuu muisteluajankohtaan, eli kuinka kertoja punoo kokemuksensa kertomukseksi ja kuinka hän muisteluhetken näkökulmasta tulkitsee menneisyyttä.[36] Kivimäen ja viestintätieteilijä Anssi Männistön *Sodan särkemä arki* -teoksessa (2016) Kivimäki kirjoittaa:

> Me sotaa kokemattomat emme voi koskaan tietää, miltä todella tuntuu maata tunteja tykistökeskityksessä tai menettää jo kolmas poikansa, mutta voimme yrittää eläytyä menneisyyden ihmisten pelon ja surun tunteisiin epäinhimillisissä oloissa.[37]

Ryhdyin pohtimaan, miten aineistoni voisi tuoda uutta näkökulmaa siihen, mistä tunne- ja kokemushistoriantutkijatkin ovat kiinnostuneita eli miltä sota ihmisestä tuntui. Pohdin muistitiedon luonnetta ja sitä, millaisiin kysymyksiin sen avulla voi etsiä vastauksia.

2.2 Yliluonnollinen kokemus

Käytän termiä *yliluonnollinen*. Se on kertojien eniten käyttämä ja viittaa tutkimuskysymykseeni. Pyysin ihmisiä kertomaan yliluonnollisiksi tulkitsemistaan sotakokemuksista. He kutsuvat kokemuksia myös yksittäisesti sanoilla merkillinen, salape-

34 Kinnunen & Kivimäki 2006; Kivimäki 2013, 81.
35 Viejo-Rose 2011, 63.
36 Kalela 2018; Kinnunen & Kivimäki 2006, 69, 85; Kivimäki 2018a, 111–113; 2015, 286, 301; Savolainen & Lukin & Heimo 2020.
37 Männistö ja Kivimäki 2016, 8.

räinen, ihmeellinen, mystinen, jumalallinen, arvoituksellinen, käsittämätön, outo, kumma ja taikauskoinen. Jotkut kertojat käyttävät sanoja sattuma, intuitio ja kuudes aisti, jolla he tarkoittavat vaistonvaraista aistimista. Yliluonnollinen on kertojille yleistajuinen termi eikä vaatinut selittelyä. Ihmiset ottivat termin määrittelyyn rohkeasti kantaa ja suhteuttivat sitä nykypäivän vallitseviin käsityksiin yliluonnollisesta. Myös ihmiset, jotka eivät tulkitse kokemuksia yliluonnollisiksi, halusivat osallistua. He ymmärtävät siten, että kulttuurissamme moni ilmiö voidaan kokea yliluonnolliseksi, vaikka he eivät itse niin tee. Tutkimukseen osallistuneet eivät ilmaisseet kokevansa termiä yliluonnollinen loukkaavaksi tai leimaavaksi. Tiedostan, että termin käyttöä on kritisoitu. Marja-Liisa Honkasalo ja Kaarina Koski ehdottavat arkielämän ylittävistä kokemuksista käytettäväksi termiä *kumma*. Se ei heidän mukaansa viittaa poikkeavuuteen normaalista tai luonnollisesta. He ovat halunneet purkaa yliluonnollinen-termiin liittyvää stigmaa.[38] Pasi Enges on tietoisena yliluonnollisen käyttöön liittyvistä ongelmista päätynyt puhumaan yliluonnollisista elämyksistä ja olennoista. Hänen mielestään yliluonnollinen on käyttökelpoinen termi viittamaan arkikokemuksesta poikkeaviin ja voimakkaasti vaikuttaneisiin kokemuksiin.[39] Hahmotan yliluonnollisen Engesin tavoin.

Minua kiinnostaa, miten ihmiset yliluonnollisen kokemuksen tulkitsevat ja merkityksellistävät. Etsin sitä, mikä aineistossani toistuu ja onko siihen nähden poikkeuksia. Aineistossani yliluonnollinen näyttäytyy sekä yleisinhimilliseen affektiiviseen tunnekokemukseen että uskomuksellisuuteen liittyvänä. Yhteistä kertojille on halu antaa sodalle korkeampia merkityksiä, ettei sodan kärsimys ja kuolema ole ollut turha vaan merkityksellinen. Kokemukset ovat tavallisten ihmisten kokemia, ja usko yliluonnolliseen on auttanut tunteiden käsittelyssä pelon ja epätoivon hetkinä. Se on antanut lohdutusta ja toivoa. Yliluonnollinen sisältää myös kuvittelun elementin. Kokija visualisoi unenomaista ja ylimaallista, ja kokemus liittyy aisteihin, yleisimmin näkemiseen, kuulemiseen ja haistamiseen. Yliluonnollisen termin avulla olen voinut tarkastella stigmatisoituja ja tabuluonteisia kokemuksia eli sellaisia yliluonnollisen tulkintoja, joista on tullut tai on pelätty tulevan leimatuksi.[40]

Moniääninen yliluonnollinen

Kulttuuri- ja sosiaalihistorioitsija Karl Bellin ja kulttuurimaantieteilijä Lisa Hillin mielestä yliluonnolliset kokemukset avaavat kanavan keskustella hämmentävästä ja käsittämättömästä. Arkiympäristön tarkastelu tiedontuotannon hallitsevien muotojen ulkopuolella ja raja-alueilla mahdollistaa rikkaamman suhteen muistoihin ja ym-

38 Honkasalo & Koski 2017, 31–41.
39 Enges 2012, 64.
40 Shuman & Goldstein 2012.

päristöön.[41] Kertomukset yliluonnollisista kokemuksista kuuluvat olennaisesti suulliseen perinteeseen. Lähes jokainen ihminen osaa kertoa kummitustarinan. Yliluonnollisilla kokemuksilla on rooli myös perhehistorioissa. Kussakin suvussa on todennäköisesti ihminen, joka on kertonut kokeneensa yliluonnollisen kokemuksen.[42]

Yliluonnollisella on inhimillinen mittakaava, ja esimerkiksi sodan yhteydessä paljastuu, mihin ihmiset turvautuvat ja millaisia apukeinoja heillä on käytössään hädän hetkellä[43]. Uskontososiologi Abby Day on huomannut, että yliluonnollisilla kokemuksilla on lohdullinen vaikutus. Vainajakokemuksia tutkiessaan hän havaitsi, että moniaistinen vainajan ilmestymisnäky omaisille liittyy rakkaan läheisen läsnäoloon. Kohtaamiseen ei liittynyt pelkoa vaan rauhaa.[44] Vainajavierailut ovat aineistossani ennakkotietoja läheisen kaatumisesta, lohdullisia tapaamisia ja hyvästijättöjä. Uskontohistorioitsija Jeffrey Kripal määrittelee yliluonnollisen kokemuksen kokijoilleen pyhän termin kautta. Aineistossani moni kertoja haluaa säilyttää kokemuksessa pyhän, arjen yläpuolelle nousevan elementin.[45] Psykologi Eugene Subbotskyn mukaan usko yliluonnolliseen auttaa sellaisissa inhimillisissä tarpeissa, joissa tiede ei voi auttaa[46]. Yliluonnolliset kokemukset ovat sopeutuneet myös maallistuneeseen maailmaan. Henkinen kokemus voi olla persoonallinen, ei välttämättä uskomuksellisuuteen liittyvä.[47]

Sodan yliluonnolliset kokemukset tutkimuskohteena

Sodan yliluonnollisiksi tulkittuja kokemuksia on tutkittu erilaisista näkökulmista. Sosiaaliantropologi Heonik Kwonin tutkimus *Ghosts of War in Vietnam* (2008) käsittelee, miten Vietnamin sota (1955–1975) koetaan henkilökohtaisesti ja paikallisesti. Kwon tutkii uskomuksia levottomista vainajista. Moni vietnamilainen uskoo sodassa menehtyneiden jääneen levottomina kummittelemaan, koska he eivät ole saaneet oikeudenmukaista kuolemaa. Kummittelukokemusten avulla Kwon käsittelee sotaan liittyviä sosiaalisen epätasa-arvon kysymyksiä ja haluaa osoittaa, että kummitukset vaikuttavat voimakkaasti nykyvietnamilaisten elämässä, ja ne on otettava huomioon sodan moraalisten kysymysten arvioinnissa.[48] Tutustuin myös toimittaja Esko Mustosen tietokirjaan *Aavistuksia sodassa 1939–1944: Selittämättömiä tapauksia tulilinjoilla ja kotirintamalla*. Teos perustuu 144 kirjeeseen, jotka Musto-

41 Bell 2019, 19; Hill 2013, 65–67.
42 Munt 2013, 17.
43 Kohn 2010, 186.
44 Day 2013, 150–154.
45 Darryl & Morehead 2019, 2–3.
46 Subbotsky 2019, 126.
47 Valk & Sävborg 2018, 93–97; Vestergaard 2019.
48 Kwon 2008.

nen sai sodan kokeneilta suomalaisilta. Kirjeitä yhdistää Mustosen mielestä se, että eteemme jää suuri kysymysmerkki. Hän on kiinnostunut parapsykologiasta kirjeitä tulkitessaan ja kirjoittaa, että korostuneen poikkeuksellinen aika ja alituinen kuoleman läheisyys voimistivat tuntemattomien aistien toimintaa. Mustonen itse uskoo yliaistilliseen havaitsemiseen eli esimerkiksi selvänäkemiseen ja telepatiaan. Hänen mielestään sodan kokemusten välityksellä on mahdollista osoittaa kuudennen aistin olemassaolo. Mustonen kuitenkin toteaa, ettei hänen kirjansa ole tieteellinen tutkimus, vaan kokoelma kertomuksia, joita esittelemällä hän ”osallistuu keskusteluun näkymättömän maailman olemassaolosta”.[49]

Perehdyin myös historioitsija Owen Daviesin tutkimiin ensimmäisen maailmansodan yliluonnollisiksi tulkittuihin kokemuksiin. Hänen mielestään kokemuksilla oli terapeuttinen merkitys kotirintamalla ja taistelukentillä. Rintamamiehet uskoivat jumalalliseen apuun ja sen avulla löytyvään itsen hallintaan. Davies suhtautuu sodan yliluonnolliseen kokemuksellisuuteen rationaalisesti. Sodan aiheuttama väsymys, stressi ja ahdistus sekä voimakkaat aistiärsykkeet synnyttivät hänen mielestään ihmisissä vääristyneitä mielleyhtymiä. Hän toteaa, että olipa sodanaikaisten yliluonnollisten kokemusten syy mikä tahansa, on niillä sosiaalinen ja kulttuurinen merkitys. Hän huomasi, että kokemusten tulkinta juontaa syvin juurin kansanuskoon ja kansanperinteeseen. Sota toi uusia nyansseja vanhoihin yliluonnollisiin uskomuksiin, ja spiritualismi tarjosi modernin kielen ilmestysten ja tuonpuoleisen ymmärtämiseen.[50] Tutustuin myös historioitsija S. P. MacKenzien artikkeliin siitä, millainen terapeuttinen vaikutus uskomuksilla oli toisen maailmansodan aikaan Iso-Britannian pommitusilmavoimien lentäjille. He turvautuivat onnea tuottaviin rituaaleihin ja vaikkapa onnenmaskotteihin. Tutkijan mukaan ne auttoivat selviytymään, antoivat lentäjille rohkeutta. MacKenzie valaisee myös siviiliväestön uskomuksellisuutta sota-aikana. Ihmiset tarttuivat ennusmerkkeihin ja suhtautuivat ylipäätään kaikkeen onnea tuottavaan vakavasti.[51]

Spiritualismin merkitys sodassa

Yliluonnollista käsitellessäni huomioin spiritualistisen ajattelun, jolla oli vaikutusta suomalaisiin toisen maailmansodan aikana. 1800-luvun puolivälissä syntynyt spiritualismi nojasi opissaan energioihin, voimiin ja henkiin. Spiritualistit uskoivat sielun kuolemattomuuteen, ja meediot toimivat välittäjinä elävien ja kuolleiden välillä ja saivat yksityiskohtaisia tietoja vaikkapa sankarivainajista.[52] Tasavallan presidentti

49 Mustonen 1988, 7–11.
50 Davies 2018, 98, 216–217, 231.
51 MacKenzie 2015, 382–383.
52 Kalvig 2017, 60–61; Salmesvuori 2020, 179.

Risto Rytin vaimo Gerda Ryti oli perehtynyt spiritualistiseen ajatteluun. Hänen kristillisessä spiritualismissaan oli läsnä kohtalonusko. Sen mukaan Jumala johdatti ihmiskuntaa ja määräsi ihmisten kohtalot. Erityisen hyvin rouva Ryti muistetaan voimaannuttavasta radiopuheestaan Suomen kansalle Kannaksen vetäytymistaisteluiden aikaan 16.7.1944. Hän pyysi suomalaisia rukoilemaan Suomen puolesta. Muutama kertojista mainitsi kenttätöissäni, että rouva Rytin puheella oli iso merkitys jaksamiselle rintamalla ja kotona. Puhe osui kriittiseen hetkeen.[53]

2.3 Tunteet ja affektit

Tunteiden ja affektien käsittelystä tuli suosittua kulttuurien tutkimuksessa 1990-luvun niin sanotussa ”affektiivisessa käänteessä”. Tutkijat kiinnostuivat tunteiden ja affektien merkityksistä esimerkiksi erilaisissa historiallisissa tapahtumissa.[54] Suullisiin ja kirjallisiin lähteisiin perustuva aineistoni on tunteiden ja affektien ilmaisua. Yliluonnolliset kokemukset pohjautuvat aistittuihin hetkiin, joilla on tunnevaikutus.[55] Tutkimuksessani tunteet ja affektit yhdistyvät toisiinsa elimellisesti. Kertojat kuvaavat kokemuksen aiheuttamia ruumiillisia reaktioitaan, joita kutsun affekteiksi.[56] Näihin voimakkaisiin elämyksiin liittyvät kiihtymys, mielenliikutus ja purkauksenomainen olotila[57]. Affektit yhdistyvät kertojien määrittelemiin tunteisiin, joita voivat olla esimerkiksi pelko, epätoivo, ahdistus, suru ja kaipaus. Tulkinnat sitoutuvat kertomishetkeen ja niihin kulttuurisiin merkityksiin, joita kertoja haluaa ilmentää. Kertojan elämänkokemukset, henkilöhistoria, arvot ja maailmankuva kietoutuvat toisiinsa.[58] Affektien ja tunteiden ilmaisut auttavat kertojaa sanallistamaan sellaista kokemusta, jota on vaikeaa selittää. Sitä havainnollistaakseen he kuvaavat kokemukseen liittyviä tunteita ja kehollisia reaktioita. Omakohtaisissa kokemuskertomuksissa affektien ja tunteiden kuvailu on tarkkaa ja kertoja reagoi kertomaansa vahvasti. Hän voi kuulostaa liikuttuneelta ja järkyttyneeltä. Usein hän itkee kertoessaan. Jälkeläiset kuvittelevat ja eläytyvät sodan kokeneiden affektiivisiin tunnekokemuksiin, ja kokemuskertomuksiin syntyy heidän välityksellään uudenlainen, esimerkiksi nostalginen, tunnelataus.

Marja-Liisa Honkasalo on tutkinut kummiin kokemuksiin liittyvää aistimellista tiedontuottamista. Hänen mielestään on tärkeää tarkastella, miten kokemus välittyy aistien, näön, hajun, maun, kuulon ja tunnon, kautta. Aistien kuvailun avulla pääsee

53 Haataja 2009, 217; Holm 2016; 2018; Kivimäki & Tepora 2012, 270–271.
54 Clough & Halley 2007; Rinne & Kajander & Haanpää 2020, 6–8; Wetherell 2012.
55 McKeough 2017, 96–97; Fludernik 2010, 20.
56 https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:affekti.
57 Pöllänen & Björn 2024; Lehtinen 2020; Kølvraa 2015, 183.
58 https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:tuntemus; https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:emootio.

lähelle kokemishetken reaktioita.[59] Toisten ihmisten tunteet ja affektit vaikuttavat omiimme, ja lisäksi ne ovat ylisukupolvisia eli resonoivat jälkipolville. Kokemusten tunteellista ja affektiivista energiaa työstetään ja sanallistetaan uudelleen. Tunteet ja affektit ovat avaimia yliluonnollisten kokemusten ymmärtämiseksi, ja liima, joka pitää muistot kasassa. Muistot tuoksuista, kosketuksista, äänistä ja mauista vievät koettuun.[60] Myös uskontotieteilijät Tiina Mahlamäki ja Minna Opas muotoilevat, että yliluonnolliset kokemukset ovat sen luonteisia, että ne ohjaavat huomiota kokemuksellisuuteen sekä kehon ja mielen toimintaan[61]. Folkloristi Leea Virtanen huomasi suomalaisten yliluonnollisia kokemuksia tutkiessaan, että yliluonnollinen kokemus koetaan useimmiten herkkyystilassa, esimerkiksi peloissaan ja muuntuneessa tietoisuudentilassa. Tavallisesta valvetajunnasta poikkeavia tajunnantiloja ovat valveunet, transsi, nukahtamis- ja heräämistilat. Virtasen mielestä kokijan tajunnantila vaikuttaa elämysten muotoutumiseen.[62] Kertojat kuvasivat minulle usein yliluonnollisen kokemuksen kokemishetkeä, vaikkapa varhaista aamua tai yötä ja silloin koettua ahdistusta sekä fyysisiä aistimuksia ja kehollisia reaktioita[63]. Unikertomuksiin liittyy usein unen tulkinnan lisäksi tieto enteen toteutumisesta, ja se on vahvistanut uskoa unen sanomaan[64].

Kerronnan avulla on mahdollista eläytyä toisten kokemaan. Tutkimukseni seitsemännessä luvussa pohdin aineistoani kulttuuriperinnön, kokemusperinnön, lähteenä eli miten kokemuskertomuksiin voi eläytyä, miten niiden äärellä voi herkistyä ja mikä merkitys sillä voi olla. Kulttuurien tutkijat ovat käsitelleet tunteita ja affekteja 1990-luvulta alkaen, mutta kulttuuriperinnön tutkimuksessa tavallisten ihmisten tunteiden ja affektien käsittely on suhteellisen tuore kehityssuunta. Tutkimus on virinnyt yhä enemmän 2010-luvulta alkaen.[65] Henkilökohtaisten tunnekokemusten esiin nostaminen nähdään keskeisenä keinona demokratisoida kulttuuriperintöä[66]. Tutkijat pyrkivät vastaamaan esimerkiksi historioitsija Pierre Noran esittämään kritiikkiin, ettei kulttuuriperinnön tutkimus ole kyennyt tunkeutumaan elävän kokemuksen aistillisuuteen ja emootioihin[67].

59 Honkasalo 2023.
60 Cave 2016, 96–97; De Nardi & Orange 2020, 233.
61 Mahlamäki & Opas 2022, 23.
62 Virtanen 1988, 276–278.
63 Honkasalo 27.10.2017: https://www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/selittamattoman-jaljilla/; lue myös Lipman 2014, 8.
64 Kaivola-Bregenhøj 2010, 10–11.
65 Woodham & Hess & Smith 2020, 7–10; Waterton & Watson 2015, 97–98.
66 Cooke & Frieze 2017, 107.
67 Nora 2011.

Kummitteleva, spektraalinen kokemus

Kulttuurien tutkijat ja historioitsijat ovat kiinnostuneet unohdetuista ja ohitetuista ihmisistä ja alhaalta päin esiin nousevasta tiedosta[68]. Näkökulma tuo tutkijan eteen intiimejä tapahtumia ja kokemuksia, joista kertominen on ollut tunnesyistä sekä kielen ilmaisukyvyn rajallisuuden takia vaikeaa[69]. Termin *spectral* avulla tarkastelen aiemmin vaiettua, kätkettyjä kokemuksia ja niihin sisältyviä tunteita ja affekteja. Termin sanakirjakäännös on ”aavemainen”[70]. Filosofi Jacques Derrida käytti teoksessaan *Specters of Marx* (1993) termiä viittaamaan menneisyyden aavemaiseen läsnäoloon nykyisyydessä. Hän tutki Marxin haamua, marxilaisuuden vaikutuksia länsimaisissa yhteiskunnissa.[71] 2000-luvulla kulttuurien tutkijat ovat soveltaneet spektraalisuuden ajatusta ja käyttäneet sitä viitatessaan historiasta nykyaikaan purkautuviin ”kummitteleviin” ilmiöihin. Ne tulevat esiin, vaikka ne yritettäisiin häivyttää olemattomiin. Tutkijat ovat käsitelleet ”kummituksia” vertauskuvina esimerkiksi tukahdutetusta surusta, syyllisyydestä ja traumasta. Tukahdutetut muistot ovat kehollisia ja kulttuurimaantieteilijä Carol Lipman käyttää niistä termiä *viskeraaliset* muistot. Lipman viittaa latinan *visceralla* olotilaan, jonka kertoja tuntee ”syvällä sisimmässään”.[72] Spektraalisen avulla tutkijat nostavat yhteiskunnalliseen keskusteluun näkökulmia, joiden käsittely on koettu hankalaksi, ja sen avulla voi yrittää hahmottaa uusia tapoja nähdä, kuulla ja tuntea[73].

Kerrontaa säätelevät yhteisön tapasäännöt eli se, mistä voi kertoa ja mistä pitää vaieta[74]. Osa aineistostani on ollut näkymättömissä julkisessa sodan muistamisen kulttuurissa. Pohdin kertojien syitä vaikenemisille. Syyt ovat henkilökohtaisia. Kertojat ovat kohdanneet tai pelänneet kohtaavansa ennakkoluuloa ja leimaamista. Heillä voi olla paineita kertoa, jos heidän tulkintatapansa ei ole yleisesti ymmärrettyjen kristinuskon, kansanuskon tai rationaalisen tulkintatavan mukainen. Tutkimuksessani vaietut asiat muodostavat ristiriitoja ja halkeamia sodan muistamisen kulttuuriin. Tutkimuskysymyksen esitettyäni aiemmin vaiettu vyöryi esiin kiihtyvin äänenpainoin, itkunpyrskähdyksin ja puhetulvin, kun kerrankin voi puhua.[75] Yksittäisissä haastatteluissa saattoi käydä niin, että kertoja hiljentyi kesken kerronnan. Hänen oli vaikea sanallistaa kokemusta tai hän koki epävarmuutta kertomishetkellä, vaikka oli itse ottanut minuun yhteyttä. Hänen vedettyään hetken henkeä tunsin, kun

68 High 2014, 39–40; Macdonald 1997, 161; 2013, 9, 27.
69 Utriainen 1999, 14.
70 https://www.sanakirja.org/.
71 Derrida 2006 (1993).
72 Lipman 2014.
73 Blackman 2015; Hanks 2015; Samuels 2015; Sheftel 2013, 256.
74 Virtanen 1988, 201–202.
75 Speed 2012, 188; Thomas 2015, 1; Trivelli 2015, 134–135.

”pato murtui” ja ihminen alkoi vyöryttää kokemuksiaan ja kuvata syitä kertomisen vaikeudelle. Kertojien mielestä Suomi on nykyisin moniarvoistunut ja hyväksyvämpi erilaisille äänille. Siksi he avautuvat ja toivovat, että tuomitsemisen ja väheksymisen sijaan heidät otetaan vakavasti.

Hiljaisuuksien tutkiminen on tärkeää. Historiantutkija Jay Winter on tutkinut ensimmäisen maailmansodan 1914–1918 uskomuksellisuutta ja havainnut pystyvänsä hiljaisuuksien avulla käsittämään, miten sota vaikutti ihmisiin kristillistä uskonnollisuutta laventavasti, erityisesti spiritualismin suuntaan[76]. Winterille historian hiljaisuudet välittävät viestejä ahdistavista tapahtumista, joista kaikki tietävät mutta joista ei puhuta. Hän on tehnyt havaintoja siitä, missä kohtaa kertojan puhe katkeaa, katse lasittuu ja ääni vaimenee. Winterin mielestä hiljaisuuksia ei pidä sivuuttaa, koska niiden välityksellä ihmiset kertovat sodan tukahdutetuista tunteista ja seurauksista. Winter on hyödyntänyt tutkimuksessaan antropologi ja kirjallisuustieteilijä Aleida Assmannin ajatuksia vaietuista affekteista, jotka kummittelevat.[77]

Toinen maailmansota kummittelee Suomessa

Suomessa spektraalisuutta on tutkinut arkeologi Vesa-Pekka Herva. Hänen johtamassaan akatemiahankkeessa *Lapland's Dark Heritage* (2014–2019) tutkittiin toisen maailmansodan materiaalista kulttuuriperintöä Lapissa ja paikkoihin liittyviä yliluonnollisiksi tulkittuja kokemuksia, jotka heijastavat ajatusta, että todellisuus on rikkaampi kuin virallinen maailmankuva käsittää. ”Kummitukset” tarjoavat Hervan mielestä mahdollisuuksia pohdintoihin sodan synkistä puolista. Ne ovat läsnä jännitteinä ja asioina, jotka on eri syistä haluttu painaa unohduksiin. Lapin sotahistoriallisissa kulttuuriperintökohteissa kummittelu on ilmennyt raskaiksi koettuina tunnelmina kärsimystä aiheuttaneissa paikoissa, kuten sotavankileireillä. Hankkeessa kummituksia tutkittiin historiallisissa ja kulttuurisissa kehyksissä, perinteisen pohjoisen animistisen ja shamanistisen maailmankuvan kontekstissa, joka sulautuu paikallishistoriaan ja ympäristökäsityksiin.[78]

Arkeologi Oula Seitsonen jatkoi aiheen pohdiskelua väitöskirjassaan. Hänelle kummittelu tarjoaa keinon havainnoida toisen maailmansodan materiaalisiin jälkiin liittyvien muistojen monimuotoisuutta. Herva ja Seitsonen liittävät kummittelun vaikeista asioista puhumattomuuteen historiankirjoituksessa. Natsi-Saksan läsnäolo sotaveljinä Pohjois-Suomessa on ollut vaikea aihe sodanjälkeisinä vuosikymmeninä. Lapin sota rikkoi aseveljien suhteet ja päättyi siihen, että saksalaiset polttivat Norjaan vetäytyessään suurimman osan Lappia. Saksalaisten (pääosin ystävällisellä) rin-

76 Winter 1995, 54–65.
77 Assmann 2015, 46; Winter 2017, 176–202.
78 Herva 2014, 297–321.

nakkaiselolla suomalaisten kanssa on vaikenemisesta huolimatta ollut suuri vaikutus lappilaisten perheiden ja paikallisyhteisöjen muistoissa. Heidän tunnoistaan on Suomessa keskusteltu vasta parinkymmenen vuoden ajan. Tukahdutetut asiat ovat kuitenkin sodan jälkeiset vuosikymmenet vaikuttaneet ihmisten mielissä.[79]

Herva ja Seitsonen ovat pohtineet spektraalisen avulla toisen maailmansodan kohteita Lapissa kulttuuriperintökohteina. Vierailija voi kohteissa kuvitella ja aistia kummituksia Suomen Saksa-suhteiden vaikeuden ja herkkyyden takia. Kummitukset voivat tuntua tutkijoiden mielestä esimerkiksi ahdistavina tuntemuksina.[80] Spektraalisuus liittyy laajemminkin sodan jälkeiseen muistamisen kulttuuriin. Vaikeiden sotakokemusten käsittely eteni hitaasti. Suomalaisten toivottiin saavan voimaa yhteisestä tarinasta, keskittyvän jälleenrakennukseen ja sotakorvausten maksamiseen ja kohdistavan katseensa tulevaisuuteen. Vaikeat henkilökohtaiset tunteet ja kokemukset usein tukahdutettiin.[81] Suomella oli tarve mukautua Neuvostoliiton painostukseen, ja kansallisesta sodan kertomuksesta piti muokata siedettävä ja poliittisesti vaaraton. 1960–1970-luvuilla tutkimus haastoi ajatuksen erillissodasta korostaen Suomen päätöstä liittoutua Saksan kanssa ja osallistua Neuvostoliittoon hyökkäämiseen. Keskustelu avasi tien monipuolisempaan sodan käsittelyyn. Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 johti sodan jälkeen vallinneen varovaisen ja virallisen narratiivin uudelleenarviointiin.[82]

2.4 Intersubjektiivisuus

Filosofi Edmund Husserlin fenomenologisessa ajattelussa ihmisten kokemuksia määrittää intersubjektiivisuus. Subjekti muodostaa eläytymisen avulla käsityksen toisista ihmisistä, ja eläytyminen mahdollistaa kommunikaation ja sosiaaliset suhteet. Toisen ymmärtämisen perusta on empatian kokeminen. Intersubjektiivisuutta tutkinut antropologi Michael Jackson korostaa ajattelussaan ihmisten sidoksisuutta toisiinsa sekä sitä, miten kerronta on kokemusten jakamista ja yhteisten merkitysten ja keskusteluyhteyden etsimistä. Subjektiivista maailmaansa jäsentämällä ihmiset luovat yhteyttä toisiinsa. Heillä on tapana kertoa sellaisessa muodossa, johon voi eläytyä ja samaistua. Kerronnan avulla ihmiset vahvistavat tunnetta kuulumisesta johonkin, kuten perheeseen, ystäväpiiriin ja kansakuntaan. Tässä ilmenee kerronnan ja sosiaalisuuden yhteys. Folkloristi Bill Ellisin mielestä folkloristien on syytä analysoida yliluonnollista nimenomaan sosiaalisena, ei eksistentiaalisena, ilmiönä. Yliluonnollinen pitäisi nähdä Ellisin mielestä ennen kaikkea vuorovaikutuksen näkö-

79 Seitsonen 2018, 128–130, 160.
80 Herva 2014, 297–321; Seitsonen 2018.
81 Hytönen 2009, 10; Lähteenmäki 1999, 222.
82 Ashplant 2021, 25–26; Näre & Kirves 2014, 8–9.

kulmasta sekä tapoina, joilla emotionaalisesti reagoimme elettävään todellisuuteen.[83]

Samanlaiset merkitykset

Intersubjektiivisuus hahmottui tutkimuksessani, kun huomasin yliluonnollisissa kokemuksissa samankaltaisuuksia, yhteisiä merkityksiä kertojien välillä heidän uskomuksellisesta tulkintahorisontistaan riippumatta. Merkitykset kumpuavat kulttuurisista ajattelutavoista, yleisinhimillisistä tunteista sekä reagoinnista sodan olosuhteissa ja sodan jälkeisessä keskusteluilmapiirissä. Merkitykset avautuvat ja suhteutuvat rinnastuessaan toisiinsa. Pidän mielekkäänä kokemuskertomusten vertailua ja kertomusten esittämistä rinnakkain.

Yliluonnollisen tulkitseminen ja merkityksellistäminen yhdistää kertojiani. Esimerkiksi rintamalla kuultu varoittava ääni, joka käskee siirtymään turvaan, on kuultu kertojan mukaan isän, äidin, haltijan tai Jumalan äänenä. Usein ääni on jäänyt selittämättömäksi. Merkitys on kuitenkin sama, eli ääni toi kokijalleen avun hädän hetkellä. Rationaalinen selitys on ainoa, jossa ei ole yliluonnollista elementtiä, jolloin ääni voidaan tulkita kokijan tarkkojen aistien ja sotatilanteen lukemisen kautta. Silloin oma ketterä aistiminen on pelastanut. Suojelusenkelin kaltainen suojeleva näky voi olla hengellinen kokemus, mutta suojelusenkeli voi olla myös kokijan äiti. Veteraani-isä kertoi tyttärelleen Kristiina Heinoselle, miten hän luuli kovan taistelun keskellä kaiken olevan menetetty, kunnes näki äitinsä hahmon suuren kiven luona. Sotilas ryömi kiven luo ja pääsi suojaan. Hän koki, että äiti tuli suojelemaan.[84] Intersubjektiivisuus on läsnä myös kokemuskertomusten sisällöissä eli ”näkymättömät langat” yhdistävät ihmisiä toisiinsa. Esimerkiksi kotirintamalla on tajuttu kaatumishetki sotarintamalla samalla hetkellä, kun se tapahtui. Kertojat puhuvat tapausten yhteydessä telepatiasta tai etiäisistä. Kokemusten merkitys on, että ihminen on valmistautunut tietoon läheisen sotakohtalosta.

Kokemuskertomusten jakaminen

Tarkastelen intersubjektiivisuutta myös toisille välittämisen näkökulmasta[85]. Kertojat yrittivät kertoa siten, että ymmärtäisin heitä. Kun he kertoivat yliluonnollisista kokemuksistaan, he käyttivät sellaisia sanoja ja kulttuurisia käsitteitä, jotka he uskoivat jakavansa kanssani. Kertojat toivovat, että tutkimuksen myötä suuri yleisö ymmärtäisi

83 Ellis 2015, 196; Jackson 2013; https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:intersubjektiivisuus.
84 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 4. 2017.
85 McGranahan 2020, 2–4.

heitä. Kertominen koskettavasta tapahtumasta on terapeuttinen ja eheyttävä rituaali. Kun ihmiset avautuvat, he voivat tuntea, etteivät ole yksin kokemuksensa kanssa.[86]

Historioitsija Lynn Abrams on käsitellyt intersubjektiivisuutta haastattelutilanteissa. Haastattelu on tutkijan ja kertojan välinen keskustelu, eli kerrottu on kommunikaation tulos. Haastattelussa kaksi keskenään vuorovaikutuksessa olevaa subjektia luo intersubjektiivisen tilan, joka vaikuttaa kerrontaan. Kummankin subjektiivisuus muovautuu kohtaamisessa. Abrams on erityisen kiinnostunut siitä, miten haastattelija sanoin, teoin ja elein saa kertojan kertomaan. Toinen haastattelija toimisi eri tavalla, mikä tuottaisi erilaista sisältöä. Kerrontaan vaikuttaa esimerkiksi se, miten haastattelija osaa luoda rauhallisen tilan, jossa on miellyttävää kertoa.[87]

Tutkimuksessani yritimme kertojien kanssa kurottaa toisiamme kohti, että ymmärtäisimme toisiamme. Kertojat halusivat jakaa kokemuskertomukset, että ihmiset saisivat tietää ja pystyisivät eläytymään sotaan. Kertojat ilmaisivat minulle halunsa hahmottaa, etteivät ole yksin kokemuksen kanssa. Tulevaisuudessa he haluavat kuulla toisten kokemuskertomuksia toivoen löytävänsä kohtalotovereita. Myös Taina Ukkonen kirjoittaa ihmisten halusta kohtalonyhteyden kokemiseen kokemuskertomuksia kertoessaan[88].

2.5 Kokemusperintö

Käytän tutkimuksessa luomaani termiä kokemusperintö. Se on aineetonta ja elävää kulttuuriperintöä[89] ja luotu tavallisten ihmisten subjektiivisista kokemuksista. Ne ovat usein näkymättömiä julkisessa keskustelussa, mutta kokijoilleen todellisia ja läsnä heidän arjessaan. Ihmiset eivät välttämättä ole tietoisia toisten ihmisten samantyyppisistä kokemuksista. Kun moniääniset kokemuskertomukset liittyvät yhteen, on kokonaisuus enemmän kuin osiensa summa ja intersubjektiiviset yhteydet tulevat esiin. Kokemusperintö syntyy siis kertovista ihmisistä käsin ja tutkija muodostaa tietoa etnografisesti kentältä. Siten voi tallentaa ja aistia kokemusmaailmaa, joka ei muuten tulisi ilmi. Subjektiiviset kokemuskertomukset muodostavat toisiinsa liittyessään monimuotoisen keskustelun.

Jokainen halukas voi osallistua kokemusperinnön luomiseen ja nähdä itsensä heijastuvan siinä. Kertojan on tärkeää tuntea olevansa pääroolissa. Hänen ei tarvitse olla tunnettu kertojantaidoistaan, eikä hänen kertomansa tarvitse olla ”elämää suurempaa”. Yhdistyneenä toisten kertomuksiin hänen kertomuksensa saa merkityksiä. Kokemusperinnön avulla etnografi voi houkutella esiin sellaisia tavallisia ja margi-

86 Jackson 2002, 58–59; 2007, 23–25; 2013, 16–23, 240.
87 Abrams 2016 (2010), 54–77.
88 Ukkonen 2000, 152.
89 https://ich.unesco.org/en/home.

naaliin jääneitä ihmisiä, jotka eivät ole saaneet ääntään kuuluville. Jokainen, joka kokemusperintöön tutustuu, tulkitsee sitä omalta kannaltaan. Kokemusperintö tarjoaa kohtaavien ihmisten välille mahdollisuuden inhimilliseen vuorovaikutukseen ja kokemusten vertailuun. Osallistumisen kynnyksen on oltava hyvin matala, jotta arimmatkin ihmiset uskaltavat ottaa osaa kokemusperinnön luomiseen.

Moniäänisyydestä syntyvä ymmärrys

Aineistoni subjektiiviset kokemuskertomukset liittyvät kulttuuriseen muistamiseen ja jaettuun tapahtumahistorialliseen kontekstiin, henkilökohtaisesta kokemuksesta käsin. Kokemuskertomukset kuvaavat sodan vaikutuksia ihmisiin, jotka kertovat osallistumisesta itseään suurempiin tapahtumiin. Kokemuskertomuksilla, jotka ovat perheissä ja suvuissa luonnollisesti periytyneet, on tärkeä merkitys suurelle yleisölle. Ihmiset voivat niiden avulla eläytyä, jopa samaistua, sodan kauhuun, julmuuteen, kuolemanpelkoon, kipuun ja toivottomuuteen. Kokemuskertomuksiin tutustuva voi miettiä, miten sotakokemuksia on omassa perheessä ja suvussa käyty läpi, liittyykö niihin vaikeasti sanallistettavia kokemuksia, tunteita ja affekteja, miten hallitseva sodan muistamisen kulttuuri on vaikuttanut ja onko suhteessa siihen jännitteitä.

Yliluonnollinen-termin käyttö on kulttuuriperintöajattelussa valtavirtaistunut. Aineistossani yliluonnollinen kokemus liittyy kertojien käsityksiin yliluonnollisesta. Käsitysten kautta voi tarkastella, millainen yliluonnollinen on ollut yhteiskunnassamme hyväksyttyä ja ymmärrettyä, miten käsitykset ovat muuttuneet ja kuinka yliluonnollinen liittyy uskomuksellisuuteen. Esimerkiksi luonnonmerkeistä ennustaminen voi tuntua nykyihmisestä vieraalta. Toisaalta kansanuskoa voi luovasti yhdistää henkisyyteen. Sota-ajan kokemuskertomus voi olla sotaa kokemattomalle ihmiselle estetisoitunut ja tunnelmallinen muisto, se voi kertoa tunnelatauksista äärimmäisen hädän hetkissä tai vahvistaa perinteisiä sodan muistamisen kulttuurin arvoja. Kokemusperinnössä on läsnä moniäänisyys ja siihen tutustuvat määrittelevät jatkossa kokemusperinnön merkitykset. Kertojani Ilmari Lönnrot ilmaisi, mihin suuntaan hän toivoisi suomalaisen kulttuuri-ilmapiirin tulevaisuudessa kehittyvän:

> Nyt ovat nousussa naiseus, tunne, luonto ja elämänymmärrys, johon olennaisesti liittyy näyt ja unet. Vanhoilla oli unenomainen tajunta, menneet sukupolvet ja vainajat olivat läsnä ja ihmiset loihtivat.[90]

Kokemusperintöön voi eläytyä myös kokemuspaikoissa retkeillen. Itseäni kiehtovat paikat, joissa ei ole fyysisiä rakennelmia tai opastetauluja. Kokemuspaikoissa

[90] SmM 2017–2023.

aistien ja kuvitellen kannustan ihmisiä luomaan henkilökohtaista suhdetta kokemuskertomuksiin, asettumaan kokijoiden asemaan ja kysymään itseltään, miten olisin kenties itse reagoinut sodan olosuhteissa.

Kulttuuriperintöajattelu on muutoksessa

Kulttuuriperintöajattelu on muuttunut voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen. Sodan jälkeen tavallisten ihmisten kokemuskertomukset eivät olleet huomion kohteena eikä niitä pidetty kulttuuriperintönä. Tavallista ihmistä ei pidetty kiinnostavana ja arvokkaana kulttuuriperintönäkökulmasta. Arkeologi Denis Byrnen mielestä tavallisten ihmisten huomiotta jättäminen johtui siitä, että heidän kokemuksensa ovat aineettomia ja liittyvät paikkoihin, joiden merkitys on henkilökohtainen. Kulttuuriperintökäytäntö ei pystynyt toimimaan niin hienovireisesti. Siitä seurasi, että suurin osa henkilökohtaisessa elämässämme eniten merkitsevästä, aistilliset tunnemuistot, eivät ole olleet kulttuuriperinnön kirjaamisen ja säilyttämisen kohteena. Byrnen mielestä kulttuuriperinnön on oltava sitä luovien ihmisten näköistä, jotta he tuntevat sen omakseen, ylläpitävät ja kehittävät sitä.[91] Hän pitää kulttuuriperintöä sosiaalisen toiminnan muotona, jonka avulla voi luoda emotionaalisia yhteyksiä menneisyyteen[92].

Pidän tärkeänä, että ihmiset voivat keskustella myös aiemmin vaikeiksi koetuista tulkinnoista, merkityksistä ja ajattelutapojen muutoksista. Nykyisin kulttuuriperintöajattelu tunnustaa kulttuuriperinteen demokraattisen luonteen ja koettaa tunnistaa paikallisyhteisöjen ja yksittäisten ihmisten halun luoda ja ylläpitää kulttuuriperintöä. Ihmisten muistoista ja kulttuuriperinnöstä on kiinnostuttu alati muuttuvana sosiaalisena, osallistuvana ja yhteisöllisenä luomisprosessina. Se tarjoaa vaihtoehtoisen menneisyyden rakentamisen tavan sekä rohkaisee ja yhdistää ihmiset muistelemaan paljastaen näkymättömien ihmisten ajatuksia. Sosiaalis-kulttuurisena prosessina kulttuuriperinnön arvo on sen merkityksessä, jonka ihmiset rakentavat jokapäiväisessä elämässään. Perintö ei ole jotain, mitä tarkastellaan tai koetaan passiivisesti, vaan se tuodaan omaan aikaan ja historialliseen tilanteeseen. Ajattelen kulttuuriperinnön tutkijoiden Emma Watertonin, Steve Watsonin ja Helaine Silvermanin tavoin. Kulttuuriperinnön on oltava kaikille avointa, saavutettavaa, osallistavaa ja moniarvoista.[93]

91 Byrne 2009, 229–236.
92 Byrne 2009, 250; Ashton & Kean, 2012, 33.
93 Waterton & Watson & Silverman 2017, 3–5, 14.

3 Metodologiset lähtökohdat

3.1 Etnografia

Lähestyin tutkimuskenttää ja kertojia etnografisen menetelmän avulla. Uuden tiedon tuottaminen heikosti tunnetusta aiheesta, joka on osittain yleisesti hyväksytyn ja ymmärretyn keskustelun ulkopuolella, vaati alhaalta päin nousevaa menetelmää. Antropologisesti orientoituneessa folkloristiikassa kiinnostuksen painopiste on kentältä nousevassa näkökulmassa, elävän ja aktiivisen perinteen tarkastelussa ja kulttuurisen vuorovaikutuksen havainnoinnissa. Kertominen on kulttuurista viestintää. Olen kiinnostunut ihmisistä, heidän todellisuuskäsityksistään ja niiden heijastumisesta kerrontaan.[94] Etnografisessa tutkimuksessa etnografi viettää aikaa tutkittavien parissa, havainnoi ja osallistuu. Hän tutkii aihettaan käsittämässään sosiaalisessa todellisuudessa ja vertailee kulttuurisia käytäntöjä ja merkityksiä, eroja ja yhtäläisyyksiä.

Etnografiseen menetelmään sisältyvät tyypillisesti pitkäkestoiset kenttätyöt. Aloitin kenttätyöt keväällä 2017. Haastattelut ja kirjallisiin teksteihin tutustuminen veivät vuoteen 2023 asti. Yhteydenpito kertojiin jatkui vielä kesällä 2025. Kenttätöiden edetessä ymmärrykseni kasvoi ja aineiston piirteet alkoivat aueta suhteessa toisiinsa. Induktiivisesti tarkastellen päädyn yleisempiin johtopäätöksiin. Vertaileva analyysi auttoi minua tunnistamaan aineistoni yleisinhimillisiä piirteitä sekä kulttuurisia erityispiirteitä. Minulle etnografinen menetelmä on tarkoittanut ennen kaikkea tutkimusaineiston tuottamista haastattelemalla sekä kirjeenvaihdon välityksellä. Haastattelut kehittyivät laajemmiksi keskusteluiksi siitä, miten sotakokemukset ovat vaikuttaneet ja miten ne heijastuvat kertojan elämään. Monille kertojille itseilmaisu oli luontevampaa nimenomaan kirjallisesti. He ovat jäsentäneet ajatuksiaan ja purkaneet tunteitaan paperille jopa vuosikymmenten ajan. Tutkimuskysymys antoi kimmokkeen ottaa yhteyttä ja analysoida omaa kokemuskertomusta kysymystäni vasten.

Etymologisesti etnografiassa yhdistyvät *etno* (tarkoittaa kulttuuria) ja *grafia* (tarkoittaa kirjoittamista, tallentamista ja kuvaamista). Etnografiaa voidaan siis pitää kulttuurin kirjoittamisen, tallentamisen ja kuvaamisen prosessina ja tuotteena.[95] Etnografinen lopputuote on pitkään nähty tekstimuotoisena käytäntönä, mutta nykyisin

94 Suojanen 1999, 52–53; Virtanen 1988, 15.
95 Magnat 2018, 430–441.

esitystapa voi olla muunlainenkin. 2000-luvun alkuun mennessä etnografia on siirtynyt lähemmäksi soveltavan ja osallistavan tutkimuksen muotoja. Etnografista menetelmää hyödynnetään esimerkiksi paikallisyhteisöjen ongelmien ratkaisemisessa.[96] Menetelmän epistemologinen perusta on hermeneutiikassa, joka tähtää ymmärtämiseen ja tulkintaan[97]. Lähestymistapani nojaa antropologi Edward Bruneriin, jonka tutkimus perustuu puolestaan filosofin ja sosiologin Wilhelm Diltheyn ajatteluun. Sen ydin on syvenevän tulkintaprosessin tarkastelussa. Bruner on tutkinut subjektiivisia eletyn kokemuksen ilmauksia ja merkityksiä. Ilmaisutavat ovat sidoksissa aikansa ilmaisukonventioihin, ja tutkija yrittää ymmärtää ihmisiä itseymmärryksensä perusteella. Ymmärtämisen yritys on hermeneuttista tulkintaa. Tähän sisältyy eettinen velvoite eli tutkijan velvollisuus kunnioittaa ihmisten ilmauksia sekä käsittää, että ilmaisun ja kokemuksen välillä on väistämättä aukkoja. Jotkin kokemukset eivät ole kerrottavia, tai ihmisiltä puuttuu keinoja niiden ilmaisemiseksi. Kertominen voi olla myös vaikeaa kokemuksen arkaluonteisuuden vuoksi, tai kertoja ei halua paljastaa itseään täysin.[98]

Etnografinen tutkimus on uusiin tilanteisiin mukautuvaa. Aineiston kertyessä ymmärrykseni kasvoi. Koin luontevaksi roolikseni kuuntelijana ja välittäjänä toimimisen.[99] Haluan saada kokemuskertomukset rinnastumaan toisiinsa ja avautumaan laajemmin kulttuurisissa kehyksissä, erilaisten näkökulmien kautta. Aineistoa auki kirjoittaessani mietin, millä tarkkuudella litteroisin. Siihen vaikuttaa luonnollisesti se, millaisiin kysymyksiin etsin vastauksia. Olen kiinnostunut kerronnan sisällöstä, kertojan tulkinnoista ja merkityksistä. Jos kerronta sisältää taukoja, esimerkiksi sanallistamisen vaikeuden vuoksi, tuon sen esille. Kirjoittaessaan kertojat olivat useimmiten varsin kirjakielisiä. Syitä siihen voi olla monia. Kertojat ovat usein korkeasti koulutettuja, ja kirjoittaminen arkistolle ja tutkijalle sai heidät muotoilemaan kokemuskertomuksensa viimeistellysti.

Kertojat halusivat esittää ajatuksensa selkeästi ja yksiselitteisesti, ettei sisältö jäisi arvailujen varaan tai epäselväksi. He halusivat minun ymmärtävän heitä, jotta voisin välittää heidän kokemuskertomuksensa laajemmalle yleisölle. Esitän runsaasti sitaatteja aineistostani ja toivon, että kertojat kuulevat omat äänensä sen moniäänisestä kirjosta. Muistitietotutkija Annika Olsson pohtii kiinnostavalla tavalla, mitä erityistä on tiedossa, josta muistitietietotutkijat (ja etnografit) tietävät ja jota he tuottavat sekä millaista ammattitaitoa heidän työnsä edellyttää. Hän on keskustellut aiheesta muistitietotutkijoiden kanssa. Mats Greiffin mielestä tutkijan merkitys on

96 Campbell & Lassiter 2015, 69, 125.
97 Eriksen 2015, 9–10; Laidlaw 2018, 150–151; Nolan 2017, 3–11; Tammisto & Wilenius 2021, 9.
98 Bruner 1986, 5–12; Leite & Castañeda & Adams 2019, 43.
99 Holman Jones 2016; 2018, 8.

siinä, että hän pystyy parhaimmillaan luomaan muodostamastaan muistitiedosta ”isomman kuvan” ja selittämään teoriansa ja metodinsa avulla, mitä tieto merkitsee eri ihmisryhmille ja yhteiskunnallisesti. Malin Thor Turebyn mielestä tutkijoilla on analyyttistä kykyä paikantaa ihmisen kertomus ja verrata sitä muiden ihmisten kertomuksiin.[100]

Antropologian refleksiivinen käänne

Koska tutkin vaikeaa ja sensitiivistä aihetta, koen tärkeäksi perustella kannanottojani, tuntemuksiani ja aistimuksiani, jotta tutkimukseen tutustuva voi arvioida subjektiivisten ominaisuuksieni vaikutusta tiedon tuottamisessa. Refleksiivisyys on liittynyt tutkimuksen kaikkiin vaiheisiin, suunnitteluun, kenttätöihin ja kirjoittamiseen.[101] Tutkijan näkökulmani kirjoittaminen auki auttaa ymmärtämään asemoitumistani tutkimuskysymyksiin ja kertojiin. Toivon aineiston avautuvan kertojien kannalta oikeudenmukaisesti ja lukijalle läpinäkyvästi.[102] Sotakokemusten käsittelyssä minua kannatteli antropologi Ruth Beharin neuvo. Hän tutki teoksessa *The Vulnerable Observer: Anthropology That Breaks Your Heart* (1996) kertojien elämään vaikuttaneita, kärsimystä aiheuttaneita kokemuksia. Hänen mielestään tutkijan eettinen velvollisuus on kuunnella ja reflektoida. Kun hän avaa lukijoille ajatuksensa ja tunteensa, joita haastattelu herättää, se auttaa ymmärtämään tutkimusprosessia ja havainnoimaan tutkijan vaikutusta tutkimustuloksiin.[103]

Olen taustaltani kulttuuriantropologi, ja tutkimuksessani näkyvät jäljet ajattelusta, josta olen opinnoissa ponnistanut ja josta tutkimusintressini ovat kehittyneet. Kun aloitin opinnot vuonna 1996, James Cliffordin ja George Marcuksen synnyttämästä antropologian refleksiivisestä käänteestä oli kulunut kymmenisen vuotta. Teoksessa *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (1986) tutkijat etsivät ratkaisua antropologian epistemologiseen kriisiin epäsymmetristen valtasuhteiden korjaamiseksi. Antropologit oli saatava eettiseen vastuuseen työstään.[104] Antropologit tunnustivat osallisuutensa ihmisten arvottamiseen ja luokitteluun. Clifford ja Marcus uskoivat, että siirtymällä pois perinteisestä minä–toinen-, subjekti–objekti-, etnografi–informantti-dikotomioista antropologit pystyisivät harjoittamaan tutkimusta, joka ei synnyttäisi hierarkkisia suhteita.[105] Etnografien tavoitteeksi tuli

100 Olsson 2024, 57–68.
101 Gould & Uusihakala 2016, 27–30; Leiwo 2024; Tilley-Lubbs 2016, 4–5.
102 Suopajärvi & Koskinen-Koivisto & Korjonen-Kuusipuro & Hytönen & Hämeenaho 2019.
103 Behar 1996, 1–9, 17.
104 Clifford & Marcus 1986; Eriksen 2006; Silberman & Purser 2012, 16.
105 Allison & Hockey & Dawson 1997, 1–2; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 7–31; Madison 2012, 1–5; Rylko-Bauer & Singer & Van Willigen 2006, 178–190.

tehdä tutkimukselliset valinnat näkyviksi, koska silloin ne ovat arvioitavissa. He halusivat sisällyttää itsensä osaksi tutkimusta ja korostaa henkilökohtaista kerrontaa ensimmäisessä persoonassa.[106] Tutkijat ovat yrittäneet kehittää metodologiaa, jonka avulla he voisivat ilmaista eettistä vastuutaan ja sitoutumistaan dialogisempiin tutkimuksen muotoihin. Tutkijat pyrkivät siihen, että erilaisia ihmisiä saadaan vuorovaikutukseen ja tutkimus on moniäänistä.[107]

Tarkkaan ottaen antropologien itsetutkiskeluprosessi käynnistyi jo ennen 1980-luvun refleksiivistä käännettä eli toisen maailmansodan jälkeen. Ihmisten luokittelu kehitysasteisiin ei ollut holokaustin jälkeen kestävää ajattelua. Antropologit sitoutuivat eettiseen periaatteeseen, jonka mukaan kaikki ihmiset, olivatpa he menneisyydessä, nykyisyydessä tai tulevaisuudessa, ovat yhtäläisiä moraalisissa ja älyllisissä kyvyissään.[108] Minun oli opiskelijana hahmotettava oppialani menneisyys ja se, millaisten kysymysten parissa antropologit ovat painineet. Antropologian historiassa ei ollut ylpeilemistä. Tunsin huonoa omaatuntoa, vaikka olin lähtökohdiltani melko kaukana valkoisen miehen imperialistisista pyrkimyksistä. Luin vanhoja antropologisia avaintekstejä siitä näkökulmasta, mitä esi-isät olivat tehneet väärin.[109]

Kiinnostuin siitä, miten antropologit ovat ilmaisseet itseään ja tunteitaan tutkimuksissa, ja kuinka he ovat suhtautuneet tutkimustensa osallistujiin. Empatian, tunteiden ja aistimisen näkökohdista oli tullut keskeisiä refleksiivisen käänteen myötä.[110] Jo ennen käännettä käytti antropologi Jean L. Briggs etnografisessa tutkimuksessa *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family* (1970) tunteitaan tutkimustietona ja avasi keskustelun siitä, miten henkilökohtaisia kokemuksia saattoi esittää tekstissä. Briggsin työ opetti minulle, että tutkijan tunneilmaisu mahdollisti kielen, joka ei ollut yleistävää ja etäännyttävää, vaan subjektiivista. Briggs vietti vuosina 1963–65 lähes puolitoista vuotta inuitti-yhteisössä Kanadassa ja ymmärsi, että yksi sääntö hallitsi käyttäytymistä: koskaan ei saanut suuttua. Tunnehallinnan merkitys tuli Briggsille tuskallisen selväksi, kun hän epäonnistui normien mukaisessa käytöksessä eikä yhteisö hyväksynyt hänen tunnereaktiotaan. Hän kuvasi kulttuurista yhteentörmäystä ja väärinymmärrysten kehää. Omien tunteiden peilaamisen lisäksi Briggs osoitti, kuinka syvälle upotettuja tunteet kulttuurissa ovat ja miten ne ovat sidoksissa paikallisiin merkityksiin.[111]

Briggs lähti tutkimusmatkalle osallistuvana tarkkailijana, mutta kohtasi tunnereaktionsa. Hän ei ollut kaikkitietävä kertoja. Aikanaan Briggsiä ei ymmärretty, mutta

106 Leite & Castañeda & Adams 2019, 27–28; Reed-Danahay 2017, 61.
107 Estatella & Criado 2018, 6–7.
108 Ingold 2018, 68–69; Rylko-Bauer & Singer & Van Willigen 2006, 178–190.
109 Ks. Erickson & Murphy 2017, 198.
110 Grönset & Davis 2010, 10; https://thenewethnographer.com/the-new-ethnographer/2019/02/26/towards-a-compassionate-turn.
111 Briggs 1970; Plamper & Tribe 2015; Walton 1993.

hän sai arvostusta myöhemmin. Hänen innoittamanaan yritin lukea klassikkoteoksen rivien välejä ja kuvittelin tutkijoiden henkilökohtaisia tuntemuksia siitä, millaisia inhimillisiä vaikeuksia he ovat kohdanneet. Nuorena kulttuuriantropologina mietin, millaisesta näkökulmasta haluaisin tutkimuskenttää tulevaisuudessa oppimani perusteella katsella. Ensiksikin tarkastelisin sitä aikamme huolenaiheiden linssin läpi. Lisäksi olin Ruth Beharin tavoin kiinnostunut ihmisistä, joita ei ole kuultu. Refleksiivisellä etnografisella tutkimuksella on ihmiskasvot. Antropologi Tim Ingold muotoilee, että ihmisen minuus on aina kulttuurisesti rakentunut ja että henkilökohtaiset kokemukset vain rikastavat sitä.[112] Pedagogi Gresilda A. Tilley-Lubbsin mielestä tutkijan ei ole mahdollista työskennellä ilman jonkinlaisia sokeita ja kipeitä pisteitä tai olla objektiivinen tutkiessaan[113]. Antropologi David M. Hayanon mielestä tutkijan kenttä on väistämättä sidoksissa hänen omaan identiteettiinsä. Oman maan tutkimuksessa tutkijalla on kotikenttäetu ja sisäpiiritietoa kulttuurinsa kirjoittamattomista säännöistä ja hiljaisesta tiedosta. Hän on tietyllä tavalla sisäryhmäläinen ja lähellä tutkimuskohdettaan.[114]

Folkloristit purkavat ajattelutapojaan

Siinä missä antropologit alkoivat purkaa ajattelutapojaan, ryhtyivät folkloristit 1960-luvulla käsittelemään kansaan ja perimätietoon viittaavia termejä *folk* ja *lore*. Moni tutkija koki nationalistista menneisyyttä pönkittävän folklore-termin taakaksi, ja folkloristi Roger D. Abrahams toivoi 1990-luvun alussa tutkijoiden tarkastelevan kriittisesti romantisointia, jota ilmenee kansallismielisissä liikkeissä. Romanttista nationalismia on hyödynnetty kansan ylivertaisiin ominaisuuksiin perustuvissa myyteissä ja vaikkapa sotapropagandassa. Abrahamsin mielestä folkloristien oli syytä miettiä, millaista olisi kulttuuripolitiikka, joka perustuu moniarvoisuuteen, ei nationalismiin. Toki ihmisillä on oikeus hänen mielestään vahvistaa kulttuuriaan, mutta samalla on välttämätöntä kunnioittaa muiden ihmisten kulttuureja.[115] Folkloristi Gregory Hansenin mielestä on syytä pohtia, miksi jotkut ihmiset ovat taipuvaisia romantisointiin[116]. Folkloristi Alan Dundes pohti vuonna 1980, että jokainen ihminen osallistuu folkloren luomiseen ilmaisten ja jakaen, ja jokin yhdistävä tekijä tarjoaa sosiaalisen perustan vuorovaikutukselle[117]. Keskustelu synnytti paradigman muutoksen folkloristiikassa. Folkloren keskiössä ovat nykyisin jaetut, merkityksiä kantavat ilmaisumuodot, joita ihmiset soveltavat. Näkökulma on vaihtunut ”kollektiivista yksilöihin ja säilyttämisestä

112 Ingold 2018, 16–17; 2017, 21–26.
113 Tilley-Lubbs 2016, 3–15.
114 Ellis & Adams 2020, 359–396; Chang 2013, 108.
115 Abrahams 1993.
116 Hansen 2016, 622–634.
117 Dundes 1980.

luovuuteen”. Se on merkinnyt etnografisen tutkimusotteen yleistymistä, koska ilmiöitä pyritään tutkimaan ilmaisujen tuottamisen kontekstissa.[118]

Pohdin, mitä romanttinen nationalismi kertojilleni merkitsee, millaisia tunteita ja uskomuksellisuutta siihen liittyy, miten henkilökohtainen kokemus yhdistyy kulttuurissa opittuun ja miten sota kontekstina vaikuttaa ihmisten käsityksiin. Elias Lönnrot ja muut kansallisromantikot hyödynsivät romanttista nationalismia luodessaan suomalaisille mytologista menneisyyttä. Aineistossani etenkin jälkipolvien kerronnassa nostalgisointi ja romantisointi ovat yleisiä tunnelatauksia. Moni kertojistani ilmaisee haluaan lujittaa suhdettaan sotasukupolveen ja korostaa isänmaallisuuttaan eikä kyseenalaista myyttisen menneisyyden luomisen hanketta. He pitävät myyttistä ajattelua virikkeenään tulkinnoissaan ja suhteuttavat ajattelua nykypäivään. Historioitsija Markku Jokisipilä on tutkinut suomalaisten historiallisia myyttejä ja tarkastelee kollektiivisen identiteetin merkityksiä. Myytit välittävät Jokisipilälle hedelmällistä tietoa. Ne kertovat yhteisön syntyyn vaikuttavista arvoista, normeista ja uskomuksista ja vastaavat kysymyksiin siitä, miksi myyttejä pidetään yhteisössä mahdollisesti edelleen tärkeinä. Nationalististen myyttien tarkoitus on sulkea eri yhteiskuntaryhmät saman kansallisen piirin sisälle ja saada heidät jakamaan yhteinen näkemys kansallisen yhteisön menneisyydestä. Se voi luoda ihmisille turvallisuuden tunteen, ajatuksen kansallisesta missiosta ja se voi auttaa selviytymään nykypäivän vastoinkäymisistä.[119] Perinteiset arvostukset ja juurevat selitykset toivat sota-aikana, ja tuovat edelleen, turvan tunnetta monille kertojistani. Toisaalta aineistossani on myös kertojia, jotka kokevat jääneensä kansallisen myytin ulkopuolelle.

Refleksiivisyys tutkimuksessani

Tutkija ei ole tutkimusaiheestaan irrallinen. Hän kuvaa ja analysoi henkilökohtaista kokemusta ymmärtääkseen sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä.[120] Tutkimuskenttä on ollut elinympäristöni. Kirjoitan äidinkielelläni, ja tutkimukseen osallistujat ovat suomenkielisiä. Ajattelutavassani näkyy peruskoulussa ja yliopistossa oppimani sekä sosiokulttuurinen identiteettini, kasvuympäristöni, perheeni ja sukuni elinolosuhteet sekä sen poliittinen ja uskomuksellinen tausta. Antropologi Ewa Sidorenko kirjoittaa artikkelissaan *Remembering the War: An Autoethnography of Survival* (2022) innostavasti, miten hän kehittyi käydessään läpi perhearkistoaan keskitysleirikokemuksista toisessa maailmansodassa. Hän tutki hiljaisuuksia, jotka ovat läsnä ja jotka aukesivat hänelle tutkimusprosessissa. Hän halusi antaa äänen niille, joiden kokemuksia ei ole kerrottu. Sidorenkolle hiljaisuudet, jotka paljastuivat hänelle, ovat vaikut-

118 Savolainen & Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 292.
119 Jokisipilä 2005, 16–22.
120 Marschall 2015, 332–349; Roper & Rosenblatt 2017; 250–262.

taneet häneen, jättäneet jäljen, vaikka hän ei ollut niistä tietoinen tai ymmärtänyt niitä ennen perhearkistoon tutustumista. Sidorenkon tutkijaminä muuttui tutkimusprosessin aikana, ja tutkimusmateriaali alkoi näyttäytyä laajemmassa sosiaalisessa ja poliittisessa kontekstissa. Sidorenko eläytyi siihen, millaista on elää ja yrittää selviytyä poikkeustilassa ja miten se vaikuttaa ylisukupolvisesti.[121] Kiinnostuin siitä, voisinko tavoittaa ilmiöitä, joille olin sokeutunut. Koen innostavaksi tutkijan tavan yhdistää yksityisiä perhemuistoja julkiseen muistamisen kulttuuriin.[122]

Kokemuskertomukset ovat syventäneet ymmärrystäni siitä, millaisia jälkiä toinen maailmansota on jättänyt. Synnyin noin 30 vuotta Lapin sodan päättymisen jälkeen ja olen ehtinyt nähdä sodan kokeneita, myös sotainvalideja ja päihdeongelmaisia rintamaveteraaneja. Heidän kauttaan olen voinut hahmottaa sodan pitkäkestoisia ja vaikeita seurausvaikutuksia. Lapsuuteni ja nuoruuteni peruskoulun historianopetus 1980–90-luvuilla keskittyi sotakronologiaan ja merkkihenkilöihin. Se ei kuvannut sodan kokeneiden rivikansalaisten tuntoja, vastakertomuksia tai tarkastellut sotaa muun uskomuksellisuuden kuin kristillisyyden kautta. Vaikka toinen maailmansota oli lähihistoriaa, se tuntui etäiseltä. Kokevat ja tuntevat tavalliset ihmiset eivät olleet läsnä kertomuksissa, ja naiset ja lapset loistivat historian oppikirjoissa poissaolollaan. Sukuni sotamuistot ovat olleet vain miesten kautta nähtyjä, ja sodan muistamisen kulttuuri on näyttäytynyt minulle lapsuudessa ja nuoruudessa patriarkaalisena linnakkeena. Olen kuitenkin jollain lailla saanut kiinni juhlavasta tunnelmasta kristillisissä muistorituaaleissa, jotka toimitetaan vakavina ja jotka toistuvat samanlaisina vuodesta toiseen. Sankarivainajat ovat rituaalien keskeisessä roolissa uhrin antajina. Myös suvussani on sankarivainaja. Isoenoni Antti Aukusti Kemppainen haavoittui 6.8.1944 Ilomantsissa ja kuoli seuraavana päivänä. Äitini muisteli Antin olleen teltassa nukkumassa, kun siihen osui. Hänen kohdalleen ei sattunut hengen pelastavaa onnenkantamoista.

Navigoin herkissä ja toisinaan vaikeasti sanallistuvissa tunnekokemuksissa. Antropologi Edward Brunerin mielestä hallitsevien kertomusten merkitys on siinä, että niistä tulee tärkeimpiä tulkintavälineitä kokemusten organisoinnissa ja välittämisessä. Vaihtoehtoisia, kilpailevia kertomuksia ei jaeta, ja niiden on haettava ilmaisuaan muualla kuin julkisissa tiloissa. Vasta myöhemmin, toisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa tai uudessa historian vaiheessa, voimme omaksua näkökulman, jonka avulla voimme nähdä katveeseen jääneet kertomukset.[123] Etnografina minuun on vaikuttanut sosiologi Carolyn Ellisin tapa kirjoittaa intiimeistä kokemuksistaan tutkimuksessa *Final Negotiations: A Story of Love, Loss, and Chronic Illness* (1995). Ellis haluaa luoda tekstiä, jonka kerrontaan lukija pystyy eläytymään ja vertautu-

121 Sidorenko 2022, 365–377.
122 Evans 2021, 92–106.
123 Bruner 1986, 18–19.

maan. Hän käyttää tutkimuksen tekemisessä henkilökohtaisia kokemuksiaan ja vaatii lukijaa osallistumaan. Ellis välttää etäännyttävää tutkimusotetta ja toivoo edistävänsä välittävää ja yhteisöllistä sosiologiaa.[124] Ellisin ja viestintätieteilijä Chris Pattin artikkeli *With Heart: Compassionate Interviewing and Storytelling with Holocaust Survivors* (2014) vaikutti haastatteluideni tekemiseen. Artikkeli perustuu tutkijoiden käymiin keskusteluihin kahden keskitysleiriltä selviytyneen kanssa. He kutsuvat työskentelytapaansa myötätuntoiseksi, ja se vaati tutkijoita ylittämään pelkonsa ja epävarmuutensa ja jakamaan myös omia kokemuksiaan.[125] Tutkijoiden haastattelut poikkeavat omistani, koska Ellis ja Patti haastattelivat samoja ihmisiä useiden vuosien ajan ja haastattelut syvenivät pikkuhiljaa. Itse olen ollut pääosin yhden haastattelukerran varassa, vaikka joitakin kertojia haastattelin muutaman kerran. Artikkelin avulla analysoin suhtautumistani kuulemaani. En voi väittää tuntevani kertojia tai tietäväni heidän vaikeuksistaan, joita he ovat kohdanneet muovaillessaan kokemusta sanoiksi, elleivät he tuo sitä kertoessaan ilmi. Voin kuitenkin suhtautua myötäelävästi. Pidän kiinnostavana haastaa tutkimukseen tutustuvat asettamaan itsensä kuvitellen ja eläytyen kokijan asemaan.[126]

Kertojat, ja ylipäätään ihmiset, joille olen tutkimuksestani kertonut, ovat halunneet kysellä suhteestani yliluonnollisiin ilmiöihin ja uskonnollisesta vakaumuksestani. Olen kertonut, etten kuulu mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Kipinäni historiaa, kansanperinnettä ja kansanuskoa kohtaan lähti sukuni tarinoista. Yläasteella kirjoitin ainekirjoituksen ruumislaudoista ja niihin liittyvistä uskomuksista, kuolemanenteistä ja kalmanpelosta Kainuussa. Aineistoni kansanuskoisiin tulkintoihin pystyn parhaiten eläytymään. Äitini perhe on kotoisin Hyrynsalmen Kytömäen vaarakylästä. He elivät oman onnensa nojassa. Ukkini oli verenpysäyttäjä ja yrttilääkitsijä, ja äidin kotitalon kaivokin on etsitty taikavarvun avulla. Perheen arkinen selviytyminen perustui kokemusperäiseen tietouteen. Kirkonkylässä oli kirkko, ja siellä käytiin syrjäkylältä harvakseltaan. Suurperhe eli jonkinlaisessa kristillisessä lapsenuskossa ja herranpelossa. Heidän maanläheinen kristillisyytensä yhdistyi saumattomasti animistiseen kansanuskoon ja taikauskoon trulleineen, piruineen ja haltijoineen. Monia ilmiöitä, kuten etiäisiä, on suvussa pidetty luonnollisina. Kainuussa ei ole ollut tapana ilmoittaa kylään tulosta, eikä se ole ollut puhelimien puutteen vuoksi mahdollistakaan. Siksi ihmiset ennakoivat vieraiden tulon toisella tavalla. Esimerkiksi äitini nenää kutittaa, jos vieraita on tulossa. Äiti uskoo myös, että jos hän näkee unen isästään, seuraavana päivänä sataa lunta. Toisaalta äitini on omaksunut myös rationaalisen maailmankuvan ja tapakristillisen käytösnormiston. Hän on eräänlainen kansanuskon ja tieteellisen maailmankuvan hybridi.

124 Bochner 2018; Ellis 1995.
125 Ellis & Patti 2014, 93–118.
126 Ellis & Adams 2020, 359–396; Norkunas 2013, 81.

Tiedostan olevani ajallisesti lähellä äitini perheen uskomuksellisuutta. Äitini suvun animistinen tausta viehättää minua, mutta suhtaudun siihen eri tavalla. Animismi liittyy minulla kulttuurien tutkimuksessakin suosittuun posthumanistiseen ajattelutapaan. Näen animismissa potentiaalia herättää ihmisissä kiinnostus luonnonympäristöjen ja eläinten kunnioittamiseen ja suojeluun. Luonteeltani olen utelias. En halua arvottaa kertojiani. Minulle molemmat, kristinuskon Jumala ja kansanperinteestä tuttu unenhaltija, unikakkiainen, edustavat tulkintaa yliluonnollisesta.[127] Pidän kokemuskertomuksia esteettisinä ja sellaisina, jotka herättävät luovan mielikuvitukseni. Antropologin rooli on helpottanut työssäni, auttanut suhteuttamaan kuulemaani ja vertailemaan kokemuskertomuksia toisiinsa. Kun olen eläytynyt kuulemaani, olen pystynyt kuvittelemaan, että sodan ahdistavimpina hetkinä olisin kenties voinut itsekin turvautua uskomusperinteen selityksiin, lukea enteitä ja valmistautua niiden avulla koettelemuksiin yhteisössä, jossa se oli yleisesti ymmärrettyä. Opin ymmärtämään perusteluja hetkille, jolloin ihmiset saivat yliluonnollisista merkityksistä voimaa. Vaikka etnografi ei ole terapeutti, niin huomasin, että haastatteluilla oli usein terapeuttinen merkitys kertojille. Oli tärkeää, että joku kuunteli.

3.2 Tutkimusaineiston muodostaminen

Tutkimusaineistoni on kolmiosainen. Se koostuu kenttätyöaineistostani vuosina 2017–2023, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston järjestämästä muistitietokeruusta vuonna 2017 sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistosta.

Keväällä 2017 aloitin väitöskirjan kirjoittamisen. Innostuin ajatuksesta muodostaa koko Suomen laajuinen aineisto. Minulle tuttua oli Kainuun uskomusperinne ja myös Lapin uskomusperinteeseen olin tutustunut jonkin verran, sillä kainuulaiset tietäjät kävivät Lapin noitien opissa. Karjalaisten muistot arvelin voimakkaiksi valtakunnan rajan läheisyyden, partisaanipelon ja evakkouden takia. Mutta entä Suomen länsi- ja eteläosat – jännitin, saisinko kokemuskertomuksia myös sieltä. Haastattelin vuosina 2017–2023 yhteensä 76 ihmistä, ja lisäksi 97 ihmistä lähetti minulle kirjallisen kokemuskertomuksensa. Monien kertojien kanssa jatkoin keskustelua. Esitin lisäkysymyksiä ja pyysin tarkennuksia vaikkapa kokijasta ja tapahtumapaikasta.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto järjesti tutkimukseni tueksi syksyllä 2017 muistitietokeruun *Yliluonnollinen sota*[128], ja se kerrytti aineistoa 51 keruuvastauksella. Keruuseen vastanneissa sekä minuun suoraan yhteyttä ottaneissa on kuusi samaa ihmistä. Heidän osallisuutensa olen laskenut vain kerran. Muistitietokeruu sai alkunsa, kun otin yhteyttä arkistoon tiedustellen halukkuutta toteuttaa tutkimusai-

127 Unikakkiainen ilmaantuu yleensä unessa ja neuvoo ja varoittaa tulevia tapahtumia ilmaisten.

128 Liite 1. Muistitietokeruuesite.

heestani muistitietokeruu. Laadin kysymykset yhdessä Seuran henkilökunnan kanssa, ja 4.6.2017, Puolustusvoimain lippujuhlan päivänä, käynnistyi marraskuun loppuun 2017 asti jatkunut keruu. Muistitietokeruukutsu levisi ympäri Suomen. Kertojat ovat melko tasaisesti eri puolilta Suomea. Aineisto sisältää niin kertojien itse kokemia kuin periytyneitäkin kokemuskertomuksia. Keruun saatesanoiksi kirjattiin: ”Tervetulleita vastaamaan ovat kaikki, joilla on omia kokemuksia tai muilta kuultuja juttuja sotien yliluonnollisista olennoista, voimista ja ilmiöistä.” Kun laskee yhteen kenttätöideni ja muistitietokeruun kertojat, on heitä yhteensä 218.

Tässä tutkimuksessa perehdyn ennen kaikkea vuosien 2017–2023 aineistoon, mutta vertailen jonkin verran, miten se eroaa vanhasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistosta. Olen kiinnostunut siitä, onko kertojien tulkinnoissa ja merkityksissä eroavaisuuksia ja yhtymäkohtia. Oliko esimerkiksi välittömästi sodan jälkeen jotain sellaista, mistä ei voinut heti kertoa? Onko kertomistavassa ja uskomuksellisuudessa muutoksia, kun sodan päättymisestä on kulunut 80 vuotta ja kertojina ovat sodan kokeneet, vanhuksiksi ehtineet veteraanit, sota-ajan lapset ja nuoret sekä jälkipolvet, joille muistot ovat periytyneet? Arkistoaineisto on pääosin kirjoittajien ja haastateltujen omakohtaisiin kokemuksiin perustuvaa ajalta, jolloin kokemukset olivat sodan jälkeen tuoreessa muistissa. Arkistoon on kerätty 1800-luvulla alkaen kansanrunoutta ja henkistä perintöä, esteettisiä ja aistillisia kuvauksia kertomuksen, uskomuksen ja kokemuksen suhteesta. Suurin osa aineistosta on kirjallisessa muodossa, koska suullinen aineisto dokumentoitiin kirjallisessa muodossa. Aineistot edustavat keruuaikansa käsitystä ja arvoja, ja keruuta ja aineiston luokittelua ovat ohjanneet kunkin ajan intressit. Sodan yliluonnollisiksi tulkituiksi kokemuksiksi määrittelemäni aineisto on arkistossa luokiteltu pääosin perinteen ja nykykulttuurin kokoelman uskomustarinoiden ja memoraattien kortistoon, ja se sisältyy tyyppi- ja motiiviluettelon mukaisesti otsikon *Enteet ja kohtalo* alle (A1–A861).[129] Suurin osa kortistoaineistosta on muodostettu maantieteellis-historiallisen tutkimussuuntauksen vallitessa. Menetelmän etuna on laaja toisintomäärä. Se mahdollistaa vertailun, mutta tekstit irrotettiin käyttöyhteyksistään.[130] Arkistoaineisto oli ollut tutkimuskysymykseni näkökulmasta koskemattomana vuosikymmenet, hajallaan muistitietokeruiden vastauksissa ja kerääjäsidoksissa. Osan arkiston kertomuksista kokosin tietokirjaan *Yliluonnollinen sota 1939–1945*.[131]

[129] Jauhiainen 1999. Uskomustarinoiden ja memoraattien tyyppiluettelo *Suomalaiset uskomustarinat: Tyypit ja motiivit* on kansanrunouden tutkija Lauri Simonsuuren kehittämä ja Marjatta Jauhiaisen laajentama. Luettelon mukaan ”uskomustarinat kertovat reaalimaailman ja supranormaalien voimien kohtaamisesta ja memoraatit ovat suoria todentuntuisia raportteja supranormaaleista kokemuksista”.

[130] Koski 2004, 91.

[131] Myllyniemi 2021.

Kortistoaineiston lisäksi kävin arkistossa läpi muistitietokeruita 1960–1970-luvuilta. Kirjoitetun muistitiedon keräämiseen tarkoitetut julkiset kirjoituskutsut tai kyselyt ovat toimintana jatkoa tallennustyölle, jota Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on koko olemassaolonsa ajan tehnyt. Keruu- tai kerääjäverkoston nimi on nykyisin vastaajaverkosto. Se heijastaa painopisteen muutosta, eli perinteen keräämisestä on siirrytty omiin kokemuksiin perustuvaan kirjoittamiseen eli vastaamiseen. Myös käsitys perinteen olemuksesta on muuttunut. Perinne ei odota keräämistänsä, vaan perinne syntyy vuorovaikutuksessa, jossa jokin tulkitaan perinteeksi. 2000-luvun toiminnassa keskeistä on eri ilmiöiden tallentaminen ihmisten lähettämien kirjoitusten avulla. Näkökulman keruuaineistojen tutkimiseen päättää tutkija.[132] Muistitietokeruut, joihin tässä tutkimuksessa viittaan, ovat *Korsuperinteen kilpakeruu* 1973, *Sota-aika muistoissamme* 2000–2001 ja *Tarinakilpa* 1961–1963. Merkittävä tausta-aineisto tutkimukselleni on Leea Virtasen vuosina 1973–1976 alkuun panema *Yliluonnolliset kokemukset* -muistitietokeruu. Se sisältää *Apu*-lehden, *Karjalaisen*, *Kodin Kuvalehden* ja *Seuran* lukijakilpailuiden antia, lehdissä julkaistuja ja julkaisemattomia tekstejä. Keruukutsussa Virtanen selitti, että outoja ja selittämättömiä kokemuksia on erilaisia, esimerkiksi kello seisahtuu kuolinhetkellä, talossa tapahtuu kummia tai uni ennustaa onnettomuutta.[133] Aineistoa on myös sotavuosiin liittyen. Moni kirjoittaja koki elämyksensä sodan henkisessä paineessa, ja elämys oli säilynyt mielessä vuosikymmenet. Virtasen mielestä kokemusten runsauteen vaikuttaa ajankohta. Sota-aikana kaikkiin ennusmerkkeihin kiinnitettiin huomiota ja siten myös sattumien määrä kasvoi, kun merkki ja kuolema osuivat samaan aikaan.[134]

Kertojat vuosina 2017–2023

Sisällytin tutkimukseen osallistujat taulukkoihin sukupuolesta, ikäluokasta ja kotimaakunnasta sen mukaan, miten ne keruutietoina ilmenevät. Naisia on hieman enemmän kuin miehiä (taulukko 1). Sukupuoliroolit ovat aineistossani perinteiset, eikä niitä kyseenalaisteta. Miehet sotivat ja naiset hoitivat kodin. Aineistoni nostaa naisten ja lasten ennekokemukset valokeilaan. Heistä kertovia ja heidän kertomiaan kokemuskertomuksia on paljon, ja aineisto kertoo moniäänisesti siitä, millainen vaikutus sodalla oli kotirintamaan. Jälkipolvet muistelevat paljon äitien ja isoäitien tuntemuksia. Eniten kotirintamalla nähtiin näkyjä ja unia sotarintamalla olevan läheisen kohtalosta. Sotarintamalla puolestaan koettiin runsaasti aavistuksia ja varjeluksen

132 Kivilaakso & Pesonen & Taavetti 2022, 88–92.
133 Yliluonnolliset kokemukset 1973–1976: https://www.finlit.fi/aineistot/keruut/.
134 Virtanen 1974, 20–22.

tuntemuksia, jotka koskivat ennen muuta omaa sotakohtaloa. Sotarintamankin kertomuksista suurin osa on jälkipolvien kertomaa.

Taulukko 1. Kertojien sukupuolijakauma.

Sukupuoli	n
Nainen	110
Mies	98
Anonyymit	10
Yhteensä	218

43 % vastaajista on syntynyt vuoteen 1945 mennessä. Eniten kertojia on hieman ennen sotaa sekä välittömästi sodan jälkeen syntyneissä ikäryhmissä. Viidennes aineistosta perustuu kertojan omaan yliluonnolliseen kokemukseen. Kokijat muistelevat sota-aikaa lapsen tai nuoren näkökulmasta. Moni kokija on sotaorpo tai evakkona ja nuorena sotilaana sodan kokenut. Muutama nainen muistelee sotaa pikkulotan ja lotan näkökulmasta. Vuosina 1946–1955 syntyneitä on aineistossa 26 %. Välittömästi sodan jälkeen syntyneet ovat kokeneet perheissä sodan seurausvaikutukset. He ovat todistaneet, millaisia jälkiä sota jätti heidän vanhempiinsa ja lähiyhteisöönsä. He ovat myös kokeneet, millainen on ollut perheen selviytymisprosessi, miten sodasta on kotona kerrottu ja miten kertominen on muuttunut vuosikymmenten varrella. Tutkimukseen osallistuneista 13 % on nuorempia, vuoden 1961 jälkeen syntyneitä. He muistelevat useimmiten isovanhempiensa sotamuistoja. He ovat kuulleet kertomuksia mummoiltaan ja vaareiltaan, ja tietävät miten sodan kokeneiden ikääntyminen vaikuttaa kerrontaan, miten on haluttu lapsille ja nuorille kertoa ja millaisen elinikäisen vaikutuksen kokemukset ovat tehneet (taulukko 2).

Taulukko 2. Kertojien ikäjakauma.

Syntymävuosi	n
1925 tai aiemmin	16
1926–1930	16
1931–1935	13
1936–1940	31
1941–1945	18
1946–1950	30
1951–1955	27
956–1960	16
1961–1965	13
1966 tai myöhemmin	15
Anonyymit	23
Yhteensä	218

Jaoin kertojat heidän ilmoittamansa kotipaikkakunnan mukaisesti maakunnittain (taulukko 3). Ruuhka-Suomi korostuu, mutta asukasmääriin suhteutettuna aineisto jakautuu ympäri Suomen. Kymenlaakso ja Etelä-Karjala ovat heikosti edustettuina aineistossani. Se, kuinka paljon alueellisia mediajuttuja tutkimusaiheestani ilmestyi, vaikutti suoraan kertojien yhteydenottomääriin. Ahvenanmaalaisia kertojia ei ole. Tiedotus oli suomenkielinen, eikä tutkimuskysymys tavoittanut ruotsinkielistä väestöä. Vaikka kertojia ei ole maakuntaa kohden välttämättä montaa, antaa maakuntataso mielestäni hyvän kuvan kertojien maantieteellisestä jakautumisesta. Merkitsin lähdeluetteloon sen kotikunnan, jonka kertoja halusi tietoihin laitettavan. Koska aloitin kenttätyöt vuonna 2017, on sen jälkeen tullut kuntaliitoksia. Muuttuneiden kuntien nimien tapauksessa lisäsin sulkujen sisään kuntaliitoksessa syntyneen nimen. Paikkakunta, jolla kokemus on koettu, on useimmiten jokin muu kuin kertojan nykyinen kotipaikka. Esimerkiksi evakot ja heidän jälkeläisensä muistelevat usein luovutetun Karjalan kotipaikkoja ja sotilaat ja heidän jälkeläisensä sotarintaman paikkoja. Kotirintaman kertojissa on yksittäisiä ihmisiä, joiden kokemuspaikkakunta ja kotipaikkakunta ovat samat. Kokemuspaikka tulee esille aineistoanalyysissä, jos kertoja on halunnut kokemuspaikan kertoa. Toisinaan tarkka kokemuspaikka ei ole tiedossa.

Taulukko 3. Kertojien kotipaikka.

Maakunta	**n**
Uusimaa	33
Varsinais-Suomi	16
Satakunta	6
Kanta-Häme	13
Pirkanmaa	16
Päijät-Häme	11
Kymenlaakso	2
Etelä-Karjala	1
Etelä-Savo	7
Pohjois-Savo	8
Pohjois-Karjala	16
Keski-Suomi	17
Etelä-Pohjanmaa	12
Pohjanmaa	5
Keski-Pohjanmaa	4
Pohjois-Pohjanmaa	17
Kainuu	12
Lappi	12
Ahvenanmaa	0
Anonyymit	10
Yhteensä	218

Kokemuskertomuksia on yhteensä 278, eli osa kertojista on kertonut usean kokemuskertomuksen. Niistä 162 liittyy kotirintamalla koettuun, mukaan lukien evakkojen kokemukset. 116 kokemuskertomuksista liittyy sotarintamalla koettuun. Eniten on kokemuskertomuksia sotilaan oman kohtalon enteistä. Toiseksi eniten kokemuskertomuksissa kuvataan läheisen ihmisen, kuten isän, veljen tai sotakaverin sotakohtaloa. Kolmantena ovat kokemuskertomukset, joissa ennustetaan Suomen kohtaloa eli sodan alkamisajankohtaa tai päättymispäivää, rauhanehtoja ja alueluovutuksia.

Tutkimus herätti median kiinnostuksen

Toimittajat pitivät tutkimusaihettani virkistävänä tuulahduksena sodan käsittelyyn. Median merkitys oli suuri tiedon levityksessä, ja tiedeviestinnän avulla sain muodostettua tutkimusaineistoni.[135] Sain kutsuja haastateltavaksi sanoma- ja aikakausilehtiin, osallistuin podcasteihin, kirjoitin blogitekstejä, yleistajuisen tietokirjan ja tutkimuskatsauksen sekä pidin kulttuuriluentoja. Pyrin vastuulliseen ja avoimeen viestintään, jotta kaikki halukkaat saisivat tiedon tutkimuksesta ja mahdollisuuden osallistua. Mediajuttujen yhteyteen pyysin kirjattavaksi yhteystietoni. Yritin tuoda tutkimusaiheeni esille yleistajuisessa muodossa, jotta suomalaiset rohkaistuisivat jakamaan kokemuskertomuksensa matalalla kynnyksellä. Myös muistitietokeruulla oli vaikutusta siihen, että osa kertojista otti minuun yhteyttä. He halusivat ottaa suoraan yhteyttä tutkijaan. Osalle ihmisistä puolestaan arkisto oli tuttu ja luotettava yhteistyökumppani, jonne lähettää kokemuskertomus. Sen lisäksi, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa tiedotettiin keruusta, lähetin myös itse tiedotteita esimerkiksi Karjalaseuran jäsenjärjestöille, veteraanijärjestöille, Suomen Lottaperinneliitolle sekä kotiseutuyhdistyksille. Jäsenet ottivat reippaasti yhteyttä, jos heillä sattui olemaan jotain aihepiiriin liittyvää.

Otin vastaan monimuotoista aineistoa puheluin, sähköpostiviestein, kirjeitse, tekstiviestein ja Facebook-viestein. Suurin osa kertojista soitti minulle, ja keskustelimme puhelimitse. Vain yhdeksän kertojaa haastattelin kasvokkain. Parissa tapauksessa kokijan läheinen otti minuun yhteyttä ja pyysi soittamaan ihmiselle, joka oli kokenut sodan yliluonnollisen kokemuksen. Useiden kertojien kanssa käymässäni keskustelussa ilmeni, että kertoja pitää itseään tai sodan kokijaa tai molempia erityisherkkänä kokemaan yliluonnollisia kokemuksia, ja halusi sen vuoksi ottaa yhteyttä[136]. Osa aineistostani kertyi koronapandemian aikana, ja puhelut olivat silloin luonnollinen kommunikointitapa. Erityisesti nuoremmat kertojat ottivat yhteyttä sähköpostitse, ja kävimme kirjeenvaihtoa, jossa kyselin lisäkysymyksiä kokemus-

135 Liite 2.
136 Hänninen 2009, 196–197.

kertomusten tulkinnoista ja merkityksistä. Tarvittaessa soitin, jos kaipasin lisätietoa. Varmistin kertojiltani aineiston käyttöön liittyvät oikeuteni. Ihmiset ottivat yhteyttä oma-aloitteisesti ja kertominen perustui vapaaehtoisuuteen. Puhelinkeskustelut osoittautuivat yllättävän vuorovaikutteisiksi kohtaamisiksi, ja mielestäni saimme luotua luottamuksellisen keskusteluilmapiirin. Haastatteluissa oli kiireetön tunnelma. Tutkimuksen kertojat ovat pääosin eläkeläisiä, ja heillä oli halua ja aikaa kertoa. Minulla oli vastaavasti halua ja aikaa kuunnella. Muistitietokeruun vastaukset otti vastaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, enkä ole ollut keruuseen osallistuneisiin ihmisiin henkilökohtaisesti yhteydessä, lukuun ottamatta kuutta samaa kertojaa. Vastaukset ovat siis pääosin kertojien itseilmaisua, johon en ole jatkokysymyksin osallistunut.

Yhteyttä ottaneet kertojat olivat innostuneen oloisia soittaessaan tai kirjoittaessaan ja saivat yhteydenottoonsa kimmokkeen arkielämästään. Eräs kertoja mainitsi puhelussaan, ettei isä paljon sotaa muistellut, mutta seuraavan jutun hän kertoi, nimittäin talitiainen pelasti hänen henkensä. Isä oli asemissa, ja talitiainen tuli oksalle laulamaan hänen lähelleen. Isä kiinnitti huomiota lintuun ja vaihtoi paikkaa. Saman tien tuli täysosuma siihen, mistä hän lähti. Lintu tuli isän mielestä varoittamaan vaarasta, ja siitä lähtien hän piti talitiaista onnenlintuna. Kun esiinnyin aamutelevisiossa tutkimusaihettani esittelemässä syksyllä 2017, niin samana aamuna, kun kyseinen kertoja meni ensimmäistä kertaa ulos, talitiaisia lennähti lähipuuhun. Hänen kehossaan menivät kylmät väreet, ja hän tajusi, että hänen pitää soittaa minulle. Kokemuskertomus on hyvä osoitus siitä, miten sodan kokemukset ovat jatkaneet elämää jälkipolvissa ja millainen vaikutus mediajutuilla on ollut tutkimuksen teossa. Jotkut ihmiset ottivat yhteyttä, vaikkei heillä ollut sodan yliluonnollista kokemusta kerrottavanaan. He halusivat jutella esimerkiksi sodan jälkeisestä keskustelukulttuurista Suomessa.

Muutama tutkija halusi jakaa kanssani kuulemiaan kokemuskertomuksia. Kansatieteilijä Pirkko Sallinen-Gimpl[137] oli haastatellut Anni Iivosta teokseensa *Muolaan morsei ja sulho evakkoreellä Hämeeseen* (2017). Hän kertoi, että yhden haastattelun lopussa Iivonen alkoi muistella muusta haastattelusta poikkeavaa kokemusta jatkosodan ajasta. Iivonen toimi taistelulähettinä ja kuuli korsussa ihmeellisen räjähdyksenomaisen äänen. Hän sai myöhemmin tietää, että samalla hetkellä hänen nuorempi veljensä oli löytänyt kotoa kranaatteja. Yksi räjähti veljen käsissä ja hän menehtyi. FT Jaana Laamanen[138] halusi välittää vuonna 2015 Äänekoskella nauhoittamansa kertomuksen. Kertoja oli Saima Kamppila o.s. Nikkanen, Karjalan evakko

137 Pirkko Sallinen-Gimpl otti minuun yhteyttä 9.4.2017 Karjala-seuroille lähettämäni tiedotteen perusteella. Toivoin tiedotteessa kuulevani karjalaisten yliluonnollisiksi tulkitsemista kokemuksista.

138 Puhelu 27.9.2017 ja sähköpostikirjeenvaihto 27.9.2017–12.7.2019.

Kivennavalta. Hänen veljensä lähti Hauholta alokkaana rintamalle vähän ennen talvisodan loppua. Veljelle tarkoitetut villasukat olivat kuivumassa kuuman hellan päällä, mutta toinen sukista putosi ja alkoi kärytä. Kertojan äiti piti sitä merkkinä onnettomuudesta. Ennemerkki todentui, ja veli sai surmansa kranaatin sirpaleesta junan pommituksessa Simolan asemalla 19.2.1940. Laamanen ja Sallinen-Gimpl halusivat kertoa kokijoiden nimet mainiten. He olivat sopineet nimien käytöstä. Kokijat ovat menehtyneet. Minua lähestyi myös teologi Jussi Brummerin Alli-leski[139], joka halusi lähettää edesmenneen puolisonsa Helsingin yliopistolle keskeneräiseksi jääneen lisensiaatintutkimuksen *Jumalan läsnäolon tuntu sodassa* (1995). Brummer käsittelee kristillisiä sotakokemuksia kristillisestä vakaumuksestaan käsin. Tenho Tikkanen[140] toimitti minulle tutustuttavaksi Rukajärven suunnan historiayhdistys ry:n perinneaineistoa yliluonnollisiin sotakokemuksiin liittyen. Tohtorikoulutettava Riku Kauhanen[141] lähetti tietoa yliluonnollisista sotakokemuksista, joihin oli kirjallisuudessa ja arkistoissa törmännyt. Hän työstää väitöskirjaa konfliktiarkeologiasta, mutta on kirjoittanut myös teoksen *Väärin haudattu sotamies* (2018). Siinä hän tutkii, millaisia kummitustarinoita sodat ovat synnyttäneet Suomessa nuijasodasta (1596–1597) toiseen maailmansotaan. Yleisimpiä ovat tarinat ilman siunausta jääneistä levottomina kummittelevista sotilaista. Joissakin kuulemissani kertomuksissa havaitsin kummitustarinamaisia piirteitä. Kertojani halusi dramatisoiden luoda jännittävää ilmapiiriä ja ilmentää sitä, miten sotilaat viihdyttivät toisiaan korsuissa kertomalla tarinoita.

Kuunteluoppilaan roolissa

Kenttätöihin orientoituessani pohdin, vaikuttaisiko kokemuskerrontaan talvisodasta suomalaisten ihmisten kollektiiviseen muistiin iskostettu ajatus talvisodan hengestä tai olisiko suhde siihen erilainen verrattuna natsi-Saksan rinnalla käytyyn jatkosotaan. Mietin myös, tulisiko aineistossani esille Lapin lapsipuolen asema suhteessa Karjalaan tai olisivatko itärajan kertomukset väkevämpiä kuin länsirannikon. Vaikka moni asia askarrutti, huomasin haastatellessani, ettei minun ollut järkevää rajata aihettani tai päättää kysymyksiä ennakolta, vaan kuunnella, mitä kertojilla on omaehtoisesti sanottavanaan. En tiennyt, mitä tutkimusmatkallani kohtaisin. Esitin vain väljän kysymyksen ”sodan yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista”, ja kenttätöissä ilmeni asioita, joista en olisi osannut kysyä. Kerran valmistautuessani haastatteluun kertoja pyysi minulta strukturoitua kyselylomaketta. Hän oli ilmeisesti tottu-

139 11.10–31.10. 2017 Alli Brummerin kanssa käymäni sähköpostikirjeenvaihto.
140 Puheluita ja sähköposteja vuosina 2019–2020.
141 Sähköpostiviestejä vuosina 2018–2021.

nut lomakkeisiin. Hän ymmärsi, kun vastasin, ettei minulla ole valmiita kysymyksiä. En halunnut määritellä, mitä ihminen haluaa kertoa.

Usein vuosikymmeniä hioutunut kokemuksen tulkinta teki minusta kuunteluoppilaan, eli asemoiduin haastattelutilanteissa kertojan asiantuntijuutta kunnioittavaksi empaattiseksi kuuntelijaksi. Kertoja ilmaisi minkä halusi. Opin jokaisen haastattelun myötä hieman lisää. Haastatteluhetket olivat improvisaatiota, ja pyysin toisinaan tarkennuksia, jos kertoja oli halukas avaamaan kokemuskertomuksensa yksityiskohtia. Yritin pitää tunnelman rentona ja rohkaista avautumaan. Kokemuksista oli vaihtelevasti kerrottu läheisille. Suurimmasta osasta kokemuksia oli helppo kertoa, ja kertojat olivat koetusta ylpeitä. Kertojissa on kuitenkin myös sellaisia, jotka eivät olleet aiemmin perheen ulkopuoliselle avautuneet. Aineistoni sisältää siis eri tavoin koettuja vaikeita, ristiriitaisia, herkkiä, synkkiä ja tukahdutettuja kokemuksia. Kertojista tuntui hyvälle puhua mieltä vaivanneista kokemuksista. Eräs kertoja sanoi puhelun lopuksi: ”Tämä oli sydämeen käyvä keskustelu.” Hänessä heräsi innostus jakaa muistoja jatkossa enemmän omille lapsilleen.[142]

Olin ihmeissäni siitä, miten moni ihminen otti yhteyttä ja kertoi tunteen palolla vieraalle ihmiselle. Luulen, että yliopistostatus ja yhteistyö Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa vaikuttivat uskottavuuteeni, ja kertojat suhtautuivat minuun asiantuntijana. Heistä suurimman osan mielestä kenttätöideni ajankohta oli hyvä, sillä sodasta oli kulunut riittävästi aikaa aiemmin vaikeiden asioiden kertomiseksi. Muutama ihminen mainitsi, että olin myöhässä, koska niin moni sodan kokenut oli ehtinyt menehtyä. Joku mainitsi, että on viimeinen hetki haastatella rintamaveteraaneja. Mielestäni ajankohta oli siinä mielessä onnistunut, että riittävän moni ihminen oli halukas kertomaan. Tutkimuskysymys innosti omakohtaisesti sodan kokeneita osallistumaan. Jälkipolvet puolestaan halusivat kuvata perhemuistojaan, sitä, millaisia kokemuksia oli sodasta siivilöitynyt ja miten ne vaikuttivat ylisukupolvisesti. Veteraanikertoja Toivo Mustapää tulkitsi:

> En ollut rohkea sotilas ja sota oli aivan erilainen kuin olin kuvitellut sen olevan. Sodassa olin erilaisessa mielentilassa. Siinä pelkotilassa olin jotenkin herkemmässä kunnossa. Minullakin oli kolme varmaa kuolinpaikkaa, joista pelastuin ihmeellisellä tavalla. Meidän porukka oli semmoisia pohjoisen miehiä, hiljaisia. Ei ne paljon puhuneet, mutta oli se niin kauhea se sota, että siellä saattoi menettää hermonsa kovahermoinenkin mies.[143]

Kotirintamalle tieto sotarintaman tapahtumista tuli viiveellä. Kertojani Mirjami Lehto kuvasi yritystä saada tietoa taistelevasta läheisestä: ”Sota-aikana ilmapiiri oli

142 SmM 2017–2023.
143 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.

ahdistava ja elettiin ainaisessa hermojännityksessä. Antennit virittyivät vastaanottamaan viestejä telepaattisesti.”[144] Kertojat halusivat sitoa itseään historiaan ja perinteisiin, rakentaa juuria ja pohtia suhdettaan suomalaiseen sodan muistamisen kulttuuriin. Kertojista aisti sen, että he arvostavat kerrontatraditiota ja suullisesti välitettyä perinnettä. He halusivat selvästi osallistua yhteisten kulttuuristen kertomusten luomiseen. Moni kuljetti minua itsevarmasti, kuin kädestä pitäen, juonellisen kokemuskertomuksensa halki. Kertojat halusivat usein kertoa niin kuin he tiesivät perinteenkerääjälle kerrottavan. He halusivat tehdä itsensä ymmärretyiksi ja käyttivät tuntemiaan keinoja, jäljittelivät tapaa, jolla savupirtin hämärässä on kerrottu elävästi havainnollistaen. Toisaalta myös kertojilleni oli saatettu kertoa runomuodossa. Riitta Karjalainen muisteli isoisänsä puhetavasta kerrotun, että hänellä oli tapana puhua runomuodossa ”vaikka hän ei ollut runonlaulaja eikä perheessämme ole oltu Karjalan lapsia laulavia.”[145]

Kertomus on voinut tiivistyä lyhyeksi ja ytimekkääksi, ja sitä on ollut helppo toistaa sanasta sanaan. Eräs kertojani muisteli sukunsa kertomusta. Hänen isoäidillään oli taipumus nähdä ennakkoon kuolemantapauksia. Isoäiti sanoi kerran kertojani tädille, joka oli sota-aikana menossa sankarihautajaisiin Helsingissä: ”Älä turhaan mene, saat kohta omat sankarihautajaiset.” Tädin kihlattu kaatui muutaman päivän kuluttua.[146] Muisto on jäänyt suvussa elämään. Kohtasin myös toisenlaista kerrontaa. Osa kokemuskertomuksista ei ole saanut vakiintunutta muotoa, koska joistakin vaikeista kokemuksista on vaietty ja kertomiseen liittyy vaivalloisuutta. Sanoja saattoi olla hankala muodostaa, ja kokemus vaivasi selittämättömyydellään. Kerron havainnoimistani affektiivisista ja tunteellisista reaktioista kuten itkunpyrskähdyksistä ja liikutuksen ja kiihtymisen hetkistä analyysiluvuissa. Vaikeimmat kokemukset ovat itse koettuja. Kokemuskerronta oli siis kiteytymisessään eri vaiheissa. Moni kertomus oli tältä väliltä, voimakas tunnekokemus ja saanut jonkinlaisen kerrottavan muotonsa tai aihion sellaiseksi.

3.3 Asemoitumiseni tutkimusprosessissa

Kuulin sodan enteistä ja kummituksista Kainuussa

Toimin Kainuussa reilun vuosikymmenen ajan, vuodesta 2003 alkaen, kulttuuriperinnön tallentajana, kestävän luonto- ja kulttuurimatkailun kehittäjänä ja kulttuurituottajana. Haastattelin vuosien varrella satoja vanhoja ihmisiä. Minua kiehtoi elävä

144 SKS KRA. Tmyk 33. 2017–2023.
145 SmM 2017–2023.
146 SKS KRA. Tmyk 40. 2017–2023.

kerrontaperinne ja se, miten kotiseutumuistot liittyvät paikkoihin. Haastattelemani ihmiset kertoivat jonkin verran myös toisesta maailmansodasta. Haluan korostaa, että ennen vuotta 2017 kuulemani kertomukset toisesta maailmansodasta eivät sisälly tutkimusaineistooni. Kaikella sillä, mitä kuulin Kainuussa, on kuitenkin ollut ratkaiseva merkitys tutkimusaiheeni muodostumisessa. Yksi vuonna 2004 nauhoittamani muisto liittyy jatkosodan aikaan, kun Hyrynsalmella toimi kaksi Saksan 20. vuoristoarmeijan joukko-osastoa, joiden vastuulla oli kenttäradan rakentaminen ja Kiestingin suunnan joukkojen huolto. Kunnassa on arvioitu olleen yhteensä 15 000 saksalaista sotilasta ja sotavankia. Hyrynsalmelainen haastateltavani kertoi, että saksalaiset kohtelivat sotavankejaan julmasti, ja vankeja kuoli radan rakentamisessa joukoittain. Vankien itku oli lohdutonta kuultavaa. Myöhemmin kenttärataa ruvettiin kutsumaan kuolemanradaksi.[147] Muisto liikkui suusta suuhun. Sama muisto on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston uskomustarinaperinteen kortistoon:

> Janne kuuli Hyrynsalmen asemalla rautatievaunusta valitusta. Hänen hevosensa pelästyi, ja vaikutti siltä, että se näki jotain. Vaunusta kuului itkun sekaan vierasta kieltä. Janne pyysi: ”Puhukaa niin että ymmärrän!” Alkoi kuulua suomeksi: ”Meitä on kuljetettu Ukrainasta asti ja meitä on rääkätty.” Seuraavana aamuna Janne palasi asemalle ja kyseli: ”Onko täällä väki kotona?” Mutta vaunu oli tyhjä.[148]

Sodan enteistäkin kuulin Kainuussa 2000-luvun alussa. Ennen talvisotaa Suomussalmella, Piispajärven koulun asuntolan ikkunasta nähtiin kirkas risti itäisellä yötaivaalla. Siitä vanhat tiesivät, että tulee sota. Kinnusen isännän kerrottiin ihmetelleen Karjalasta päin tullutta sotatorven töräystä. Hän arveli sodan olevan lähellä. Revontulet roihusivat taivaalla ja lumi värjäytyi verenpunaiseksi ennen sodan syttymistä. Kuolemanlinnut liitelivät ja oravat pakkautuivat kotipihoihin.

Kuulemani henkilökohtainen kokemus

Eräänä tavallisena työpäivänä vuonna 2011 haastattelin hyrynsalmelaista rintamaveteraania vetämässäni *Ylä-Kainuun Tarinakartasto* -EU-hankkeessa. Yllättäen mies uppoutui muistelemaan kokemustaan, joka oli jäänyt häntä vaivaamaan ja jolle hän ei ollut järkiselitystä löytänyt. Hän kertoi jatkosodan aikaisesta tapauksesta, jossa

147 Anttalainen 2019; Sodan ja rauhan ratayhdistys ry:n näyttely kenttäradasta Hyrynsalmen asemalla.

148 SKS KRA. Kerääjä Penttinen Eeva TK 74:71. 1961. Kertoja Sivonen Kalle s. 1889, entinen työmies, tapahtui sota-aikana.

venäläiseen sotilaaseen eivät luodit pystyneet. Aukealla suolla kolme venäläistä tuli vankia sieppaamaan sateisena sunnuntaiaamuna. Suomalaiset tulittivat, ja yksi venäläinen kuoli ja kaksi haavoittui rahkamättäälle. Ne olivat vain muutaman kymmenen metrin päässä suomalaisten asemista. Sitten ykskaks eräs venäläisistä nousi ylös, veti manttelin korviinsa ja lähti kävelemään omiensa luo. Suomalaiset ampuivat konepistoolilla ja pikakiväärillä perään minkä kerkesivät, mutta mies vain käveli niin kuin ei olisi tiennyt mitään ammunnasta. Luutnantti käski: ”Tuli seis, nyt taidetaan olla korkeampien voimien kanssa tekemisissä.”[149]

Jonkin ajan kuluttua suomussalmelainen nainen kertoi minulle lapsuuden kokemuksestaan, miten kesällä 1944 laskeutui Kerälänkylässä suon laitaan kolme enkeliä. Lapset ne näkivät. Kertoja kuvasi enkeleitä valkoisiksi, ihmisenkokoisiksi ja siivekkäiksi. Ei kulunut kauaa, kun kolme kylän poikaa kaatui.[150] Kainuulaisia aarretarinoita kartoittaessani vuonna 2015, eräs rintamaveteraani Kajaanissa kertoi, miten unikakkiainen, unenhaltija, pelasti hänen henkensä Tali–Ihantalan taistelussa viimeisenä sotakesänä. Haltija herätti nukkuvan sotilaan ja pyysi siirtymään pois poterosta viime hetkellä ennen täysosumaa.[151] Yliluonnollisiksi tulkittujen kokemusten käsitteleminen oli vienyt kokijoilta vuosikymmeniä ja vanhoina he olivat valmiit avautumaan. Ihmiset halusivat välittää tulkintansa.[152] He selittivät menneisyyden tapahtumia ja yrittivät ymmärtää kokemusten avulla nykypäivää[153]. Tajusin löytäneeni tutkimusaiheen.

Eletyt kokemukset

Vuonna 2017, aloitettuani tutkimukseni kirjoittamisen, tutustuin Leea Virtasen ajatuksiin yliluonnollisista kokemuksista. Hän tutki niitä elettyinä kokemuksina. *Kertomusperinne*-teoksen artikkelissa vuonna 1988 Virtanen kirjoitti, että yliluonnolliset kokemukset ovat luonteeltaan subjektiivisia, ja niistä voi saada tietoa vain kokijan kertomusten avulla. Virtanen halusi ottaa vakavasti suomalaisten ihmisten yliluonnolliset kokemukset ja käsitellä niitä kokemuskuvauksina tapahtumasta, jonka kertoja itse tai joku hänen lähipiiriinsä kuuluva on kokenut. Kokemuskuvausten avulla on Virtasen mielestä mahdollista nostaa esiin tiedon katveeseen jääneitä ääniä. Kertojan persoona luo kerronnalle lopullisen sisällön, jota säätelevät yhteisön kirjoittamattomat tapasäännöt siitä, mistä asiasta voi tai ei voi kertoa. Virtanen huo-

149 Myllyniemi, kenttätyöhaastattelu Hyrynsalmella vuonna 2011.
150 Myllyniemi, kenttätyöhaastattelu Suomussalmella vuonna 2011.
151 Myllyniemi, kenttätyöhaastattelu Kajaanissa vuonna 2015.
152 Peltonen 1996, 41, 280; Fingerroos 2004, 17; Siivonen 2013, 322.
153 Ashplant & Dawson & Roper 2000; Heimo 2011; Tepora 2015.

mioi, että kerronta vaihtelee tilanteen ja kuulijan mukaan. Tutkiessaan arkiymmärryksen ylittäviä kokemuksia teoksessa *Kun kello pysähtyi* (1974) Virtanen kirjoitti:

> Kun tutkimusaineisto karttui, en ollutkaan enää yhtä varma siitä, että kyseessä oli tavallinen uskomuksellinen perinneaines. Oli vaikea asettaa kertojan luotettavuutta ja hänen muistojaan kyseenalaiseksi kerta toisensa jälkeen.[154]

Virtanen pohti, että entäpä jos ihminen olisikin kokenut kuten kertoi. Virtanen arkipäiväisti yliluonnollisen ja selitti, että lähes kaikilla ihmisillä on kokemuksia, jotka ovat herättäneet outouden tai selittämättömyyden tunteen. Kokemuksia vain tulkitaan eri tavoin. Monille kokemukset ovat luonnollisia, ja niistä kertovat myös ihmiset, jotka korostavat tieteellisen maailmankuvan merkitystä. Moni etsii selitystä tuntemastaan perinteestä. Virtasen mielestä ihmisillä on varsin erilaisia käsityksiä siitä, mitä todellisuudessa on olemassa ja mitä ei tai mikä on yliluonnollista ja mikä ei.[155] Teoksessa *Telepaattiset kokemukset* (1977) Virtasen yksi tutkimusaihe oli toisen maailmansodan yliluonnolliset kokemukset, joita hän lyhyesti käsitteli. Hänen mukaansa kokemukset olivat sota-aikana yleisiä, ja monet ovat kokeneet elämänsä ainoan oudon elämyksen juuri sodan paineessa. Sodan syttyminen merkitsi pelkoa, huolestuneisuutta ja jatkuvaa varuillaanoloa. Sota merkitsi myös informaatiokatkoja. Posti kulki hitaasti, ja saattoi kestää viikkoja, ennen kuin tieto sotilaan katoamisesta tai kaatumisesta saavutti kodin.[156]

Virtasen mielestä yliluonnollisen termin ennakkoluuloton tarkastelu saattaisi johtaa uuteen maailmankuvaan, jossa luonnollinen ja yliluonnollisena pidetty liittyisivät saumattomasti toisiinsa[157]. Virtasen tutkimusten aikoihin yliluonnollisten kokemusten tutkimus oli Suomessa marginaalista, eikä tiedeyhteisö ollut valmis Virtasen avaukseen. Hän ei saanut ajatuksilleen seuraajia vuosikymmeniin.[158] Virtasen ajattelulla on ollut suuri merkitys suhtautumisessani tutkimusaineistooni.

Myös sillä, miten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoja on tutkittu, on vaikuttanut tutkimusnäkökulmani muodostumiseen. Tuulikki Kurki kirjoitti vuonna 2004 siitä, millaisia metodologisia mahdollisuuksia arkistoaineistosta avautuu, kun marginaaliin aiemmin sysätty tuodaan tarkastelun keskiöön. Kun alun perin eri tarkoituksiin muodostettuja tekstiaineistoja lukee poikkeavilla tavoilla, saa näkyviin merkityksiä ja tulkintoja, joita ei ole aiemmin tavoitettu. Lukeminen perustuu tutkijan tulkintaan hajanaisista ja fragmentaarisista aineistoista. Ne saavat uusia mer-

154 Virtanen 1974, 9–10.
155 Virtanen 1988, 201–202, 276–280; 1974, 9–10.
156 Virtanen 1977, 22, 186–188.
157 Virtanen 1974, 11.
158 Honkasalo & Koski 2017, 22; Enges & Hänninen 2015, 18.

kityksiä kulttuurisina teksteinä, kun ne tuodaan toistensa yhteyteen. Tulkinnat ja merkitykset avautuvat moniäänisyydessä, toisiinsa rinnastuessaan.[159]

Folkloristinen kerronnan tutkimus on laajentunut koskemaan sitä, mitä kerronta saa aikaan ja kuinka kertoja sen avulla luo identiteettiään. Folkloristi Anna Hynninen haluaa tarkastella, kuinka ihmiset ottavat muistojensa avulla kantaa ja muodostavat mielipiteitä. Hynniselle kerronta on valtaan sitoutunutta prosessointia. Hiljaisuudet liittyvät muistin politiikkaan, ja se määrittää, kenellä on oikeus muistella ja kenen pitää vaieta, miten muistoista saa kertoa ja kenen muistot hyväksytään tutkimuksen arvoisiksi. Kun Hynninen on tutkinut arkistoaineistoja, on hänen mielestään niiden keskeisiä tarkasteltavia piirteitä aitous, kouriintuntuvuus ja omakohtaisuus. Hänen mielestään vaikenemisiin ja hiljaisuuksiin pitää tarttua.[160]

Arkistotutkijoita kiinnostaa nykyisin, kenen muistot ovat tai ovat olleet säilyttämisen arvoista. He näkevät arkistot aktiivisina paikkoina, joissa on mahdollista perehtyä ajankohtaisiin kysymyksiin ja kiinnittää huomiota marginaaliin jääneiden ihmisten ja heitä koskevien aineistojen kartoittamiseen ja tutkimiseen. Tutkijat arvioivat kriittisesti sitä, mitä aiemmat tutkijat ovat jättäneet huomiotta ja sivuuttaneet. Outi Hupaniittu, Kati Mikkola ja Ulla-Maija Peltonen kirjoittavat teoksessa *Arkistot ja kulttuuriperintö* (2021), että tärkeä kysymys aineistoja tutkiessa on, kenet on ohitettu tai unohdettu. Ajattelutavassa näkyy kulttuurien tutkimuksen kriittinen tapa suhtautua ”suuriin kertomuksiin” ja ”yhteen ainoaan historiankulkuun”.[161]

3.4 Eettiset kysymykset

Tutkimuksen teossa noudatan *Tutkimuseettisen neuvottelukunnan* ohjeistuksia[162] ja hyödynnän soveltavan antropologian eettisiä periaatteita[163]. Aineiston käsittelyssä, tallentamisessa ja esittämisessä pyrin rehellisyyteen, huolellisuuteen ja tarkkuuteen. Velvollisuuteni on julkaista tutkimustulokset sepittämättä ja vääristelemättä. Tutkimusaineiston kuvailutietoineen olen luonut, tallentanut ja järjestänyt siten, että se säilyy käyttökuntoisena ja luotettavana, ja että tietosuoja ja tietoturva on varmistettu aineiston elinkaaren ajan. Aineisto on ollut tutkimukseni ajan vain minun käytössäni. Kertojat tiedostavat sen, että kokemuskertomukset tulevat tutkimuksen myötä julkisiksi ja tulevien sukupolvien arvioitaviksi. Kertojilla on ollut oikeus henkilötietojensa salaamiseen. Tutkimusaineistoni sisältää 1. hallussani olevan etnografisen kenttätyöaineiston, 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon luovuttamani et-

159 Kurki 2004, 7–9.
160 Hynninen 2017, 29, 361; 2011, 270–271.
161 Cifor 2016, 7–31; Hupaniittu & Peltonen 2021, 13; Mikkola 2021, 172–173.
162 https://tenk.fi/fi.
163 The Society for Applied Anthropology, Statement of Ethics: https://applied-anthro.org/about/ethics-resolutions-bylaws/.

nografisen kenttätyöaineiston osan, 73 kertojan kokemuskertomukset, 3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistitietokeruuvastaukset sekä 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoa.

Viittaustapani

Käsittelen ensimmäiseksi viittaustapaani hallussani olevaan kenttätyöaineistoon. Käytän viitettä ”SmM 2017–2023”. Hallussani olevaa kenttätyöaineistoa ei ole numeroitu. Olen sopinut kunkin kertojan kanssa erikseen, millainen kokemuskertomus minulla on oikeus julkaista ja millaisia henkilötietoja se voi sisältää. Moni kertojista haluaa, että hänen nimensä mainitaan kokemuskertomuksen yhteydessä. Jos kokemuskertomus on omakohtainen tai sukulaisen kokemuksesta kertova, olen maininnut nimet siten kuin kertoja on ne kertonut. Jos kokemuskertomus kuvaa kaverin, naapurin tai kylän asukkaan kokemusta, tai kertoja on avioliiton kautta sukuun tullut, kerron korkeintaan kokijan etunimen. Kertojien suostumuksella tallensin nimet, syntymävuodet ja kotipaikkakunnat lähdeluetteloon, ja muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kertojat ovat esillä lähdeluettelossa. Jos kertojalla on ollut avustaja, kokemuskertomuksen tallentaja, on hänen tietonsa merkitty kertojan nimen yhteyteen lähdeluettelossa, jos hän on halunnut. Anonyymit kertojat säilyttävät tutkimuksessa anonymiteettinsä. Jos kertoja haluaa käyttää kokemuskertomuksen yhteydessä keksimiään peitenimiä, silloin käytän peitenimiä.

Toiseksi käsittelen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistolle luovuttamiani kokemuskertomuksia ja niihin viittaamista. Kysyin etnografisissa kenttätöissäni kertojien suostumusta kokemuskertomusten tallentamiseksi heidän nimellään arkistoon. Osa kertojista antoi suostumuksensa kirjallisesti tai nauhoittamani haastattelun yhteydessä. Kesällä 2025 luovutin arkistoon 73 kertojan kokemuskertomukset. Arkistokokonaisuuden nimi on ”SKS KRA. Toisen maailmansodan yliluonnolliset kokemukset xx. 2017–2023”. Arkistossa kukin kertomus luetteloitiin numerolla, ja kertojan nimitiedot tallennettiin kokemuskertomuksen yhteyteen. Viittaan luovuttamaani aineistoon alaviitteellä ”SKS KRA. Tmyk xx. 2017–2023”. Lähdeluettelossa olen maininnut kertojien nimet, syntymävuodet ja kotipaikat sukunimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä. Yksi kertojista on anonyymi. Kokemuskertomuksen yhteydessä julkaistavien henkilötietojen suhteen toimin samojen periaatteiden mukaan kuin hallussani olevan kenttätyöaineistoni osalta, eli olen sopinut jokaisen kertojan kanssa erikseen tiedoista, jotka voin julkaista. Tulevaisuudessa luovuttamani väitöskirja-aineistokokonaisuus on tutkijoiden käytössä, ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vastaa aineiston käyttölupa-asioista. Luovuttamani aineisto voi täydentyä.

Kolmanneksi käsittelen viittaustapaani, joka liittyy Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2017 toteuttaman muistitietokeruun *Yliluonnollinen sota* vastauksiin. Ne on tallennettu vastaajan nimellä ja numerolla arkistoon. Seura on sopinut vastaa-

jien kanssa vastausten tallentamisesta ja tutkimuskäytöstä. En ole ollut henkilökohtaisessa kontaktissa vastaajiin. Tosin kuusi samaa henkilöä olen etnografisissa kenttätöissäni itsekin haastatellut. Niissä tapauksissa vastaajat ovat ottaneet yhteyttä minuun, mutta lähettäneet vastauksensa myös muistitietokeruuseen tai lähettäneet ensin vastauksensa keruuseen, mutta päättäneet ottaa yhteyttä myös tutkijaan. Käytän muistitietokeruuseen viitatessani alaviitettä ”SKS KRA. Yliluonnollinen sota xx. 2017”. Kokemuskertomuksen kerron sellaisin tiedoin kuin vastaaja on kirjoittanut. Arvostan vastaajan toimijuutta ja mainitsen vastaajan nimen, mikäli kokemuskertomus liittyy omakohtaiseen tai sukulaisen kokemukseen.

Neljänneksi kerron Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vanhaan arkistoaineistoon viittaamisestani. Arkistolähteeseen olen kirjannut arkiston viittausohjeen mukaan ”SKS KRA. Arkiston nimi. Arkistoyksikön nimi. Vuosi. Aineiston tunniste (arkistosignum) ja/tai arkiston säilytysyksikkö”. Käyttämäni arkistoaineisto on pääosin 1960- ja 1970-luvuilta.

Haastavia kohtaamisia

Kohtasin kenttätöissäni jonkin verran haastavia tilanteita. Haastatellessani kertoja saattoi esimerkiksi purskahtaa itkuun kesken kerronnan, mutta koki helpotusta päästessään avautumaan tunnekokemuksistaan. Erityisen voimakkaita reaktioita kohtasin sotaorpoja ja rintamaveteraaneja haastatellessani. Moni sotaorpo on kokenut tulleensa syrjityksi sodan jälkeisessä Suomessa. Hän on voinut kantaa syvää osattomuuden tunnetta ja jännittää kertomista. Useimmille sotaorvoille ajallinen etäisyys isän menettämisestä on tuonut helpotusta. Eräs kertoja kuvasi minulle kirjeessään elämäänsä sotaorvon miehensä rinnalla. Hänestä on ollut järkyttävää seurata miehensä isänkaipuuta ja suoranaista tuskaa. Mies jäi sotaorvoksi syyskuun alussa 1942 isän kaaduttua Syvärillä öisessä vartiovuorossa. Perheeseen jäi neljä sotaorpoa, ja heistä nuorin, yhdeksän kuukauden ikäinen, oli kertojan mies. Hänen itkunpyrskähdyksensä eivät ole enää niin herkässä kuin aiemmin. Sankarihautausmaalla vierailessaan hän sanoo: ”Terve isäukko, tulin taas sinua tapaamaan.”[164] Joillekin veteraanikertojille arkaluonteinen aihe on ollut pilkallinen asenneilmapiiri veteraaneja kohtaan erityisesti 1960–70-luvuilla. Kertojat sanoivat joutuneensa kärsimään väheksyvistä kommenteista, ja sen vuoksi he ovat toisinaan vaienneet sotakokemuksistaan. Toivo Mustapää käveli huonosti sotavammansa takia. Hän ei kuitenkaan puhunut sodasta kuin vasta vanhemmalla iällä: ”Ei kannattanut, koska sotilaita ei arvostettu millään tavalla.”[165] Veteraanien kohtelu on vaivannut myös veteraanien jälkeläisiä.

164 SmM 2017–2023.
165 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.

Sodan jälkeen syntynyt kertojani sanoi, että häntä on satuttanut veteraanien kohtelu. Hänen mielestään vähättely on ollut pöyristyttävää.[166]

Törmäsin yhteen haastavaan kertojakohtaamiseen kenttätöissäni. Kertojani vastasi tutkimuskysymykseeni vuonna 2017 kirjoittaen minulle sanasta sanaan läheisensä kirjoittamat merkinnät sodasta. Muutaman vuoden kuluttua olin kertojaan uudelleen yhteydessä. Luin hänelle tekstinpätkän, jossa siteerasin merkintöjä. Ne kuulostivat kertojani korvaan hurjille ja suorastaan virheellisille. Hänen läheisensä ei koskaan olisi käyttänyt sanoja, joita siteerasin. Kertoja halusi korjata tekstiään, poistaa sen hurjat sanamuodot. Kyseisen kertojan kohdalla tulee esille olennainen muistitiedon ominaisuus, että se mitä muistetaan, tai halutaan muistaa, voi muuttua ajan kuluessa. Usein kertomus kiteytyy tai niukkenee tai sitä voidaan haluta esimerkiksi sievistellä. Kyseiseltä kertojalta kuulin erilaisia versioita läheisen kokemuksista. Pidän muuttuvia, kehittyviä ja ristiriitaisia kertomuksia todistusvoimaisina. Kertomuksen muuntuminen on tutkimuksellisesti mielenkiintoinen asia.

Kertojien vakavasti ottaminen ja heidän kertomansa kunnioittaminen ovat olleet keskeiset eettiset ohjenuorani. Suhtaudun empaattisesti ja myötäelävästi tutkimukseen osallistujiin. Sosiologi Sari Näre on kirjoittanut empatian merkityksestä toisen maailmansodan kokemusten käsittelyssä. Hänen mielestään henkisesti ja sosiaalisesti haavoitetut ihmiset tarvitsevat osallisuuden ja tunnistetuksi tulemisen kokemusta. Pienillä empatian eleillä on korjaava merkitys.[167] Ville Kivimäen mielestä historian hiljaisuudet kuuluvat usein menneisyyden ihmisten intiimeimpien ja voimakkaimpien kokemusten ja tunteiden joukkoon ja ne ansaitsevat tulla ymmärretyiksi mahdollisimman autenttisina kokemuksina[168].

166 SmM 2017–2023.
167 Näre 2018, 266–267.
168 Kivimäki 2018b, 52.

4 Kokemistavat ja sodan vaiheet

4.1 Kokemistavat

Hahmotin aineistostani yliluonnollisiksi tulkittujen kokemusten kokemistavat, jotka pelkistin prosenttiosuuksiksi. Kokemistavat ovat tulevaisuutta enteileviä ja liittyvät kokijan oman kohtalon, läheisen ihmisen kohtalon tai Suomen kohtalon enteilyyn (kuvio 1). Abstrahointi yleistää aineistoa, tuo esille sen ominaispiirteitä, valottaa kokemusten samankaltaisuutta ja yleisinhimillisiä puolia. Kokemistavat aineistossani ovat yleisyysjärjestyksessä seuraavat: näyt 25 %, aavistukset 22 %, enneunet 21 %, varjelus 12 %, äänet 12 %, eläinten tarkkailu 5 % ja ennustaminen 3 %. Samat kokemistavat ovat esillä Marjatta Jauhiaisen uskomustarinoiden ja memoraattien tyyppiluettelossa.[169] Kertojat sanoittavat kokemistavan heille tuttua perinnettä hyödyntäen. Olen yhtä mieltä Ville Kivimäen kanssa siitä, että suomalaiset ammensivat sota-aikana itselleen tutusta uskonnollisuudesta ja perinteestä ja saivat voimaa tuntemastaan mytologiasta, joka oli heidän kulttuurisessa muistissaan.[170] Tutkimukseen osallistuneiden kerronta jatkaa sekä uudistaa uushenkisillä tulkinnoilla vanhaa kerrontatraditiota. Ajallinen etäisyys sotaan vaikuttaa kertomisen tapaan ja kokemusten herättämiin tunteisiin.

Kokemistavat olivat aineistossani pääosin vaivattomasti eriteltävissä. Yhdessä muistitietokeruun vastauksessa Kyllikki Hyhkö aprikoi isänsä kokemusta välirauhan ajalta. Hänelle oli jäänyt epäselväksi, oliko kyse enneunesta vai näystä. Martti Saksman oli talvisodan ajan Helsingissä sotapoliisina ja välirauhan aikaan Luumäellä linnoitustöissä. Karjalassa hän ei Hämeen poikana ollut koskaan käynyt, joten hän ei voinut tuntea seutua. Kun hän ylitti vanhan rajan, hän tiesi nähneensä saman paikan aikaisemminkin. Saksman kertoi tapauksesta hämmentyneenä ja vaikuttuneena.[171] Folkloristi Lauri Honko on analysoinut perinnelajeja artikkelissaan *Perinnelajiteoria* (1988). Hän huomasi saman motiivin, toistuvan elementin, esiintyvän eri perinnelajeissa, kuten satu, kasku tai itkuvirsi, mutta tekstiyhteys ja konteksti vaikuttavat merkitykseen. Kun tarkastellaan vaikkapa suhtautumista kuolemaan ja vainajiin, on

169 Jauhiainen 1999.
170 Kivimäki 2013, 166–169, 210–211.
171 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 6. 2017.

Hongon mielestä tärkeää huomioida, millaisia ovat aihelman ulottuvuudet eri perinnelajeissa.[172] Kokemuskertomusaineistossani kokemistavat ilmentävät tapoja, joiden avulla ihmiset etsivät enteistä vastauksia, selityksiä, apua ja lohdutusta hädän hetkinä.

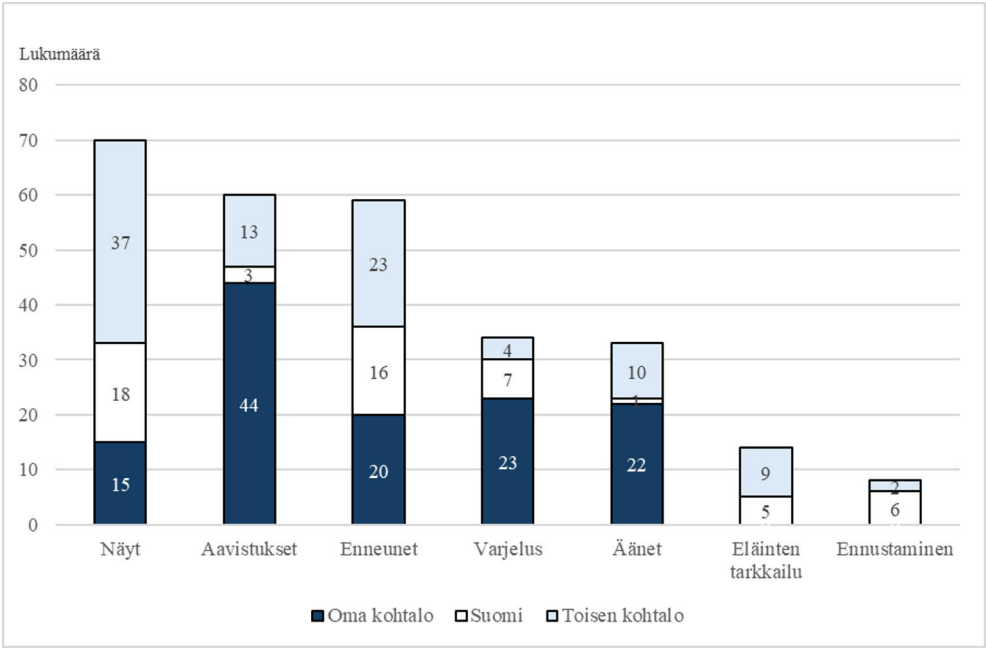

Kuvio 1. Kokemistapojen jakautuminen aineistossani. Näyt, aavistukset ja enneunet ovat yleisimmät tavat kokea sodan yliluonnollisia kokemuksia.

Näyt ovat aineistoni yleisin kokemistapa, ja kertoja tulkitsee näkyjä uskomustaustansa mukaisesti. Suomen etymologisen sanakirjan mukaan näyllä voidaan tarkoittaa yliluonnollista ilmestystä, harhanäkyä, fantasiakuvaa, (voimakasta) kuvitelmaa tai hallusinaatiota.[173] Kansanomaiselle ajattelulle on Leea Virtasen mukaan luonteenomaista näkemys, että kummituksia, haltijoita ja outoja näkyjä on olemassa[174]. Tyypillisimmin näky liittyy aineistossani läheisen ihmisen kohtaloon, huoleen rintamalla olevasta ihmisestä. Esimerkiksi isä ilmestyi perheelleen näkynä kaatumishetkellään. Yhdessä kokemuskertomuksessa pimeänä syysyönä 1942 kertojani miehen siskot heräsivät, kun ikkunaan koputettiin. Isä katsoi heitä ja hymyili ikkunan takana. Tytöt menivät herättämään äidin ja hihkuivat innoissaan: ”Äiti, äiti, isä

172 Honko 1988, 125–149.
173 https://kaino.kotus.fi/.
174 Virtanen 1988, 270.

on tullut lomalle.” Äiti nousi katsomaan, mutta ketään ei tullut. Hän arvasi miehensä kaatuneen. Jälkeenpäin varmistui, että silloin kun isä ilmestyi ikkunan taakse, hän kaatui. Tämä kokemus on aiheuttanut kertojani puolisossa voimakkaan tunnevaikutuksen ja jättänyt elämänmittaiset syvät jäljet. Puoliso oli isänsä kaatumisen hetkellä vauva, ja siskot ovat kokemuksesta hänelle kertoneet.[175]

Aavistukset liittyvät aineistossani tyypillisimmin omaan kohtaloon. Kyseessä on useimmiten aavistus omasta kaatumisesta. Aavistus perustuu, kuten uskontotieteilijä Outi Pohjanheimo kuvaa, vaistonvaraisena pidettyyn tietämiseen, joka saa tietyssä hetkessä ihmiset toimimaan tahattomasti tietyllä tavalla. Se on herkkyyttä vaistota, ennakoida ja huomata asioita. Se on kykyä, tajua ja vertautuu intuitioon.[176] Kuolemansa aavistava ihminen kuvataan aineistossani tasapainoisena ja järjestelmällisenä ihmisenä. Hän jakoi pois omaisuutensa, koska ei mitään enää tarvinnut. Aavistus koetaan normaalista poikkeavana voimakkaana tietoisuutena, ja kokija on aivan varma kohtalostaan. Vesivehmaan sotaveteraaneilla on ollut tapana muistella erään hyvin vakaana ja luotettavana pidetyn isäntämiehen kaatumista. Hän jakoi edellisenä iltana kellonsa ja tavaransa tovereilleen ja kirjoitti perheelleen jäähyväiskirjeen. Hän vain totesi rauhallisesti kaatuvansa seuraavana päivänä. Niin tapahtui. Tapaus ei kuulemma ollut missään nimessä itsemurha. Vesivehmaalla tapahtumaa on osattu kertoa kuulemma niin karmivasti, että kuulijoiden ihokarvat nousevat pystyyn.[177] Kokemuskertomus on yhteisöllisesti jaettu ja sitä on kerrottu niin paljon, että se on saanut vuosikymmenten saatossa kummitustarinamaisia piirteitä.

Enneunet liittyvät aineistossani useimmiten läheisen ihmisen sotakohtaloon, mutta lähes yhtä paljon on omaan kohtaloon liittyviä unia. Myös Suomen kohtalo on yleinen unen aihe. Useimmat unet on nähty nukahtamisen ja heräämisen hetkinä[178]. Unet kertovat näkijän peloista, huolista sekä toiveista. Ellen Leinosen ukki Pauli Leinonen näki enneunen Sotkamon Heinämäen kylässä veljensä Eino Leinosen kaatumisesta. Unessa Eino oli arkussa, ja hänen nenänsä ja ylähuulensa välissä oli reikä. Eino kuoli Kuhmon Luvelahdessa 5.3.1940. Hän oli noussut aamukahvin keittoon teltassa, kun häneen osui. Kun kertojani ukki näki veljensä arkussa, hänen ylähuulensa ja nenänsä välissä oli luodinreikä. Pauli-ukki näki kertojani mukaan muutenkin enneunia ja ihmetteli, miten ihmeessä asiat voivat tulla uniin, ennen kuin ne tapahtuvat. Kertojani arveli hänessä itsessään olevan ”samaa vikaa”.[179] Itsen samastaminen sukulaiskokijaan on aineistossani yleistä, ja etenkin enneunien näkemisen periytymisestä mainitsee moni kertoja. Tulkinta on useimmiten kansanuskoinen, mutta

175 SmM 2017–2023.
176 Pohjanheimo 2019, 17.
177 SmM 2017–2023.
178 Virtanen 1988, 276–278.
179 SKS KRA. Tmyk 34. 2017–2023.

myös kansanuskoa ja kristinuskoa luovasti yhdistäviä kokemuskertomuksia on aineistossani. Leea Virtasen mielestä unista kertominen on ollut arkikommunikaatiota[180], ja folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøjn mielestä unet ja niiden tulkinta ovat kulttuurista perinnettä. Tulkinnat sisältävät laajemman yhteisön jakamaa symboliikkaa.[181] Ville Kivimäen mielestä sota kansallisti unimaailmaa, ja Suomen kohtalo yhdistyi unennäkijän henkilökohtaisiin huoliin[182]. Aineistoni enneunikokemuksia on useimmiten kerrottu paljon, ja mieleen jääneisiin unikertomuksiin liittyy tieto enteen toteutumisesta. Toteutumattomat enneunet ovat unohtuneet, eikä niitä ole muisteltu.

Varjeluksen tuntemus liittyy tyypillisimmin sotilaan omaan kohtaloon, ihmeelliseen selviytymiseen vaarallisesta tilanteesta. Kielitoimiston sanakirjan mukaan varjeluksella tarkoitetaan suojelua, suojaa, turvaa ja luottamusta Jumalan varjelukseen[183]. Tulkintaesimerkkini on kristillinen, ja se on aineistolleni ominaista. Varjelus voi näyttäytyä suojelusenkelimäisenä olentona, joka auttaa hädässä olevaa ihmistä. Se voi näyttäytyä myös kirkkaana valona.[184] Muistitietokeruun vastauksena saapunut kokemuskertomus on isän sotamuisto lapselleen Pentti Rahkilalle. Siiranmäen taistelussa 13.–16.6.1944 isä määrättiin vastahyökkäykseen muiden edellisestä taistelutilanteesta selvinneiden kanssa. Isän paita oli hiestä märkä ennen kuin hän oli askeltakaan ottanut. Hän mietti, että nytkö hänen oli 23-vuotiaana kuoltava. Hyökkäysten aikana tapahtui jotain selittämätöntä. Kirkas valo ympäröi isän, eikä naarmuakaan tullut. Isän osalta sota jatkui Äyräpään–Vuosalmen taisteluihin, ja sama varjelus jatkui sielläkin, ei naarmuakaan. Kertoja mietti, että taivas tietää, mikä vaikutus oli äidin rukouksilla Jyväskylässä. Siiranmäessä hänellä oli yksi läheltä piti -tilanne, josta todisteena isän rintataskussa ollut *Uusi testamentti*. Sirpale otti kimmokkeen kirjan kannesta ja jätti siihen jälkensä.[185]

Äänet liittyvät aineistossani useimmiten sotilaan omaan kohtaloon. Aimo Viitiö muisteli Svante-enoaan, joka valmistautui sotaan lähtöön talvisodan edellä. Hän kuuli äänen, joka enteili hänen sotakohtaloaan. Svante oli rukiin kylvötyöt tehtyään Kuortaneen Ruonankylässä heittäytynyt maahan levähtämään. Yhtäkkiä hän hyppäsi pystyyn ja kysyi: ”Kuka niin sanoi?” Kertojan isoäiti oli vierellä ja vastasi, ettei kukaan ole mitään sanonut. Mutta Svante väitti, että ihan selvästi sanottiin: ”Rukiin sinä kylvit, mutta et korjaa sitä enää.” Ääni todentui, kun Svante Matias Wiitiö (Viitiö) kaatui Taipaleenjoen Metsäpirtissä 9.12.1939. Kertojani tulkitsi kokemusta, että

180 Virtanen 1988, 201–202.
181 Kaivola-Bregenhøj 2010, 11, 29.
182 Kivimäki 2024, 255.
183 https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/varjelus.
184 Jauhiainen 1999, 54.
185 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 38. 2017.

joku puhui toiselta puolelta, rajan takaa. Hänen suvullaan on hengellinen, körttiläinen tausta, joten kertoja arveli Svanten tulkinneen kuulemaansa ääntä kristinuskon kautta. Suvussa kokemusta on muisteltu paljon. Kertojan mielestä kokemus on ”niitä ihmiselämään kuuluvia tapahtumia, joille ei selitystä löydy ja joita ei järjellä selitetä”.[186] Aineistossani äänet ovat useimmiten käskeviä ihmisääniä, jotka antavat toimintaohjeita ja määräyksiä, joita noudattaen sotilaan henki rintamalla säilyy.

Eläinten tarkkailu liittyy aineistossani yleisimmin kotirintamalla tapahtuneeseen läheisen ihmisen kohtalon enteilyyn. Leea Virtasen mielestä ihmiset tulkitsivat, että eläimet varoittivat vaaroista tilanteissa, joita ihmiset eivät itse rajallisten aistiensa vuoksi pystyneet havaitsemaan. Moni kerrottu yliluonnollinen kokemus liittyy Virtasen mukaan kertojien sanoittamaan ihmisen ja eläimen väliseen telepatiaan, eli esimerkiksi koira ulvoi omistajansa kuolinhetkellä, vaikka oli fyysisesti kaukana hänestä[187]. Aineistossani eläinten poikkeavaa käytöstä tarkkailtiin, etenkin lintujen käytöstä, sillä niiden uskottiin tuovan kuolinsanomia. Hannu Kauppisen täti oli 9.7.1941 kotitilallaan Vieremällä heinänteossa, kun yhtäkkiä hänen päänsä päälle lensi istumaan käki. Kertojani mainitsi, että käki on niin arka ja valpas lintu, että täti ajatteli heti läheisensä kaatuneen. Myöhemmin hän kuuli, että veli, alikersantti Aarne Kauppinen, kaatui samana päivänä Ilomantsissa. Kertojani suhtautui rationaalisesti kokemukseen. Hänen mielestään kokemuksen tulkinta kuvastaa järkevää varautumista kuolemaan ja toimi jonkinlaisena iskunvaimentimena ennen suruviestin saapumista.[188]

Ennustaminen liittyy aineistossani useimmiten Suomen kohtalonkysymyksiin. Ihmiset olivat halukkaita tietämään esimerkiksi sodan päättymispäivän. Sota-aikana ennustelu oli yleistä, ja jos ennustus osui oikeaan, se jäi elämään. Yksi kuulemani kokemuskertomus liittyy jatkosodan päättymispäivän ennusteluun. Toivo Kyllösen mukaan ennustajia liikkui Suomessa sota-aikana paljon ja vääriä ennustuksia kuultiin, mutta hänen todistamassaan ennustuksessa oli erikoista tarkkuus ja paikkansapitävyys, koska kellään ei voinut olla tietoa sodan päättymispäivästä. Kertojani oli tapahtumahetkellä nuori poika ja seisoskeli kaverinsa kanssa kesäkuussa 1944 Hyrynsalmen kirkonkylän asevelikioskin nurkalla. Kioski oli raivattu metsän keskelle aukealle, ja siellä myytiin limsaa ja korvikkeita. Suomalainen sotamies tuli juttelemaan poikien kanssa ja sanoi, että sota loppuu 4.9.1944. Ja niin tapahtui. Silloin tuli aselepo. Omakohtaisesti varhaisnuoruudessa ystävän kanssa koettu oli mietityttänyt kertojaani koko elämän, vaikka se kuulemishetkellä poikia lähinnä nauratti. Kertojalle ei koskaan muutoin elämän aikana ollut käynyt mitään

186 SKS KRA. Tmyk 70. 2017–2023.
187 Virtanen 1974, 49–50.
188 SmM 2017–2023.

yliluonnolliseen kokemukseen viittaavaa. Hän kertoi painokkaasti ja sanojaan huolellisesti harkiten.[189]

Myös hurmoksellista uskonnollisuutta liittyy suomalaisiin toisen maailmansodan ennustuksiin. Eräs tunnetuimmista ennustajista oli uukuniemeläinen horrossaarnaaja Helena Konttinen (1871–1916). Hän ennusti sodan hävityksen vuosikymmeniä ennen talvisodan syttymistä ja sanoi sen olevan Jumalan rangaistus syntiin langenneille.[190] Toinen tunnettu ennustaja oli Mikko Reponen (1892–1951), viipurilainen kalakauppias, joka sai korkonimen *Kohtalonvuosien profeetta*. Hänen kerrotaan ennustaneen Viipurin tuomiokirkon tuhon talvisodassa. Vuonna 1936 hän oli noussut ylös kirkonpenkistä ja julistanut, että kaupungin asukkaiden oli tehtävä parannus, sillä Jumala oli ilmoittanut hänelle, että Viipurin kaupunki tulee tulella poltettavaksi ja sen tuomikirkko hävitettäväksi, ettei kiveä jää kiven päälle. Ennustus toi Reposen suomalaisten yleiseen tietoisuuteen. 30.11.1939 pommit tuhosivat Viipurin kaupunkia, ja vuonna 1940 tuomiokirkko sai lentopommin osuman.[191] Myös selvänäkijä Aino Kassinen (1900–1977) oli maineikas sodan ennustaja. Hänen kerrotaan nähneen talvisodan syttymisen. Näyssä idästä nousi suuri musta pilvi, joka valui verta. Talon ränneistä vuoti verta verenvuodatuksen merkkinä, Suomi-neidolla oli riekaleiset vaatteet yllään ja Väinämöinen istui surullisena ja mietteliäänä kannon nokassa. Kun toinen maailmansota päättyi, näki Kassinen näyn, jossa Väinämöinen soitti jälleen kannelta ja lauloi.[192]

Aineistossani on pari kristillistä profeetallista ennustusta. Yksi on uni, jossa on apokalyptiset sävyt. Ennustuksen näki kertojani ystävä unessa junamatkalla Värtsilästä Hämeenlinnan sotasairaalaan talvisodan aikaan. Näkijällä oli kristillinen vakaumus, ja hän oli kertojan mielestä hyvin isänmaallinen ihminen. Näkijä kertoi unestaan kirjeessä ja toivoi, ettei kirje lentäisi paperikoriin. Kertojan mielestä monet eivät uskalla yliluonnollisista kokemuksista kertoa, koska niitä voitaisiin pitää ”huuhaana”. Hänellä ei ollut sellaista pelkoa, ja hän totesi reippaasti:

> Kyse on uskonasioista, mutta kokemukseni perusteella tiedän, että maailmanjärjestyksessä on muutakin, kuin mitä päivittäin silmillämme ja korvillamme havaitsemme.[193]

Kirjeessä luki, että Tolvajärven–Ägläjärven ampuma-asemaan tuli kranaatti- ja pikakivääriosuma 19.12.1939. Näkijään osui. Luoti meni saappaan koron läpi kan-

189 SmM 2017–2023.
190 Salmesvuori 2020, 172.
191 Mikkonen 1967.
192 Laine 1972, 64; Häkkinen & Iitti 2015, 91.
193 SmM 2017–2023.

tapäähän ja tuli säärestä ulos. Unessa hän näki, että Suomi häviää sodan ja miehiä kaatuu paljon. Talvisodan jälkeen alkaa toinen sota ja miehiä kaatuu taas paljon. Suomi menettää osan maastaan ja joutuu suurten sotakorvausten maksajaksi. Kolmas maailmansota alkaa idästä, valtakunnat hajoavat, rajat muuttuvat ja Suomi saa takaisin menetetyt alueet. Neuvostoliitto jakautuu 20 valtioon ja näkee rajansa lopulta Kremlin tornista.[194] Toinen ennustus, jossa on myös profeetallinen tyyli, liittyy Paavo Parikan isän Viljo Parikan ja venäjänkarjalaisen siviilin kohtaamiseen. Isä toimi taistelulähettinä Syvärillä vuonna 1942, ja hän muisteli lapselleen vanhaa karjalaismiestä, joka kertoi unestaan ennen talvisotaa. Unessa kommunistit kaatoivat heidän kirkkonsa katolta ristin, sitten tulivat suomalaiset ja nostivat ristin takaisin ja taas venäläiset kaatoivat sen. Taas risti nostettiin pystyyn, ja siellä se pysyi. Isä kertoi ennustuksen 1970-luvulla ja mietti, että milloinhan risti nostetaan katolle. Kertoja hymähti, että niinhän siinä taisi käydä, kun Neuvostoliitto romahti.[195] Aineistossani enteet avautuvat aistivoimaisina ja dramaattisen visuaalisina kuvauksina.

4.2 Sodan vaiheiden ja kokemistapojen yhteydet

Olen kiinnostunut sodan tapahtumahistorian ja kokemistapojen yhteyksistä eli siitä, miten kertojat kytkevät kokemukset sodan tapahtumahistoriaan ja kuinka kokemukset vaihtelevat sotatilanteen muuttuessa (kuvio 2 ja kuvio 3). Halusin selvittää, mikä on tyypillistä kullekin sodan vaiheelle, ja löysin piirteitä, jotka kokemuskertomuksia yhdistävät. Kokemukset ovat väistämättä ankkuroituneita sodan todellisuuteen, ja kertojat luovat henkilökohtaista suhdetta historian tapahtumiin ja kokemuksiin. Kokemuskertomuksissa paljastuu kokemusten yhteisöllinen luonne ja tunnemaisema, jossa ihmiset elävät tai ovat eläneet, jonka he jakavat ja jota jälkipolvet muistelevat. Annikki Kaivola-Bregenhøj muotoilee hyvin, että olosuhteet yhdistävät ihmisiä, ja se tuottaa tietynlaisia kokemuksia[196]. Monet kertojistani ovat etsineet kokemuskertomuksensa tueksi tapahtumahistoriallista faktaa. Kontekstiin sitominen antaa kokemuskertomukselle uskottavuutta ja lisää sen todistusvoimaa. Kokemuskertomukset tulevat myös ymmärrettäviksi ajallisessa ja tapahtumahistoriallisessa kontekstissa.[197]

Höystän kokemuskertomuksia jonkin verran perustiedoilla sodan vaiheista. Hyödynnän historiantutkimusta ja esimerkiksi *Sotasampoa*[198], joka sisältää Kansallisar-

194 SmM 2017–2023.
195 SKS KRA. Tmyk 53. 2017–2023.
196 Kaivola-Bregenhøj 2010, 30.
197 Bourge 2006, 26–27.
198 https://www.sotasampo.fi/fi.

kiston toisessa maailmansodassa menehtyneiden tietokannan. Sieltä varmistin henkilö- ja paikkatietoja. Käytän lähteenä myös Kansalliskirjaston digitaalista sanomalehtiarkistoa tutustuessani uutisointiin joidenkin kokemusten tapahtuma-aikana. Uutiset kertovat, millaista kuvaa sodasta välitettiin ja miten yhteisöllisyyttä luotiin. Jaoin kokemuskertomukset sen perusteella, liittyvätkö ne enteisiin kokijan omasta, läheisen ihmisten tai Suomen kohtalosta. Esittelen kahdesta kolmeen tyypillisintä kokemistapaa yleisyysjärjestyksessä sodan vaiheisiin kytkien ja kronologisesti edeten. Kokemuskertomukset jakautuvat määrällisesti aineistossani seuraavasti: ennen talvisotaa 10 %, talvisota 15 %, välirauha 3 %, jatkosodan etenemisvaihe 14 %, asemasota 14 %, vetäytymisvaihe 14 %, Lapin sota 4 % ja sodan jälkeen 6 %. Lisäksi kertojat viittaavat epämääräisesti sota-aikaan 17 % ja jatkosotaan 3 %, eli tarkka ajankohta ei ole tiedossa.

Ennen sotaa enteiltiin tuttuja sodan merkkejä tarkkaillen

Ensimmäinen maailmansota jätti jälkeensä epävarmuuden ja pelon ilmapiirin. Sodan uhka voimistui 1930-luvulla. Tunnelmat tiivistyivät syksyllä 1938, kun Hitler vaati Tšekkoslovakialta alueluovutuksia sellaisten alueiden osalta, joissa asui saksankielistä väestöä. Nuo sudeettialueet liitettiin Münchenin sopimuksella Saksaan. Iso-Britannia ja Ranska toivoivat, että sopimus tyydyttäisi Saksan laajentumishalut ja turvaisi rauhan. Toive rauhasta kariutui, kun Saksa valloitti Tšekkoslovakian.[199] Suomalaisia huolestutti Suomen kohtalo, ja ihmiset näkivät talvisotaa lähestyttäessä kiihtyvällä tahdilla ennemerkkejä. Erityisen paljon nähtiin valoilmiöitä taivaalla. Ihmiset etsivät vertailukohtia aiemmista sodista. Samat merkit olivat olleet ilmassa myös sisällissodan ja ensimmäisen maailmansodan edellä.[200] Ulla-Maija Peltonen on havainnut, että raskaat ja dramaattiset tapahtumat, esimerkiksi juuri sodat, aktuaalistavat vanhaa perinnettä ja sovittavat sen uusiin yhteyksiin[201]. Kymmenesosa aineistostani koskee ennen talvisotaa koettua, ja lähes 80 % silloin koetusta liittyy Suomen kohtalon enteisiin. Uskomusperinteen kuvasto näkyy tulkinnoissa vahvasti, ja se yhdistyy luontevasti kristinuskoon. Ihmiset tarkkailivat luonnon ja eläinten poikkeuksellista käytöstä, tulkitsivat unia ja visuaalisia aistimuksia sekä kuulivat ääniä. Enteiden tulkintahorisontti nousee agraarisesta elämänpiiristä.[202]

199 https://sodanmuisti.fi/1938/09/30/munchenin-sopimus-allekirjoitettiin-2/.
200 SKS KRA. Pyhäjärvi Ol. a) 4912. 1960.
201 Peltonen 1996, 226.
202 Ks. Virtanen 1988, 242–243.

Eniten ennen talvisotaa nähtiin *näkyjä.* Ihmiset todistivat poikkeuksellisen punaisia revontulia[203]. Taivaalla näkyivät esimerkiksi valonumerot 3 ja 9[204] sekä tumma risti[205]. Taivasnäkyjä nähtiin eri puolella Suomea, mutta eniten aineistoni perusteella Itä-Suomesta ja Karjalasta. Tyypillinen kokemus oli näky yötaivaalla. Kertojani mummo Anna Harjunen näki talvella 1939 Suojärvellä (Raja-Karjala) isoja, punaisia revontulia. Muutkin kyläläiset näkivät ja puhuivat, etteivät verenpunaiset loimut tiedä hyvää. Mummon näky synnytti sodan pelon kertojassani. Hän oli pieni tyttö näystä kuullessaan, mutta kokemus oli niin vaikuttava, että se jätti pysyvän jäljen. Mummo kertoi myös, että pihlajanmarjoja oli erityisen paljon syksyllä ennen talvisodan syttymistä.[206]

Vieläkin voimakkaampi on vaikutus, jos kyse on omakohtaisesta kokemuksesta. Maissi Adèle Lappalainen saapui Kiskossa (Salo) äitinsä kanssa kotinsa pihapiiriin pimeänä syysiltana 1939. He näkivät, miten talousrakennusten luona olevan korkean kallion, Taivasmäen, takaa kohosivat taivaalle punaiset pilvet leveänä rintamana. Vastakkaisesta suunnasta nousivat valkeat pilvet. Ne liikkuivat toisiaan kohti, ja kokemukseen liittyy kuuloaistimus, nimittäin pilvien yhtyessä kuului kova ääni, kohahdus ja suhina. Tulkinta kokemuksesta sodan enteenä pysyi kertojalla samana sodan jälkeiset vuosikymmenet. Sota tuli lähelle hänen perhettään, sillä hänen kaksi veljeään ja talon kolme hevosta lähtivät sotaan. Adèle toimi pikkulottana kotirintamalla avustaen esimerkiksi sankarihautajaisissa. Hän kertoi nähneensä elämänsä aikana liikaa kuolemaa.[207]

203 SmM 2017–2023.
204 SKS KRA. Tmyk 5. 2017–2023.
205 SmM 2017–2023.
206 SmM 2017–2023.
207 SKS KRA. Tmyk 31. 2017–2023.

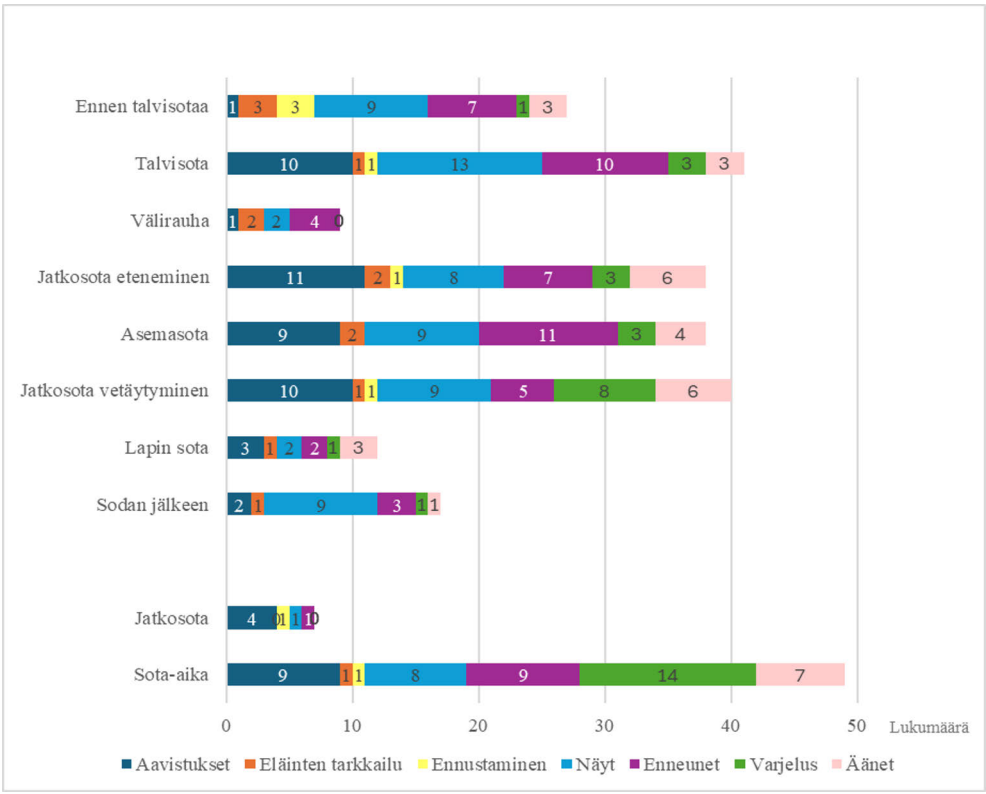

Kuvio 2. Kokemistavat sodan eri vaiheissa. Talvisota ja jatkosodan vetäytymisvaihe korostuvat aineistossani hieman. Kovien taisteluiden aikaan aavistukset, näyt ja enneunet olivat yleisiä kokemistapoja.

Suomalaiset näkivät ennen talvisotaa runsaasti enneunia Suomen kohtalosta. Se on toiseksi yleisin kokemistapa. Unien perusteella he tekivät päätelmiä sodan syttymis- ja päättymisajankohdasta, sodan kestosta ja alueluovutuksista. Unien visuaalinen kuvasto on dramaattinen. Vaikka sodan syttymisen enteitä tarkkailtiin eri puolilla Suomea, korostuvat enneunissa rajaseutujen asukkaiden kokemukset. Unien tulkitseminen on ollut ja on edelleen Suomessa elävää ja tuttua perinnettä. Tietäjätkin perustivat ennustuksensa yöllisiin uninäkyihin.[208] Mattilan emäntä Annamari Matero näki aamuvarhaisella unen Suomussalmen Raatteen tien viereisessä Mattilan talossa 1.10.1939. Kaksi kertojaani, Kauko Matero, jonka mummo Annamari on, sekä kertoja, jonka äiti oli Annamarin anoppi, kertoivat suvussa muistellusta unesta, jonka muotoilin seuraavasti:

208 Krohn 2008 (1914), 15.

Itäiselle taivaalle nousivat tummat pilvet, myrsky yltyi, Suomen lippu oli tangossa, joka oli toisesta päästä valkoinen ja toisesta punainen. Lipputanko tutisi, värisi ja huojui. Näytti, että se katkeaa. Suomen lippu oli jo melkein maahan painunut, mutta viimein tuuli hellitti ja tanko kohosi pystyyn. Uni kerrottiin Keträn emännälle, ja hän selitti unen: ”Tulee aika, jolloin Suomi vapisee, vaan ei kaadu.”[209]

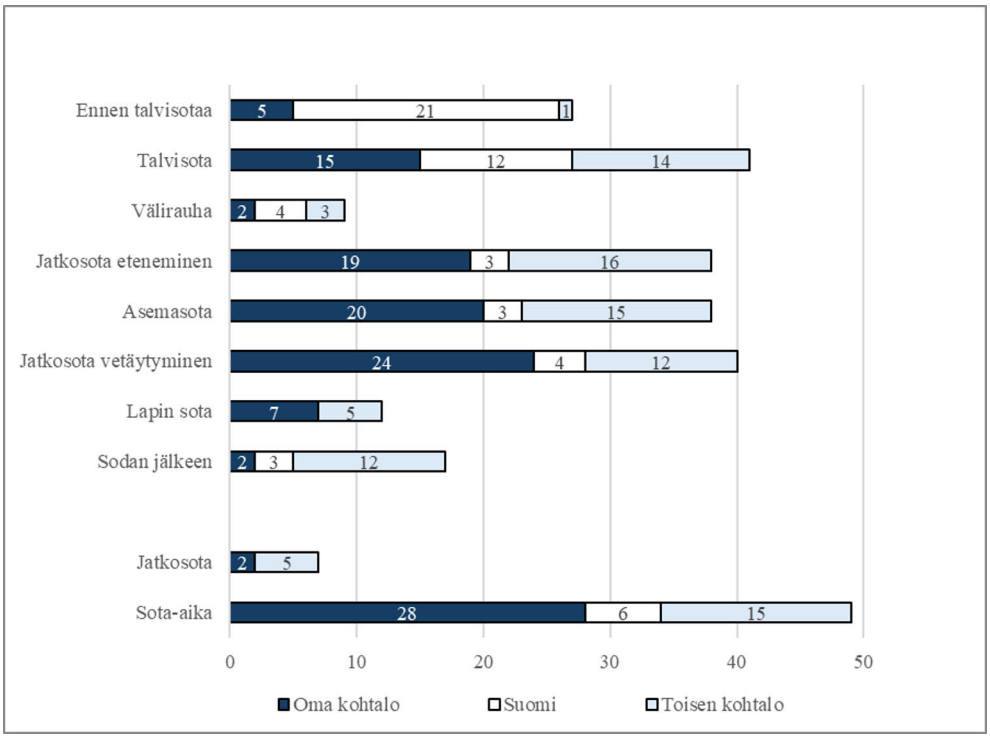

Kuvio 3. Oman kohtalon, toisen kohtalon ja Suomen kohtalon enteiden jakautuminen sodan eri vaiheissa. Talvisodan aikaan enteily jakautuu melko tasaisesti. Jatkosodan vetäytymisvaiheessa oma kohtalo askarrutti ihmisiä eniten.

Mattilan talo poltettiin talvisodassa. Talon pihalla ei ollut lipputankoa. Mattilan emäntä toivoi, että uni jäisi muistoksi jälkipolville sodan alkua ennakoivasta hetkestä. Se ennakoi veristä sotaa, jolloin vapaus oli veitsenterällä.[210] Raatteen tien taistelu käytiin tammikuussa 1940 osana Suomussalmen taistelua. Neuvostoliiton 44. panssaridivisioona eteni Raatteen tietä pitkin, mutta se pysäytettiin kovien taistelujen jälkeen. Taistelua muistellaan talvisodan suurena torjuntavoittona. Neuvostoliiton

209 SmM 2017–2023 ja SKS KRA. Tmyk 18. 2017–2023.
210 SKS KRA. Tmyk 18. 2017–2023

pyrkimyksenä oli katkaista Suomi kahtia ja marssia Suomussalmen kautta Ouluun. Suomalaiset pystyivät puolustautumaan tehokkaasti Neuvostoliiton ylivoimaa vastaan. Etuna oli tuttu ympäristö, jossa suomalaiset kykenivät liikkumaan nopeasti ja yllättämään tietä pitkin kulkevan vihollisen. Arvioiden mukaan 7 000–9 000 neuvostosotilasta kaatui taistelussa. Suomalaisia kaatui tai katosi noin 400.[211]

Toinen kertojista ryyditti kertomustaan omakohtaisilla kokemuksilla sodan jälkeisestä ajasta, kun perhe palasi evakosta keväällä 1945 Raatteeseen. Hänelle unikokemus on ollut henkilökohtaisesti tärkeä, koska sen avulla hän pystyy hahmottamaan varhaislapsuuttaan sotavuosina, sitä, millaista oli elää kotirintamalla, ”kun isä ja viisi setää oli sodan töissä siellä jossakin”.[212] Kauko muisteli isänsä kertoneen, miten ruumiita ja sotaromua oli kahden puolen Raatteen tietä. Hyviä siistejä ruumiita, niitä ei ollut tykillä ammuttu hajalle. Talvisodan jälkeen lapsia pelotti kävellä pimeällä Raatteen tiellä, koska ruumiit oli haudattu tien varsille. Siinä oli kaksi isoa joukkohautaakin.[213] Unen tulkinnan kansanuskoinen tulkintahorisontti oli molemmille kertojille ymmärrettävä. Tulkinta on juureva ja kertojat ylpeitä suvun muistosta. Sitä on kerrottu paljon, ja siihen sisältyy sekä sodan pelkoa että toiveikkuutta Suomen tulevaisuudesta. Kansallinen sotaponnistus on kokemuskertomuksissa sidoksissa subjektiivisiin kokemuksiin, omaan tai sukulaisten selviytymiseen sekä kotiseudun kohtaloon. Myös Ville Kivimäki on havainnut, että henkilökohtainen ja kansallinen kietoutuvat unissa tiiviisti yhteen, ja saatettiin nähdä vaikkapa uni, jossa esiintyy kansallinen symboli, Suomen lippu. Kivimäen mielestä voi puhua sotaan liittyvästä unikulttuurista, joka vaikutti suomalaisten elämään. Unissa pieni ja avuton Suomi jätettiin Neuvostoliiton, suurvallan, armoille. Unet liittyvät sodan aiheuttamaan stressiin ja siihen, miten väkivalta, pelko ja menetykset heijastuivat uniin ja jättivät jälkensä kehoihin ja mieliin.[214]

Talvisodan poikkeuksellinen uhrimieli (30.11.1939–13.3.1940)

Talvisota näyttäytyy kertojilleni oikeutettuna puolustussotana, ja se on ollut helpommin käsitettävissä myös historiankirjoituksessa verrattuna suurvaltapolitiikkaan kytkeytyneeseen jatkosotaan[215]. Talvisodan kokemuskertomuksia on aineistossani eniten, vaikka sota kesti vain 105 päivää. Suunnilleen saman verran on Suomen, läheisen ihmisen ja omaan kohtaloon liittyviä kokemuksia. Kertojat korostavat yhteistä maanpuolustustahtoa ja kuvaavat suomalaisten kykyä liikkua luonnossa ja tarkkailla

211 SmM 2017–2023; https://www.raatteenportti.fi/raatteentie/raatteentien-historia/.
212 SKS KRA. Tmyk 18. 2017–2023.
213 SmM 2017–2023.
214 Kivimäki 2021, 308.
215 Kemppainen 2011, 111.

ympäristöään. Sukupuolentutkija Arto Jokinen on kirjoittanut, että kun tarvittavat taidot yhdistyivät ankaran luonnon muovaamaan suomalaiseen kansanluonteeseen, olivat perusainekset kasassa, myös sotapropagandaa ajatellen[216]. Vaikka sisällissota oli repinyt railon suomalaisten välille parikymmentä vuotta aiemmin, niin talvisodassa otettiin vastaan yhteinen vihollinen, joka oli mittasuhteiltaan ylivoimainen. Suomalaiset kokivat yhteiskuntamme puolustamisen arvoiseksi. Yhteiskunnalliset uudistukset sisällissodan jälkeen olivat parantaneet työväestön elinolosuhteita, ja Suomesta oli kehittynyt tasa-arvoisempi maa.[217] Paikoin kerronnassa on kuultavissa, luettavissa ja aistittavissa suoranaista hurmoksellisuutta, jota ei muissa sodan vaiheissa ole. *Uusi Suomi* 28.2.1940 nostatti suomalaisten taisteluhenkeä *Kalevalaa* siteeraten:

> Väinämöisen laulaessa kokoontui koko luomakunta ja haltijamaailma sulanein mielin häntä kuuntelemaan. Hänen laulunsa voimasta järvet läikkyi, maa järisi, vuoret vaskiset vapisi, paaet vahvat paukahteli, kalliot kaheksi lenti, kivet rannoilla rakoili.[218]

Neuvostoliitto väitti suomalaisten ampuneen rajalla 26.11.1939 tykillä Mainilan kylää ja katkaisi maiden väliset diplomaattisuhteet, koska Suomi käyttäytyi vihamielisesti. Suomalaisten selvitykset osoittivat, että laukaukset ammuttiin idästä, mutta tekosyyn turvin Neuvostoliitto hyökkäsi ylivoimalla. Taistelut alkoivat 30.11.1939 Karjalankannaksella ja koko itärajalla, kun Neuvostoliitto avasi aamulla tykistötulen ilman sodanjulistusta. Suomen kaupunkeja pommitettiin. Tavoitteena oli vallata Suomi. Tasavallan presidentti Kyösti Kallio luovutti puolustusvoimain ylipäällikkyyden C. G. E. Mannerheimille, joka viittasi ensimmäisessä talvisodan päiväkäskyssään vuosisataiseen viholliseen ja sanoi luottavansa suomalaisten valmiuteen täyttää velvollisuutensa isänmaan puolesta aina kuolemaan asti. Talvisodan kokemuskertomuksissa näkyvät valtiovallan ja kirkon manifestoima pyhä uhrihenki, ja eräs kertojani kuvaa rintamaa ”isänmaan uhrialttariksi”.[219]

Näyt ovat talvisodan aikaan yleisiä, ja ne ovat usein kristillisesti tulkittuja. Ne liittyivät pelkoon omasta tai läheisen ihmisen, kuten sotatoverin, kaatumisesta. Väinö Havaksen poika Heikki Havas kertoi, että isää auttoi usko Jumalaan. Summassa hän näki valkopukuisten hahmojen liikkuvan metsän reunassa ja uskoi taivaan isän lähettäneen enkelinsä suojaamaan. Joulukuun lopulta 1939 on tiedossa myös tunnettu joukkonäky ”Kannaksen enkeli”, josta kirjoitettiin kansainvälisessä lehdis-

216 Jokinen 2006, 148.
217 Taskinen 2025, 125.
218 Uusi Suomi 28.2.1940.
219 Päiväkäsky 1.12.1939, https://mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm; SmM 2017–2023.

tössäkin. Löysin uutisen näystä, kun kävin läpi Kansalliskirjaston digitoituja sanomalehtiä. *Aamulehti* kirjoitti 26.1.1940, että Reutersin kirjeenvaihtajan mukaan noin 600 suomalaista sotilasta näki Laatokan koillispuolella talviyönä rintaman kohdalla taivaalla jättiläiskokoisen enkelin, joka seisoi selin katsojiin levitetyin siivin Neuvostoliittoon päin. Samanlaisen suojelevan näyn Ranskan ja Englannin sotilaat olivat nähneet ensimmäisen maailmansodan aikaan länsirintamalla.[220] Muutama kertojistani otti kantaa Kannaksen enkelinäkyyn. Yhden kertojan mukaan talvisodan aikaan Joensuussa liikkui huhu, että Kannaksella sotilaat olisivat nähneet taivaalla enkelin siivet suojelevasti joukkojen yläpuolella[221]. Muistitietokeruuseen kirjoittanut diakonissa Tuovi Vastela muisteli pitämäänsä hartaushetkeä sodan jälkeen. Hän oli kysellyt läsnäolijoilta, oliko joku nähnyt enkelin. Vanha rintamamies kertoi nähneensä, eikä ainoastaan hän, vaan sadat muut sotilaat. Hän kertoi näyn nähdyn kenttähartauden aikaan[222]. Historioitsija Tuomas Tepora pohtii Kannaksen enkelinäylle selitystä tykkien suulieskoista tai valoammuksista, mutta toteaa, että ihmisten kokemusten todellisuutta tieteelliset selitykset eivät vähennä[223].

Enneunien näkeminen oli talvisodan aikaan yleistä, ja sotarintamalla herkkiä sotakavereita kuunneltiin. Heidän varoitustensa uskottiin pelastavan ihmishenkiä ja antavan tietoa sotatilanteen kehittymisestä. Kotirintamalla oltiin huolissaan läheisen kohtalosta rintamalla, ja enneunikokemukset ovat jääneet perheiden muistoiksi. Wilhelmiina Naukkarinen näki unen pojastaan Saaressa (entinen kunta Etelä-Karjalassa). Unessa oli yhtä monta hillopurkkia kuin Wilhelmiinalla oli poikia sodassa. Yksi purkki oli kadonnut, ja vaikka kuinka etsi, niin sitä ei löytynyt. Kuolemajärvellä Lähteen lohkolla joukko-osastot olivat sekaisin. Poika Emil katosi 13.2.1940, ja hänet julistettiin kuolleeksi. Wilhelmiina sanoi, ettei Emiliä löydettäisi ikinä. Näin on kertojan mukaan ollut tähän päivään saakka. Emil on julistettu kadonneeksi ja kuolleeksi, ja häntä voi muistella Parikkalan Saaren sankarihauta-alueella. Perhe on pohtinut Emilin tapausta ja uskoo hänen todennäköisesti saaneen osuman tykin ammuksesta. Perheen Sotavainajien muiston vaalimisyhdistykseltä saaman tiedon mukaan ei Emil olisi jäänyt vangiksi. Myös Emilillä itsellään oli kertojan mukaan tunne, ettei hän palaa sodasta. Mika Vilkko välitti linkin sotapolusta löytämiinsä tietoihin. Emil oli hänen äitinsä eno.[224]

Aavistuksia koettiin talvisodan aikaan runsaasti. Kyse saattoi olla sotilaan tuntemuksesta, että hän kaatuu seuraavassa taistelussa, tai äidin tuntemuksesta lapsensa sotakohtalosta. Kaatuva ihminen käyttäytyi poikkeavalla tavalla. Usein hän pyysi lähet-

220 Aamulehti 26.1.1940.
221 SmM 2017–2023.
222 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 48. 2017.
223 Tepora 2015, 250.
224 SKS KRA. Tmyk 71. 2017–2023; Sotapolku.fi - Naukkarinen, Emil.

tämään lompakkonsa ja sormuksensa kotiin ja jakoi tupakat tovereilleen. Lomalta lähtevä sotilas hyvästeli omaisensa, kuin olisi aavistanut tapaamisen olevan viimeinen. Huoltoaliupseeri Ahti Saarinen oli varma kaatumisestaan talvisodan alkupäivinä. Hyvästellessään morsiamensa ja läheisensä hän jakoi tavaransa pois, koska ei niitä enää tarvitsisi. Ahti jäi mottitaistelussa puristuksiin omien kuorma-autojen väliin Aittojoella 4.12.1939. Hän kuoli vammoihinsa sotasairaalassa kaksi päivää myöhemmin. Saarinen on haudattu Pertunmaan sankarihautaan. Hänen kuolemanaavistuksensa on kirjattu veteraanimatrikkeliin, josta kertoja lähetti minulle tiedon. Timo Saarinen on saanut perintönä muutamia kunniamerkkejä, jotka oli myönnetty talvisodassa kaatuneiden omaisille. Kertojani tiedossa on, että Ahti oli iloinen ja elämänmyönteinen ihminen. Hän viljeli isänsä ja veljensä kanssa Lehtimäen maatilaa, ja tarkoituksena oli jatkaa tilan isännyyttä. Emäntäkin oli valmiiksi katsottu.[225]

Välirauha ja huoli sodan jatkumisesta (13.3.1940–25.6.1941)

13.3.1940 Suomen liput vedettiin puolitankoon. Moskovan rauha oli katkera, mutta ylivoiman edessä Suomen oli allekirjoitettava rauhansopimus. Suomi menetti Neuvostoliitolle 11 % maa-alueistaan, mukaan lukien Käkisalmen, Sortavalan ja Viipurin. Suomalaisten kokonaistappiot (kuolleet, kadonneet ja haavoittuneet) olivat noin 70 000 ihmistä.[226] Lähes puoli miljoonaa suomalaista joutui evakkoon kodeistaan. Suomi halusi pysyä puolueettomana Euroopan suursodasta, mutta alkoi etsiä liittolaisia toivoen yhteistyötä Ruotsin ja Norjan kanssa. Neuvostoliiton mielestä se olisi ollut rauhansopimuksen vastaista. Saksa kiinnostui Suomesta, kun Hitler ryhtyi valmistelemaan operaatio Barbarossaa kesällä 1940. Toteutus edellytti Suomen alueiden käyttöä, ja syksyllä Suomi ja Saksa solmivat kauttakulkusopimuksen. Kesäkuun alussa 1941 saksalaisjoukot siirtyivät Pohjois-Norjasta Lappiin. Saksan tarkoitus oli hyökätä Suomen kautta Neuvostoliittoon, ja yhteistyön vuoksi Suomessa oli suoritettava liikekannallepano. Suomi alkoi valmistautua menettämiensä alueiden takaisinvaltaukseen. Suomalaisia askarrutti suurvaltasuhteiden kehittyminen ja Suomen asema siinä, ja he käsittelivät sitä enteillen. Myös läheisten ja oma kohtalo huolestutti. Ennustaja Reponen näki ennalta paluun Karjalaan, ja siirtoväen keskuudessa häntä kuunneltiin halukkaasti.[227]

Välirauhan aikaisia yliluonnollisia kokemuksia on aineistossani 3 %. Yleisin kokemistapa on *enneuni*. Matti Ruuttunen kirjoitti minulle kuvauksen, miten Alli-sisko näki kotipuolessa välirauhan aikaan Nivalassa unen 8.2.1940 Kuhmossa kaatuneesta veljestään Siivertti Ruuttusesta. Hän näki unessa veljensä kuolinpaikan ja uskoi sen

225 SmM 2017–2023.
226 Lentilä & Juutilainen 2009, 828.
227 Mikkonen 1967.

perusteella löytävänsä hänet. Alli matkusti Kuhmoon ja sai veljensä joukko-osastosta upseerin oppaakseen. Yhdessä he löysivät ruumiin Riihivaarasta ja toivat sen muiden sodassa kuolleiden ja hautaamattomien vainajien joukkoon Kuhmon kirkonkylälle tunnistettavaksi.[228] Myös pari *näkyä* on kokemusten joukossa. Erkki Paason omakohtainen kokemus tapahtui välirauhan kesänä 1940, ja sitä oli todistamassa kaksi yhdeksänvuotiasta poikaa. He ajelivat kaksi päällä polkupyörällä Kuivajoentietä kohti Oijärveä. Välillä he pysähtyivät vaihtaakseen polkijaa. Pysähdyttyään he näkivät 100 metrin päässä ylipitkän miehen kävelevän reppu selässään maantien poikki. Pojat siirtyivät paikkaan, josta mies oli kulkenut, mutta eivät nähneet sorapintaisessa tiessä minkäänlaista jalanjälkeä. Pojat totesivat, ettei heidän kannattaisi kertoa näkemästään kenellekään, ettei pilkattaisi harhanäyistä. Tuolloin puhuttiin desanteista. Pojat pohtivat, oliko kulkija sellainen. Hahmo oli kuitenkin niin pitkä, ettei he voineet sitä desanttina pitää. Pojat muistelivat näkemäänsä eläkeiässäkin. He kuulivat, että näyn aikoihin kuoli vanha isäntä talosta, jonka maiden kohdalta kulkija tien ylitti. Kertojan mielestä näky kuuluu sellaisiin yliluonnollisiin asioihin, joihin ihmisen kyvyt eivät voi antaa selitystä. Pojat eivät kertoneet näystä aikuisille. He pelkäsivät, ettei heitä uskottaisi.[229]

Jatkosodan hyökkäys tuntemattomassa maastossa (25.6.1941– joulukuu 1941)

Ylipäällikkö Mannerheim kutsui jatkosotaa pyhäksi ristiretkeksi tuttua vihollista vastaan. Suomi lähti kansallissosialistisen Saksan rinnalla valloittamaan Itä-Karjalaa ja rakentamaan Suur-Suomea. Pohjois-Suomesta tuli saksalaisten sotilaiden toiminta-alue. Syksyyn 1941 mennessä yli kaksisataatuhatta saksalaista otti siellä rintamavastuun. Mannerheim julisti, että sankarivainajatkin nousisivat kesäisten kumpujen alta suomalaisten rinnalle, kun he lähtevät hakemaan Suomelle turvallisia rajoja[230]. Vanha raja ylitettiin heinä-syyskuussa 1941 ja Petroskoi vallattiin lokakuun alussa. Kaupungin nimi muutettiin Äänislinnaksi. Jaan jatkosodan kolmeen osaan: hyökkäysvaiheeseen, asemasotaan ja vetäytymistaisteluihin. Kullakin on ominaispiirteensä. Hyökkäysvaiheen kokemuskertomuksissa puolet koskee kokijan omaa sotakohtaloa ja lähes puolet läheisen ihmisen kohtaloa. Suomen kohtaloa mietitään vain joka kymmenennessä kokemuskertomuksessa. Aineistossani näkyvät Suur-Suomi-pyrkimykset eteenpäin menemisen kuvauksina, eikä aineistoni sisällä eettisiä

228 SKS KRA. Tmyk 59. 2017–2023.

229 SKS KRA. Tmyk 52. 2017–2023. Desantit olivat Suomessa toisen maailmansodan aikaan vakoilua tai sabotaasia varten lähetettyjä neuvostoliittolaisista laskuvarjomiehiä ja -naisia. https://tieteentermipankki.fi/wiki/Historia:desantti.

230 Päiväkäsky kesäkuussa 1941, https://mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm.

pohdintoja vanhan rajan ylittämisen vaikeuksista. Tuntematon maasto pelotti. Kuvaukset ovat verisiä ja ruumiillisia. Eteneminen rintamalla edellytti äärimmäistä valppautta, ettei joutuisi vihollisen yllättämäksi. Miinat ja ansalangat räjähteineen hirvittivät.[231] Rintamaveteraani Esko Alaranta muotoili sotamuistelmiinsa kohtalonuskoaan:

> Sodassa oppi uuden ajanlaskun. Edes viiden minuutin päähän ei tiennyt, olisiko enää elävien kirjoissa, tai jos olisi, olisivatko raajat tallella. Elämää ei voinut hallita. Siihen oli vain suostuttava.[232]

Aavistuksia on jatkosodan hyökkäysvaiheen kokemuskertomuksista kolmannes. Kertojani isä oli muistellut kerran vaivaamaan jäänyttä sotakokemustaan, vaikka muuten hän ei sodasta puhunut. Muisteluhetki oli vuonna 1969 isän täyttäessä 50 vuotta. Tällöin olivat koolla Rukajärven suunnalla 1941 taistelleet saman kylän miehet. Isän kuoleman jälkeen kertojani löysi laajemmat isän muistiinpanot sota-ajalta. Hän ihmetteli, kuinka tarkasti isä muisti asiat vielä vanhana, jolloin hän kirjoitti muistelmiaan. Tällaista kokemusta hän muisteli juhlapäivänään: hänen telttakuntansa oli leiriytynyt Rukajärvellä 1941 ja vartiomiestä lukuun ottamatta kaikki miehet olivat teltassa. Vartiomies tuli ilmoittamaan hevosten olevan rauhattomia ja aprikoi sen johtuvan lähestyvästä partiosta tai karhusta. Kertojani isä otti aseen ja lähti vartiomiehen mukaan tarkastamaan tilannetta. Kun he pääsivät 40 metrin päähän teltasta, sen kohdalla räjähti kranaatti. Yksi kuoli ja kuusi haavoittui. Isä ei tulkinnut tapausta, mutta mieleen se oli painunut.[233] Jatkosodan alussa kertojani eno Olavi Pekkanen kirjoitti veljelleen nuoren miehen rehvakkaaseen tyyliin venäläisten kunnioittavan suomalaista konepistoolia. Hän kuitenkin päätti kirjeensä enteellisesti, että kukahan mahtaa olla elossa, kun tämän sodan rauhaa ollaan tekemässä, sillä harva se päivä miehiä kaatuu. Kolmisen viikkoa myöhemmin, 13.8.1941, Olavi kaatui Kaukolan Kaarlahdessa mahaan ammutusta räjähtävästä luodista.[234]

Näkyjä on hyökkäysvaiheen kokemuskertomuksista viidennes, ja ne liittyvät pääosin omaan tai läheisen sotakohtaloon. Yksi erikoisuus jatkosodan etenemisvaiheessa ovat déjà-vu-kokemukset eli sotilaan tunne siitä, että on ollut samassa karjalaiskylässä aiemminkin, vaikka on siellä varmuudella ensimmäistä kertaa. Kaikki tuntui tutulta, kuin olisi aiemmin asunut kylässä. Terhi Vedenkivi mainitsi seuraavan kokemuksen olevan lähes ainoa asia, jonka isä sodasta kertoi. Isä lähti jatkosotaan 18-vuotiaana, ja viimeinen toteamus sodasta tuli kuolinvuoteella: ”Sota pilasi elä-

231 Uino 2014, 83–85.
232 SmM 2017–2023.
233 SKS KRA. Tmyk 47. 2017–2023.
234 SmM 2017–2023.

mäni, enkä ole siitä voinut puhua mitään.” Isä kertoi lapselleen hämmentävästä kokemuksestaan joukkueensa muonamiehenä. Kun miehet tulivat isoon evakuoituun taloon Karjalassa, jossa he eivät olleet aiemmin käyneet, isä tiesi automaattisesti talon pohjapiirroksen. Hän muisti aiemmat huonekalut, pani jopa merkille, että lihakellarin paikkaa oli muutettu. Hän valmisti nopeasti ruuan, jonka ainekset löytyivät talosta. Juuri kun ruoka oli valmis, vihollinen hyökkäsi, mutta joukkue ehti saada lämpimät keitot pakkeihinsa. Ulos päästyään isä alkoi ihmetellä tapahtunutta. Hän totesi edellisessä elämässään eläneensä kyseisessä vanhassa talossa. Siitä tuttuus ja havainnot siellä tapahtuneisiin muutoksiin. Niin voimakas elämys oli, ettei hän muuta selitystä keksinyt.[235] Leea Virtasen mukaan tunne siitä, että parhaillaan koettava tilanne on eletty aiemminkin, on yleinen myös hänen keruuaineistossaan suomalaisten yliluonnollisista kokemuksista. Elämykset ilmenevät Virtasen mukaan erityisesti väsymyksen ja nälän hetkinä.[236]

Viidennes kokemuskertomuksista on *enneunia*, ja ne koskevat pääosin huolta omasta tai läheisen ihmisen kohtalosta. Yksi kuulemani uni liittyy sodan kulkuun ja Suomen kohtaloon. Kesän 1941 kuluessa Suomi oli valloittanut Laatokan Karjalan ja Karjalankannaksen ja eteni Itä-Karjalaan. Puna-armeija pysäytti Suomen armeijan lokakuussa Oštaan, jonne muodostui rintamalinja kesäkuuhun 1944 saakka. Tähän liittyy enneuni. Veteraanikertoja Antti Laatikainen muisteli veljensä kokemusta, ”joka oli hälle kiertynnä”. Veli oli nähnyt heinäkuussa teltassa nukkuessaan portin, taivaan portin. Se oli juhlallisen näköinen kaariportti. Kun joukkue eteni Oštan Pogostaan, jonne matka oli Syväriltä jatkunut, niin veli tajusi kylän laidassa olevan portin olevan hänen unessa näkemänsä. Siellä tuli niin voimakas puna-armeijan vastarinta, että suomalaisten piti perääntyä, ja siihen loppui Suomen eteneminen jatkosodassa. Veljensä kokemuksen välittänyt kertoja taisteli itsekin kolme vuotta sodassa, ja hänellä oli semmoinen tunne, että Jumala suojeli häntä. Hänellä oli jatkuva varjeluksen tunne. Kerran hän haavoittui vaikeasti, kun vihollinen ampui pikakiväärillä vasempaan lonkkaan.[237] Hengissä selviämisen ihmettely on keskeistä hyökkäysvaiheen kokemuskertomuksissa.

Asemasota on pitkäkestoisen huolen täyttämä (joulukuu 1941–9.6.1944)

Asemasodan aikaan puolet kokemuskertomuksista liittyy *enneuniin*. Oma kohtalo ja toisen ihmisen kohtalo huolettivat. Vain alle kymmenesosa aineistosta on Suomen kohtalon enteitä. Kaksi ja puoli vuotta kestäneessä asemasodassa yliluonnolliset kokemukset sotarintamalla liittyvät vaarallisiin partiomatkoihin ja vartioihin. Vaarana

235 SmM 2017–2023.
236 Virtanen 1974, 86–87.
237 SmM 2017–2023.

olivat yllätyshyökkäykset ja riski tulla siepatuksi vangiksi. Ville Kivimäki on todennut, että toverisuhteista tuli asemasodan aikaan vahvoja. Sotilaat viettivät pitkiä aikoja paikallaan samassa korsuporukassa. Oli aikaa vaihtaa ajatuksia ja vertailla kokemuksia, myös yliluonnollisiksi tulkittuja. Rintamayhteisö oli normaalin arjen ulkopuolella ja ”sijaitsi jossain elämän ja kuoleman rajamaastossa”.[238] Tuomas Tepora on kirjoittanut sotilaiden henkisestä muutoksesta asemasodan aikaan. Sotaväsymys, pettymys ja turtumus alkoivat vaivata miehiä rintamalla keväällä 1943, kun saksalaiset joutuivat peräytymään itärintamalla ja alkoi selvitä, ettei sodassa menestyttäisi.[239] Kotirintaman kokemuksissa näkyy pitkään jatkunut huoli ja ikävä.

Eräässä rintamalla nähdyssä unessa esiintyvät kertojani Kirsti Vänskän isä ja isänisä, joka oli menehtynyt Ilomantsissa sydänkohtaukseen vuonna 1942. Isä oli Äänisen lähellä Vytegrassa, kun unessa hänen isänsä tuli hakemaan: ”Tule tänne, täällä on hyvä olla.” Uni toistui useana yönä. Isä ihmetteli korsussa unta joukkuekavereilleen ja mietti, että mitähän hänelle tulee tapahtumaan, kun isä tuli häntä monena yönä hakemaan, mutta hän ei lähtenyt mukaan. 4.3.1943 oli isän vartiovuoro. Juoksuhaudassa oli kylmä, ja hän ryhtyi lämmittelälkseen painimaan vartiokaverinsa kanssa. Paikkaan tuli kranaattikeskitys ja siitä toettuaan isä totesi haavoittuneensa, ja kaveri, jonka kanssa hän juuri hetki sitten paini, oli kuollut. Isää lähdettiin viemään joukkosidontapaikalle ja hänenkin epäiltiin pian kuolevan. Hän menetti tajuntansa ja näki taas unen, jossa isä tuli hakemaan. Hän empi, mutta päätti lähteä isänsä mukaan. Hänet valtasi voimakas hyvän olon tunne. Yhtäkkiä hän havahtui, ettei halunnutkaan lähteä. Isä toipui pitkään sotasairaalassa, mutta selviytyi toimintakykyiseksi. Hän ei kuitenkaan palannut enää rintamalle. Isä on kirjoittanut kokemuksestaan mm. *Kansa taisteli* -lehteen. Hän ei siis vaiennut, mutta ei toisaalta myöskään koskaan kertonut sodasta kahdelle tyttärelleen. Toinen heistä, kertojani, on tutustunut vain isänsä teksteihin ja valokuviin. Kyselin, miten hän tulkitsee isänsä unta. Kertoja sanoi terveysalan tutkijakoulutuksen saaneena sen liittyvän aivojen toimintaan, mutta ei sulkenut pois, että toisilla ihmisillä on herkkyyttä tietää asioita etukäteen. Hän aprikoi, että sellainen herkkyys varmasti monella on, mutta se unohtuu elämän aikana.[240]

Aavistuksia on asemasodan aikaan kolmannes. Seuraava omakohtainen kokemuskertomus on tyypillinen, pitkäkestoisen huolen ja odotuksen täyttämä. Siitä on luettavissa myös jälleennäkemisen ilo. Muistitietokeruun kirjoittaja Toini Marjamaa kertoi omakohtaisesta kokemuksestaan kotirintamalta. Oli pimeä talvi-ilta, ja äiti oli keittänyt kotona ison padallisen lihakeittoa, kertojan lempiruokaa. Äiti oli aikeissa viedä padan ruokailun jälkeen porstuan komeroon jäähtymään. Jostain syystä kertoja, vuonna 1937 syntynyt tyttö, kielsi itkien äitiä tekemästä niin, koska Pauli-veli

238 Kivimäki 2013, 164.
239 Tepora 2011, 255–256.
240 SmM 2017–2023.

olisi tulossa lomalle. Äiti yritti selittää tyttärelleen, ettei hänen veljensä ole tulossa, koska hän ei ollut ilmoittanut mitään, niin kuin tapana oli. Silloin ulkoa alkoi kuulua pakkaslumen narske askelten alla. Pirtin ovi nykäistiin auki, ja siinä seisoi veli huurteisena manttelissaan. Tuntui ihan joululta. Asemasodan aikaan rotat lisääntyivät vauhdilla rintamalla ja miehet saivat ylimääräisiä lomia, jos pyydystivät riittävästi siimahäntiä. Se piti todistaa viemällä rottien hännät näytille. Veli oli saanut rottaloman, eikä hän ehtinyt ilmoittaa siitä kotiin etukäteen. Veli selvisi sodasta haavoittumatta. Kokemusta ei kirjoittaja omien sanojensa mukaan käsittänyt aikanaan, eikä hän löytänyt sille järkiselitystä myöhemminkään.[241]

Viidennes aineistostani asemasodan aikaan on *näkyjä*, ja pääosin ne liittyvät omaan tai läheisen ihmisen kohtaloon. Kertojani halusi kertoa äitinsä ja siskonsa yöllisestä kokemuksesta kotona Antero-veljen kaatumishetkellä 2.2.1944. Mikään ”yliluonnollisuuksiin” viittaava ei ole hänen itsensä kokemaa. Kertoja sanoi tiedostavansa, miten paljon tai vähän ihmisten muistikuviin voi yleensäkään luottaa – ihmekertomuksista puhumattakaan. Hänen suhtautumiseensa yliluonnollisiksi tulkittuihin kokemuksiin on eniten vaikuttanut Aino-äiti, jolla oli erityistä herkkyyttä tähän suuntaan. Henkilökohtaisesti hän sanoi vastustavansa tällaisia kokemuksia, koska ei tiennyt, minkälaisten henkien kanssa niissä ollaan tekemisissä. Sinä aamuyönä, kun Antero kuoli, ei Aino-äiti voinut lainkaan nukkua. Aina kun hän oli nukahtamaisillaan, hän havahtui tuskaisena ikään kuin Anteron epätoivoiseen kamppailuun. Aamulla äiti oli varma, että jotain vakavaa oli tapahtunut, sillä mitään vastaavaa hän ei ollut muulloin kokenut. Antero oli tykistön tulenjohtaja etulinjassa Hiisjärvellä. Hälytyskellon soidessa aamuyöllä hän oli ensimmäisenä rientänyt juoksuhautaan, jossa oli kohdannut ilmeisesti vangin sieppausyrityksessä olleet viholliset. Anteroon osui lähitaistelussa pari luotia, joista yksi katkaisi päälaskimon. Kertoja kuvaili äitiään:

> Äidin erikoiset kokemukset eivät liity vain sota-aikaan, vaan hän tunsi kokeneensa niitä usein aiemminkin. Yleensä ne koskivat läheisiä, erityisesti omia lapsia, silloin kun hän oli heistä erossa.[242]

Kertojani oli kuullut, että monelle muullekin ihmiselle on omainen tullut heittämään jäähyväiset. Hän uskoi kokemuksen sellaisiksi. Hänen mielestään kokemuksesta tekee erityisen se, että samana aamuyönä myös Anteron sisko heräsi erikoiseen unihourekokemukseen ja näkyyn veljestään. Sisko tunsi olevansa täysin hereillä. Hän kuuli kuin veli olisi tullut kotiin. Sisko kysyi, halusiko Antero lämpimään kylpyyn. Veli vastasi, ettei tarvinnut mitään, koska oli lähdössä, mutta halusi sanoa nä-

241 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 21. 2017.
242 SKS KRA. Tmyk 29. 2017–2023.

kemiin. Haastattelin Anteron siskon, ja hän oli selvästi liikuttunut kertoessaan. Näky oli selkeä ja elävä. Sen vuoksi sisko tarjosi lämmintä kylpyä. Hänen mielestään sotaaikana ihmiset olivat henkisesti lähellä toisiaan.[243]

Jatkosodan vetäytymisessä paniikkimieli iskee sotilaisiin (kesä 1944)

Jatkosodan vetäytymisvaiheessa kesällä 1944 tapahtui paljon sellaista, minkä kertojat tulkitsevat yliluonnolliseksi. Kokemuskertomukset kuvaavat ihmepelastumisia, paniikkimielialaa ja valmistautumista kuolemaan. Neuvostoliiton suurhyökkäys alkoi Kannaksella 9.6.1944, ja Neuvostoliitto tavoitteli nopeaa ratkaisua. Vihollisen miesvahvuus sekä panssarivaunujen ja tykistön määrä olivat kestämättömät, mutta Mannerheim komensi, etteivät Kannaksen vuosisataisella verikentällä, teräsmyrskyssä, suomalaiset saisi luovuttaa tai lannistua.[244] Moni sotilas joutui kaaoksessa rintamakauhun valtaan. Aineistossani ihmiset olivat vetäytymisvaiheessa eniten huolissaan omasta kohtalostaan. 60 % kokemuksista koskee itseä. Kolmannes aineistosta liittyy toisen ihmisen kohtaloon ja kymmenesosa ennakoi Suomen kohtaloa. *Aavistukset* ovat yleisin kokemistapa, ja niitä on aineistossani neljännes. Niissä ihminen aavistaa kaatumisensa ja hyvästelee läheiset ihmiset. Lauri Louhivirran ukki, hänen nimikaimansa korpraali Lauri Louhivirta, tuli Amerikasta metsätöistä sotimaan. Hänet oli jo ehditty kotiuttaa, mutta hän palasi rintamalle, kun sotilaat loppuivat suurhyökkäyksen aikaan. Lauri hyvästeli Vieremällä Valkeiskylän asukkaat. Naapurinpojan hän kätteli ja sanoi, etteivät he enää tapaa. Kertojani isälle Lauri antoi kellon ja sanoi, että ei enää sitä tarvitse. Lauri kuoli seuraavalla viikolla, 17.7.1944 Impilahden Nietjärvellä, tarkka-ampujan luotiin. Kertojani mainitsi sotamuiston yhteydessä savolaisen äitinsä olleen taikauskoinen. Hänellä oli paikkansapitäviä enteitä. Esimerkiksi jos ukkoteeri tuli kodin pihapuuhun, äiti tiesi sen tuovan kuoleman sanomaa.[245]

Näkyjä on neljännes. Ne ovat väkivaltaisia ja rujoja kuvauksia ihmisistä hengenhädässä. Sirkka Verkaman isä Veikko Jansson kirjoitti sotamuistelmissaan sydäntä puristavasta kokemuksestaan, joka liittyy hänen läheiseen ystäväänsä kesällä 1944. Kokemus jäi vaivaamaan mieltä, koska hän ei pystynyt auttamaan:

> Luin *Tappara*-nimistä rintamalehteä teltassa noin 25 kilometrin päässä Valkeasaaren etulinjasta. Havahduin, kun teltan ovi heilahti ja sisään astui ystäväni Eero side kaulassa. Hän tuli eteeni ja sanoi: ”Veikko, hae minut pois. Olen Valkeasaaren juoksuhaudassa kaulaani haavoittuneena.” Kysyin teltassa olevilta so-

243 SKS KRA. Tmyk 29. 2017–2023.
244 Päiväkäsky 16.6.1944, https://mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm; Kulju 2014, 13–14.
245 SKS KRA. Tmyk 38. 2017–2023.

> tilailta: ”Näittekö mitään?” Kaikki olivat hölmistyneitä kysymästäni. Sitten tajusin, että Eero on varmasti vaikeasti haavoittunut, joten hän yrittää telepaattisesti saada minuun yhteyden. Kirjoitin välittömästi kotiin ja sieltä tulikin vastaus, jossa isä ilmoitti, että Eero oli jäänyt vaikeasti kaulaan haavoittuneena Valkeasaaren taisteluhautaan.[246]

Kertojani uskoo, että vastaavanlaiset yliluonnolliset asiat ovat vaikuttaneet paljon sotilaiden elämään sodan jälkeen. Hänen isäänsä mietitytti Eeron kohtalo, koska hänen ruumistaan ei koskaan tuotu sankarihautaan Isojoelle. Muistokivi siellä onneksi on. Kerran isä kertoi nähneensä unen, jossa Eero sanoi, ettei häntä enää tarvitse odottaa. Asia vaivasi isää kymmenet vuodet. Se oli niin paljon hänen mielessään, että hän kertoi siitä useille ihmisille. Isä kai tunsi syyllisyyttä, kun ei voinut auttaa lapsuudenystäväänsä. Isä pyysi kertojani veljeä jopa piirtämään kuvan Valkeasaaren taisteluhaudasta, jossa Eero makaa kättään kaulalla pidellen ja pommit räiskähtelevät ympärillä. Kuva oli isän kodin seinällä, ja isä kertoi kuvan sisällön jokaiselle vieraalleen.[247] On yleistä, että tovereiden ruumiit, jotka jäivät kentälle tai joiden kohtalo jäi epäselväksi vetäytymisvaiheen kaaoksessa, vaivasivat mieltä. Vaikka yritettiin varmistaa, että kuolleet saataisiin kotimaan multiin, osoittautui se loppuvaiheessa usein mahdottomaksi tehtäväksi.[248] Tuhansia suomalaissotilaita katosi suurhyökkäyksessä kesällä 1944. Kaatuneet jäivät puna-armeijan haltuun, osa joukkohautoihin ja osa maastoon. Kadonneiden palauttaminen Suomeen aloitettiin 1990-luvulla.[249]

Varjeluksen tuntemuksia on vetäytymisvaiheen kokemuskertomuksista viidennes. Sotilaat kokivat selviydyttyään Jumalan auttaneen heitä. Kokemukset kuvaavat ihmepelastumisia lähes mahdottomilta kuulostavista tilanteista. Seuraavan kokemuskertomuksen lähetti kokijan tytär Ritva Nousiainen. Hän sai tietää isänsä ihmepelastumisesta lukiessaan isän kirjoittaman tekstin. Kauhajokelaisen Lauri Nurmelan maanviljelijäperheessä isänmaalliset ja hengelliset arvot olivat tyttären mukaan kantavia voimia. Kun puna-armeija aloitti suurhyökkäyksen Kannaksella, niin radisti Nurmela kuului kenttätykistörykmenttiin ja osallistui eturintamassa Tali–Ihantalan taisteluihin. Nurmela muisteli kohtalonhetkeään:

> Seisoimme kamiinan vieressä teltassa kuivattelemassa vaatteitamme, kun minulle tuli ankara pissahätä, vaikka olin juuri käynyt asioilla ennen telttaan menoa. Oli lähdettävä uudestaan lujaa pois. Ehdin edetä muutamia metrejä, kun

246 SKS KRA. Tmyk 67. 2017–2023.
247 SKS KRA. Tmyk 67. 2017–2023.
248 Kivimäki 2013, 212.
249 Skolov & Porvali 2023.

> kaksi venäläistä pommikonetta lensi vuoren takaa. Heittäydyin kiireesti maahan kuultuani pommien viheltävän. Räjähdysten loputtua nostin päätäni. Teltasta ei ollut enää mitään jäljellä. Taivaan isä ajoi minut pois teltasta pissahädällä.[250]

Ritvan mukaan isän kristillinen vakaumus vahvistui kokemuksen myötä. Kertoja kuvasi isäänsä poikkeuksellisen tasapainoiseksi henkilöksi siitä huolimatta, että hän joutui nuorena kokemaan sodan kauheudet. Isä ei ihmetellyt kokemusta, koska piti selvänä, että ihmeitä tapahtuu. Eläkkeelle jäätyään isällä oli enemmän aikaa muistella sodan tapahtumia, ja hänelle oli tärkeää siirtää muistonsa seuraaville polville. Kertoja oli itsekin kokenut liikenteessä tapahtuman, joka pelasti hänen henkensä, eikä kokemus ole hänen mielestään millään tavoin järjellä selitettävissä.[251]

Jatkosodassa Suomi ei onnistunut saamaan takaisin talvisodassa menetettyjä alueita ja valloittamaan Itä-Karjalaa, mutta säilytti itsenäisyytensä. Suomi joutui luopumaan Moskovan rauhansopimuksessa sovitun lisäksi Petsamosta, vuokraamaan Porkkalan Neuvostoliiton sotilastukikohdaksi ja maksamaan suuret sotakorvaukset. Jatkosodan seurauksena 65 000 suomalaista kuoli.[252] Leena Juntusen mummo, Iida Juntunen Suomussalmen Juntusrannasta, näki unen alueluovutuksista. Siinä Suomen kartan päälle lyötiin ruoskalla viiva. Mummo puhui unen nähtyään, että Karjala menetetään Venäjälle. Kertoja sanoi itsekin uskovansa enneuniin ja on niitä nähnytkin. Hän mietti, kulkiko herkkyys suvussa.[253] Eeva-Maija Myyryn isä valmistautui myös Suomen aluemenetyksiin. Hän pelkäsi rintamalla Suomen sortuvan, mutta näkikin näyssään Suomen kartan, johon salama löi uudet rajat. Isä sai uskon siihen, että Suomi säilyisi. Kokemus oli ainutkertainen, sillä sitä ennen tai sen jälkeen isä ei nähnyt minkäänlaista näkyä.[254]

Lapin sodassa väsymys painaa (15.9.1944–27.4.1945)

Saksalaiset sotilaat ja pohjoissuomalaiset elivät jatkosodan aikaan lähes neljä vuotta lähinaapureina, ja yli 200 000 miehen vahvuisen 20. vuoristoarmeijan läsnäololla on tärkeä rooli perhemuistoissa. Aselepo Neuvostoliiton kanssa astui voimaan 4.9.1944, ja Neuvostoliiton sanelemien ehtojen mukaisesti Suomen piti katkaista suhteet Saksaan. Saksalaisten oli poistuttava Suomesta 15.9.1944 mennessä. Lapin sota ajoi asukkaat evakkoon ja pakotti aseveljet toisiaan vastaan. Saksalaisia piti pakkokeinoin kiirehtiä poistumaan, ja sota päättyi saksalaisten vetäydyttyä Norjaan. Saksa-

250 SKS KRA. Tmyk 50. 2017–2023.
251 SmM 2017–2023.
252 https://sodanmuisti.fi/gategory/jatkosota/
253 SmM 2017–2023.
254 SmM 2017–2023.

laisten poltetun maan taktiikalla käymä sota aiheutti laajat tuhot.[255] Aineistossani tulevat esille ystävälliset suhteet saksalaisiin, ja tiivis rinnakkaiselo merkitsi myös romansseja ja lapsia. Niistä ei suureen ääneen puhuttu. Mykistetyt kokemukset ovat kuitenkin vaikuttaneet ihmisissä.[256] Aineistossani ei ole muistoja romansseista, mutta arkisen yhteiselon kuvauksia jatkosodan ajasta on useita. Saksalaisia ei aineistossani kritisoida. Saksalaiset käyttäytyivät kertojien mielestä kurinalaisesti eikä häiriötä ollut. Eräs haastattelemani ihminen kertoi: ”Sallassa ostimme viinaa saksalaisilta. Opetettiin heitä hiihtämään.” Vuoristoarmeijassa taisteli vuoristojääkärien (Gebirgsjäger) valiojoukkoja, joista osa oli itävaltalaista alkuperää.[257] Anna Kemppe kuvaili, miten sotilaat marssivat niin, että ”alppikenkä kolisi”[258]. Tuulia Koskinen muisteli Petsamon kodin lähellä sijainnutta itävaltalaisten sotilaiden leiriä ja sotasairaalaa:

> Nuoret miehet olivat usein meillä kylässä. He kohtelivat petsamolaisia hirveän hyvin, leikkivät lasten kanssa. En kuullut kenenkään sanovan heistä pahaa sanaa.[259]

Sota oli siviileille vaikea ja ristiriitainen asia hyvin sujuneen yhteiselon jälkeen. Koskinen kertoi, miten suomalaiset kulkivat saksalaisten autojen lavoilla pois siinä vaiheessa, kun jo sodittiin keskenään.[260] Eräs kertoja kuvasi tunnelmia Lapin sodan alkaessa. Hän koki oudon olotilan tullessaan pikkulottaleiriltä. Rovaniemen sillan molemmissa päissä seisoi pyssymies. Ilmapiiri kihisi jännitystä. Ei ollut tietoakaan, että saksalaiset olivatkin nyt vihollisia. Ilmapiirin muutos oli käsin kosketeltava.[261] Yksi kertoja tuntui ymmärtävän saksalaisten toimet ja selitti saksalaisten olevan varmoja siitä, että Venäjä valloittaa Suomen. Saksa ei halunnut jättää sille mitään, siksi he auttoivat siviilejä evakkoon Ruotsiin ja polttivat kaiken.[262]

Lapin sotaa enteiltiin jo ennen jatkosotaa sekä etenemisvaiheessa. Ennustaja Reponenkin näki, kun Saksa vielä menestyi sodassa, että ”kansamme ystävistä tulee vihamiehiä ja Saksa häviää sodan”.[263] Kokemuskertomuksessa hetkeä ennen jatkosotaan lähtöä moni uhosi, että kotiin tultaisiin jo heinäntekoon. Mirjami Lehdon eno Eljas Lappalainen oli uhoamista kuultuaan todennut: ”Ei pojat, sitä tapellaan vielä

255 Erkkilä & Iivari 2015.
256 Lähteenmäki 1999, 222–226; Seitsonen 2018, 42, 130.
257 Nenye & Munter & Wirtanen & Birks 2017, 279; Seitsonen 2018, 35.
258 SmM 2017–2023.
259 SmM 2017–2023.
260 SmM 2017–2023.
261 SmM 2017–2023.
262 SmM 2017–2023.
263 Mikkonen 1967.

Kukkolankoskellakin (Tornionjoella).” Lappalainen joutui päällikön puhutteluun, mutta sodan jälkeen komppanianpäällikkö kävi pyytämässä häneltä anteeksi.[264] Yksi kertojista muisteli isänsä kokemusta keväältä 1942 Luttojoella, kun hän ja ryhmä suomalaisia juopuneita sotilaita matkustivat Lapissa kuorma-autolla kyydissään kolttasaamelainen mummo. Tämä kertoi tienneensä jo ennen jatkosodan alkua, että saksalaiset tulevat Lappiin. Hän oli nähnyt unen, jossa saksalainen kuorma-auto pysähtyi heidän pihalleen, johtaja paksautti jalat yhteen ja kysyi tietä eteenpäin. Näin tapahtui. Kertojan isä tovereineen naureskeli mummolle, koska jälkeenpäin kertominen oli liian helppoa. He käskivät mummoa kertomaan jostakin tulevasta tapahtumasta. Mummo sanoi, että saamelaiset joutuvat lähtemään kodeistaan, mutta lopulta kaikki käy hyvin ja elämä asettuu.[265]

Aavistuksia omasta kohtalosta on Lapin sotaan sijoittuvassa aineistossa neljännes. Toivo Mustapää kirjoitti omakohtaisesta kokemuksestaan Lapin sodassa. Kertomuksessa esiintyvien ihmisten nimet on Toivo keksinyt, todellisia nimiä hän ei halunnut paljastaa. Vuosien taisteluiden jälkeen jatkosodassa ankara sotaväsymys painoi eikä Lapin sota mahtunut kertojan järkeen ja ymmärrykseen. 4.10.1944 hän, Pöllänen ja Kinnunen kaivoivat leveän kuopan Kemi–Tornio radan varteen. He olivat päässeet joen yli Tornion puolelle:

> Sakemannilta saatu huopa pannaan kuopan pohjalle. Ilta hämärtyy, tihkua sataa, kranaatti-iskuja ympäristöön. Kosteat vaatteet, vilu ja pelko. Panen kädet ristiin, rukoilen. En saa unta. Minulle tulee kauhu. En ole tällaista ennen kokenut muissa kuopissa ja poteroissa. Kaverit nukkuvat, jalkojen vieressä on puhelintolppa. Tullessa näin ratapölkkyjä ison kasan. Herätän pojat. Pannaan pölkkyjä poteron suojaksi. Kinnunen estelee, Pöllänen nousee kaveriksi. Nostamme kolme kerrosta pölkkyjä poteron päälle. Tulee aamu. Kuulen unimieleen lähtölaukaukset, pum… pum. Tajuan, viimeinen tulee kohti. Siihen päättyivät Ristijärven, Suomussalmen ja Haapaveden pojan terveet päivät. Ilman niitä suojapuita meistä ei olisi jäljellä mitään. Se minun hirveä pelkoni pelasti meidät.[266]

Myös *ääniä* on neljännes. Rainer Wennströmin isä Väinö Wennström ei kotiväelle muuten sodasta kertonut, mutta hän kertoi mieltään askarruttavasta oudosta varoituksesta Ranuan taistelussa 1.10.1944. Suomalaisten epäonnistuneen hyökkäyksen jälkeen saksalaiset ampuivat kranaatteja suomalaisten perääntymispaikkaan. Väinö makasi suuren kiven takana suojautuen kranaattitulelta, kun kuuli yhtäkkiä äänen, joka kehotti kiireesti poistumaan kiven takaa. Ääni oli sellainen, että sitä piti

264 SmM 2017–2023.
265 SmM 2017–2023; Myllyniemi 2018.
266 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.

totella. Väinö lähti ryömimään läheisen kannon taakse. Kranaatteja tuli koko ajan, ja hän pelkäsi. Hänen päästyään kannon taakse räjähti kranaatti kiven takana, juuri siinä kohdassa, josta hän oli hetki sitten suojaa hakenut. Kranaatin sirpaleet repivät häntä vaikeasti, mutta kaverit kantoivat hänet pois. Kertojan isä kummasteli ääntä, että mikä se mahtoi olla.[267] Eräs veteraani Martti kertoi pojalleen, miten Ranualla 6.10.1944 saappaat hieroivat hänen jalkaansa rakon ja asetoveri kehotti menemään joukkosidontapaikalle. Teltasta hoitoon lähtiessään Martti kuuli oikean olkansa takaa äänen: ”Turhaan Martti menet, sillä sinulla on ennen iltaa enemmänkin sitomista.” Hän palasi telttaan, saksalaispartio yllätti ja hän sai konepistoolisuihkun reiden läpi.[268]

Yliluonnolliset sotakokemukset eivät pääty rauhantekoon

Yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset sodasta eivät loppuneet toisen maailmansodan päättyessä, vaan ne ovat jatkuneet näihin päiviin asti. Kokemukset vaikuttavat yli-sukupolvisesti. Suomalaiset ovat nähneet sotaan liittyviä näkyjä, tunteneet varjeluksen tuntemuksia ja käsitelleet isän ikävää kokemusten avulla. Voimakkaat tunnekokemukset muistuttavat sodan menetyksistä ja läheisten kuolemista tuoden lohdutusta. Parhaillaan käytävät sodat, kuten Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan, ovat nostaneet pintaan vanhoja muistoja ja herkistäneet suomalaisia. Etnologi Pia Olsson on tutkinut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2022 järjestämän keruun *Sota Ukrainassa* vastauksia. Vastaajat kuvasivat ajatuksiaan, reaktioitaan ja tuntemuksiaan. Heidän kerronnassaan kietoutuvat toisiinsa mennyt ja nykyaika, henkilökohtainen, kansallinen ja maailmanpoliittinen. Toisesta maailmansodasta tutut tunnemuistot synnyttävät yhteyden sotien välille.[269]

Puolet yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista sodan jälkeen on *näkyjä.* Ne liittyvät sodassa kaatuneisiin, jotka ovat jääneet kummittelemaan sodan maastoihin. Kertojani Aimo Viitiö muisteli lakkareissuaan Suomussalmella Raatteen tien sotatantereille kesällä 1966. Hän oli saanut vinkin hyvästä lakkasuosta rajan pinnassa ja opas varoitteli menemästä vahingossa rajan yli. Maasto oli vieras, ja suolla kertojaani vastaan tuli kaksi mahdottoman pitkää ja tummaa sotilasasuista miestä. He eivät puhuneet mitään, menivät vain äänettömästi ja ilmeettömästi eteenpäin. Kertoja kääntyi katsomaan taakseen ihmeissään, mutta sotilaita ei enää näkynyt. Kun hän jatkoi polkua, hän törmäsi sodanaikaiseen juoksuhautaan. Polku päättyi siihen. Hän hämmästeli, keitä miehet olivat. Hänelle ne olivat muistumia sodasta, mahdollisesti kaatuneita sotilaita. Hän uskoi yliluonnolliseen ja pohdiskeli, että näiden ihmeellisten

267 SKS KRA. Tmyk 72. 2017–2023.
268 SmM 2017–2023.
269 Olsson 2024, 159–187.

asioiden kanssa joutuu pysähtymään ja miettimään, mitä tämä kaikki oikein on ja miksi yliluonnollisia kokemuksia tapahtuu toisille ihmisille. Vai tapahtuuko niitä kaikille, mutta niitä ei huomata, kun ei uskota yliluonnolliseen.[270]

Aimo Viitiö oli syksyllä 1968 metsästysreissulla Suomussalmen Haukiperän maastossa, kun hänet yllätti syyspimeä ja suuntavaisto meni sekaisin. Hän nojaili männyn kylkeen ja mietti, mihin lähtisi. Silloin hänen selkänsä takaa alkoi kuulua outoa ääntä, niin kuin oven saranat olisivat nitkahdelleet. Oli tyyntä eivätkä puutkaan hanganneet toisiinsa. Hän kuunteli aikansa, ja kun ääni vain jatkui, hän lähti ottamaan siitä selvää. Hän kulki äänen suuntaan, ja se etääntyi. Jonkin ajan kuluttua hän huomasi olevansa autonsa vieressä. Ääni oli saatellut hänet autolle. Seuraavana päivänä hän lähti katsomaan maastoa tarkemmin ja huomasi olleensa sodanaikuisella leirialueella, telttapaikkojen pohjat olivat näkyvissä. Kokemus pani miettimään, tultiinko toiselta puolelta auttamaan ja oliko paikkaan jäänyt vaikuttamaan henkimaailma. Jotain yliluonnollisista siinä kertojan mielestä joka tapauksessa oli, kun hänet johdatettiin turvaan. Kertoja eläytyi sodan taistelumaastossa. Hän imi itseensä tunnelmaa ja viritti aistinsa tarkkailemaan ympäristöään ja poimimaan itselleen merkityksellisiä syötteitä.[271]

Samantyyppinen sodan kokemusten tuleminen tähän päivään on myös seuraavassa 1980-luvulla tapahtuneessa näyssä Sallan mökillä Porotokantiellä. Kertoja oli herännyt yöllä vaimonsa viereltä ja huusi säikähdyksestä, koska näki vuoteensa luona suomalaisen sotilaspukuisen nuoren miehen harmaa kesäsotilaspuku päällään ja lakki päässään. Vastaavaa hän ei ole koskaan nähnyt. Kun pariskunta kulki myöhemmin lähimaastossa, he löysivät sota-aikana kaivettuja monttuja ja hajonneen korsun. Kertoja tulkitsi näkyään, että paikalla oli varmaan käyty taisteluja. Kokemus oli vaikuttava, mutta kertoja ei uskaltanut kertoa siitä monelle, ettei häntä pidettäisi höppänänä. Kokemuskertomus kuvaa kiehtovasti sodan paikkoihin jättämiä jälkiä ja tunnelmia.[272]

Sodan jälkeisen ajan aineistosta *unia* on viidennes. Tytär kertoi isästään, joka sai rintamalla aivohalvauksen. Hänet tuotiin kotiin, ja hän kuoli kahden viikon kuluttua vuonna 1944. Myös kertojani veli kuoli myöhemmin aivohalvaukseen. Kertojani näki kerran unen. Isä ja veli tulivat vuoteen viereen ja kertoivat olevansa rukousvartiossa Suomen ja Venäjän rajalla. He sanoivat, että rajalla seisoo 200 metrin välein suomalaisia asepalveluksen suorittaneita miehiä, jotka rukoilevat ja pitävät huolen, ettei rajalla tapahdu enää koskaan mitään pahaa. Uni on ollut kertojalle lohdullinen, koska sodan pelko jatkui naisen elämässä sodan päätyttyä.[273] Uni on esimerkki siitä,

270 SKS KRA. Tmyk 70. 2017–2023.
271 SKS KRA. Tmyk 70. 2017–2023.
272 SmM 2017–2023.
273 SmM 2017–2023.

miten vainajat ovat läsnä kokijoiden arjessa ja osallistuvat suojellen ja valvoen. Kertojan tulkinta on kristillinen.[274]

Sodan yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset, jotka muuttuvat sotatilanteen mukaan, ovat jääneet vaivaamaan kokijoita ja jälkipolvia. Esteettiset kuvaukset pelastavista ja toteutuneista enteistä ovat jatkuneet näihin päiviin asti. Kokemukset kiehtovat ihmismieliä salaperäisyydellään, eikä niitä haluta useinkaan selittää. Kertojat jättävät yliluonnollisen sodan elementin avoimena leijumaan kertomuksensa ylle ja kantavat kokemuskertomusta suvun, perheen ja lähiyhteisön muistona sodasta.

274 Murphy 2018, 332–347.

5 Yliluonnollisen uskomukselliset tulkinnat

Analysoin tässä luvussa, miten kertojat tulkitsevat ja merkityksellistävät yliluonnollisen ja kytkevät sen uskomuksellisuuteen. Jaan kertojat neljään ryhmään: kristinuskoiset, kansanuskoiset, henkisyyttä korostavat ja rationaalisesti tulkitsevat. Selittämättömiksi jätetyt kokemukset liitin henkisyyden otsikon alle, koska kertojat haluavat toisinaan jättää kokemuksen avoimeksi, eli he eivät halua kytkeä sitä tietyn uskontradition alle, mutta eivät päädy myöskään rationaaliseen tulkintaan. En halua asettaa kertojien tulkintoja hierarkkiseen suhteeseen, koska ne kaikki ilmentävät tai kommentoivat yliluonnolliseksi tulkittua kokemusmaailmaa. Kertojat viittaavat yliluonnollisella kokemuksiin, jotka ovat luonnontieteelle selittämättömiä. Yksi kertojista kommentoi näin: ”Ei sitä voi tieteellä todentaa, se on ihmisen mielikuvituksen ja uskomusten varassa.”[275] En kyseenalaista kertojien todellisuuskäsityksiä. Pidän erilaisten todellisuuksien ymmärrettäväksi tekemistä tutkimukseni haasteena.[276]

Tulkintatapojen välinen raja on usein veteen piirretty, koska kaikki kokemuskertomukset ovat kulttuurissamme kehittyneitä ja esimerkiksi kansanusko ja kristinusko yhdistyvät luontevasti monissa kokemuskertomuksissa. Ryhmittelyssäni huomioin kertojan halun korostaa uskomuksellisuuttaan, mainita esimerkiksi kokemuksen olevan nimenomaan kristillinen. Samalla olen voinut verrata kristillistä ja henkistä tulkintaa ja pohtia, miten ne poikkeavat toisistaan ja miten vaikuttaa se, onko kokemuksesta helppo vai vaikea kertoa. Kristinusko edustaa aineistossani hallitsevaa sodan muistamisen kulttuuria. Esittelen sen ensimmäisenä ja tarkastelen mitä muulla tavoin tulkitut kokemukset paljastavat suhteessa siihen.[277] Tässä luvussa olen kiinnostunut myös siitä, miten kertojat kokevat yleisesti hyväksytyn ja sallitun ja sen, mistä on pitänyt vaieta, eli millaisia ovat aineistoni spektraaliset tulkinnat, joista ei ole voinut kertoa[278]. Pohdin, miksi osa yliluonnollisen tulkinnoista on aiheuttanut leimaamista sekä minkä takia ihmiset haluavat kertoa aiemmin vaikenemastaan.

275 SmM 2017–2023
276 Enges & Hänninen 2019, 7–8.
277 Smith & Wetherell & Campbell 2018.
278 Maynes & Pierce & Laslett 2008, 148; Skultans 1998, 48.

Kristillisissä, kansanuskoisissa ja henkisyyttä korostavissa tulkintatavoissa on sellaisia, joista on vaiettu.

Kokemuskertomukset ovat subjektiivisia, mutta samalla yhteisöllisesti muovautuneita. Kertojat eivät ole irrallaan sosiaalisesta ympäristöstään ja kulttuurista, jossa he elävät. Tulkinnoissa kuuluvat kulttuuriset tulkinnat yliluonnollisesta ja siihen liittyvät arvostukset ja tabut. Kertomiseen vaikuttavat yhteisön normit siitä, mitä voi sanoa ja miten voi ilmaista. Kertova ihminen suhteuttaa kulttuuriin itseään kokemuksineen, tunteineen ja uskomuksineen.[279] Ulla-Maija Peltosen mukaan muistitieto välittää erityisen hyvin juuri kokemustietoa ja yksilöiden itseilmaisua eivätkä subjektiivisuus ja luotettavuus ole vastakohtia. Subjektiivisuutensa vuoksi ihminen pystyy käsittämään kokemukset merkityksellisinä.[280] Aluksi käsittelen kokemuskertomuksia, joista kertojien on nykyisin helppoa kertoa, vaikka kokemukset itsessään liittyvät inhimillisesti hyvin vaikeisiin tapahtumiin.

5.1 Käsitellyt tulkinnat

Kristilliset tulkinnat

Sota-aikana lähes koko Suomen väestö oli evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä. Kirkko ja valtiovalta kirkastivat kristillistä sanomaa kansalaisten lohdutukseksi ja karaisemiseksi. Suomalaisten haluttiin kokevan yhteenkuuluvuuden tunnetta yhteistä vihollista vastaan. Uhrius ja sankaruus olivat tärkeä osa retoriikkaa. Koska valtio ja kirkko antoivat yksilön kokemuksille kansallisesti kehystettyjä tulkintoja, olivat kansalaiset sota-aikana rauhan aikaa taipuvaisempia kokemaan suuremman ryhmän, kansakunnan, kautta.[281] Vuonna 2024 Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuului 63 % suomalaisista, mutta kristinusko on edelleen tärkeä uskomuksellinen tulkintakehys julkisessa sodan muistamisen kulttuurissa[282]. Sosiologi Émile Durkheimin mielestä uskonto sitoo yksilöt yhteen ja rituaalien avulla synnyttää tunnetta kollektiivisesta kuulumisesta yhteiseen sosiaaliseen kokonaisuuteen. Uskonnon tärkein osa on tapa, jolla yhteisiä uskomuksia ja käytäntöjä jakavat ihmiset toimivat yhdessä suojellakseen suurempaa kokonaisuutta, yhteiskuntaa.[283] Uskonto ja henkisyys ovat uskon sosiaalisia käytäntöjä, jotka auttavat ihmisiä hallitsemaan elä-

279 Benton & Cecil 2010, 16; De Nardi & High 2020, 117.
280 Peltonen 2021, 234.
281 Kivimäki & Suodenjoki & Vahtikari 2021, 14.
282 https://kirkontilastot.fi/; Mikkola 2009; Nykänen & Rossi 2020, 6–11; Näre 2014, 220–223; Raivo 2000, 154; Tilli 2014, 7–14, 160–168.
283 Durkheim 1980 (1912).

män ja kuoleman tarkoitusta, tarjoavat rakenteita, kuten rituaaleja tunteiden järjestämiseen, sekä yhteisöjä ja alakulttuureja, joihin tunnemme kuuluvamme[284].

Tutkimukseni kertojista 23 % tulkitsee sodan yliluonnolliseksi tulkitsemaansa kokemusta kristinuskon avulla. Luku on suurempi, jos huomioi kansanuskon yhdistymisen kristinuskoon. Jos kertoja jättää kokemuksen selittämättä, voi sen tulkita myös kulttuuristamme kumpuavaksi kristillisyydeksi, jota ei mainita, vaan pidetään itsestäänselvyytenä. Ihminen saattaa vaikkapa todeta, että sodassa oli apuna yliluonnollinen voima. Toisinaan kertoja ilmaisee kantansa erittäin selkeästi. Eräs kertojista halusi korostaa kristinuskon eroa muuhun uskomuksellisuuteen: ”Ei Suomen kansa olisi sodasta selvinnyt ilman varjelusta.” Sama ihminen totesi: ”En minä henkimaailmaan ja paranormaaliin usko, uskon ainoastaan Jumalan johdatukseen.”[285]

Kristillisesti tulkituista kokemuksista 43 % käsittelee varjelusta, ja kokemuskertomuksissa toistuvat sanat Jumala, rukous, risti, enkeli ja johdatus. Ihmepelastuminen ”menee varjeluksen ja yläkerran piikkiin”[286]. Muistitietokeruuseen kirjoittaneen Laina Jylhänkankaan isä asteli yöllä Syvärin rantaan parivartioon. Siinä oli matala juoksuhauta ja pikakivääripesäke, rinnan korkeudella oleva avoin kuoppa, jossa seisottiin. Kahden tunnin vartiossa isästä alkoi tuntua siltä, että vaara uhkaa. Hän katseli ympärilleen, mutta ketään ei kuulunut tai näkynyt. Oli tyven ja kuu valaisi. Vaaran tunne lisääntyi ja tuli tarve suojautua. Isä laskeutui kyykkyyn, ja pian hänen ylitseen ammuttiin konekivääri suihku takapenkkaan. Jäätä ja soraa satoi monttuun. Isä on muistellut lapselleen, että ”sellainen varjelus oli”.[287]

Historioitsija Ilona Kemppainen toteaa toisen maailmansodan sankarikuolemista, että kuoleman läheisyys sai rintamamiehet pohtimaan hengellisiä asioita[288]. Uskonnon merkitys korostui ylipäänsä ihmisten elämässä sota-aikana. Uskonnolla oli tärkeä rooli sotapropagandan kannalta, ja luterilainen usko nähtiin olennaisena osana suomalaista identiteettiä ja perinnettä. Suomalaiset puolustivat länsimaisia arvoja ”itäistä barbarismia” vastaan.[289] Vihollissotilaiden uskonnollisuudesta ja heidän varjeluksestaan kerrotaan aineistossani vähänlaisesti. Seuraavan näyn voisi tulkita vihollisen suojelusenkeliksi. Muistitietokeruuseen kirjoittaneen Satu Hietasen isä oli nähnyt toverinsa kanssa Kannaksella jatkosodan aikaan valkoisen hahmon kulkevan vihollisen puolella. Kaveri oli sanonut, että ammutaan, mutta isä oli arvellut, ettei taida kannattaa. Isä kertoi tätä erikoisena ja mieleen jääneenä tapahtumana.[290] Hädän hetkellä sotilaat turvautuivat kristillisiin symboleihin ja merkityksiin ja saivat niistä

284 Munt 2013, 20.
285 SmM 2017–2023.
286 SmM 2017–2023.
287 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 9. 2017.
288 Kemppainen 2006, 103.
289 Kivimäki 2022, 269–297.
290 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 31. 2017.

lohdutusta ja lievitystä pelkoonsa[291]. Kirjailija ja pappi Ensio Porio kirjoitti uskonkokemuksista sota- ja kotirintamalta talvisodan aikaan:

> Tulin, kuten sadat, kenties tuhannet Suomen miehet kokemaan alituisen kuoleman läheisyyden herkistämin mielin uskon ja rukouksen virvoittavaa voimaa… Rukous tuli voimaksi, lohduksi, ja sana rististä rakkaaksi. Ihmeellisellä tavalla saimme tuntea Jumalan läsnäolon vaaroista varjeltumisen ja rukousten kuulemisen kautta.[292]

Kotirintamalla oli alituinen huoli läheisestä ihmisestä sotarintamalla, ja kuoleman tullen Mannerheimin suruadressi saattoi tuoda lohdutusta ja tunnetta, ettei rakkaan ihmisen kaatuminen ollut turha:

> Velvollisuutenani on ilmoittaa, että (kaatuneen nimi) on kaatunut taistelussa Isänmaan vapauden ja kaiken sen puolesta, mikä meille on pyhää ja kallista. Valitan syvää suruanne. Lohduttakoon teitä tietoisuus, että olette antaneet Suomelle kalleimman uhrin. Vahvistakoon teitä kaikkivaltias ja armollinen Jumala. Mannerheim.

Suojelusenkelin näkeminen toi turvan tunnetta suomalaisille sotaan lähteville. Liperin sotaveteraanijärjestön monivuotinen puheenjohtaja kertoi nuorukaisesta, joka oli ennen talvisotaa korjaamassa kotitilansa navetassa vesipumppua, kun kattoon ilmestyi valkoinen enkeli, joka sanoi: ”Älä pelkää, minä suojelen sinua.” Sitten näky hävisi. Kertoja mainitsi ylpeänä, että nuorukainen kävi kolme sotaa ja palasi kotitilalleen terveenä ja eli yli 100-vuotiaaksi.[293] Kuulin myös muistitietokeruuseen nimimerkillä kirjoittaneen ihmisen muiston kotirintaman suojelusenkelistä. Kirjoittajan täti asui sota-aikana Haminassa ja pelkäsi kulkea pimeän aikaan kaupungilla. Talvisodan ja jatkosodan aikaan kaupunkia pommitettiin useita kertoja. Yhtenä yönä, kun tädin piti kulkea öisen kaupungin halki, hän sai enkelin matkaseurakseen. Kirkas valo kulki edellä, ohjasi kotiin ja katosi. Kertoja halusi korostaa tädin henkilökohtaista uskoa. Kokija oli harras kristitty, ja kokemuksessa oli kertojan mukaan kyse Jumalan varjeluksesta ja suojeluksesta. Myöhemmin tädistä kasvoi ”suvun hengellinen matriarkka”. Täti oli tullut uskoon kymmenisen vuotta ennen sotaa.[294]

Muutama aineistossani esiintyvä sotilas tuli sodan jälkeen uskoon, tai hänen uskonsa vahvistui. Seurakunta oli hyvä paikka kertoa sotakokemuksista, siellä sai

291 Kivimäki 2013, 209.
292 Porio 1942, 14–15.
293 SmM 2017–2023.
294 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 27. 2017.

osakseen ymmärrystä. Antti kertoi seurakuntakavereilleen, miten hän eksyi joukko-osastostaan vihollisen puolelle eikä osannut palata omiensa luo. Silloin hänen eteensä ilmestyi ratsumies, joka pyysi seuraamaan. Kun Antti pääsi takaisin omien puolelle, niin ratsumies hävisi. Joukko-osastossa ei kukaan muu nähnyt ratsumiestä. Antti tuli myöhemmin uskoon.[295] Eräässä kuulemassani kokemuskertomuksessa sotilas haavoittui eikä päässyt omin neuvoin perääntymään. Omat olivat poistuneet, ja hän oli yksin maastossa. Yhtäkkiä hänen luokseen ilmestyi mies suomalaisessa sotilaspuvussa, otti kantoonsa ja vei joukkosidontapaikalle. Kun sotilas oli kysellyt kantajamiehestä, niin kellään ei ollut hänestä havaintoa. Sotilas oli vakuuttunut, että avustaja oli yliluonnollinen olento. Myös hän tuli sodan jälkeen uskoon ja kertoi tapauksesta seurakunnassa.[296]

Sodassa piti säilyttää toivo. Kertojani isä Erkki Valdemar Hakala koki sotarintamalla vetäytymistaisteluiden aikaan näyn, joka antoi hänelle varmuuden hengissä selviämiseen. Hakala haavoittui kiväärin luodista 25.6.1944 vaikeasti vasempaan kylkeen Talin torjunta- ja suurtaisteluissa Nurmilammella. Vihollinen ampui halkopinon takaa suomalaisten siirtyessä uuteen asemaan. Luoti pysähtyi kertojani isän upseerinvyöhön. Kun hän luuli loppunsa koittaneen, hän näki näyn, jossa hänen kerrottiin elävän 75-vuotiaaksi. Kertojani oli kysynyt isältään, miten tieto vaikutti sotimiseen. Isä vastasi, ettei Jumalaa saa kiusata. Haavoittumisesta on muistona reikä upseerinvyössä. Kertojan mukaan luottamus näyn antamaan kuolemattomuuteen oli käänteentekevä ja rauhoitti mieltä. Isä kuoli 75-vuotiaana.[297]

Yli 50 000 Karjalan evakkoa tunnusti ortodoksista uskoa. Eniten ortodokseja oli rajakarjalaisissa.[298] Karjalan evakot ja heidän jälkeläisensä eivät tuo juurikaan esille aineistossani ortodoksista uskoa. Eritoten rajakarjalaiset kokivat epäluuloista kohtelua, koska ortodoksisuutta vierastavat liittivät sen venäläisyyteen[299]. Ortodoksisuus mainitaan aineistossani pari kertaa. Seuraava kokemuskertomus kuvaa vuonna 1922 pakolaisena Kuhmoon saapuneen isän elämäntarinaa ja hänen näkemäänsä unta. Kokijan poika Hannu Huotari mainitsi, ettei hänen isänsä, ortodoksinuorukainen Heikki, ollut keskivertoa uskonnollisempi, mutta hänen veljensä kanssa käymässään kirjeenvaihdoissa on melko apokalyptinen ja kristillinen pohjavire. Kertojalla oli täsmällinen kertomus, jota hän oli selvästi usein yksityiskohtaisesti kertonut.

> Isä, Feodor Ivanovitsh Feodoroff, myöhemmin Heikki Juhonpoika Huotari, oli pakolainen Repolan pitäjästä. Jatkosodan hyökkäyskesänä 1941 isän kanssa sa-

295 SmM 2017–2023.
296 SmM 2017–2023.
297 SKS KRA. Tmyk 30. 2017–2023.
298 Kovalainen 2023, 6–7.
299 Fingerroos 2012, 505; Kananen 2015, 108–110; Tepora 2007, 61.

massa joukko-osastossa Kiestingissä taisteli hänen Santeri-veljensä, joka kaatui 12.8.1941. Isä kertoi tapahtumaan liittyneestä unestaan, jossa hän seisoi rannalla, ja Santeri-veli oli ohitse lipuvassa venheessä valkoinen paita päällään. Santeri kutsui isää mukaansa, mutta isä sanoi, ettei vielä ehdi. Hän kertoi nähneensä, kuinka vihollisen ampuma luoti oikeastaan vain raapaisi Santerin päätä silmäkulman yläpuolelta. Hän uskoi veljensä vain lievästi haavoittuneen. Asia oli valitettavasti toisin. Santeri on haudattu Kuhmon Hankaniemen sankarihautausmaalle. Heikki oli vuoden 1922 alkupuolella tullut vanhempiensa ja sisarustensa kanssa hevosreellä rajan yli Kuhmoon, koska karjalaisen isoisän täytyi paeta huonekuntineen pää kolmantena jalkana, sillä hän oli ollut hävinneellä puolella juuri päättyneessä aseellisessa Karjalan kansannousussa. Isä ei ollut nuorena huolehtinut Suomen kansalaiseksi hakeutumisesta, vaikka koko perhe oli ottanut viranomaisten kehotuksesta suomalaiset etu- ja sukunimet. Talvisodan sytyttyä isä mobilisoitiin armeijaan joulukuussa 1939 ja koko jatkosodan hän taisteli Venäjän kansalaisena Suomen sotaväessä ja etulinjoissa. Sodan jälkeen tällaiset henkilöt joutuivat herkästi Valpon silmätikuiksi ja osa heistä otettiin kiinni, laitettiin postimerkki pyllyyn ja toimitettiin Stalinille. Heikki sai Suomen kansalaisoikeudet vuonna 1948 ja jännitys laukesi.[300]

Kokemuskertomuksissa yhdistetään usein saumattomasti kristillistä ja kansanuskoista tulkintaa. Eräs kertojani kirjoitti, etteivät luonnollisuus ja yliluonnollisuus olleet ristiriidassa keskenään, tai erityisen erillään, vaan samaa elämää kaikki. Hän kuvasi Rovaniemen Saarenkylässä asunutta sukulaisperhettään. He olivat vanhoillislestadiolaisia ja pitivät ihmeenä, ettei perheen yksikään mies kaatunut sodassa. Yliluonnollisia ilmiöitä pidettiin perheessä luonnollisina ja asiaan kuuluvina. Yksi talon naisista, Helli, näki kuulemma aina etukäteen, kuka veljistä tulisi lomalle, ja silloin hän leipoi nisua. Koskaan ei kertojani mukaan Hellin ennustus mennyt pieleen. Kertojan isosetä Matti palveli talvisodan aikaan kaukopartiomiehenä pohjoisessa. Kerran hänet määrättiin viestinviejäksi. Matti koetti vastustaa, sillä hän oli kotipuolessa tunnettu siitä, ettei häntä voinut yksin päästää edes rankametsään omille mailleen, koska hän eksyi helposti. Matti selvisi kuitenkin takaisin omiensa luokse. Aina jonkin matkan päässä edellä välkkyi pieni valo, kuin lyhty, jota Matti seurasi.[301] Kokemuskertomus on poikkeava, sillä vanhoillislestadiolaisuus mainitaan aineistossani vain kerran. Myös körttiläisyys mainitaan vain kerran.

Muistitietokeruuseen kirjoittanut Heli Tuominen kertoi isänsä unen, jossa vanhan kansan unien tulkinta yhdistyy luontevasti varjeluksen tuntemuksiin. Isä muisteli kokemusta usein, 60 vuotta sodan jälkeenkin. Hän joutui sotaan kesällä 1942, 18-

300 SKS KRA. Tmyk 12. 2017–2023.
301 SmM 2017–2023.

vuotiaana. Lähtöä edeltävänä yönä isä näki unessa ruumisarkun kotipihallaan. Hän tarkasteli arkkua ja huomasi, että siinä ei ole kantta eikä sitä voinut ruumisarkkunakaan käyttää. Hän päätti laskea arkulla mäkeä, ja siihen se olikin oiva peli. Uni oli niin vaikuttava, että hän kertoi siitä vanhuksille aamulla. Kirjoittaja mainitsi, että hänen perheessään oltiin perillä ”unien ikiaikaisista selityksistä”, ja he uskoivat, että isä selviää sodasta hengissä. Jos arkussa olisi ollut kansi, niin se olisi ollut varma kuoleman enne. Unella oli turvaa ja lohtua tuova vaikutus, joka saatteli kirjoittajan isää sodassa. Hän selvisi monesta täpärästä paikasta ja kuoli vasta 83-vuotiaana. Kirjoittaja totesi, että luoja, joka varjeli häntä sodassa, varjeli häntä kuolemaan asti. Muuten hän ei uskosta puhunut eikä ollut uskonnollinen. Jonkinlaiseen varjelukseen hän silti uskoi.[302]

Kansanuskoiset tulkinnat

Kertojista 23 % painottaa kansanuskoista tulkintatapaa. Unia ja näkyjä on eniten. Kansanuskolla tarkoitan sukupolvelta toiselle siirtynyttä kansankulttuurin uskonnollista ulottuvuutta. Kansanusko kytkeytyy paikalliseen elämäntapaan: arvoihin, normeihin ja sosiaalisiin suhteisiin. Kyseessä on uskomusten löyhä järjestelmä, ja se liittyy yliluonnollisiin ilmiöihin sekä taikuuteen. Kansanuskon avulla selitettiin epätavallisia kokemuksia, ja valtaosa sota-ajan eläneistä ihmisistä tunsi selitystavat. Aineistoni kertaa tuttua sosiaalisesti välitettyä ainesta.[303] Unet omasta, läheisen ihmisen ja Suomen kohtalosta olivat yleisiä, metsälinnut toivat kuoleman sanomaa ja taivaan merkit ennustivat tulevaa. Kuului askelia, koputuksia ja kolkutuksia. Ennustajat olivat liikkeellä, ja eellusmiehet kulkivat kuoleman edellä. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Kaisa Tiainen kertoi mummostaan, joka eli jatkosodan aikaan Vuoksenrannassa (oli Suomen kunta Karjalankannaksella). Hänen kaksi poikaansa oli rintamalla ja kertojan äiti lottana. Illalla 3.12.1941 ulkoa alkoi kuulua askelten ääntä. Pelko oli suuri, koska desanteista oli varoiteltu. Askeleet kulkivat talon ympäri, tulivat lukitusta ovesta eteiseen ja nousivat vintin portaita. Kulkija ilmeisesti kompastui, sillä portaiden yläpäästä kuului kolahdus. Sen jälkeen oli hiljaista. Seuraavana aamuna äänten aiheuttajaa tarkasteltiin. Ulko-ovi oli lukossa, eikä jälkiä näkynyt. Vintillä ei ollut ketään. Myöhemmin tuli tieto, että toinen sodassa olleista pojista, vuonna 1919 syntynyt Reino, kaatui tuona päivänä Suurlahdessa.[304] Usein samalla hetkellä, kun läheinen kaatui rintamalla, se tiedettiin kotona.

302 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 46. 2017.
303 Anttonen 2005; Koski 2010, 15–16, 69; Koski & Enges 2010; Utriainen 2020, 223; https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kansanusko.
304 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 44. 2017.

Kansanuskon avulla kokemuksia tulkitsevat kertojat ovat traditiotietoisia ja pohdiskelevat sota-ajan ihmisten psyykkistä tilaa ja sitä, miten yliluonnollinen kokemuksellisuus on siirtynyt sukupolvien ketjussa. Kristinusko on muovannut kansanuskoa vuosisatoja, ja ne yhdistyvät toisiinsa arjen eletyksi uskonnollisuudeksi. Aineistoni perusteella kansanuskoisesti tulkittuja kokemuksia on voinut helposti kertoa Suomessa. Maanläheinen luonnonmerkkien lukeminen ja eläinten tarkkailu näyttäytyvät luonnollisina ja liittyvät esimerkiksi arvossa pidettyihin metsästäjän ja erämiehen taitoihin, jotka olivat rintamalla tarpeelliset. Kertojat ovat ylpeitä taidoista, joita agraarisessa maassa voitiin harjaannuttaa. Leena Juntusen isä Eemeli Juntunen näki vuosia ennen sotaa Suomussalmen Juntusrannassa unen vaaranpaikasta, johon joutuisi. Jatkosodassa tuli vastaan tilanne, jolloin uni, sotilaan metsämiehen taidot ja lintujen tarkkaileminen merkinantajina yhdistyivät ketterään toimintavalmiuteen. Unessa isä oli metsällä ja huomasi teeriparven puihin levittäytyneenä. Hän ampui ensimmäisen teeren alas, mutta loput eivät pyrähtäneetkään lentoon, vaan hän sai ammuttua kaikki teeret. Rintamalla isä oli partiossa, kun vihollinen aloitti tulituksen. Suomalaiset maastoutuivat ja yrittivät paikantaa viholliset. Isälle tuli kummallinen olo. Hänen mieleensä muistui, että hän oli ollut samassa maisemassa aikaisemminkin. Hän tajusi sen nuorena näkemäkseen unen maisemaksi. Sen hoksattuaan isä katsoi puuhun, josta oli unessa ampunut ensimmäisen teeren. Siellä oli venäläinen sotilas, jonka isäni ampui alas. Hän huusi partiokavereilleen: ”Ne ampuvat puista.” Näin partio sai ammuttua koko ”parven”, ja he pelastuivat kuolemalta. Isä uskoi, että uni pelasti hänen henkensä.[305]

Kokemuskertomukset on välitetty perheissä, suvuissa ja lähiyhteisöissä, ja on yleistä, että kokijan jälkeläinen kokee perineensä enteiden lukemisen kyvyn. Kalevi Karmitsa kirjoitti isästään Eino Karmitsasta, joka meloi kanootillaan syksyllä 1939 Kallavedellä. Hän oli palaamassa Tervassalon saaresta kohti Kuopiota ja hämmästyi, kun taivaalle ilmestyi kirkas, jättimäinen hahmo, joka eteni hitaasti idästä länteen. Hahmo ei sanonut mitään, mutta piteli koko ajan kädessään pystyssä miekkaa. Isän mielestä uhkan tunne oli niin voimakas, että hän tajusi sodan olevan väistämätön. Kertojani arveli isänsä suhtautuneen näkyynsä hyvin vakavasti. Lieneekö kokenut aiheen arkaluonteiseksikin, kun ei kertonut siitä koskaan muille kuin kertojalleni, lapselleen. Hän on ylpeä sukunsa kyvyistä. Hänen loppukaneettinsa kertoessaan oli seuraava:

> Mainittakoon, että suvussamme on ollut selvänäkijöitä, verenpysäyttäjiä, papinpysäyttäjiä, räyhähenkien karkottajia ja hypnoosin taitajia. Itselänikin on ollut

[305] SKS KRA. Tmyk 19. 2017–2023.

> ennekokemuksia, joista voimakkain tuli koko kehon läpi, eikä yhden tai useamman aistin kautta.[306]

Toisilleen läheisten ihmisten tunnepitoisesta yhteydestä kertovat kokemuskertomukset ovat aineistossani yleisiä. Mirjami Lehto pohti kotirintamanaisten selviytymistä sotavuosina Tervolassa. Naiset olivat lujilla. Sivukylissä ei ollut sähköä tai teitä. Ainoat kulkuvälineet olivat talvella sukset. Synnyttämäänkin naiset hiihtivät kirkonkylään. He hoitivat lapsikatraansa, karjan ja hevoset, kylvivät ja kyntivät, hakivat metsästä polttopuut, teurastivat ja kantoivat veden. Lähes jokaisella oli huoli läheisestä, ja Mirjami kirjoitti minulle telepaattisista yhteyksistä sota-aikana luonnollisena yhteydenpitokeinona. Naiset puhuivat tunnepuolen juttuja, ja kertojani äidillä oli kuulemma ”hyvin herkkä antenni”.

> Kun ilmapiiri oli ahdistava ja ikävä puristi rintaa, niin naiset näkivät enneunia. Sellainen kyky meissä kaikissa on, mutta jotenkin se arjen myllyssä haalistuu. Olemme niin paksunahkaisia, että taito on enää vain erikoisen herkillä yksilöillä. Unen kautta monet ihmiset saivat yhteyden rakkaisiinsa. Eihän silloin ollut yhteydenpitomahdollisuuksia, koska pienillä kylillä ei ollut puhelimiakaan. Onneksi telepaattiset yhteydet pelasivat. Kylässä yleensä tiedettiin, kuka oli kaatunut, ennen kuin virallinen ilmoitus tuli.[307]

Seuraavaa karjalaissuvun muistoa on vaalittu ja kerrattu hartaasti. Martti Piela kertoi koivistolaisesta isoäidistään Aina Matildasta, joka synnytti 15 lasta. Heistä yksi, Toimi Kalervo Lehtola, oli 13. Nuoresta pitäen Toimilla oli aavistuksia. Jatkosodan alettua elokuun alussa 1941 hänet ylennettiin korpraaliksi. Nuorella miehellä oli läheiset suhteet äitiinsä, jolle hänellä oli tapana kertoa kuulumisiaan sieltä jostakin. Helmikuussa 1942 hänen joukko-osastonsa oli saapunut Syvärin varrelle. Toimi kertoi äidilleen unesta, jonka hän oli yöllä nähnyt. Hän oli saanut määräyksen mennä tarkastelemaan kaverin kanssa vihollisen toimia joen toisella puolella. Tultuaan vanhan risuaidan luo Toimi oli huomannut *Karjala*-lehdessä kuolinilmoituksen, jossa mustan ristin alla oli hänen nimensä ja muistovärssy: ”Niin äkkiä voi kuolon kutsu tulla, hetkenä, jota ei voi aavistaa.” Kun 24.4.1942 tultiin Shemenskin kylän vaiheille, joukko-osaston kahta lähettiä käskettiin lähtemään vihollisen asemien tarkkailuun joen toisella puolelle. Toinen tehtävään määrätty oli korpraali Toimi Lehtola. Yhtäkkiä, korpraalin kulkiessa edellä, kaveri kuuli laukauksia suunnalta, jossa tiesi Lehtolan etenevän. Hän kertoi yksikköön palattuaan, että Toimiin oli osunut, eikä hän voinut mennä avuksi tulituksen vuoksi. Toimi jäi kentälle, kun osaston oli

306 SKS KRA. Tmyk 23. 2017–2023.
307 SKS KRA. Tmyk 33. 2017–2023.

pakko luopua asemistaan ja perääntyä. Muisto Toimin enneunesta on kulkenut Lehtolan suvussa. Aina Matildan isoisän kerrotaan olleen kuuluisa voimistaan ja hänellä sanottiin olleen parantajan ja verenpysäyttäjän taidot, jopa niin, ettei hänen tarvinnut edes tavata apua tarvitsevaa. Kertoja halusi korostaa kristinuskon ja kansanuskon yhteyttä ja sanoi, että Koiviston seuduilla uskottiin maahisiin, menninkäisiin, peikkoihin ja noitiin, vaikka oltiin ristiin uskovaisia ja pyhitettiin lepopäivä sekä käytiin kirkossa aina, jos vain säät sallivat. Sotien aikana ihmiset rukoilivat paljon. Uskottiin uniin ja kerrottiin yliluonnollisilta tuntuneista enneunista ja näyistä.[308]

Muutamassa kokemuskertomuksessa esiintyvät ristiin menneet tikut, klapit ja viljankorret. Arkisen hyörinän keskellä ihmiset havainnoivat huonoa onnea tuottavia ennemerkkejä, ja tavalliset tilanteet saattoivat saada enteen merkityksen jälkeenpäin tarkasteltuna. Ristiin menneet polttopuut merkitsivät Markku Anttosen isotädin kokemuksessa Säyneisessä (nykyisin osa Kuopiota) hänen sulhasensa kaatumista. Kertoja kutsui kertomaansa tarinaksi. Isotäti oli oman kylän pojan kanssa kihloissa, ja pienestä pitäen he ajattelivat menevänsä naimisiin. Isotäti haki polttopuita, kun puusta putosi hänen jalkojensa juureen ristinmuotoinen nelihaarainen oksa. Hän tiesi heti rakkaansa kaatuneen. Ja tosiaan, sulhanen kuoli taistelussa samoihin aikoihin. Isotäti ei mennyt koskaan naimisiin. Kertoja muisti lapsuudesta isotädin, joka oli surumielinen, hiljainen ja tiukka. Hänen piironkinsa pöydällä oli kuva nuoresta sotilaasta, josta ei saanut kysellä. Muistoa on kerrottu perheessä todisteena siitä, että yliluonnollisissa kokemuksissa on ”vinha perä”. Kertojan mukaan perheessä on ollut salaisuuksia, asioita, joista ei puhuttu, vaikka ne ovat vaikuttaneet, joten yksityiskohtainen tieto oli tästäkin tapauksesta kadonnut.[309]

Ristiin menneet tikut ennustivat sotilaiden kohtalon. Hellevi Paappasen isoeno Mauno Molikka ja hänen serkkunsa lähtivät talvisotaan Korpilahdella. He jättivät vaatteitaan eteiseen, joita isoenon äiti meni siivoamaan. Hän pani merkille, että vaatteissa oli kaksi tikkua ristissä, ja tajusi saman tien, etteivät pojat taida palata sotareissulta. Niinhän siinä kävi, kumpikin kaatui samana päivänä. Taistelulähetti Mauno kaatui 9.2.1940 Metsäpirtissä ja serkku, kaasusuojelumies, samana päivänä Taipaleenjoella.[310] Muistitietokeruun vastaaja Heikki Karppelin kertoi perheensä tiedossa olevasta ennemerkistä kaatumishetkellä Längelmäellä (Orivesi ja Jämsä). Antti havahtui 12.8.1941 ruista leikatessaan, kun vilja lakosi ristiin. Samana päivänä hänen veljensä, sotamies Veikko David Karppelin, haavoittui kuolettavasti vihollisen kiväärin luodista. Hän menehtyi 15.8.1941 Kirvun kenttäsairaalassa.[311]

308 SKS KRA. Tmyk 55. 2017–2023.
309 SmM 2017–2023.
310 SKS KRA. Tmyk 51. 2017–2023.
311 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 12. 2017.

Sodan jälkeen Suomi kaupungistui ja modernisoitui ja agraariyhteisön taikauskoisena pidetystä maailmankuvasta pyristeltiin eroon. Vaikka pääosa kertojista on ylpeitä luonnon merkkien lukemisesta, niin kaksi kertojista ei halua muistella jälkeläisilleen taikauskona pitämiään uskomuksia ja pitää kansanuskoa pelottavana ja vieraana. Toisen kertojani äiti näki Kuopion seudulla ennen talvisotaa unen, jossa iso punainen härkä mylvi. Äiti aavisti unen perusteella, että sota on tulossa. Hän oli kasvanut ympäristössä, jossa yliluonnollisuus oli luonnollista. Isoäiti oli kansanparantaja ja verenpysäyttäjä. Kertojan äiti alkoi kammoksua kansanuskon maailmankuvaa, kun hänen äitinsä kuoli ”kolme vuorokautta kestäneen kauhean yöllisen taistelun jälkeen”. Kokemus oli pelottava, kertojani kuvasi, miten ”tavarat lentelivät”. Kokemus oli ristiriitainen ja vaikea kertojani äidille, joka oli hengellinen ja ”koki kansanuskon ja kansanparannuksen pelottavina”. Pikkutyttönä äiti oli leikannut Jeesuksen kuvan talteen, ja hän kantoi sitä mukanaan. Kertojani kasvoi äitiään seuraten seurakuntayhteydessä. Sen enempää hän ”ei halunnut lipasta avata”.[312] Toinen kertoja sanoi valikoivansa, millaisia tulkintoja hän lapsilleen siirtää. Hän oli kuullut oravista pahan enteen tuojina karjalaiselta äidiltään, eli jos orava tulee pihaan, se merkitsee pahaa. Oravista hän ei puhunut lapsilleen, jotta ”heihin ei vahingossakaan tarttuisi mitään taikauskoista ajattelua”.[313]

Henkiset tulkinnat

Tutkimukseni vahvistaa käsitystä henkisyyden uskontoilmiöstä, jonka syntyjuuret ovat 1800-luvun lopulla kehittyneessä modernissa esoteriassa. Henkisyys tuli tutkimuksen kohteeksi yhä enemmän 1990-luvulta alkaen, kun uskontotieteilijät perehtyivät perinteisten uskontojen ohella havaitsemaansa uushenkisyyden ilmiöön, joka yleistyi samanaikaisesti, kun perinteinen uskonnollisuus menetti suosiotaan. Aineistoni kokemuskertomuksista määrittelen 51 % henkisiksi tai sellaisiksi, joiden selityksen kertoja haluaa jättää arvoitukselliseen avoimeksi. Kertojat ovat Suomessa varttuneet ja aineistossani henkisyyteen sisältyy elementtejä kristinuskosta ja kansanuskosta. Ilmiössä ei kuitenkaan välttämättä ole kyse uskonnollisuudesta, eivätkä henkisyys ja tieteellinen maailmankuva ole aina ristiriidassa keskenään. Leea Virtanen kirjoitti 1980-luvulla, että enneunia tai telepaattisiksi tulkittuja kokemuksia voivat kertoa myös sellaiset ihmiset, jotka korostavat tieteellisen maailmankuvan merkitystä. Kun elämys kerrotaan suullisesti, kuulija voi hyväksyä sen toteamalla, että maailmassa on paljon selittämätöntä.[314] Uskontotieteilijöiden Ruth Illmanin ja Peter

312 SmM 2017–2023.
313 SmM 2017–2023.
314 Virtanen 1988, 201–202.

Nynäsin mielestä henkisyydessä kehollisuus ja aistimellisuus korostuvat[315]. Ihminen valikoi hengellisiä traditioita ehdoillaan, ja painopiste on hänen omassa kokemuksessa ja henkisessä kasvussa[316]. Tutkijat ovat panneet merkille, että erilaisia oppeja ja rituaaleja yhdistelevä uushenkisyyden ilmiö on elävä osa nykyarkea suomalaisen yhteiskunnan maallistumisesta huolimatta. Tiina Mahlamäen ja Minna Oppaan mielestä ihmiset etsivät lumoa ja pyhän kokemuksia.[317] Uutta esoterian tutkimusta on ilmestynyt viime vuosina paljon[318].

Etnografisesti orientoituneet tutkijat painottavat, että ajalliset, paikalliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset vaihtelut vaikuttavat henkisyyteen. Se kehittyy ajan virrassa kokijan tehdessä valintojaan ja jäsentäessä tuntemuksiaan. Henkisyys on yksilökeskeistä, ja kertojani analysoivat kokemuksen merkityksiä luovasti. Merkitykset liittyvät tunteisiin ja subjektiivisuuteen sekä haluun kehittää itsetuntemusta ja henkilökohtaista hyvinvointia. Se voi tarkoittaa myös salaperäisten ja mielikuvituksellisten tunnetilojen ja elämysten etsintää.[319] Muistitietokeruuseen kirjoittanut Helena Pekkinen kuvaa evakkoon joutuneen karjalaisäidin yliluonnollista kokemusta. Kirjoittajan mielestä kokemus antoi äidille voimavaroja elää väkevästi ja voimakkaasti maanpäällistä elämää ja tietoisuuden toisesta eri aistein havaittavasta maailmasta, jolla on energiavirtaa välittää meille tietoa.[320] Eräälle kertojalleni oli sattunut outoja kokemuksia, aivan kuin hän näkisi tilanteet ennalta. Hän piti niitä ”etiäisinä tai mitä sitten lienevätkään?” ja jatkoi: ”Olisihan se paljon, jos joku osaisi kertoa, mistä näissä tapauksissa on ollut kysymys.”[321]

Käsitys siitä, mikä on hyväksyttävä tapa ajatella ja mistä voi puhua, on aineistoni perusteella murroksessa. Kertojien mielestä näkemys henkisyydestä on avartunut ja keskusteluilmapiiri sodasta ja uskonnollisuudesta moniarvoistunut. Tunnettujen tulkintatapojen lisäksi voi kertoja kaivata uudenlaista tulkintaa. Yliluonnollinen kokemus on saanut pohtimaan uskonnollista vakaumusta uudelleen, jos kokemukselle ei ole löytynyt järkiselitystä yrityksestä huolimatta. Kokemusta voidaan pohtia myös sen opettavan merkityksen kannalta. Eräs kertoja halusi muistella vanhempiensa sotakokemusta, joka näyttäytyy traagisena rakkauden kuvauksena ja opettavaisena muistutuksena periksiantamattomuudesta. Hänen äitinsä ja isänsä kertoivat usein seuraavasta unikokemuksesta, jonka opetus on kertojan mielestä, että ei saa luovuttaa, vaikka olisi kuinka vaikeaa. Vanhempien kokemus on vaikuttanut siten, että kor-

315 Illman & Nynäs 2022, 444–448.
316 Geels & Wikström 2009, 18.
317 Mahlamäki & Opas 2022.
318 Ks. https://uudenetsijat.com/.
319 Koski 2016, 18–19; Sohlberg & Kokkinen 2020, Margry 2016, 1–2; Rancken 2017, 53; Utriainen 2017, 244; 2020, 219–220.
320 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 35. 2017.
321 SKS KRA. Tmyk 47. 2017–2023.

keasta koulutuksestaan huolimatta kertoja on joutunut tarkistamaan suhtautumistaan uniin ja on ”varovaisesti ajoittain jopa valmis uskomaan niihin, ainakin isän uniin”. Kokemuskertomuksen tapahtumapaikka on Mainuan kylä Kajaanissa:

> Äiti ja isä olivat kihlapari talvisodan syttyessä. Äiti lähti isää saattelemaan sotareissulle ja Mainuan kylän kohdalla (E63, 5-tie), noin 18 km Kajaanista Iisalmen suuntaan ja sujautti villasukat isän reppuun. He kävelivät vähän matkaa käsi kädessä ja siitä isä jatkoi syksyisenä yönä jalan lähes 40 kilometriä kokoontumispaikalle Kontiomäkeen. Isä kertoi myöhemmin, että hän näki unen, jossa he kävelivät äidin kanssa käsi kädessä ja sukka alkoi purkautua repun läpän alta. Sukan suu oli kirjailtu punaisella langalla. Se oli sitä punaista lankaa, joka purkautui tielle. Isä kielsi unessa äitiä, ettei hän saa katsoa jälkeensä. Sanoi, ei välitetä, mennään vaan. Isä haavoittui Hulkonniemellä Suomussalmella 27.12.1939 noin viisi senttiä sydämen yläpuolelle. Hän makasi päivän lumen keskellä, kunnes nuori, eksynyt sotilaspoika, löysi hänet. Uni palautui isän mieleen.[322]

Kertojani Aimo Tenni kuvaa yliluonnollisia kokemuksia ymmärrettäviksi, koska sodan paineessa ihmiset olivat ”viritetyssä tilassa”. Hän korostaa, että kyseessä on tosikokemus ja kokija selväjärkinen ihminen. Kokemuskertomuksen päähenkilö on Aimo Tennin eno Eino Ek, joka kertojan mielestä oli vähintäänkin normaali, tasapainoinen ja terveellä järjellä varustettu.

> Kokemus avaa verhoa jonnekin, jota emme ymmärrä. Ihminen kun tällä kehitysasteellaan käy näitä sotia, ne jättävät ajattelemisen aihetta jälkeenjääneille. Ehkä siinä olisi sivilisaatiolla jotain kehittymisen mahdollisuuttakin. Ihminen käyttää helposti sanaa yliluonnollinen asioista, joita ei ymmärrä ja jotka eivät toimi fysiikan lakien mukaan.[323]

Aimon kokemuskertomus kuvaa hetkeä, kun eno sai käskykirjeen jatkosotaan. Enolle tuli voimakas tunne, että se on kuolinpaperi. Hänelle tuli voittamaton halu hyvästellä siskot Hartolassa. Ensin hän meni Kumuun Tilda Tuomisen luo. Tarjolla oli sahtia. Hän haki sitä kannullisen ja sanoi, että otetaan nyt minun hautajaisiani. Talvisodan aikana eno ei koskaan kuoleman aavistusta tuntenut. Korpraali Eino Ek kaatui 16.8.1941 Räisälän Timoskalan kylässä. Sirpale osui päähän. Hänet on haudattu Asikkalan sankarihautausmaahan.[324]

322 SKS KRA. Tmyk 22. 2017–2023.
323 SmM 2017–2023.
324 SmM 2017–2023.

Erään kertojani kanssa kävin monipolvisen kirjeenvaihdon yliluonnollisen tulkinnoista ja merkityksistä. Hän sanoi lapsena kuunnelleensa aikuisten puheita, vaikka sota-ajasta ei kuulemma paljon puhuttu, ainakaan lasten kuullen. Hänelle yliluonnollinen aihepiiri ei tunnu vieraalta tai oudolta. Se on ollut kuitenkin kertojan mielestä sellainen, josta on voinut aiemmin puhua vain tietyille henkilöille, mutta nyt jo melko monelle, koska nykyisin ei enää ihmetellä ja kyseenalaisteta outoja asioita niin kuin ennen. Kertojan mielestä nykyihmisille ei riitä normaali arki, vaan täytyy pyrkiä ylittämään ennen kokemattomia rajoja tai ainakin hankkia niistä tietoa. Muuttunutta ajattelutapaa vahvistaa se, että yliluonnollisia asioita tuodaan esille eri medioissa, elokuvissa, tv-sarjoissa ja lehdissä. Hän on itse ajatellut, että koska niin monet ihmiset kokevat selittämättömiä asioita, niin näin suuri määrä ihmisiä ei voi olla väärässä. Kertoja pohdiskeli, että ehkäpä jokin värähtelytaajuus täytyy saavuttaa, että näkymätön avautuu näkyväksi.[325]

Sotilaita kuvatessaan selittämättömät kokemukset kertovat onnenkantamoisista ja sattumista, joiden ansiosta sotilaat selvisivät tilanteista, joissa henki oli hiuskarvan varassa. Kokemukset ovat jääneet mietityttämään. Ne liittyvät myös nopeisiin hoksottimiin: ihminen toimi intuitionsa varassa salamannopeasti, syitä reaktioihinsa välttämättä tajuamatta. Helena Lavosen isä Aarre Lavonen kuvasi muistorikkaimman sotakokemuksensa tulkiten sen aavistukseksi ja ihmeelliseksi sattumaksi. Hän oli kirjoittanut tapauksen muistiin sodanaikaiseen päiväkirjaansa ihmetellen, ettei hänellä ollut tällaista kokemusta ennen sitä tai sen jälkeen: ”50 kiloa rotulia, ja meistä ei olisi riittänyt tulitikkulaatikkoon pantavaa.” Isä oli selvästi kummissaan, koska kertoi kokemuksestaan yli kolmenkymmenen vuoden jälkeen useita kertoja. Se oli tehnyt poikkeuksellisen vaikutuksen. Juuri mistään muusta sotaan liittyvästä isä ei puhunut, vaikka hän oli pari kertaa haavoittunutkin. Tapaus meni lyhykäisyydessään näin: Ihantalassa 30.7.1944 klo 12 isä antoi lähetille käskyn siirtää kulmasta A 50 kiloa trotyylia turvaan. Tämä siirsi trotyylin kulmaan B. Klo 13 tuli täysosuma kulmaan A, ja miehet säilyivät hengissä aavistuksen ansiosta.[326]

Onnenkantamoinen, sattuma, varjelus, mikä kullekin, pelasti hengen. Kertojani isä muisteli, miten miehet olivat leiriytyneet ja kaivaneet itselleen sirpalesuojat. Isä rakensi puista katon suojaansa. Kranaatteja alkoi sataa, ja miehet juoksivat monttuihinsa. Jostain selittämättömästä syystä isän askeleet veivät teuvalaisen sotilaan monttuun. Tämä oli päässyt lomalle, ja monttu oli tyhjä. Kranaattikeskitys loppui aikanaan. Tuhoja jälkeenpäin tarkastellessaan isä huomasi, että hänen monttunsa vieressä olleeseen suureen puuhun oli osunut kranaatti ja katkaissut sen ja puu oli iskeytynyt montun katon läpi. Aavistusta isä kuvasi kummemmin selittelemättä: ”Tuli sukkela tunne, kun katsoi poteron katon läpi mennyttä puuta.” Miksi isä lähti

325 SmM 2017–2023.
326 SKS KRA. Tmyk 32. 2017–2023 ja SKS KRA. Yliluonnollinen sota 20. 2017.

montustaan, jäi hänelle epäselväksi.[327] Aina ei ollut onni myötä. Kertojani appiukko oli muistelut tapausta jatkosodan loppuvaiheessa. Lopullinen rauha piti radiossa julistaa tunnin kuluttua, mutta vielä oli ammuskelua. Kaverit pyysivät häntä kanssaan suojaan suuren kiven taakse, ja he naureskelivat, että eihän sitä enää kannata kuolla, kun rauhaan on niin lyhyt aika. Appi sanoi kuitenkin, ettei jaksa lähteä, niin painavilta hänen jalkansa tuntuvat. Ennen rauhan tuloa sen suuren kiven taakse sattui täysosuma ja kaikki kaverit kuolivat.[328]

Muistitietokeruuseen kirjoittanut Marjatta Harva oli isänsä kaatuessa vuoden ikäinen. Hän jäi vanhempiensa ainoaksi lapseksi. Kertoja kirjoitti kokeneensa, että kuollut isä on tullut tervehtimään häntä aikuisiällä. Kokemuksella on ollut terapeuttinen ja itseymmärrykseen liittyvä syvämerkitys. Kokemus on jatkosodassa kaatuneeseen isään liittyvä uni. Isä kaatui 31.8.1941 saatuaan tarkka-ampujan luodista osuman päähänsä. Isästä ovat kertojallani vain ruumiin muistot. Hän tietää olleensa isänsä sylissä alle vuoden ikäisenä. Isä kantoi lapsensa valokuvaa sotilaspuseronsa rintataskussa silloinkin, kun luoti osui. Tuota tilannetta kertoja on ajatellut kylmäävänä mielessään. Kertojan äiti kuvasi myöhemmin lapselleen suruaan ja toisaalta yritystään suojella pientä lasta. Kun kertoja valmistui psykologiksi ja aloitti työelämässä, hän huomasi itsessään ”joitain erittäin sensitiivisiä ja empatiaan liittyviä piirteitä”. Varsin herkästi hän kertoi huomaavansa kaksoisviestinnän, sanat kertovat muuta kuin olemus. Seuraavanlaisen unen hän näki 35-vuotiaana: unessa hän käveli saunalle, missä tiesi isän olevan. Kertoja seisoi saunan ovella. Isä lämmitti saunaa ja sanoi: ”Toin näitä katajia, jotta tulee hyvä tuoksu.” Kokonaisvaltaisen lämmön ja tuoksun sekä isän olemuksen kertoja yhä kertomishetkellä tavoitti ja hän pystyi palauttamaan unen mieleensä. Hän koki, että isä oli tullut käymään. Kertojan mielestä unet eivät ole yliluonnollisia, vaan kuuluvat elämään. Muutamat hänen unistaan ovat olleet niin elinvoimaisia ja vaikuttavia, että on tuntunut ”aivan kuin ne eivät olisi tästä maailmasta ja ajasta”.[329]

Spiritualismin vaikutus näkyy aineistossani. Se tulee näkyviin esimerkiksi vainajakohtaamisissa, joissa vainaja ottaa yhteyden läheiseen ihmiseen. Vainaja ei ole aineistossani pelottava ja karteltava kalmaa levittävä hahmo, kuten luterilaisessa uskossa, vaan auttava ja ystävällinen olento[330]. Aineistossani on kokemuskertomus spiritistisestä meedioistunnosta, ja tapahtuma ulottuu sodan jälkeiseen aikaan. Kyse on muistitietokeruuseen lähetetystä tekstistä, ja se kertoo kirjoittajan, Päivi Huuhtanen-Someron sedästä, joka kaatui jatkosodassa rajan pinnassa. Kun arkku tuotiin tuntolevyineen Lapualle, niin nuori leski kiisti ruumiin kuuluvan hänen miehelleen.

327 SmM 2017–2023.
328 SmM 2017–2023.
329 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 2. 2017.
330 Ks. Myyttinen tieto -podcast: Koski 29.4.2024.

Kasvot olivat pilaantuneet tuntemattomiksi. Alkoi liikkua huhuja, että vainaja olisi jäänyt sotatantereelle. Kolmekymmentä vuotta myöhemmin, 1970-luvulla, kirjoittajan etäinen ystävä vaati häntä Svea Richnaun meedioistuntoon Balderin saliin Helsingissä, koska siellä oli kuultu usein kirjoittajan nimelle osoitettuja henkiviestejä. Vaikka kirjoittaja epäili syvästi, hän päätti osallistua. Meedio tuli hänen luokseen ja selitti, että hänen takanaan oli sotilaspukuinen mies, jolla oli isän suvun nimi. Ikään kuin setä olisi halunnut meedion kautta kertoa, että häntä ei pidä surra. Mies oli kuollut kerralla tarkka-ampujan luotiin ollessaan rajalla viestiä viemässä. Häntä ei löydetty maastosta, koska hän oli eksyksissä. Hän halusi viestiä vaimolleen ja tyttärelleen, että kaikki on hyvin. Myöhemmin kirjoittajan serkku, vainajan lapsi, sai kuulla kirjoittajalta meediotarinan. Vaimo oli odottanut miestään takaisin kuolemaansa asti. Kirjoittajan mielestä kokemus oli ”kokonaan uskomaton juttu”, muuten hän ei sitä halunnut selittää.[331] Leea Virtasen mukaan meedion välittämät viestit kuolleilta tyydyttävät ihmisen kaipuuta saada yhteys menehtyneeseen[332]. Henkiset tulkinnat ovat monimuotoinen kokonaisuus, ja kertojilla on pohdiskeleva ote. Kokemukset vaikuttavat heidän nykyarjessaan.

Rationaaliset tulkinnat

Kertojissa on muutamia ihmisiä, jotka ovat halunneet ottaa osaa tutkimukseen, vaikka he ajattelevat, että jotkut ihmiset tulkitsevat yliluonnolliseksi kokemukseksi ilmiön, jolle he itse antavat rationaalisen selityksen. Kertojat pitävät yliluonnollista selitystä taikauskoisena tai sodanaikaisen uskonnollisen propagandan mukaisena. Veteraanikertoja Pentti Ovaska muisteli sodassa kokemaansa:

> Pappi oli aina puhumassa ja lopuksi hän vetosi mukamas Jumalan apuun. Mutta ei siellä auttanut yläkerran isäntä, ei siellä auttanut kukaan. Vain oma menettelytapa vaikutti, ja se missä tehtävässä oli, siitä se henki oli riippuvainen. Omassa hiljaisuudessa äiti tuli mieleen, kun Suomi oli jo ihan polvillaan.[333]

Muutama rationaalisesti tulkitseva ihminen halusi tulla juttelemaan kanssani pitämäni kulttuuriluennon jälkeen. Eräs ihminen kuvasi järkevää varautumista kuolemaan taisteluun lähdettäessä. Sotilas saattoi antaa pahimman varalta toverilleen lompakkonsa ja kihlasormuksensa kotiin lähetettäväksi, jos hän ei palaisi. Ei siinä sen kummemmasta ollut kyse. Yksi kanssani keskustelemaan tullut selitti, että sotatoi-

331 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 5. 2017.
332 Virtanen 1974, 141–142.
333 SmM 2017–2023.

mialueen eläimet lähtivät rauhallisiin paikkoihin, ja siksi niitä nähtiin paljon rajan pinnassa Suomen puolella. Joukot olivat ajaneet ne pois. Jos siis vaikkapa metsälinnuilla oli Venäjän puolella pesimäalue ja ne tulivat häirityiksi, ne pesivät Suomen puolella. Jos metsälinnut rävähtivät lentoon, sen tiesi, etteivät siinä kohtaa olleet muut liikkuneet. Se oli turvallinen paikka edetä. Eläinten liikkeitä on moni voinut pitää yliluonnollisina, vaikka kyse on luonnollisista ilmiöistä, luonnon tarkkailusta ja siellä tapahtuvan ymmärtämisestä.

Kertojan suhde kansanuskoiseen merkkien lukemiseen voi olla ironinen. Kuulemani kokemuskertomus sijoittuu Maljakumpuun, Parikkalan kunnan Lamminkylään, joka tuolloin kuului vielä Suomelle. Sodan seurauksena Maljakumpu jäi Neuvostoliitolle. Eräänä talvi-iltana Lauri Poutasen Mari-täti tuli vauhkoontuneen näköisenä tupaan ja toimitti pelokkaalla äänellä: ”Tulkaa välleen ulos kahtomaan, ku taivaalla on kirkas risti.” Kaikki työntyivät kartanolle, myös kertojani, tuolloin nelivuotias poika, muiden mukana. Ja kuinka ollakaan, taivaanrannalla vähän metsän yläpuolella oli taivaalla todella kirkas valo, josta sai vain vähän mielikuvitusta käyttäen ristin muotoisen. Joku tunnisti sen ennusmerkiksi lähitulevaisuudessa alkavasta sodasta, joten ilmiö sai siten selityksen, eikä siinä siten enää ollut sen kummempaa ihmettelemistä. Valoilmiö näkyi selvästi idästä. Kertojani sanoi, ettei ilmiö selity harhanäyllä, sillä sitä ihmettelemässä oli ”vähintään puoli tusinaa täystolkkuista kansalaista”. Kertojani oli ainoa, joka ei pitänyt ilmiötä selkeästi ristin muotoisena vaan röpelöreunaisena erittäin kirkkaana valona, jonka tyvi peittyi mustan metsän taakse. Metsän takaa valo näkyi noin 10 metrin korkuisena ja 4–5 metrin levyisenä. Valo ei liikkunut. Oli kirpeä pakkassää, ja jokainen oli rynnännyt ulos ilman päällysvaatteita Mari-tädin kauhistuneen ilmeen säikäyttämänä. Ja kylmähän siellä tuli. Muutaman minuutin kuluttua Junno-setä antoi ilmiölle hyväksyttävän selityksen: ”Se ennustaa jot koht alkaa sota.” Kaikki menivät vilusta väristen tuvan lämpimään, eikä kukaan seurannut, kauanko ilmiö pysyi paikallaan. Talvisota alkoi seuraavana päivänä, joten Junno pääsi sanomaan: ”Enks mie sitä sanont.” Kertoja sanoi jättävänsä ilmiön selityksen ”UFO-uskovaisille” ja otaksui, että hänen vaatimattomat muistelmansa ovat vuosikymmenien kuluttua kiinnostavaa luettavaa, ja vitsaili: ”Verkot on viritetty jotain valoilmiöstä tietävien löytämiseksi.”[334]

Ihmisten mielikuvitukselle ja harhanäkyjen näkemiselle vaaran paikoissa naureskeli myös muistitietokeruuseen kirjoittanut Risto Häyrinen. Hänen lähes koko sukunsa oli pommituksia paossa muutaman kilometrin päässä päämajakaupunki Mikkelistä. Desantteja liikkui heidän mökkinsä lähistöllä. Joskus joku mökin asukkaista oli haistanut *Mahorkan* hajun ajaessaan polkupyörällä kaupungista. Joku toinen oli nähnyt sotilasasuisia miehiä tien vieressä metsässä. Desanttien tehtävänä oli vakoilla

334 SKS KRA. Tmyk 57. 2017–2023.

ja tehdä tuhotöitä. Päämajaa vartioitiin hyvin ja desantteja otettiin kiinni. Heidän kohtalonsa oli usein kuolema teloituskomppanian edessä. Samassa mökissä, jossa kertoja asui, eli myös vanha Karjalan evakkomummo kilipukkinsa kanssa. Kerran talvisena pakkaspäivänä mummo tuli kauhuissaan tupaan: ”Kuulkaa, tuolla huussin alla on ainakin yksi desantti.” Pappa lähti heti kirveen kanssa vihollista etsimään. Hän kiersi ensin huussin taakse ja huomasi, että luukku oli kiinni. Sitten hän kurkisti varovasti istuinreiästä alas. Hän ei havainnut mitään elollista olentoa, mutta sen sijaan korkeaksi jäänyt ulosteläjä luukun alla muistutti kyllä paljon ihmistä.[335]

Parissa kuulemassani kokemuskertomuksessa kertoja ilmentää, ettei kokija ollut uskonnollinen, mutta kokemus oli sellainen, jota tämä ei osannut selittää ja joka jäi vaivaamaan. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Maria Vanhatalo kertoi pappansa olleen sodanvastainen ja vasemmistolainen. Pappa ei yleisesti ottaen halunnut muistella sotaa, mutta kertoili vanhemmiten joitain juttuja rintamalta. Hän sanoi muistavansa valokuvantarkasti sodan ja muuttui raskaaksi sodasta kertoessaan vielä yli 90-vuotiaanakin. Kertojani sai papan puheista käsityksen, ettei enneunien näkeminen ollut sota-aikana harvinaista. Pappakin oli nähnyt unen, jossa tutun talon emäntä kehotti häntä olemaan varovainen veden äärellä. Uni jäi mieleen. Pian tämän jälkeen pappa oli lähtenyt vartiovuoronsa päätyttyä läheisen järven rannalle. Hän oli astumaisillaan kahden tulvan rannalle kuljettaman ajopuun väliin, kun muisti unen. Ajopuiden välissä oli miinalanka, ja hän ehti vetää jalkansa pois astumatta ansaan.[336]

Kirsi Viertola muisteli ukkiaan, porilaista Urho Armas Erikssonia, joka tuli vieraaseen evakuoituun kylään Karjalassa jatkosodan aikaan. Tarkka aika ja paikka eivät olleet kertojan tiedossa. Hän mainitsi, ettei ukki ollut uskovainen, päinvastoin, kirkosta eronnut. Sota-ajasta kertoessaan ukki puhui aina Uhtuasta ja kehui saksalaisten säilyketölkkien sisältöä. Kertoja kuvasi ukkiaan luonteeltaan hurjapäiseksi. Vuonna 1918 hän oli pikkupoikana juossut ja huutanut, että ”ampukaa lahtarii” ja kerännyt hylsyjä rintamalinjassa. Kokija muisteli myös sisällissodan vastakkainasettelua lapsenlapselleen, mikä tekee kokemuskertomuksesta aineistossani poikkeavan. Ukki oli riskinottajatyyppi. Kertoja pitää ukin kokemusta jatkosodassa erikoisena ja sanoi: ”Ukki ei ollut mitenkään herkkämielinen, päinvastoin, kovanaama se oli. Mutta herkkä puolikin hänessä oli.” Kertoja mainitsi, että ukki oli hänestä ylpeä. ”Hänen tapans oli sanoa, että perhanan tai saatanan kiva likka. Joka lauseessa oli kirosana.” Kertojani kuvaus on esteettinen, värikylläinen ja aistimellinen.

> Oli kuuma kesäpäivä, maisema oli keltainen. Ukki näki keltaisen keskellä punaisen pisteen ja tiesi, että tuolla on talo ja sen pöydällä on vettä ja leipää. Kun ukki unessa vaelsi sen keltaisen läpi, se punainen muuttui taloksi ja talon pöy-

335 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 7. 2017.
336 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 47. 2017.

> dällä oli leipää ja raikasta vettä. Sitten palataan todellisuuteen. Ukki oli kerran sotakavereiden kanssa nälissään ja hukassa, oli kuuma ja janotti. He näkivät rypsipellon ja ukki sanoi, että tuolla on talo ja me saamme sieltä vettä ja leipää. Toiset nauroivat hänelle ja sanoivat, että täältä on evakuoitu porukat jo ajat sitten. Ei täällä ketään ole. Ukkini sai kuitenkin suostuteltua kaverit mukaan. Kun he kävelivät eteenpäin, niin siellä oli tosiaan talo, ja siellä oli leipää ja vettä pöydällä. Hän ihmetteli, että miten se leipä sattui olemaan syömäkelpoista, kun siellä ei tiettävästi ollut ketään pitkään aikaan.[337]

Merja Flink arveli isänsä, Erkki Eemil Flinkin, olleen ateisti, joka kuitenkin alkoi pohtia uskonasioita sen jälkeen, kun ei löytänyt järkevää selitystä sotakokemuksilleen. Ennen kuolemaansa hän oli tuuminut, olisiko Jumala sittenkin olemassa. Isä alkoi kirjata muistiin sotakokemuksiaan kymmenisen vuotta ennen kuolemaansa. Tyttären mielestä isän luonne muuttui sen jälkeen, kun hän sai purettua kokemuksensa paperille. Isästä tuli hyvin lempeä ihminen. Kertoja itse on ortodoksi, ja isän kokemukset ovat vahvistaneet hänen uskoaan. Isä lähti viimeiselle sotalomalle huhtikuun lopulla 1944. Hän oli menossa Säiniön asemalle, kun matkan keskeytti kolme vihollisen konetta pommituksin. Isä nousi junaan, ja ensimmäinen pommi osui lähelle ja ikkunoita särkyi. Sotapoliisit juoksivat junan läpi ja komensivat kaikki ulos. Väki juoksi soiselle maalle, jonne oli kaivettu suojamonttuja. Montut olivat kevään vuoksi puolillaan vettä. Tyhjä juna lähti Aunukseen päin ja pysähtyi metsäiselle alueelle. Valoraketit leijuivat ilmassa. Isä juoksi jonon perässä. Hänen matkalaukkunsa aukesi, ja tavarat levisivät maahan. Hän jäi niitä keräämään ja uskoi sen pelastaneen hänet, sillä ilmassa kuului ulinaa ja räjähtelyä. Isä kaatui ilmanpaineesta maahan ja näki, miten ihmisen osia lenteli ilmassa. Taas suhahti, mutta se ei ollut pommi, vaan männyn katkennut latva, joka tuli alas. Osa oksista putosi isän päälle kuin suojaksi.[338]

Toinenkin ihmepelastuminen oli tapahtunut Erkki-isälle. 6.9.1941 matkalla Mäkriään Erkki käveli pellon reunassa tietä pitkin. Hän huomasi, miten toisella puolella tietä metsässä oli viestimies puussa kiinnittämässä tapsia puusta puuhun. Kun isä pääsi miehen kohdalle, kysyi mies: ”Paljonko kello on?” Isän taskukello oli housujen kellotaskussa, joten meni jonkin aikaa, ennen kuin hän sai sen kaivettua esiin märän manttelin alta. Matkaa oli miesten välillä noin 30 metriä. Isä huusi: ”Kymmentä vaille kymmenen!” Samassa kuului ilmassa suhinaa ja isä heittäytyi vaistomaisesti maahan. Yksinäinen kranaatti iskeytyi tiehen. Isä käveli paikalle ja katsoi ihmetellen pari metriä syvää, tien levyistä kuoppaa. Ellei kellon kysyjä olisi pysäyttänyt häntä, hän olisi ollut montun kohdalla. Kummallisinta tässä oli, ettei kellon kysyjää näky-

337 SKS KRA. Tmyk 68. 2017–2023.
338 SKS KRA. Tmyk 73. 2017–2023.

nyt enää missään. Kokemukset ihmetyttivät isää.[339] Rationaaliset tulkinnat olivat kertojilleni helppoa kerrottavaa. Selityksiä on pidetty järkevinä, eivätkä ne ole aiheuttaneet leimaamista sodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

5.2 Vaietut, spektraaliset kokemukset

Spektraaliset kokemukset ovat sellaisia, jotka ovat tai ovat olleet kertojille vaikeita ja joista on vaiettu. Käsittelen tässä alaluvussa myös yliluonnollisten kokemusten tutkimisen haasteita. Aineistoni kokemuskertomuksista viidennes on sellaisia, joista on ollut vaikea kertoa, vaikka tulkinnat ja merkitykset kuulostavat sisällöllisesti varsin samanlaisilta kuin muukin aineistoni. Vaikeus on syvällä henkilökohtaisessa kokemuksessa, ja jotkut kokijat ovat avautuneet perheelleen vasta vanhuksina. Muutama ihminen kertoi kokemuksesta ensimmäisen kerran tutkimukseeni. Kokemuksesta on voitu vaieta esimerkiksi sen vuoksi, jos kokija on pelännyt mielenterveytensä kyseenalaistamista sotarintamalla. Rationaalisesta diskurssista tarkastellen ihminen, joka tulkitsee kokemuksensa yliluonnolliseksi, voi kokea, ettei häntä ymmärretä, eikä hän saa tarvitsemaansa tukea. Osaa tutkimukseen osallistuneista on aliarvioitu ja leimattu ”hörhöiksi”, koska heidän tulkintansa poikkeaa norminmukaisesta[340], ja on sellainen, jota yhteiskunnassamme on vieroksuttu[341]. Yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista puhuttaessa väheksyvät kommentit ovat tai ovat olleet yleisiä: ”se kuulee ääniä”, ”se näkee näkyjä” tai ”joka uniinsa uskoo, se varjoaan pelkää”. Kokemukset voivat olla kokijan mielestä myös yhteiskunnallisen keskustelun kannalta vaikeita. Tulkinta on voinut olla esimerkiksi poliittisesti arkaluonteinen. Hallitseva sodan muistamisen kulttuuri on toisinaan haudannut alleen erilaisia tapoja tuntea, kokea ja kertoa. Filosofi Derridan spektraalisuuden ajatusta mukaillen, vaikka kokemuksista on vaiettu, ovat ne ”kummitelleet” mielissä ja tulleet esiin vaikkapa painajaisunien muodossa. Kokemukset ovat ihmetyttäneet ja vaivanneet. Kertojat käsittelevät myös, miten kokemuksen käsittely on kehittynyt vuosikymmenten saatossa.[342] Tutkijana tunnistan rajoitukseni. On asioita, jotka eivät aineistossani ilmene, ja ihmisiä, jotka eivät ole osallistuneet tutkimukseen edelleen liian vaikean kokemuksen vuoksi.[343]

339 SKS KRA. Tmyk 73. 2017–2023.
340 ValverDe Barea & Mata Castro & Ruiz Martinez & Solis 2021; Virtanen 1988, 11.
341 Ruickbie 2019, 92.
342 Murphy 2018, 332–347.
343 Ks. Beatty 2019, 282; Bateson & Bateson 1987, 81.

Uskomatonta, mutta totta

Kertojat ottavat kantaa kokemuksen totuusarvoon vakuuttaen sen olevan totta. Osmo Kivilahti kuvasi isänsä kokemusta mainiten, että se saattaa monen mielestä vaikuttaa mielikuvituksen tuotteelta, mutta näin ei kuitenkaan ole. Hänen isänsä vakuutti jokaisen sanan olevan totta, vaikka pelkäsi tulevansa kokemuksen vuoksi tärähtäneeksi leimatuksi. Kokija oli analysoinut kokemushetken mielentilaansa lapselleen, ja kokemus jäi hänelle selittämättömäksi. Eino Eevert Kivilahti uskoi saaneensa viestin haudan takaa serkultaan Killuntaivaaralla heinäkuussa 1941. Kokija makoili sirpalesuojassa, kun polulta alkoi kuulua askelia. Tulija pysähtyi oviaukon eteen, laskeutui polvilleen ja konttasi sisään matalasta aukosta. Mies oli leveäharteinen, olkapäillä korpraalin nauhat. Hän oli samassa joukkueessa palvelut Pauli-serkku, joka oli kaatunut samalla vaaralla vajaa viikko sitten.

> Hän puristi kättäni. Muistin, että hänen ruumiinsa oli eilen, sunnuntaina, haudattu Viirinkylän sankarihautaan. Pauli ei kertaakaan katsonut minua silmiin, hän katsoi ohitseni pimeään nurkkaan. Muistin vanhojen ihmisten kertoneen, etteivät vainajien sielut katso eläviä ihmisiä silmiin. Pauli kertoi osallistuneensa omiin hautajaisiinsa, ja kertoi niistä yksityiskohtaisesti. Kukaan muu ei Paulia nähnyt. Paulin lähtö oli ollut nopea ja tuskaton. Sirpale oli voimalla iskeytynyt vartaloon edestä kellotaskun kohdalla vieden mennessään kellon sisälle vatsaonteloon. Sisällä pyörivä sirpale oli jatkanut matkaansa katkaisten selkärangan ja tullut ulos selästä. Kello oli vääntynyt mutkalle. Lääkäri poisti sen ruumiin sisältä.[344]

Osmo lisäsi, että kello lienee vieläkin muistona suvussa. Sekin todentaa kokemuksen tapahtuneen. Kokemuskertomus on periytynyt perheessä ja kertojan poika Antti Kivilahti lisäsi:

> Isän suvussa on ollut shamanistisia elementtejä, eli sellaisia ihmisiä, joilla on kykyjä. Sillä isä selitti sotakokemuksia, että papassani virtasi näkijän veri. Myös isäni koki elämänsä aikana asioita, jotka menevät tuohon samaan veren perintöön.[345]

Kokemuskertomuksen äärellä voi pohtia toisilleen läheisten rintamasotilaiden välisiä tunnesiteitä ja toverihenkeä, sekä pohtia, millaisia kokemuksia läheisen ihmisen kaatuminen on voinut aiheuttaa.

344 SKS KRA. Tmyk 26. 2017–2023.
345 SKS KRA. Tmyk 26. 2017–2023 ja SmM 2017–2023.

Leimatuksi tulemisen pelko

Kertojani haluavat varsin usein esiintyä kertomuksessaan nimellään sekä mainita esimerkiksi kaatuneen läheisensä nimen. Nimet olen maininnut kuten olemme kertojan kanssa sopineet. Kaksi sotaorpoa halusi kertoa sota-ajan kokemuksestaan anonyyminä. He kärsivät leimatuksi tulemisen pelosta, joka on jatkunut vanhuuteen asti. Kokemus oli kerrottaessa edelleen kipeän oloinen ja kertominen vaivalloista itkunpyrskähdysten vuoksi. Toinen kertojista muisteli:

> Isäni kaatui kesällä 1941 Sortavalan valtauksen yhteydessä. Myös isän veli kaatui sodassa. Olin kolme ja puolivuotias kun näin näyn, joka on seurannut minua koko elämäni. Näky osuu niihin päiviin, kun isäni kaatui. Näyssä leikin itsekseni. Sinitaivaalla oli kumpupilviä. Minua kutsuttiin nimeltä ja katsoin taivaalle. Taivaalla oli kaksi rintakuvaa kahdesta miehestä. Isä oli heistä toinen. Isä sanoi minulle: ”Pidä äidistä hyvää huolta.” Toinen mies ei puhunut mitään. Olen yrittänyt isän toiveen täyttää niin hyvin kuin mahdollista. En ole uskovainen, en usko mihinkään, mutta tähän näkyyn olen aina uskonut täydellisesti, tunteena se on hirveän voimakas. Jälkikäteen saimme tiedon isän kuolemasta. En ole näystä monille puhunut, ettei pidettäisi hulluna.[346]

Leimatuksi tulemisen pelko sai myös toisen sotaorvon vaikenemaan. Hän epäilemättä tiesi normin mukaisen tavan ajatella, eli luterilaisen uskon mukaan kuollut ihminen ei voi tulla takaisin maan päälle. Seuraava näky auttoi kertojaa selviytymään henkisesti isän menetyksen jälkeen. Kokemuskertomus kuvaa sitä, miten sota jatkui ihmisissä sodan jälkeen.

> Isä kävi postilaatikolla kesäkuussa 1941. Samaan aikaan laatikolla oli naapuri kymmenvuotiaan poikansa kanssa. Poika kertoi minulle 1980-luvulla, että isä sai kirjeitse kokoontumiskäskyn ja sanoi sen luettuaan, että hänellä on sellainen tunne, ettei hän tule elävänä takaisin. Isä kaatui Ruskealassa tarkka-ampujan luotiin vartiopaikalla heinäkuussa 1941. Vuorolle lähtiessään isällä oli pahat aavistukset. Kun isä oli kaatunut ja hänet oli haudattu, niin sota jatkui meissä. Olin alle kouluiän, kun istuin äitini kanssa yläkerran kamarissa. Oli iltahämärän aika. Yhtäkkiä huomasin, että isä istui lempituolissaan kamarin toisella sivustalla. Hän katsoi meitä, mutta ei puhunut mitään. Muistin isän kuolleeksi, ja tajusin ettei hän ollut siinä elävänä ihmisenä. Hän näytti jonkinlaiselta henkiseltä olennolta. Ajattelin, että isän sielu oli tullut meitä katsomaan näkyvässä muodossa. Katselin näkyä jonkin aikaa ja sanoin sitten äidille, että isä on tuossa. Äiti sanoi

346 SmM 2017–2023.

> ”jaa”, ja oli sitten hiljaa. Hän sanoi minulle hetkeä myöhemmin, että tästä ei kerrota muille. Hän sanoi myös, ettei nähnyt isää, mutta eräänlainen isän läsnäolon tunne oli hänelläkin. Kokemustani en ole leimaantumisen pelossa monelle kertonut.[347]

Vaikenemisia liittyy myös kristillisiin tulkintoihin, jos kokemus on ollut kokijalle raskas. Selviytyminen huolesta ja ikävästä sekä suoriutuminen talouden hoidosta oli haastavaa. Esa Vainionpään äiti Linnea puhui kokemuksestaan vasta vuonna 1976, pari vuotta ennen kuolemaansa. Perhe asui talvisodan aikaan Jurvan korvessa. Kirkonkylälle oli yhdeksän, ja lähimpään naapuriinkin neljä, kilometriä. Isä lähti talvisotaan, äiti oli raskaana, ja hän jäi yksin huolehtimaan neljästä lapsesta ja taloudesta. Äiti pelkäsi kovasti pimeää ja rukoili: ”Ota minulta tämä pelko pois.” Äidin mukaan silloin enkelit laskeutuivat hänen oikealle ja vasemmalle puolelleen. Siinä ne varjelijat nyt sitten ovat, äiti ajatteli. Siitä lähtien, kun hän laittoi lapset illalla nukkumaan, hän otti myrskylyhdyn käteensä ja hiihti kirkonkylälle hoitamaan asioita. Kirkolla oli posti ja kauppa. Kertoja halusi minun ymmärtävän, millainen kokemus oli hänen äitinsä rohkeuden taustalla.[348] Yksi kertojista kuvasi setänsä kokemusta kotirintamalla ja perusteli, ettei ole höperöksi tuomitsemisen pelossa kokemuksesta kertonut. Kenties lähiyhteisö olisi tuominnut tulkinnan:

> Setäni oli kesällä 1944 ikänsä puolesta vapautettu asepalveluksesta. Hän oli Pyhäjärvellä kotitilalla auttamassa työmiehenä. Isäni oli sodassa. Kesäisenä yönä setäni näki hurjan unen. Hän oli Pyhäjokivarressa ja siellä ajelehtivat myötävirtaan ruumislaudat. Ne tulivat rantaan hänen kohdalleen. Setäni mietti, että tuollaisia ei tässä talossa tarvita ja työnsi laudat virtaan takaisin. Hänen piti työntää niin voimakkaasti kuin jaksoi, ja vasta sitten laudat irtosivat vähitellen ja lipuivat alavirtaan. Talon naiset alkoivat hätäillä, kun isältä ei ruvennut kirjettä tulemaan. Viimein isä kirjoitti. Hän oli Kuopiosta sotasairaalasta, koska juuri samana heinäkuisena yönä 1944, kun setä näki unen, isä haavoittui Vuosalmella, kun piiskatykin sirpaleet haavoittivat molempiin käsiin, ei kuitenkaan kuolettavasti. Vaimo on ainoa, joille olen kokemuksesta puhunut, ja nyt kerroin sinulle. Näitä asioita on vaikea käsitellä, koska niin herkästi saa höperön maineen. Tämä kokemus ei ole sattumaa. Veljeksillä oli yhteys, jota ei tunneta. Setäni ei ollut mikään sadunkertoja.[349]

347 SKS KRA. Tmyk 1. 2017–2023.
348 SmM 2017–2023.
349 SmM 2017–2023.

Seuraavakin kertoja on mahdollisesti pelännyt lähiyhteisönsä tuomitsevuutta. Kertominen on ollut vaikeaa kenties myös sen vuoksi, että kokemuskertomuksessa esiintyvistä ihmisistä vain kertojani isä selvisi sodasta. Hänen kaksi kaveriaan kaatui jatkosodassa. Ehkä kertoja on kuullut, millaisen surun kuolemat aiheuttivat perheissä. Kertoja halusi nimet häivyttäen kertoa unen, joka on hänen isänsä kaatuneen ystävän asemasodan aikaan kokema. Unessa kolme kaveria saapui Riistavesi-nimisellä laivalla Kuopiosta Tavinsalmen Peräniemen laituriin. Laiva kaarsi laiturin päähän, mutta ei pysähtynyt, vaan koukkasi laiturin editse. Kertojan isä oli ainoa, joka ehti hypätä pois laivasta, ennen kuin se kaartoi takaisin järvelle Kuopioon päin ja Maaningan kirkonkylän hautuumaata kohti. Unennäkijä tulkitsi kertojani isälle hänen olevan ainoa kolmesta, joka tulee takaisin hengissä.[350] Yliopistolla työskentelevä kertoja arasteli kertomista ja halusi jättäytyä anonyymiksi. Tähän saattoi vaikuttaa kertojan pelko tieteellisen uskottavuutensa menettämisestä, mutta myös tietty häveliäisyys, koska hänen äitinsä kokemuksessa esiintyi nuoruudenrakkaus, ei aviopuoliso. Hän kuitenkin otti minuun oma-aloitteisesti yhteyttä. Hänen äitinsä näki unen nuoruuden kosijastaan ja muisteli tapausta moneen kertaan kymmenien vuosien ajan. Kertojan vanhemmat olivat olleet naimisissa muutaman vuoden unennäköhetkellä. Kosija tuli sanomaan: ”Ei minusta olisi ollut sinulle mieheksi, koska minulla on kylmä sydän.” Unessa he hyvästelivät. Lähipäivinä äiti sai kuulla, että samaisena kesäyönä 1941 kosija oli kaatunut Polkuvaarassa.[351]

Yhteiskunnallinen ilmapiiri sai vaikenemaan

Useat kertojistani kuvasivat sodan jälkeistä yhteiskunnallista ilmapiiriä Suomessa sellaiseksi, joka aiheutti vaikenemista. Sosiaalinen kontrolli ja yhdenmukaisuuden paine oli sodan päätyttyä ankara, ja jälleenrakennus ja sotakorvausten maksaminen keskeisiä toimia, joihin kansalaiset osallistuivat. Työn tekeminen oli selviytymiskeino ja tunteiden mykistäminen suotavaa. Yhden veteraanin veli analysoi, että nuorempana hänen veljensä puhui vähemmän. Ihmiset vaikenivat ja olivat arkoja tuomaan esille kokemuksiaan. Vanhempana veli puhui enemmän ja oli tasapainossa. Jälkipolvia ajatellen hän kirjoitti muistonsa talteen.[352] Eräs kertojani kirjoitti yliluonnollisiksi tulkittujen kokemusten kertomisen vaikeudesta sodan jälkeen:

> On näistä asioista vaiettu, se on ollut tavallaan mielen suojelua. – – Nykyisin voi puhua vapaammin. Sota-aikana uhka ja pelko riisuivat ihmisestä estot. Kokemukset oli tarkoitettu lohdutukseksi. Kun sota päättyi, alkoi vaikeneminen. – –

350 SmM 2017–2023.
351 SmM 2017–2023.
352 SmM 2017–2023.

> Nämä jutut hävisivät, kun arki sodan jälkeen alkoi. Oli kovat rauhanehdot ja kokemukset niin kovia, että oli pakko kieltää paljon asioita, että arjesta selvittiin. Avautuminen ei ole kovin vanha asia.[353]

On yleisessä tiedossa, että 1960–70-luvuilla monet veteraanit kokivat, ettei heitä kuunneltu tai autettu. Poliittinen ilmapiiri vaikutti siihen, että veteraanipolvi sai kritiikkiä radikaalinuorisolta Saksan liittolaisena sotaan lähtemisestä. Veteraaneille saatettiin tokaista: ”Mitäs menitte sinne sorkkimaan ja hakkaamaan päätä Karjalan mäntyyn”[354]. Eräs kertojani ilmaisi: ”Nuoret ikäluokat saattoivat olla väheksyviä sotasukupolvea kohtaan, vaikkei sotiminen ollut vapaaehtoista”[355]. Toisinaan jälkipolvien muistoissa 1960- ja 1970-lukujen ilmapiirin kuvaus kärjistyy. Historioitsija Olli Kleemola haluaakin huomauttaa, että yleinen käsitys laajamittaisesta veteraanien halveksunnasta 1960–70-luvuilla on ennen kaikkea Neuvostoliiton hajoamisen aikoihin lujittunut myytti. Kleemola toteaa, ettei hän tarkoita, etteikö osa veteraaneista olisi kokenut halveksituksi tulemista. Hän haluaa kuitenkin korostaa, että yhteiskunnallinen keskustelu sodasta oli kyseisinä vuosikymmeninä moniäänistä ja vilkasta, ei yksiäänistä niin kuin se voidaan kuvata.[356]

Kokemus on voinut olla poliittisesti arkaluonteinen, ja sen vuoksi siitä on vaiettu. Jouko Moilasen isä Matti Moilanen näki enteellisen unen jatkosodan alussa Suomussalmen Lapinkylässä. Unessa hän meni niittyvainiolle nukkumaan ja näki unen maapallosta, niin kuin koulun karttapallon, joka pyöri hiljaa. Siinä näkyivät valtioiden rajat. Pallon pyöriminen pysähtyi, ja Saksan ja Neuvostoliiton rajat tulivat näkyville. Stalin istui vanhassa rottinkituolissa ja Hitler Saksassa samanlaisessa tuolissa, molemmat omilla puolillaan. He katsoivat toisiaan vihamielisesti, tuima ilme kasvoillaan. Raja rupesi aaltoilemaan ja meni siksakkia heidän välissään. Istujat hävisivät ja raja eteni itään päin. Sitten raja liikkui länteen ja pysähtyi. Enää näkyi vain Stalin tuolissaan. Hitler oli kadonnut. Uni päättyi, kun ääni unessa sanoi Suomen säilyvän. Kertojani mukaan hänen isällään oli jatkosodan alussa lopputulos tiedossa: ”Joillekin on ennakolta haluttu ylläältä päin antaa tietoa, ihan tosijuttuja.” Isä ei uskaltanut puhua unestaan kuin muutamille luottoihmisille, koska hän oli töissä lähettinä Kajaanin esikunnassa. Uni näytti, että Saksa häviää sodan.[357]

Viime vuosina on tutkittu suomalaisia vapaaehtoisia SS-miehiä, joista muodostettu pataljoona oli lojaali kansallissosialistiselle Saksalle. Historioitsijat André Swanström ja Oula Silvennoinen ovat halunneet murtaa suomalaisessa historiankir-

353 SmM 2017–2023.
354 SmM 2017–2023.
355 SmM 2017–2023.
356 Kleemola 2025, 193–194, 208.
357 SKS KRA. Tmyk 44. 2017–2023.

joituksessa siloteltua kuvaa SS-miehistä ja heidän osallisuudestaan siviiliväestön murhaamiseen Saksan itärintamalla.[358] SS-miesten tunnekokemuksista vaiettiin pitkään, ja he ovat itse vaienneet ja tunteneet pelkoa ja häpeää osallisuudestaan. Toivo Mustapää muisteli vapaaehtoista SS-miestä, joka työskenteli hänen työkaverinaan. Sodasta ei ollut kulunut kovin kauan, ja työkaveri halusi salata SS-menneisyytensä. Se kuitenkin paljastui. Miehet asuivat samassa huoneessa ja tiesivät toisensa sodan käyneiksi. Kertojani alkoi kerran kysellä, missä kaveri oli sotinut. Tämä sanoi olleensa Rukajärven suunnalla hevosmiehenä. Miehet katselivat yhdessä vanhaa valokuvaa rintamalta, ja kertojani hämmästeli, miten paljon kaverilla oli ”lähitaistelumitaleita ja vaikka minkälaisia prenikoita ja varsin komeat kamppeet hevosmieheksi”. SS-mies kalpeni. Kertojani ojensi kätensä ja sanoi: ”Me kuule ollaan samassa veneessä, en minä puhu näistä mitään.” Kertoja tulkitsi, että SS-mies pelkäsi.[359]

Järkyttävien kokemusten prosessointi vei aikaa

Sodan kokeneet ovat nähneet painajaisia sodasta, ja joskus painajaiset ovat jatkuneet näihin päiviin saakka. Sodan vaikeimmat hetket toistuivat pitkään sodan jälkeen, kun mieli niitä työsti.[360] Veteraanin lapsi muisteli, että isä selvisi sotareissusta, mutta henkisiä vaurioita jäi. Isä näki painajaisunia. Yhtenäkin yönä hän nousi vuoteessaan vauhdilla istumaan ja pamautti nyrkillä seinään.[361] Vihollisen hyökkäys ja avuttomuuden tunne ovat olleet toistuvat painajaisen aiheet. Eräs kertojistani näki lapsena, miten isän jaloista tuli sirpaleita ulos. Isä näki painajaisia ja huusi, oli ollut kuulemma taistelussa. Isä kertoi usein kokemastaan sotaväsymyksestä.[362] Veteraani Eeri Hyrkkö sanoi nähneensä viimeisen painajaisunensa viisitoista vuotta sodan päättymisen jälkeen. Alussa painajaisia oli tiheämmin, vähitellen ne harvenivat. Melkein aina unessa juostiin vihollista pakoon ja hän oli häviäjän puolella.[363]

Yksi kertojani muisteli isänsä näkemää unta ennen talvisotaa. Isä oli veneen vetämän tukin päällä, ”tippui” kaksi kertaa veteen, mutta selvisi rantaan. Kun isä haavoittui, hän tunsi kuin joku olisi sanonut hänelle: ”Nyt tipuit ensimmäisen kerran.” Yksikön sotapäiväkirjassa on haavoittumispäivälle kirjattu voimakas tykistökeskitys. Tykin ammus osui männyn kylkeen, ja isä sai sirpaleita kehoonsa. Toisen kerran isä haavoittui Kannaksella kesäkuussa 1944. Hän puhui harvoin sotakokemuksistaan. Joskus hän saattoi jonkun tapahtuman mainita, kuten tämän unen. Hän toi asian esiin hyvin neutraalisti, mutta sotatapahtumat tulivat isän painajaismaisiin uniin.

358 Swanström 2018; Silvennoinen 2014, 51.
359 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
360 Kivimäki 2022, 431–444.
361 SmM 2017–2023.
362 SmM 2017–2023.
363 SKS KRA. Tmyk 15. 2017–2023.

Kertojani kysyi isältään, joka oli hoidossa joitakin kertoja sotainvalidien kuntoutussairaalassa, että puhutaanko siellä sotajuttuja. Isä vastasi, ettei puhuta, mutta lisäsi, että vanhalta sotakaverilta saatetaan kysyä, miten oli selviydytty sodassa ja siviilissä.[364]

Veteraani Toivo Mustapää puhui vasta vanhana sotakokemuksistaan, koska ne olivat hänen tyttärensä mukaan niin järkyttäviä, että käsittely vei pitkän ajan. Tytär Tarja Talonen kertoi, että isä pystyi puhumaan sodasta vasta yli 80-vuotiaana, koska ”silloin hän oli kypsä purkamaan asiat ulos”. Kun tytär kirjoitti isänsä muistelmia puhtaaksi yhden kesän, hän itki tajutessaan, miten järkyttävistä muistoista on kyse. Isä oli pitänyt kaiken sisällään, mutta nyt se oli purkautunut. Isän viimeisinä vuosina sotakokemukset korostuivat muistelun aiheena, ja isälle tuli valtava halu kertoa. Kertoja ihaili, miten isä osasi yhdistellä asioita, heijastaa vanhaa ja nykyaikaa.[365]

Viholliskuvasta kertominen on hankalaa

Tunneperäiset siteet yhdistävät ihmistä sellaisiin, jotka hän tuntee omaan ryhmäänsä kuuluviksi. Sodan olosuhteissa viiteryhmä olivat suomalaiset sekä pienemmät ryhmät, kuten rintamatoverit tai saman evakuoidun kylän asukkaat. Valtiovalta ja kirkko vahvistivat kokemusta yhteisestä kansakunnasta ja sen kansalaisista, joita kohtaan saattoi tuntea myötätuntoa. Suhtautumiseen vihollista kohtaan sisältyi epäluuloisuutta, välinpitämättömyyttä, ylemmyydentuntoa ja vihaa.[366] Tuomas Teporan mielestä sota-aikana tunteiden ja moraalin yhteys korostui. Hyvä ja paha saatettiin ratkaista tunteella. Se vaikutti ajatteluun ja tekoihin.[367] Vaikka vihollisen inhimillisyydestä tai uskonnollisuudesta ei paljon minulle kerrottu, kuulin kiinnostavan kokemuskertomuksen vihollisen varjeluksesta. Kertojani isä oli jatkosodasta, jossa toimi myös kaukopartiomiehenä. Kerran miehet olivat väijyksissä niityn reunassa, ja venäläisiä juoksi heitä kohti. Isä oli porukan paras ampuja, mutta vaikka hän oli kuinka tarkasti tähdännyt ja ampunut ”ryssää”, niin hän ei osunut. Sotilas oli tehnyt ristinmerkkiä koko ajan.[368]

Muistitietona säilynyt kertomusperinne oli sodassa apuna viholliskuvan luomisessa. Se välitti kipumuistoa Venäjän sorrosta ja väkivallasta vainovuosina, esimerkiksi pitkän vihan (1570–1595) ja isonvihan (1713–1721) aikaan.[369] Vanhat muistot vihollisesta ovat muuttuneet tarinoiksi. Kenttätöissäni Kainuussa vuonna 2004 huo-

364 SKS KRA. Tmyk 42.2017–2023.
365 SmM 2017–2023.
366 Virtanen 1988, 32.
367 Tepora 2015, 18.
368 SKS KRA. Tmyk 24. 2017–2023. Muutama kertojista käyttää ryssä-sanaa kuvatessaan sodassa vihollista.
369 Näre 2014, 203; Peltonen 1996, 226.

masin, miten historiallisten tapahtumien verisyys ja kerrotut muistot vainolaisista olivat kotiseudullani edelleen monien asukkaiden tiedossa. Muistot olivat saaneet usein kummitustarinan muodon. Hyrynsalmen Eksyttävänvaaraan menehtyi erään uskomustarinan mukaan rappareita isonvihan aikaan. Edelleen, jos vaaralle matkaa pitkänäperjantaina, kuulee hiihtäjän laskeutuvan rinnettä alas, mutta hiihtäjää ei näy. Hiihtäjä tulee lähemmäksi ja lähemmäksi, ja kehä ympärillä pienenee ja ääni voimistuu. Äänet on moni kuullut. Yksi isäntä meni Eksyttävään sahaamaan koivuja. Kun hän oli saanut kasan sahattua, tuli isännälle tunne, että selän takana on toinen mies. Hän kääntyi katsomaan, mutta ketään ei näkynyt. Vaaralla on nimetty paikkoja kuolleiden rappareiden mukaan. Siellä on Kalloniitty, ja Eksyttävänpurossa on Venäläislammikko. Kerrotaan, että siunaamaton sielu siellä levottomana liikkuu. Se ei ole saanut vapautusta.[370] Tarinassa on pelonsekainen tunnelma, ja vihollisen olemus jää etäiseksi ja uhkaavaksi.

Yksi kertojistani halusi antaa esimerkin vihollisen ruumiin välinpitämättömästä kohtelusta sodan jälkeen. Suomussalmella, Puraksen ja Raatteen tien risteyksen kohdalla kulkija näki pääkallon. Kyseessä oli neuvostosotilaan talvisodassa kentälle jäänyt pääkallo, luoti oli mennyt pään läpi. Kulkija kuljetti pääkallon Suomessa näyttelytarkoituksiin vitriiniin asetettavaksi ja matkallaan yöpyi sukulaisensa luona. Hän vei pääkallon yön ajaksi majapaikan liiteriin. Kun sukulainen piipahti illalla liiterissä, hän palasi kauhuissaan kertomaan, että pääkallon leuat olivat alkaneet liikkua, aivan kuin pääkallo olisi yrittänyt puhua hänelle. Kertojani mielestä tapaus oli merkillinen.[371] Kokemuskertomus kuvaa mielestäni miten pääkallon kohtelu vaivasi, aiheutti huonoa omaatuntoa ja synnytti kummittelukokemuksen. Pääkallon vieminen pois paikaltaan on hautarauhan rikkomista.[372] Kokemuskertomuksesta eivät selviä pääkallon myöhemmät vaiheet, kuten päätyikö se Neuvostoliiton viranomaisille ja tuliko haudatuksi. Kokemus tapahtui 1960-luvulla, ja sodasta oli kulunut sen verran vähän aikaa, että tällaista tapahtui kertojani mukaan paljon. Eräs kertoja kertoi neuvostosotilaiden ruumiiden jäänteistä Kuhmon taistelupaikoilla välittömästi sodan jälkeen. Kerran hän oli tuonut löytämänsä räjähtämättömän käsikranaatin kotiin. Neuvostosotilaiden pieniä viinapulloja oli siellä täällä, ja niitä käytettiin leikkikaluina. Lakkareissulla metsämättäästä saattoi törröttää vihollisen käsivarsi tai jalka. Lapset saivat ohjeen polkaista ruumiinjäsenet syvemmälle maahan.[373]

370 Hiltunen 2004, 164.
371 SmM 2017–2023.
372 Muikkula, Ville 7.9.2017: https://yle.fi/a/3-9818017.
373 SmM 2017–2023.

Lapsia ja nuoria ei aina kuunneltu ja uskottu

Aineistossani on runsaasti aiemmin vähälle huomiolle jääneitä kotirintaman lasten ja sotaorpojen vaiettuja kokemuksia. Niiden nostaminen esiin monipuolistaa näkökulmaa sodan vaikutuksista. Kulttuuriperinnön tutkija Kirsi Laurén ja historiantutkija Antti Malinen ovat tutkineet, millaista häpeää ja pelkoa lapset toisinaan tunsivat sodan jälkeisessä Suomessa ja millaisia muistoja heidän oli vaikeaa, jopa mahdotonta, ilmaista.[374] Aineistossanikin ilmenee joidenkin lasten kokema väheksyntä sodan jälkeisessä Suomessa, ja siitä johtunut vaikeneminen. Lasten kokemuksia ei otettu välttämättä vakavasti. Eräs kertoja sanoi, että lasten kokemukset jäivät sivuun, koska aikuisilla ei ollut aikaa kuunnella. Kukaan ei kysellyt, miltä tuntui, ja kertoja joutui piilottamaan kokemuksiaan.[375] Yksi kertojista muisteli aikaa, kun Suomi kävi rauhanneuvotteluja jatkosodan lopussa. Heitä oli kaksi teinityttöä, jotka paimensivat karjaa Kärsämäellä. Laitumella oli aikaa katsella taivaalle. Siellä lensi kone, ja sen jälkeen jäi vana, joka alkoi muuttua. Siihen tuli värejä, lopulta sateenkaaren värit. Taivaalle muodostuivat Suomen rajat, semmoiset, millaisiksi ne tulivat neuvotteluissa. Kaveri oli hyvä maantiedon tuntija ja alkoi luetella, mitä Suomelta otetaan pois. Kun tytöt illalla palasivat taloon, he kertoivat näkemästään ihmeestä talonväelle, mutta aikuiset suhtautuivat kuulemaansa vähättelevästi. Kertoja ei sen jälkeen viitsinyt kokemuksesta paljonkaan puhua.[376]

Hilja Karttusen veli lähti jatkosotaan Längelmäeltä (Orivesi ja Jämsä). Muutamaa päivää ennen veljensä kaatumista kertojani meni kamariin nuoremman veljensä kanssa nukkumaan. Kamarin akkunaan lyötiin lujasti. Sitten lyötiin uudestaan, niin että ruutu helisi. Kertojani ajatteli, että joku on tulossa, mutta ketään ei näkynyt. Pikkuveli ei kuullut lyöntejä. Kun kertojani mainitsi äidilleen kokemuksestaan, niin äiti ei sanonut mitään. Toinenkin merkillinen kokemus sattui. Tuvan vasemmalla puolella oli harva mäntymetsä. Eräänä päivänä kertoja näki valtavan suuren mustan linnun nousevan metsästä. Se meni mäntyjen välissä kallistellen, kun ei mahtunut suoraan lentämään. Kun Hilja kertoi isosta linnusta, niin hänelle sanottiin, ettei sellaisia isoja lintuja olekaan. Meni muutama päivä, niin tuli tieto veljen kaatumisesta Antreassa 14.8.1941. Metsäpalan, josta lintu lähti lentämään, oli veli ostanut juuri ennen sotaan lähtöään. Metsä oli rakas paikka hänelle. Kertojani sanoi näkevänä linnun edelleen silmissään. Hän vaikutti helpottuneelta, koska otin hänet vakavasti.[377]

Pasi Enges on kirjoittanut, miten yliluonnollisesta kokemuksesta kertominen altistaa kokemuksen yhteisön arvioinneille. Ne muokkaavat kokijan käsitystä koke-

374 Laurén & Malinen 2021, 193–220.
375 SmM 2017–2023.
376 SmM 2017–2023.
377 SmM 2017–2023.

mastaan.[378] Se, millaisen vastaanoton ja reaktion kerrottu saa aikaan, vaikuttaa siihen joutuuko kokija mykistämään kokemuksensa, tuntemaan häpeää, epävarmuutta tai muita kielteisiä tuntemuksia vai saako hän osakseen ymmärrystä ja hyväksyntää. Mielestäni kokemuskertomusten moniääninen ja maltillinen käsittely rinnakkain mahdollistaa moniulotteisen näkymän luomisen. Sillä voi olla leimaamista ja väheksyntää vähentävä vaikutus, ja se voi herättää kimmokkeen osallistua vaikeiden asioiden pohdintaan ja vertailuun. Aineistoni kertojien mielestä nykyisin voi jo kertoa vaikeista kokemuksista. Terttu Arajärvi kirjoitti kokemuksistaan teoksessa *Sodan haavoittama lapsuus* (2010). Hänen mielestään ”kummalliset” tabut ovat poistuneet.[379] Keskustelu yliluonnollisiksi tulkituista sotakokemuksista on mahdollista.

Haastava tutkimusaihe tutkijalle

Tutkijat ovat tunteneet epävarmuutta yliluonnolliseksi tulkittua käsitellessään. He ovat voineet uskottavuutensa säilyttääkseen esimerkiksi vähätellä haastattelemiensa ihmisten kokemuksia ja ohittaa heidän tulkintansa. Folkloristi David Huffordin tutkimus *The Terror That Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions* (1982) käynnisti keskustelun siitä, miksi monet tutkijat suhtautuvat vähättelevästi ihmisten yliluonnollisiksi tulkitsemiin kokemuksiin. He etsivät syitä ihmisten ylläpitämille perusteettomille uskomuksille yrittäen päätellä heidän logiikkansa aukkoja. Hufford halusi lähestyä kokemuksia pohtien, miksi yliluonnolliset kokemukset ovat ihmisille merkityksellisiä.[380] Keskusteluun ovat yhtyneet sittemmin monet tutkijat. Diane Goldstein ja Amy Shuman ovat käsitelleet sitä, miten tutkija voi joutua vaikeaan tilanteeseen tutkiessaan ei-hyväksyttäviä kulttuurikäytäntöjä, mutta painottavat, että leimatuksi tulleille ihmisille äänen antaminen on tärkeää[381]. Folkloristi Ülo Valk ja kirjallisuudentutkija Daniel Sävborg ovat tuoneet esille yliluonnollisten kokemusten tutkimisen haasteita Virossa. Aiheen tutkimus on ollut marginaalissa. Sitä on harvoin tutkittu vakavassa diskurssissa, koska se voi saattaa kyseenalaiseksi tutkijan aseman järkevänä yksilönä. Kuinka siis tutkia kokemuksia, joita on vaikea selittää kulttuurissa, jossa ”kummitusten” ei odoteta ilmestyvän? Vaikka ”kummitusten” ontologisen todellisuuden selittäminen tieteellisestä näkökulmasta on hankalaa, Valk ja Sävborg pohtivat yliluonnollisiksi tulkittuja kokemuksia siitä näkökulmasta, miten merkityksellinen paikka kummituksilla on folkloressa ja miten kummitukset häiritsevät rationaalista ajattelutapaa.[382]

378 Enges 2012, 84.
379 Arajärvi 2010, 24–25.
380 Hufford 1982; Wattanagun 2017.
381 Goldstein & Shuman 2016.
382 Valk & Sävborg 2018, 94–97.

Tutkimuksessani käsittelen kokemuskertomuksia, joiden tulkinnat ovat luonnontieteelliselle maailmankuvalle vieraita. Tulkinnat pakottavat kohtaamaan asioita, joiden kohtaaminen voi olla vaikeaa. Olen kohdannut vuorovaikutustilanteissa erilaisia reaktioita. Niihin liittyy uteliaisuutta, innostunutta kiinnostusta, epäilyä ja tuomitsemista. *Ilta-Sanomat* julkaisi jutun 16.11.2017[383], ja verkkolehden keskustelupalstalla tutkimustani kommentoitiin vilkkaasti nimimerkkien takaa. Tässä muutamia esimerkkejä kommenttien kirjosta:

> Jos näet, kuulet jne. arkitodellisuuteen (siis aikuisten oikeesti) kuulumattomia, käänny terveyskeskuksen tms. ammatillisen avun puoleen. Välittömästi. Arska

> Kun joku läheinen kuolee äkillisesti, niin jälkeenpäin lähimmäinen muistaa tapahtumia, jotka ennustivat tulevaa kuolemaa, vaikkei silloin heti ymmärtänyt. Harva kertoo niistä, koska saa nopeasti hullun leiman. Myzticco

> Kun masennuin, kadotin yhteyden sisimpääni ja irtaannuin kaikesta yliluonnollisesta. Se on harmi, koska näiden kuvitelmien avulla sain elämäni järjestykseen. Tietoisuuden ikävä

Moniääniset kommentit paljastavat, miten hämmentävästä ja keskustelua herättävästä aiheesta on tutkimuksessani kyse. Keskustelun seuraaminen on ollut todella kiinnostavaa.

Sääilmiöt ja huumausaineet kokemusten taustalla

Monet vuosien varrella kohtaamani ihmiset ovat yrittäneet selittää syitä yliluonnollisille kokemuksille. Yleisimmät selitykset liittyvät sääilmiöihin tai huumausaineisiin. En etnografisissa kenttätöissäni päässyt käsiksi kokemushetkiin sääilmiöineen, ja kertoja voi haluta antaa pelastumiselleen taistelutilanteessa juuri sääilmiöön liittyvän yliluonnollisen selityksen. Otollinen sää ja sen yllättävä muutos oikealla hetkellä on voinut tuntua hänestä ihmeelle. Olen kiinnostunut kertojien tulkinnoista ja merkityksistä kokemuskertomuksissa, ja ne ovat asioita, joita olen voinut tutkia. Markku Hietala kuvasi hetkeä, kun hänen isänsä Tauno Hietala otti suurhyökkäyksen vastaan Valkeasaaressa. Divisioona ammuttiin hajalle, ja miehet joutuivat perääntymään nopeasti. Peltoaukeaa ylitettäessä vihollisen hävittäjät lähestyivät ja isä ajatteli lopun olevan lähellä. Silloin taivas peittyi nopeasti paksuun matalaan pilveen, jonka suojassa suomalaiset pääsivät pakenemaan. Kukaan ei haavoittunut. Isä oli

[383] Manninen 16.11.2017: https://www.is.fi/kotimaa/art-2000005451219.html.

miettinyt lapselleen: ”Olikohan tämä korkeimman kädessä?”[384] Veteraanikertoja Antti Laatikainen tulkitsi sääolosuhteen Jumalan johdatukseksi 8.8.1944, kun hän sai määräyksen kuuden miehen partiossa hakea viholliselta vanki elävänä. Hän kertoi, miten alkoi hämärtää. Taivas oli pilvetön. Miehet odottivat lähtöhetkeä vihollisen puolelle. He olivat noin 300 metrin päässä venäläisten asemista. Nopeasti lännestä nousi musta pilvi ja alkoi sataa. Miehet juoksivat vihollisen puolelle. Kertoja tulkitsi mustan sadepilven olleen luojan sallimus, heidän suojeluksensa, jonka turvin he liikkuivat. Vangin sieppauksessa suomalaiset eivät onnistuneet. He olivat kolme tuntia vihollisten puolella, ja keskiyöllä he heittivät kasapanokset vihollisen asemaan. Suomalaisille ei tullut vahinkoa, mutta vastapuolella kuoli kymmeniä miehiä.[385]

Useat kohtaamani ihmiset ovat ottaneet kanssani puheeksi huumausaineet, eli heidän mielestään rintamalla nähtiin näkyjä ja koettiin yliluonnolliseksi tulkittuja kokemuksia huumausaineiden vaikutuksen takia. Huumeita käsittelen tutkimuksessa, jos minulle on niistä kerrottu. On selvää, että sota-aikana käytettiin huumaavia aineita. Historioitsija Mikko Ylikangas on selvittänyt kuinka morfiinin, heroiinin ja metamfetamiini *Pervitinin* avulla rintamalla estettiin yskä, lamautettiin kipu, torjuttiin väsymys ja valettiin rohkeutta. Suomalaiset kaukopartiomiehet käyttivät Pervitiniä rasittavilla tiedustelu- ja tuhoamisretkillä syvällä vihollisen selustassa, ja aine aiheuttaa harhanäkyjä. Kannaksella vuonna 1944 haavoittunut veteraani muisteli morfiinia saatuaan ruusujen kukkineen.[386] Tiedusteluhistoriaan erikoistunut tietokirjailija Mikko Porvali on tutkinut kaukopartiomiesten tiedustelumatkaa Repolan suunnassa tammikuussa 1944. Metamfetamiinipillereiden avulla miehet yrittivät jaksaa takaisin omille linjoille, ilman yöpymistä vihollisen puolella. Matkalla ilmeni väärinkäytöksiä, eli jotkut heikkokuntoisimmista miehistä söivät salaa pillereitä pitkin partioreissua ja näkivät harhoja. Osin tämän vuoksi partiomatka epäonnistui.[387] Käydessäni läpi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoa löysin kokemuskertomuksen, jossa voisi olla kyse morfiinin vaikutuksesta ankarassa kiputilassa, vaikkei ainetta mainita nimeltä. Kyse on haavoittuneen sotilaan kokemuksesta.

> Sain tavattoman kovan iskun johonkin. Oikea käteni oli poikki ja vereni syöksyi kovalla paineella. Tajuttomuustilassa ollessani en tuntenut kipuja. Tunsin olevani taivaassa lähellä Jumalaa, jota en kuitenkaan nähnyt, sillä vaaleansininen

384 SKS KRA. Tmyk 10. 2017–2023.
385 SmM 2017–2023.
386 Ylikangas 2009, 149–167.
387 Porvali 2024.

> utuinen pilvi purjehti sopivasti väliini. Tässä suloisessa olotilassani näin lapsuuskotini hyvin aurinkoisena.[388]

Yksi kertoja pohti naisten harteille jäänyttä arjen pyöritystä kotirintamalla. Hän uskoi äitinsä aloittaneen päivänsä Pervitinillä jaksaakseen kodinhoidon, maataloustyöt, pienen lehmikarjan ja hevosen hoitamiset sekä kylvämiset ja kyntämiset.[389] On selvää, että joihinkin sodan yliluonnollisiksi tulkittuihin kokemuksiin ovat voineet huumausaineet vaikuttaa. Edellinen kertoja liitti huumausaineen käytön sota-ajan raskaisiin tunnekokemuksiin sekä raskaaseen työtaakkaan. Huumeiden sijaan minulle kerrottiin pelosta, ikävästä, rakkaudesta ja hädästä. Eräs kertoja kuvasi tuntemuksia sotarintamalla:

> Sota oli voimakkaiden tunne-elämysten ja järkytysten aikaa ja jokainen rintamamies tietää, että kuoleman kentillä tapahtui joskus outoja asioita.[390]

Sodan jälkeen monissa kodeissa alkoholismi, mielenterveysongelmat sekä erilaiset sodan seurauksena saadut fyysiset vammat tekivät kotielämästä hankalaa. Esimerkiksi Marja Klefström on kirjoittanut lapsuudestaan, miten perhe tiesi milloin hotapulveri[391] ja unilääke oli annettava isälle, joka mielikuvissaan eli uudelleen sodan kauhuja[392]. Kertojani Ulla Kuikka-Kangas kirjoitti isoäitinsä enneunen poikansa kuolemasta sodan jälkeen. Poika suoritti asevelvollisuuttaan Helsingissä syksyllä 1947. Unessa ruumisvaunut kolisivat. Kertojani kuvaili kylätietä, joka oli osin kiveä, osin hiekkaa, ja se kulki punaisen pohjalaistalon ja harmaan pitkän piharakennuksen välistä. Herätessään isoäiti kuuli vieläkin rattaiden kolkkeen epätasaisella tiellä. Hän aavisti huonoja uutisia. Pian poliisi tuli ilmoittamaan kertojani enon kuolemasta iltalomalla Helsingin Taivallahden rannan kalliolouhikossa. Kuolinsyyksi ilmoitettiin alkoholimyrkytys. Sodan jälkeisten epävakaiden olojen takia kuolinsyy jäi tarkemmin selvittämättä.[393]

388 SKS KRA. Sota-aika muistoissamme 139–161. 2001.
389 SmM 2017–2023.
390 SmM 2017–2023.
391 Hotapulveri sisälsi vielä 1950-luvulla pienen määrän amfetamiinia.
392 Klefström 2010, 190–193.
393 SKS KRA. Tmyk 28. 2017–2023.

6 Tunteet, affektit ja intersubjektiivisuus

Tässä luvussa tutkin, millaisia ovat kertojien ilmentämät tunteet ja affektit. Niiden huomioiminen auttaa ymmärtämään moniaistista tapaa muistella ja rakentaa henkilökohtaisia merkityksiä[394]. Ryhmittelen aineistoni omakohtaisiin lasten ja nuorten, sotaorpojen, evakkojen ja sotilaiden kokemuskertomuksiin sekä jälkipolvien kokemuskertomuksiin kotirintamalta, sotarintamalta ja evakkoteiltä. Tunteita ja affekteja tarkastelemalla käsitän, millaisen vaikutuksen kokemukset ovat tehneet. Vertailen esimerkiksi omakohtaista rintamasotilaan kokemuskertomusta ja periytynyttä kotirintaman naisen kokemuskertomusta ja pohdin, miten tunteiden ja affektien ilmaisut ovat muuttuneet sotavuosista.[395] Selvitän, miten kertojat kuvaavat kokemuksen yhteydessä koettuja kehollisia reaktioita ja aistimuksia, hajua, ääntä, makua, kosketusta tai näkyä sekä miten kertojat korostavat tunneseikkoja. Myös rationaalisesti tulkitut kokemukset ovat tunteiden ja affektien täyttämiä. Huomasin aineistoni antavan tarttumapintaa käsittää, millaisiin intersubjektiivisiin, yleisinhimillisiin tarpeisiin ja huoliin yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset vastaavat.

Kenttätyöni oli ilmapiirin tunnustelua ja vuorovaikutuksessa kertojien kanssa syntyviä tunnelmia[396]. Otan huomioon, että ihmiset ovat voineet purkaa tutkimuskysymykseni kautta myös nykyarkeen liittyviä tunteitaan, esimerkiksi ahdistustaan. Olen kuullut sen, mitä minulle on haluttu kertoa ja mitä haastatteluissa olen päätellyt ja aistinut. Haastatteluissa kuuntelin kertojieni äänenpainotuksia ja -värähtelyjä, hiljentymisiä, jännityksiä, liikutusta ja kiihtymistä. Huomioin, että yliluonnollisesta kokemuksesta ja siihen liittyvistä tunteista ja affekteista kertominen altistaa kertojan arvioinnille ja muokkaa hänen tapaansa kertoa. Kertojalla on taipumus suhteuttaa tulkintaansa siihen, minkä tunnistaa hyväksytyksi ja ymmärretyksi. Kokemuskertomukset liittyvät aina toisiin kertomuksiin ja historian tulkintoihin, ja yksilön subjektiivinen kokemuskertomus siivilöityy kulttuuristen kertomusten läpi.[397]

394 Burlingame 2021; Woodham & Hess & Smith 2020, 7.
395 Feldt 2020, 125–149.
396 Cusack-McVeigh 2017, 23–24; Mildorf 2016, 258; Stage & Knudsen 2015, 16–17.
397 Enges 2012, 84; Macdonald 2012, 244–246; Greenwood 2020, 7.

Vertailen kertojien syitä kertomiselle. He voivat haluta lujittaa yhteenkuuluvuuden tunnetta toisiin ihmisiin, kehittää identiteettiään tai vahvistaa sidettään sukuunsa ja lähiyhteisöönsä. Toisinaan he haluavat perustella, todistaa tai kritisoida. Omakohtaisesti koetun sodan merkitykset ovat aineistossani moninaiset. Merkitys on usein lohdutus, toivo, apu tai tietoon valmistautuminen. Kertojat haluavat korostaa inhimillistä hätää, avuttomuutta ja heikkoutta sodan keskellä. Vaikka he kertovat velvollisuudentunteesta isänmaata kohtaan, niin kertojat, jotka ovat itse kokeneet sodan, eivät ihannoi sitä. Koetun läpikäyminen on vienyt vuosikymmeniä. Nuoremmat kertojat kuvaavat usein kokemuksen pyhyyttä ja osoittavat kunnioitusta kokijaa ja sodan kokeneita kohtaan. Kokemuskertomus voi olla suvun aarre. Kerronnassa korostuu sankaruuden kuvaus. Kertoja kuvaa sodan kokeneen omaisen rankkaa kohtaloa ja muistuttaa veteraanipolven uhrauksista isänmaan hyväksi. Kokemuskertomus on voitu kuorruttaa romanttisnostalgisella patinalla. Osa kertojista tarkastelee kokemuskertomusta etäältä. Jos ei ole kokemusta itse kokenut ja kokija on kaukaisempi sukulainen tai kyläläinen, tunteet ovat voineet laimentua ja kokemuksen yksityiskohdat hämärtyä.

Muistitiedon ja historian tutkijat ovat parinkymmenen vuoden ajan käsitelleet sitä, millaisia tunteita ja affekteja ihmisillä liittyy historian tapahtumiin ja miten sodan kokemukset säteilevät tuntemuksina ja kokemuksina jälkipolviin[398]. He ovat kiinnostuneita tunteiden ja affektien kirjosta tavallisten ihmisten kertomina ja kuvailemina. Tavallisia ihmisiä ei ole kansallisessa historiankirjoituksessa kuultu.[399] Historioitsijat T. G Ashplant, Graham Dawson ja Michael Roper kirjoittavat teoksessaan *The Politics of Memory: Commemorating War* (2000) joidenkin ihmisten kokevan, että julkinen muisti on ollut epätarkka. Se ei ole aina pystynyt vastaamaan yksityiseen suruun ja tukemaan siinä. Tutkijat pitävät tärkeänä, kuinka *oral history* -tutkimuksen avulla on nostettu esiin tavallisten ihmisten sotakokemuksia. Tutkijat muistuttavat, että ihmisten muistellessa sotaa henkilökohtainen muistaminen kietoutuu yhteen kansallisten muistamisen tapojen ja arvostusten kanssa.[400] Myös historioitsija Iain Robertson kiinnittää huomiota siihen, millaista keskustelua historian tapahtumista syntyy, kun ihmiset osallistuvat. Kokemukset ovat usein olleet piilossa julkisessa keskustelussa, ne ovat yksityisiä ja intiimejä. Keskusteltaessa tulevat esiin tunneaffektiiviset kysymykset ja valtasuhteet.[401] Ihmiset ottavat kantaa julkiseen sodan muistamisen kulttuuriin täydentäen, myötäillen tai kritisoiden sitä. On kiinnostavaa

398 Hytönen 2009, 10–11; Kinnunen & Jokisipilä 2012, 439–440; Kivimäki 2018a, 111–113; Koskenrouta 2010, 50–51; Nevala & Hytönen 2015, 171.

399 Amal Naguib 2015, 227–228; Harrison 2013, 87, 110; Harrison & Rose 2010, 240; Salazar & Zhu 2015, 240–254; Smith 2006; 2021, 159.

400 Ashplant & Dawson & Roper 2000.

401 Robertson 2015, 993–1009.

pohtia, mitä inhimillisten tunnekokemusten takaa paljastuu suhteessa hallitsevaan kulttuuriin, millaisia murtumia ja jännitteitä tulee näkyville.[402]

Tutkijat ovatkin kiinnostuneet tarkastelemaan sitä, kuka on etuoikeutettu, kuka heikommassa asemassa, miksi toiset tunteet ja affektit ovat hyväksyttyjä ja toiset leimataan, ja millaisia tunteita ja affekteja voi nousta esiin uusien sukupolvien myötä. Margaret Wetherellin mielestä affektiiviset käytännöt voivat kivettyä tottumuksiksi, ja hänen mielestään on mahdollista tarkastella kokonaisten historiallisten ajanjaksojen affektiivisia ylhäältä päin saneltuja käytäntöjä. Ihmisten sitoutuminen tähän käytäntöön on rutiininomaista osallistumista, ja on valmiiksi määritelty, miten ihminen tuntee ja ottaa kantaa. Wetherellin mukaan käytännöt ovat kuin uria kehoissa ja mielissä, aivan kuin samojen reittien käveleminen nurmikolla tuottaa polkuja.[403] Wetherellin affektiteoriassa näkyy affektitutkija Sara Ahmedin vaikutus. Ahmed tutki teoksessa *The Cultural Politics of Emotion* 2018 (2004) sitä, miten affektit ja tunteet liittyvät valtasuhteisiin. Hänen mielestään jotkin tunteet ja affektit on ylennetty sivistyksen merkeiksi. Toiset nähdään alempina, heikkouden merkkeinä. Ahmed haluaa paljastaa, millaisia ovat soveliaat tunteet ja affektit kulloisessakin ajassa ja mitkä puolestaan koetaan häiritseviksi. Tunteisiin ja affekteihin huomion kiinnittäminen antaa mahdollisuuden syventää ymmärrystä siitä, kuinka ihmiset sitoutuvat uskomuksiin, paikkoihin, perinteisiin ja instituutioihin sekä tunnistavat erilaisia tuntemisen tapoja, kun he arvioivat suhdettaan poissulkeviin ajattelutapoihin.[404]

Historioitsija Reetta Eirasen mielestä lähestymällä henkilökohtaisia tulkintoja voi hedelmällisistä lähtökohdista tutkia kansalaisten sitoutumista yhteiskuntaan[405]. Osa kertojistani kertaa tunnerekisteriltään tuttua valtion ja kirkon ylläpitämää ilmaisutapaa ja korostaa isänmaallisia arvojaan. Se tuntuu heistä turvalliselta ja lohdulliselta. Heille riittää yhden tarinan kertominen sodasta ja he hyväksyvät sen, että kansalaiset halutaan sitoa kansalliseen ykseyteen. Uskomushorisontti tässä yhteydessä on usein kristillinen. Aineistossani isänmaallisuus on tärkeä arvo myös kertojille, joiden tulkinnat ovat kansanuskon mukaisia tai henkisyyttä ja rationaalista ajattelutapaa korostavia. Isänmaallisuus merkitsee rakkautta isänmaata kohtaan ja valmiutta puolustaa sitä. Perinteisen tunnerekisterin ohella kertojat haluavat nostaa sodasta esiin myös erilaisia puolia sekä täydentävät mielikuvaa sotaan liittyvästä uskomuksellisuudesta.

402 Smith & Wetherell & Campbell 2018, 1–6; Wetherell 2012; Augoustinos & Hastie & Callaghan 2018, 109–111; Rinne & Kajander & Haanpää 2020, 6–8.
403 Wetherell 2012.
404 Ahmed 2018 (2004).
405 Eiranen 2021, 85–86.

6.1 Kertojien omat kokemukset

Lapset ja nuoret aistivat sodan tunnelman vanhempiaan tarkkaillen

Vuonna 1939 Suomessa eli 3 699 700 ihmistä. Heistä 1 006 100 oli alle 15-vuotiaita. Vuonna 1945 alle 15-vuotiaiden määrä kasvoi 19 202 ihmisellä.[406] Merkittävä osa suomalaisista koki siis sodan lapsena ja teini-ikäisenä. Kertojistani 36 kertoi omakohtaisesta kokemuksestaan sota-ajan lapsena tai nuorena. Sotaorpoja heistä on 13 ja evakkoja 7. Kirsi Laurén ja Antti Malinen ovat painottaneet lasten ja nuorten sotakokemusten esille nostamisen tärkeyttä, koska he ovat jääneet tutkimuksen marginaaliin[407]. Kertomishetkellä kertojani olivat ikäihmisiä ja tulkitsivat sotakokemuksiaan elämänkaarensa perspektiivistä. Aineistoni ei valitettavasti sisällä ainuttakaan noin 80 000:n Pohjoismaihin, pääasiassa Ruotsiin, lähetetyn sotalapsen kokemuskertomusta. Kenties sen jälkeen, kun sotalapset olivat siirtyneet turvalliseen ympäristöön, sotaan liittyvät pelot ja epävarmuus eivät vaivanneet. Epäilemättä on poikkeuksiakin, mutta heitä ei tutkimukseni tavoittanut. Poikkeuksia voisivat olla esimerkiksi Norjaan sijoitetut lapset, kun Saksa miehitti Norjan vuonna 1940 ja lapset joutuivat sodan keskelle. Historioitsija Ossi Päärnilän mielestä näiden lasten kohtalosta ei haluttu puhua silloin eikä myöhemminkään, koska Saksa oli asevelimaa, jota ei haluttu loukata.[408]

Kertojani ovat melko tasaisesti eri puolilta Suomea, ja omakohtaisesti koettu on tarkkaa ja yksityiskohtaista tunteiden ja affektien erittelyä sekä sodan ilmapiirin ja olosuhteiden kuvausta. Kertojat katsovat sotaa lapsen elinpiiristä käsin. Vuosien varrella kokemuskertomus on jalostunut, ja kokemusta on kerrattu paljon. Moni kertojista oli sota-aikaan pieni lapsi. Eräs kertoja kuvasi: ”Olin niin pieni, ettei ole sanoja, vain tunnemuistot”[409]. Varttuneemmilla lapsilla ja nuorilla huoli läheisestä ihmisestä, isästä, veljestä tai ystävästä, on kokemuskertomusten perustunne. Läheisen poissaolo ja pelko hänen kaatumisestaan säteili elämään. Sota sitoi perheenjäseniä toisiinsa ja lähensi heitä. Lapset ja nuoret yrittivät auttaa äitiään selviytymään arjen haasteista. Heidän piti olla kärsivällisiä ja kantaa vastuuta talon töissä. Usein he kätkivät tunteensa ja nielivät kyyneleensä. Sota-ajan lapset ja nuoret olivat aikuisista riippuvaisia ja seurasivat sodan etenemistä kodin piiristä käsin ja vanhempia kuunnellen. He tarkkailivat aikuisten käytöstä, tunnereaktioita ja tulkintoja.[410] Muistitietotutkijat Kaisa Vehkalahti ja Essi Jouhki ovat tutkineet sota-ajan lasten kirjoittamia

406 Tilastokeskus, väestörakenne, https://stat.fi/tup/statfin/index.html.
407 Laurén & Malinen 2021, 193–220.
408 Puukka, Päivi 7.9.2024: https://yle.fi/a/74-20108368.
409 SmM 2017–2023.
410 Kivimäki 2007, 215.

tekstejä, ja heidän mielestään sota näyttäytyy teksteissä lapsuuden loppuna. Muistelukerronta jakautuu onnelliseen ja huolettomaan aikaan ennen sotaa sekä sodan aikaan, joka merkitsi aikuisten maailmaan siirtymistä vastuineen.[411]

Aineistossani kerronta saattaa olla lapsellisen kuuloista, koska pienen lapsen ymmärrys maailmanhistoriallisesta tilanteesta on väistämättä rajallinen. Kertoja haluaa eläytyä lapsuuden olemukseensa, jopa lapsen ääntään imitoiden. Sota on jättänyt myös kammoja, jotka ovat seuranneet läpi elämän: esimerkiksi oravien näkeminen voi pelottaa, koska oravia pidettiin huonon viestin tuojina, tai revontulet ja ylitse lentävät lentokoneet voivat säikäyttää edelleen. Kokemuskertomuksissa välittyvät leikin ja mielikuvituksen yhdistyminen tuntemuksiin. Oman herkkyyden korostaminen on yleistä. Myös Kaarina Koski on huomannut, että kertojat puhuvat yliluonnollisten kokemusten yhteydessä herkkyydestä ja tulkitsevat, että joillakin ihmisillä on herkemmät aistit. He kykenevät aistimaan ja havainnoimaan enemmän kuin toiset. Kosken mukaan tilanne voi olla henkilökohtaisesti vaikea, jos kokija ei löydä kokemuksilleen selitystä maailmankuvassaan.[412]

Eräs kertojani sanoi olleensa aina tunneherkkä. Lapsena hän koki sodan tapahtumien enteitä sen vuoksi, että henkinen paine oli kova ja sotarintama kaiken aikaa mielessä. Kertoja tulkitsi, että sota-aika oli ylipäätään äärimmäisen herkkää aikaa. Virittyneinä tuskasta ja huolesta ihmiset ottivat vastaan tunneviestejä. Kertojani mielestä moni ihminen puhui ennakkoaavistuksistaan, ja se oli ihan normaalia. Puheet säteilivät lapseen, vaikka äiti yritti salata ahdistavimmat asiat lasta suojellakseen. Yhtenä jatkosodan yönä kertojani itki ja huusi isäänsä. Äidin mielestä hänen mielikuvituksensa oli ajoittain liiankin vilkas, mutta silti äiti kirjoitti huolestuneen kirjeen rintamalle kysyäkseen, oliko jotain sattunut. Tuli tieto, että isä oli ollut vaarallisessa tilanteessa huudon hetkellä. Äiti pelästyi aina, kun kertoja reagoi oudosti. Silloin tapahtui jotain. Kerrankin isä joutui mottiin. Myös äiti ja sairaanhoitajana työskennellyt täti näkivät ennalta tapahtumia, mutta he puhuivat enteistään keskenään kuiskaillen, ettei heitä pidettäisi höpsöinä. Kertojan äiti oli Ateneumin käynyt taidemaalari, mutta sota-aikana hän pyöritti yksin isoa maalaistaloa Tuusulassa. Palkollisiakin oli. Maatilalla työskenteli sotavankeja. He olivat perheen mukana kaikessa, samassa ruokapöydässäkin. Yksi sotavangeista oli pienikokoinen, tumma ja leveäharteinen Aleksanteri, joka piti kovasti lapsista. Hänellä itselläänkin oli lapsia Uralin takana. Äitiä suretti, ettei Aleksanteri luultavasti pääsisi koskaan kotiinsa, koska hänet ehkä ammuttaisiin rajalla. Se vaikutti kanssakäymisen tunnelmaan. Aleksanterikin suri kohtaloaan, ja kertoja näki hänen itkevän. Sotavankien lähtöpäivän tunnelma oli kaamea.

411 Vehkalahti & Jouhki 2022, 366–391.
412 Koski 2016, 17.

Kertoja totesi, että sodan päättyessä alkoi Suomessa yleinen vaikeneminen. Sotakokemuksista ei saanut puhua koulussa, ja sota-ajan tapahtumat jäivät epämääräisinä kuvina ja merkillisinä tunnelmina mieleen. Hän kiinnostui sodasta vuosikymmeniä myöhemmin käydessään läpi perheensä noin tuhannen kirjeen sota-ajan kirjeenvaihtoa. Kirjeiden lukeminen oli hidasta ja vaivalloista, koska muistot ovat niin liikuttavia. Kertoja halusi korostaa olevansa ”käytännönläheinen ihminen ja realiteettien kanssa tekemisissä”, mutta tulkitsi outoja sotakokemuksia niin, että joillakin ihmisillä on enemmän herkkyyttä. Hän on aina luottanut vaistoonsa, vaikkei ole ominaisuuttaan halunnut mainostaa. Sotavankien kohteluun ja kanssakäymiseen suomalaisten kanssa liittyy vaikenemisia, ja kertojani halusi tuoda esille inhimillisen kuvauksen tuntemastaan sotavangista.[413] Neuvostosotavankeja oli Suomessa jatkosodan aikaan lähes 70 000, ja sotavangeista noin 30 % menehtyi. Heidät sijoitettiin noin 30 vankileirille ja vuodesta 1943 alkaen myös muun muassa maatiloille ja metsätyömaille. Seurustelu sotavankien kanssa oli vankeusrangaistuksen uhalla kielletty. Kiinnostava esimerkki sotavankien ja suomalaisten välisestä kanssakäymisestä on Ira Vihreälehdon omaelämäkerrallinen teos vuosien työstä etsiä isoisää, joka paljastui neuvostoliittolaiseksi sotavangiksi.[414]

Kaisa Heikinheimo on selittänyt yliluonnolliseksi tulkitsemaansa kokemustaan siten, että talvisodan alkamista pelättiin ja lapsi aisti jännittyneen tunnelman, vaikkei sodan todellisia syitä ymmärtänyt. Kaisan isä oli suojeluskuntalainen ja äiti lotta. Hän itse oli talvisodan syttyessä kolmivuotias. Hänellä on samantyyppinen pienen lapsen aavistus sodasta kuin edelliselläkin kertojalla. Itse hän ei muista tapahtunutta, mutta isä on kertonut sen hänelle myöhemmin. Varhain aamulla 30.11.1939 tyttö meni herättämään isän: ”Herää, nyt pitää nousta ylös, koska tänään syttyy sota.” Pieniä muistikuvia hänellä itselläänkin on talvisodasta. Ensimmäinen liittyy suojaan menoon. Vihollisen koneet olivat menossa Kuopioon, ja perhe pakeni metsään. Kertojani muisti talvisen metsän olemuksen, ja pakopaikan hän tunnistaisi edelleen. Isä työnsi toisella kädellä valkoista kelkkaa, jossa kertoja istui. Toisella kädellä isä talutti Kajoa, talon oria. Koti oli Muuruveden maamies- ja kotitalouskoululla, ja siellä oli sota-aikana paljon toimintaa: ommeltiin lumipukuja, suutari teki tallukkaita, tehtiin kaasunaamareita. Evakkoja oli useita. Lauantaisin he leipoivat piirakoita ja sultsinoita, joilla lapset kävivät herkuttelemassa.[415] Kertoja kirjoitti niin kotoisasti tunnelmoiden sodan puuhakkaasta yhteishengestä, talvitunnelmista ja karjalaisista makumuistoista, että melkein unohdin lukiessani sodan kauheuden.

413 SmM 2017–2023.

414 Danielsbacka 2018, 122; Kumpulainen 2015, 1; Vihreälehto 2016; Ira Vihreälehdon tarina on esillä myös Sodan ja rauhan keskus Muistissa https://muisti.org/nayttelyt/#verkkonayttelyt.

415 SmM 2017–2023.

Kokemishetkenä ja -tapana toistuu lasten ja nuorten osalta öinen, vuoteessa koettu näky. Leea Virtanen huomasi yliluonnollisia kokemuksia tutkiessaan, että lasten kokemuksissa raja valvetilassa nähdyn ja unen välillä liudentuu, koska lasten käsitys unen ja todellisuuden välisestä rajasta poikkeaa aikuisten käsityksestä[416]. Eräs kuulemani kokemuskertomus kuvaa punaista ja oranssia väriä, ääntä ja eetterin hajua. Se on aistimellinen kuvaus sodan synnyttämästä ahdistuksesta. Lapsi ennakoi siinä talvisodan syttymisen. Kertojalle kokemus on ollut vaikea käsittää, vaikka hän on edelleen varma, että näky oli aito. Hän on joutunut epäilemään itseään vuosien varrella eikä ole kokemastaan juurikaan puhunut. Hän koki avuttomuuden tunnetta kokemishetkessä ja pelkäsi tulevansa väheksytyksi. Mutta koska hän on myöhemmin kohdannut muitakin paranormaaleihin kokemuksiin liittyviä ilmiöitä, niin sen vuoksi hänen on ollut välttämätöntä asettaa näky uskottavien asioiden joukkoon. Kertojan mielestä sodan enteily oli tavallista. Ennen toista maailmansotaa kauhisteltiin yleisesti, Keski-Euroopassa asti, epänormaalin punaisia ja voimakkaita revontulia. Hän muisti itsekin lämpimän syyspäivän 1.9.1939, jolloin tajusi jotain hyvin pahaa tapahtuneen, kun isä sanoi saksalaisten hyökänneen Puolaan. Sanat vaikuttivat lapseen. Kertojan omakohtainen kokemus sijoittuu kesään 1939, jolloin hän oli nelivuotias ja sairastui angiinamyrkytykseen. Hänet vietiin Jyväskylän yleiseen sairaalaan, ja usean viikon ajan hänen tilansa oli kriittinen. Hän näki näkyjä, jotka hän on mieltänyt sodan ennenäyiksi, ei lääkinnästä johtuvaksi, vaikka hän on vuosikymmeniä pohtinut kokemaansa. Kokemus yhdistyy sadunomaiseen mielikuvitusmaailmaan:

> Katossa oleva lamppu tuntui lähenevän, ja lopulta aivan kuin sulauduin valoon. Kasvoilleni painettiin oranssi eetterinaamio. Tunsin pistävän hajun. Näin edessäni oranssinvärisen metsätien. Tietä pitkin vastaani juoksi pieni, oranssinväriseen mekkoon puettu tyttö. Kuulin heleää tiukujen soittoa ja siihen nukahdin. Korkeasta kuumeesta heräillessä näin harhanäkyjä. Niitä hallitsivat satuolennot, etupäässä karhut ja muut metsän eläimet. Eräänä yönä seisoi sänkyni päädyssä kaunis loistavasiipinen serafi. Toisena yönä valvoin vuoteellani tukeutuen tyynyjen avulla istumaan. Kaikki huoneessa olevat potilaat nukkuivat, vain ovensuussa paloi himmeä yövalo. Yhtäkkiä ovi aukeni ja hämmästykseksekseni sisään ei tullutkaan yöhoitaja, vaan kolme sotilaspukuista miestä, kaikilla kiväärit olalla. Hahmot olivat himmeän läpikuultavia ja niitä ympäröi koronamainen loiste. Miehet tulivat ääneti viereeni ja asettuivat yksi sänkyni kummallekin puolelle kolmannen seisoessa jalkopäädyssä. Olin nähnyt sotilasasuja ja aseita ennenkin, kuuluivathan useimmat sedistäni suojeluskuntaan.[417]

416 Virtanen 1974, 43.
417 SmM 2017–2023.

Seuraavan Sallassa koetun omakohtaisen näyn muistelua helpotti tapahtuneen jälkeen se, että kokijoita oli kaksi. Kävi kuitenkin niin, että Matti-kaveri, jonka kanssa Väinö Luusua näyn koki, haavoittui jatkosodassa, eikä Matti muistanut kokemusta haavoittumisensa jälkeen. Vesa Haataja toimitti minulle toteuttamansa haastatteluvideon, jossa Luusua muisteli kokemusta. Kokija on edesmennyt. Hänellä oli kuulemma tapana muistella tapausta usein, eikä se muuttunut vuosikymmenten varrella. Näky ei pelottanut eikä muisteleminen ollut vaikeaa. Kokemus oli jännittävä. Väinö oli teini-ikäinen syyskuussa 1939. Hän lähti vanhemman ystävänsä Matin kanssa Sallaan, Sulahaaran jokivarteen, rakentamaan metsätietä autosavottaa varten. Sulahaara sijaitsee Alakurtin ja Vuorikylän välillä. Pojat löysivät nukkumapaikakseen vanhan niittykämpän kodan. He tekivät perillä rakotulet ja painuivat väsyksissä nukkumaan. Illan hämäryydessä Matti herätti kertojan, koska hän oli kuunnellut jo pitkän aikaa, kun sotilasjoukko marssi heidän ohitsensa. Matti ei tahtonut uskoa näkemäänsä ja kuulemaansa. Selällään maatessaan hän kuuli, ”miten sotilasjoukko astui marssiin”. Väinö kuvasi sotilaiden voimakasta hien hajua ja saappaiden töminää. Sotilaiden marssi jatkui niin kauan kuin he jaksoivat sitä ihmetellä. Myöhemmin pojat tajusivat, että sotilasjoukko tuli juuri siitä suunnasta, valtakunnan rajalta päin, josta Suomen puolelle tullaan Kurtin kohdalla, ja siitä vähän etelämpää alkaa marssi Vuorikylää kohti. Sieltä venäläiset aloittivat hyökkäyksen. Samantyyppiseen näkyyn marssivasta sotajoukosta sodan enteenä törmäsin myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistossa. Väinö sanallisti aistimellista kokemustaan:

> Kuuntelimme yhdessä, kun sotilaat marssivat nelirivissä. Ne olivat suomalaissotilaita suojeluskuntapuvuissa, lauloivat marssiessaan *Kuullos pyhä vala kallis Suomenmaa*. Laulu kuului, ennen kuin sotilaat tulivat kohdallemme. He ohittivat meidät läheltä, ihan rakotulien toiselta puolelta, vierestä marssivat ja olivat ihan luonnollista kokoa.[418]

Luonnon ja eläinten tarkkailu oli agraarisessa Suomessa luonnollista. Anneli Lindström oli seitsemänvuotias kesällä 1939 Mikkelin maalaiskunnan Vehmaskylässä. Hän oli kuullut aikuisten juttelevan, että sota varmaan syttyy, kun oravat tulevat rakennuksiin. Vanhempien puheet tarttuivat, ja hän tarkkaili ympäristöään sodan enteitä etsien. Hän näki, miten oravat vilistivät pitkin harmaita hirsiseiniä, hyppivät katoilla ja tunkivat ikkunoista sisälle. Yksi sodan enteiden tarkkailija kylässä oli Pitkä-Manta, joka kulki talosta taloon pellavia loukuttamassa. Helteisenä päivänä hän tuli Annelin luokse ja sanoi, että huono aika tulee. Hän oli nähnyt lehtimadon toukkien tarttuneen kiinni toisiinsa. Ne menivät pitkinä vöinä ja ketjuina lehdestä

418 SKS KRA. Tmyk 39. 2017–2023.

toiseen. Myöhemmin kertojani tajusi, että Pitkä-Manta oli nähnyt madot sen metsäisen polun varrella ja niiden talojen kohdalla, joista kuoli nuoria miehiä sodassa. Pitkä-Mantan ilme teki lapseen vaikutuksen. Kylällä tiedettiin, että Pitkä-Manta eli ”kristinuskon ja noituuden välissä”. Häntä vieroksuttiin, ja hän arvioi tarkkaan, kenelle suostui puhumaan. Hyvämuistinen kertojani piti Pitkä-Mantaa enteiden näkijänä. Keskustellessamme selvisi laajemminkin kertojan maailmankuva. Hän on kokenut yliluonnollisia kokemuksia muulloinkin. Enkeli oli käynyt häntä tervehtimässä ja koskettamassa, kun hän sairastui, ja tietystä hajusta hän on tunnistanut vaaratilanteen ja tietää, että silloin pitää säilyttää rauhallisuus. Kertoja pitää henkisten asioiden esiin nostamista tärkeänä, koska monilla ihmisillä on samanlaisia kokemuksia. Sodan kokemus on vaikuttanut häneen siten, että oravien näkeminen rakennusten äärellä kammoksutti kertojaa kertomishetkelläkin.[419]

Rohkeasanainen ihminen, jolla oli palava halu ilmaista itseään, lähestyi minua kirjeitse. Hän oli talvisodan syttyessä pieni lapsi ja kirjoitti sodan varjostaneen lapsuuttaan. Hän muisti kuin eilisen päivän, kun ensimmäiset pommikoneet lensivät kotitalon yli Polvijärvellä. Perhe juoksi navetan taa, metsän reunaan, mukamas suojaan. Päällysvaatteetkin jäivät kiireessä. Tytöllä oli vain lapikkaat jaloissaan. Isä huomasi tytön palelevan ja nosti syliinsä. Äidillä oli sylissään vilttiin kääritty pikkuveli. Perhe näki taivaalla pommikonelaivueen, ja isä sanoi: ”Ne menevät Joensuuta pommittamaan, ei meillä ole mitään hätää.” Kertojalleni jäi kokemastaan lentokonepelko, joka jatkui melkein kolmekymppiseksi saakka. Välirauhan aikaan hän palasi kotia kohti seuroista äitinsä, siskonsa ja naapurin naisten kanssa. Siihen aikaan seuroja pidettiin usein, mutta yksi seurailta jäi mieleen. Puhujana oli unissasaarnaaja, ja kertoja pääsi istumaan hänen sänkynsä viereen. Saarnaaja vaipui sikeään uneen ja alkoi ennustaa kuuluvalla äänellä samalla käsillään elehtien. Vielä veri virtaisi ja hautajaisia riittäisi. Tuvassa olevan miehen saarnaaja tuomitsi joutuvan kadotukseen, ellei tämä lakkaa keittämästä ja myymästä pontikkaa. Tulomatkasta mieleen jäi outo revontulinäytelmä. Taivas roihusi punaisena, ja keskelle muodostui risti. Äiti, sisko ja naapurin naiset sanoivat taivaan ennustavan sotaa ja veren vuodatusta. Ilta vaikutti sillä tavalla lapseen, että hän alkoi pelätä revontulia ja ukkosta. Kertojallani oli luonteva suhde kansanuskomuksiin, ja hän hyödynsi kerronnassaan elävästi kansanuskon ja kristinuskon aineksia.

Sama kertoja jatkoi luovasti sodan olosuhteita sanallistaen. Hänen mukaansa sota-ajan ihmiset näkivät paljon enneunia. Hänkin oli enneunien näkijä jo lapsena, ja hänen äitinsäkin uskoi niihin. Sodan jatkuessa kaksi vanhempaa veljeä joutui sotaan. Nuoremman, silloin 18-vuotiaan, vuoron tullessa helmikuussa 1942, oli edellisenä sunnuntaina heidän kodissaan koolla nuoria pelaamassa spiritismiä. Keskellä

419 SmM 2017–2023.

pöytää kirjaimilla varustetun, suuren pahvilevyn päällä oli juomalasi kumollaan. Jokainen kysyi, toisten tietämättä, itselleen tärkeän kysymyksen. Kukin vuorollaan piti kättään lasin päällä, joka kulki kirjaimelta toiselle itsekseen. Kirjaimista muodostui vastaus kysyjän kysymykseen. Pienemmät lapset seurasivat peliä, ja kertoja huomasi veljensä ilmeessä jotain surullista. Hän lähti vastauksen saatuaan pois pöydästä. Muutaman päivän kuluttua veli lähti sotaan. Kirkolta oli yhteiskuljetus kuorma-autolla. Pukiessaan uusia nahkakäsineitä äiti sanoi veljelle: ”Älä laita uusia käsineitäsi, etteivät jää sinne.” Siihen veli vastasi: ”Sinnehän mieskin jää.” Ja niin siinä kävi. Muutaman viikon jälkeen tuli naapuriin puhelu, jossa kerrottiin, että veli oli Lahden sotasairaalassa. Hän oli sairastunut kuumetautiin heti rintamalle jouduttuaan. Puhelinlinjat olivat talvipakkasella maaseudulla huonot, eikä äänestä meinannut saada selvää. Puhelimia oli vain pari koko kylässä, mutta onneksi tieto saatiin. Isä lähti seuraavana aamuna Lahteen. Veli komensi isää lähtemään takaisin kotiin, koska hän palaisi sinne itsekin parin päivän päästä. Veli oli halunnut lukea isän kanssa Herran siunauksen ja *Isä meidän* -rukouksen sekä perheen yhteisen iltarukouksen, joka on hengellinen laulu. Sen sanat menevät näin: *Väsyneenä ruumiini, lepoa jo kaipaapi. Suo mun isä taivainen, maata suojas enkelten*... Veli kuoli helmikuussa 1942 Lahden sotasairaalassa. Kertoja muisteli veljensä kaunista lauluääntä. Hautajaisissa naapuri, joka oli vienyt veljen sotaan lähtevien kokoontumispaikalle, kertoi veljen laulaneen matkalla hengellisiä lauluja ja hautajaisvirsiä. Naapuri oli silloin ajatellut nuoren miehen aavistavan kuolemansa.

Sama kertoja jatkaa. Hän näki unen, jossa äiti leipoi kotona leipää. Ruokapöydän kansi oli irrallinen, ja se käännettiin leipomisen ajaksi ylösalaisin. Pöydälle mahtui yli kymmenen leipää. Äiti haki kesken leipomisen sahan ja alkoi sahata toisesta päästä pöytää lyhyemmäksi ja sanoi: ”Nyt kun perhe pienenee, ei tarvita näin suurta pöytää.” Unennäkijä katsoi ihmeissään äidin touhua. Äiti sahasi pöytää siitä päästä, jossa kolme leipää oli kohoamassa uuniin laittoa varten. Kertoja sanoi äidilleen unen ennustavan kahden perheenjäsenen kuolemaa, ja kolmannellekin kävisi huonosti. Kuoleman enteitä kaatumisista oli muitakin. Syksyllä 1944 kertoja kuuli kanan kiekuvan aamuisin kuin kukko, tasan viideltä karjamökin oven edessä. Äiti ja isä tiesivät sen ennustavan kuolemaa. Myös vanha kansa tiesi, että kanan laulu tietää taloon kuoleman vierailua. Kanan laulua kesti muutaman viikon, ja sitten se lakkasi. Välirauha tuli 19.9.1944, mutta toinen veli kaatui 20.9.1944 viideltä aamulla. Se oli sama aamu, kun kana kiekui viimeisen kerran. Miina räjähti veljen käsissä. Hän oli kihloissa Ainon kanssa, ja hääkutsut oli jo painettu. Sunnuntaina veli kuulutettiin avioliittoon morsiamen kotikunnassa Vaalan Säräisniemen kirkossa, ja Polvijärven kotikirkossa hänet kuulutettiin kaatuneeksi.

Kertojan kolmas veli säilyi hengissä neljä vuotta sodittuaan, mutta palasi kotiin mieleltään järkkyneenä. Hän oli aluksi jonkin aikaa kotona, koska ”kuulo oli huono”, vaikka mielenterveys oli oikea syy. Veli joutui vuosikausiksi psykiatriseen sairaa-

laan, jossa eli kuolemaansa asti. Sairaalassa ei ollut muuta hoitoa kuin sähkösokit. Kertoja kirjoitti, että veljen sairaus oli siihen aikaan hävettävä asia, sillä ihmiset leimasivat helposti koko perheen. Työpaikkoihin ja kouluihin hakiessaan kertoja ei koskaan puhunut veljestään sanallakaan, vaikka työnhakupapereissa kysyttiin, onko suvussa keuhkotautia tai mielisairautta. Aihe oli tabu, se olisi voinut hankaloittaa työnsaantia. Kertojan mielestä nykyisin voi mielenterveysongelmista kertoa vapaammin. Hän mainitsi itse saavansa edelleen yliluonnollisia ääneen annettuja ohjeita muuttuvissa elämäntilanteissa. Hän halusi väitöskirjassa käytettävän nimimerkkiä *Ennustajaeukko*, mutta antoi nimitietonsa lähdeluetteloon. Hän oli lähettänyt kertomuksensa myös muistitietokeruuseen.[420]

Lapsilla ja nuorilla yleinen yliluonnollinen kokemus liittyy läheisen ihmisen kaatumiseen ja siihen, miten tämä ilmestyy kuolinhetkellään tervehtimään kotiväkeä. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Mailis Paavola halusi kertoa kokemuksestaan, kun hän kesäkuussa 1944 tuli kotiin Koivistolle kesäloman viettoon. Siellä hänen äitinsä kertoi, että kertojan asevelvollisuutta suorittamassa ollut Reijo-veli oli tullut kotiin vanhempiaan tervehtimään. Äiti ihmetteli Reijon nähtyään, että mitähän pojalle käy, kun hänen päänsä päällä on kehä. Reijo joutui Säkkijärven Teikarin taisteluihin, haavoittui pahasti ja halvaantui. Hän eli muutaman tunnin ja kuoli kenttäsairaalassa 1.7.1944. Hänet haudattiin Haminan sankarihautaan. Kertoja oli sisarensa kanssa hautajaisten aikaan kotona. He nukkuivat eri huoneissa. Sisar kertoi aamulla Reijon käyneen hänen vuoteensa vieressä. Myös kertoja oli herännyt Reijon käyntiin. Hän piti kokemusta ihmeellisenä, mutta ei halunnut sitä selittää. Hän sanoi vain, että näin tapahtui.[421]

Lapsi saattoi kokea velvollisuudentuntoa vanhempaansa kohtaan ja yritti auttaa häntä hädän nähtyään. Ester Hankosella oli veljiä jatkosodan rintamalla, ja äidin rintaa puristi kauhea murhe ja suru. Yhdestä veljestä ei ollut kuulunut mitään pitkään aikaan. Parikymppisen kertojan nuoruuden työpaikasta oli Haapamäen asemalle kymmenen kilometriä. Oli keskipäivä, kun hän sai omien sanojensa mukaan ylhäältä tiedon, että hänen pitää mennä seuraavana yönä puolenyön aikaan asemalle. Hänen piti kävellä sinne, ja hän kuvaili minulle jalkojensa vieneen sinne helposti, vaikkei hän tiennyt syytä matkanteolle. Öisellä asemalla hän näki pian, kun hänen veljeään talutettiin. Sisarukset tapasivat, ja molemmat olivat ihmeissään. Ester kertoi veljelleen, miten surullinen ja murheellinen äiti oli, kun veljestä ei kuulunut mitään. Veli siirrettiin Mänttään menevään junaan, kohti korvasairaalaa. Hän oli haavoittunut päähän kranaatin räjähtäessä, ja poski oli auki. Kertojani tapasi asemalla samalla reissulla äitinsä naapurin, joka sai äidille sellaisen viestin viedäkseen, ettei hänen lapsellaan ole hätää, hän oli haavoittunut mutta hoidossa. Kertoja tulkitsi saamansa tiedon taivaan isän ilmoitukseksi, ja hänen mielestään tärkeintä kokemuksessa on, että äiti vapautui tuskasta.

420 SmM 2017–2023 ja SKS KRA. Yliluonnollinen sota 24. 2017.
421 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 34. 2017.

Kertoja on saanut toisenkin samantyyppisen kehotuksen ylhäältä elämänsä aikana, ja sekin liittyi toisen ihmisen auttamiseen. Hän analysoi, että kylmät väreet kulkevat vieläkin, kun hän tapauksia muistelee. Kehotuksen saamisessa on ”ihan oma tunnelmansa. Kun sen sanoman saa, niin tuntee, ettei se ole luonnollista.” Kokemuksista aistin kertojan kokemat empatian tuntemukset ja hänen halunsa auttaa.[422]

Ritva Karppinen muisteli perheensä rankkaa surutyötä, kun maatilan jatkajaksi kaavailtu isoveli Otto Topias Berg kaatui 14.7.1941 Suistamon Kartohjärvellä. Yksi perheen lapsista oli enteillyt veljen sotakohtaloa. Hän näki enneunen kotona Rautalammilla, jossa kodin lipputangon äärelle tipahti lentokone. Hän pelästyi veljen kaatuvan, ja niinhän siinä kävi. Topias oli itsekin aavistanut kuolemansa ja kirjoitti rintamalta äidille: ”Rakas äiti, muistan sinua viimeisellä hetkellä.” Ruumis evakuoitiin ja haudattiin Rautalammin sankarihautausmaalle hautaan numero 108. Ritvalla ei ole muistikuvia isoveljestään, koska hän oli veljen kuollessa pieni lapsi. Hautajaisistakin hän muistaa vain muutaman välähdyksen. Silti kaatunut veli on vaikuttanut hänen elämässään ja tullut tervehtimään unessa kahdesti. Ensimmäisen kerran veli tuli onnittelemaan, kun Ritva valmistui sairaanhoitajaksi, ja toisen kerran, kun hän avioitui. Hän oli päätellyt, ettei veli tullut huonoina hetkinä, koska hänen oma kuolemansa oli traaginen. Kertoja liikuttui voimakkaasti haastattelun aikana. Hän kuvasi perhettään kristilliseksi, mutta ”usko oli käytännönläheistä, ei mitään yliampuvaa paatosta vaan inhimillistä rakkautta”. Kertojan mielestä oli kunniakasta kuolla isänmaan puolesta, vaikka se oli surullista. Hänen mielestään yliluonnollisten kokemusten esille tuominen on tärkeää. Kokemukset ovat ”osoituksia suuresta lähimmäisenrakkaudesta” ja kertovat sisarusten välisestä tunnepitoisesta yhteydestä ja lämpimän kodin merkityksestä. Sota Ukrainassa on vahvistanut Ritvan muistoja veljestä.[423]

Lasten ja nuorten yliluonnollisissa sotakokemuksissa yhdistyvät lapsen maailmankuva kokemushetkellä, johon kertoja eläytyy ottaen lapsen hahmon, sekä kertojan arvio kokemuksesta elämänkokemuksensa avulla. Kokemuksissa on läsnä avuttomuuden tunne sodan olosuhteissa sekä halu olla äidille ja läheisille avuksi. Kuvauksissa on seikkailua ja jännitystä. Aika on usein kullannut muistot. Kokemukset ovat jättäneet syvät jäljet kokijoihin, ja moni on kokenut yliluonnollisiksi tulkitsemaansa myöhemminkin elämässään. Kokemukset ovat olleet lohdullisia, terapeuttisia ja tärkeässä roolissa elämänymmärryksen muodostumisessa.

Sotaorpojen isän ikävä

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa eli yli 50 000 sotaorpoa. Valtio myönsi heille isän kaaduttua pientä huoltoeläkettä ja tuen kouluttautumiseen. Lisäksi sota-

422 SmM 2017–2023.
423 SmM 2017–2023.

leskien perustama Kaatuneitten Omaisten Liitto järjesti sotaorvoille kesäleirejä. Taloudellinen apu ei kuitenkaan korvannut isän menetystä, ja eräs kertoja sanoi, että sotaorpojen surua ei ole osattu Suomessa kohdata. Yhteiskunnan tuki oli vaatimatonta, ja sekin vähä aiheutti kateutta pula-aikana. Moni sotaorvoista on aineistoni perusteella kantanut yhteiskunnassamme osattomuuden ja syrjityksi tulemisen tunnetta. 2000-luvulla sotaorvot ovat avautuneet joukolla tunteistaan. Itseilmaisuun on rohkaissut yhdistyksiin järjestäytyminen ja niissä saatu vertaistuki. Ensimmäinen sotaorpojen yhdistys perustettiin Lahteen vuonna 1999, ja sen jälkeen yhdistyksiä on perustettu eri puolille Suomea. Nykyisin yhdistykset kuuluvat Kaatuneitten Omaisten Liittoon.[424]

Aineistossani on 13 sotaorvon kokemuskertomukset. Ajallinen etäisyys isän menettämiseen on helpottanut heidän suruaan, vaikka isän menetys itkettää edelleen. Myös sotaorvoille yliluonnollisiksi tulkituilla kokemuksilla on ollut lohdullinen ja terapeuttinen merkitys. Sotaorvot kokevat saavansa nykyisin osakseen hyväksyntää. Vain kaksi kertojista koki vielä kertomishetkellä leimatuksi tulemisen pelkoa. Hekin halusivat silti ottaa osaa tutkimukseen, vaikka ovat julkisesti vaienneet kokemuksistaan. Halusin erottaa sotaorvot omaksi joukokseen, koska heitä yhdistää isän menetystä seurannut ikävä, joka on jatkunut läpi elämän. Toisinaan lapsi on omaksunut toisten hänelle isästään kertoman, ja siitä on kehkeytynyt oma muisto. Kertojani voi jopa tuntea isänsä lämmön ja läheisyyden, ja se on tukenut elämässä. Yksi kertojani kuvasi isänsä Väinö Peltosen viimeistä rutistusta Merikarvian Kuuskerinluodolla jatkosodan alussa. Äiti on siitä kertonut. Isä sai yötä vasten käskyn lähteä sotaan. Kertoja oli nukkumassa, ja äiti pyysi, ettei isä herättäisi lasta. Mutta isä halusi ottaa tyttären syliinsä. ”Isä tuns sillai, ettei hän tul takasin.” Isä sai surmansa 13.8.1941 Hiitolassa ja hänellä on leposija Merikarvialla sankarihaudassa.[425]

Raili Kaarre ei ole vaiennut. Hän kertoi minulle avoimesti elämänsä kipukohdista ja niistä selviämisestä. Sotaorpous kulkee hänessä ”niin kauan kuin hautaan lasketaan”. Hänen surunsa on ollut voimakasta, ja hän häpesi sotaorpouttaan lapsena niin paljon, että meni äitinsä esiliinan taakse piiloon. Hänelle sanottiin pienessä kylässä monta kertaa, ettei hän voi isäänsä ikävöidä, kun hän ei ole isäänsä koskaan nähnytkään. Hänelle muistutettiin myös saamastaan eläkkeestä isän kaatumisen vuoksi. Raili muisteli: ”Niin kuin pieni eläke, muutaman ruisleivän hinta, olisi ollut korvaus isästä.” Railiin jäi hyljätyksi tulemisen pelko. Hän kertoi sotaorpojen kärsineen hiljaisuudessa, koska surua ei ole saanut näyttää. Kertojani oli äitinsä kohdussa, kun isä kuoli. Isä Toivo Mäentakanen haavoittui Äyräpäässä 12.7.1944. Hän kuoli 40. kenttäsairaalassa, ja hänet on haudattu Ähtärin sankarihautausmaalle. Railin ko-

424 https://kolry.fi/.
425 SKS KRA. Tmyk 13. 2017–2023 ja SKS KRA. Yliluonnollinen sota 36. 2017.

kemuskertomus kuvaa isän kohtalonpäivän tapahtumia kotona Ähtärissä ja sitä, miten isän muisto on elänyt perheen elämässä.

> Kevät 1944 oli kaunis. Tuli käsky sotaan vuonna 1905 syntyneille, isäni ikäluokalle. Hänelle lähtö oli vaikea, hän hyvästeli kotiväkeä ja kotipeltoja ja aavisti, ettei palaa takaisin. Isän kuolinpäivänä heinätöissä ahkeroineet ihmiset riensivät tupaan kahvitauolle puolenpäivän jälkeen. Isänisä tuli vastaan ja kysyi talonväeltä, kuulivatko he, kun porstuassa ammuttiin isosti. Kukaan ei ollut kuullut mitään. Illalla, kun päivän työt ja askareet olivat takana, kukin asettui levolle. Äiti oli muuttanut lasten kanssa kokille eli vintille, koska se oli kesäkuumalla viileämpi kuin kamari. Vaikka uni ei tullut, äiti sai lepuuttaa jalkojaan ja lapsilla oli äidin vieressä turvallinen olo. Oli valoisa iltayö ja äiti valvoi miettien isälle kirjoittamiaan kirjeitä. Olikohan 8.7. lähetetty kirje mennyt perille. Siinä hän kertoi lapsen, minun, tulevasta syntymästä ja toivoi isän pääsevän kotiin pikkuista vastaanottamaan. Äiti muisteli isän Kannakselta lähettämää kirjettä, jossa hän pyysi äitiä ottamaan talon töihin lisää väkeä. Isä jatkoi kirjeessään, että hän kyllä pärjäisi, jos kotona pärjättäisiin.
>
> Äidillä oli kova murhe ja huoli isästä. Oli aivan hiljaista. Kokin ovi narisi, kuten aina sitä avattaessa. Äiti kääntyi katsomaan, kuka tulija oli. Isä seisoi ovella sota-asussaan. Äiti meni hänen luokseen ja ihmetteli, miten puoliso oli päässyt lomalle kovien taisteluiden aikana. Isä puhui tutulla äänellään: ”Vaikka sinä näet minut ja luulet, että olen tässä, minä en ole tässä. Sinä et saa koskea minuun. Tulin vain ilmoittamaan, että meidän pitää olla erossa kolmattakymmenettä vuotta.” Samalla ovi sulkeutui tutusti naristen ja kuului kolinaa rappusia alaspäin kulkemisesta. Äiti kiiruhti lähtijän perään. Äitini anoppi tuli siinä samassa piistuvasta porstuaan ja kyseli, kävikö kokilla joku, kun kuului kulkemisen ääniä. Äiti kertoi miehensä käyneen ja arveli, että kun miehen oli sotaan lähtiessä niin vaikeaa jättää viheriöivät pellot, niin kai hän nyt kiirehti niitä katselemaan. Naiset menivät ulos, jossa talon koira haukkui vimmatusti. Ketään ei näkynyt. He palasivat vuoteeseen. Uni ei tullut ja pelko lisääntyi.
>
> Linnuntietä muutaman kilometrin päässä mäen päällä oli talo, jonka isäntä oli katsellut kasvujaan läpi yön. Aamulla hän oli kertonut vaimolleen pelkäävänsä jonkun kaatuneen, koska koira ulvoi koko yön. 16.7. äitini kirjoitti isälle elävänsä kuin painajaisunessa peläten hänen puolestaan. Kirkkoherranvirastosta tuli kirje, jonka näkeminen sai äidin pyörtymään. Isä oli haavoittunut 12.7.1944 noin klo 13, jolloin hän oli sotilaiden mukaan surrut vaimonsa ja lastensa osaa. Isä kuoli noin kolmen tunnin päästä kenttäsairaalassa.
>
> 12.7.1969 veljeni kulki Ähtärin kotitilalle syvälle metsän reunaan ajatellen heinätöiden aloittamisen ajankohtaa. Koko aamuna ei puhuttu isän kuolemasta, vaikka aina yleensä vietimme isän kuolinpäivää. Veljeni katsoi ihmeissään, kun

> ison kuusen latvassa pellon reunassa istui metso. Veli ja metso katselivat toisiaan silmästä silmään. Silloin veljelläni välähti, että oli isän kaatumispäivä. Tulikohan isä katsomaan, miten lapset pitävät huolta talosta. Olen syntynyt neljä kuukautta isän kuolemasta ja kokenut voimakkaasti sen, kun äiti meni Ähtärin aseman makasiiniin katsomaan isän arkkua. Kuumana päivänä ruumiit olivat vuotaneet ja valuneet, eikä äidille haluttu näyttää isää, kun huomattiin hänen olevan raskaanakin. Äiti vaati, koska jäisi ikuiseen epävarmuuteen, jos ei näkisi vainajaa. Hän tunnisti isän hiuksista ja viallisesta kynnestä ja pyörtyi.[426]

Raili Kaarre sanoi painokkaasti, että hänen koko perheensä on sodan uhri, niin kaatunut isä kuin lapsensa aikuisiksi kasvattanut äiti, joka teki itsemurhan fyysisesti ja psyykkisesti elämälle kaikkensa antaneena. Lapset ovat kantaneet ristejään tuntosarvet pitkinä, vaikenemalla siitä mitä on olla sotaorpo. Isän ikävää ei ole saanut tuoda esiin, koska se on ollut ulkopuolisten mielestä valitusta. Päättäjien taholta on toitotettu sotaorpojen olevan urheita, ylpeitä saamastaan osasta, mutta lapsi ja hänen isän ikävänsä unohdettiin. Sotaorvoista ei ole haluttu taakkaa ja heidät vaiennettiin näkymättömiksi.[427]

Kasvettuaan sotaorvot ovat etsineet tietoa isästään, lukeneet hänen lähettämiään kirjeitä rintamalta, käyneet kaatumispaikalla ja tutustuneet sodan tapahtumahistoriaan kaatumishetkellä. Lapset ovat miettineet, miten rankka surutyö äidillä varmasti oli ja kuinka suuri vastuu jäi hänelle yksin kannettavaksi. Lapsi ei halunnut kuormittaa äitiään surullaan. Eräs kertojani oli nelivuotias isänsä kaatuessa. Hän sanoi padonneensa tunteet syvälle sisimpäänsä. Hän meni yksin istumaan ja itkemään pimeään huoneeseen aina kun ikävöi isäänsä. Kertoja itki haastatellessani. Hänen äitinsä ei puhunut sodasta mitään, ja hän ymmärsi äitinsä hiljaisuuden. Hänen elämänsä oli varmasti vaikeaa. Äiti jäi kolmen pienen lapsen kanssa anopin ja appiukon silmän alle. Kertoja sanoi, että nykyisin on helpompi puhua isän ikävästä.[428] Kertojien mielikuva kaatuneesta isästä on rakastava, ja hänen hahmonsa saa kokemuskertomuksissa jopa ylimaalliset mittasuhteet. Sotaorpo on halunnut antaa kaatumiselle yliluonnollisen kautta korkeampia merkityksiä. Isän antama uhri, hänen henkensä, ei voinut olla turha. Moni kertojista on tuntenut isänsä läsnäolon elämässään. Isä on kannatellut haudan takaa ja tullut tervehtimään vaikkapa näkynä. Jos lapsi oli isän kuollessa hyvin nuori, niin muisto isästä on voinut tiivistyä pieneen yksityiskohtaan. Ainoa kiinnekohta isään voi olla esimerkiksi sotilaskuva, jota lapsi on varttuessaan katsonut ja sen avulla luonut suhdetta isäänsä. Eräs sotaorpo kertoi, että kerran aikuisiällä hänellä oli semmoinen olo, että tulisipa joku lähelle ja lohduttaisi, niin isä

426 SKS KRA. Tmyk 20. 2017–2023.
427 SmM 2017–2023.
428 SmM 2017–2023.

ilmestyi sotilaskuvana. Hän oli rauhallinen, ja kertojalle tuli turvallinen olo. Isän ikävä hänellä on ollut kaiken aikaa, voimakaskin. Isästä on jäänyt kaunis kuva.[429]

Yksi lohdullisen merkityksen saanut kokemuskertomus kuvaa Marja Monosen, kokemishetkellä nelivuotiaan tytön, näkyä isän kaatumishetkellä. Tyttö nukkui kaksi vuotta vanhemman veljensä kanssa hetekalla Sulkavalla. He heräsivät yöllä 2.8.1941 ja näkivät jonkun istuvan keinutuolissa. Hänellä oli valkoista päässä. Marja pelästyi eikä uskaltanut katsoa keinutuoliin uudelleen. Aamulla lapset kertoivat äidille näystä, ja muutaman päivän kuluttua kyläkauppias tuli ilmoittamaan suru-uutisen. Kertojani muisti elävästi hetken. Perhe oli saunan edustalla, äiti istui nurmella ja lapset leikkivät lähettyvillä. Äiti voihkaisi ja kertoja tajusi, mitä on käynyt. Veli riensi äidin luo, mutta kertoja lähti kävelemään rauhallisesti talon taakse. Hän halusi olla yksin. Suru oli pohjaton. Isää oli ammuttu päähän, ja siksi hänellä oli näyssä valkea kääre päässä. Isä, Matti Aleksander Mononen, kaatui 2.8.1941 Ilmeen Siisiälässä. Hänet on haudattu Lohikosken kyläkirkon sankarihautaan. Kertoja tulkitsi näkyään, että isä kävi katsomassa lapsiaan ja jättämässä hyvästit ennen siirtymistään valoon. Isä tahtoi jäädä lastensa mieliin. Kertoja sanoi, etteivät henkiset asiat ja näyt pelota, vaan rikastuttavat hänen elämäänsä. Maailma tulee hänen mielestään paremmaksi, kun näitä asioita aletaan ymmärtää laajemmin. Hän sanoi olevansa kiinnostunut siitä, mikä ei ole silmillä nähtävissä. Sitä kautta hän on saanut paljon uusia ystäviä, joilla on samanlaisia ajatuksia.[430]

Pappi ja kirjailija Väinö Havaksen lasta, Heikki Havasta, kuunnellessani minulle välittyi mielikuva nelivuotiaan pojan muistikuvista, esimerkiksi millaisena hän näki isänsä veistosmaisen olemuksen arkussa. Luoti lävisti isän sydämen Suojärven Suvilahdessa 21.8.1941. Kun isän varusteet palautettiin kotiin kaatuneiden evakuointikeskuksesta, niin kertojan äiti ihmetteli, mistä luoti oli kulkenut, kun paidan selkämyksessä oli vain hyvin pieni reikä ja pieni veritahra reiän ympärillä. Napinlävestä etupuolelta löytyi luodinreikä. Se oli sydänosuma, veri oli purkautunut onteloon. Havas haudattiin syyskuussa 1941. Vaikka määräys oli, että arkkua ei saisi hautajaisissa avata, niin äiti pyysi luvan katsoa vainajaa. Heikki livahti katsomaan isäänsä:

> Ihmeellisintä oli, että isän tukka oli aivan valkoinen ja kasvot muistuttivat hänestä tehtyä pronssirintakuvaa. Hauta oli verhottu sisältä valkoisilla syysleimukukilla, se oli isän lempikukka.[431]

Isällä oli kertojani mukaan ennakkoaavistus kaatumisestaan. Viimeisenä yönä Havas istui sotakaverinsa kanssa Suvilahdessa puun juurella ja sanoi: ”Jumala on

429 SmM 2017–2023.
430 SKS KRA. Tmyk 45. 2017–2023.
431 SmM 2017–2023.

määrännyt, että kaadun tässä taistelussa.” Aamuöisessä hämärässä tarkka-ampuja laukaisi kuolettavasti ja Havas lyyhistyi rautatiepenkalle. Hän kävi kotona reilut pari kuukautta ennen kaatumistaan. 14.6.1941 hän kutsui kyläläisiä luokseen Kivijärven pappilaan. Kahvia juodessaan Havas sanoi, että sota alkaa ja hänkin joutuu lähtemään, mutta kaatuu siellä. Elokuussa 1941 hän näki enneunen, jossa ilmoitettiin, ettei hän mene kolmatta kertaa Suojärvellä Suojujoen yli. Kerrottuaan asiasta ylemmille upseereille nämä olivat ehdottaneet siviiliin tai ainakin lomalle lähtöä, mutta Havas vetosi vaikeaan taistelutilanteeseen eikä lähtenyt. Kertojani sanoi potevansa ikuista isän ikävää. Äiti hoiti kymmentä alaikäistä lasta yksin, ja kertojani mielestä, vaikka hänen isänsä sankaruudesta paljon puhutaan, niin äidin sankaruus nousee hänen silmissään vieläkin ylemmäs. Väinö Havaksen kokemuksista on julkisestikin kirjoitettu juhlallisesti, ja hänen omatkin kirjoituksensa ovat uhriuden ja urheuden hengessä kirjoitettuja. Isä kirjoitti pojalleen runon *Testamentti pojalleni* 4.12.1939 lähtiessään kotoa Keuruulle joukkoyksikön perustamiskeskukseen, ja kertojan mielestä runosta voi aistia isän kuolemanaavistukset:[432]

Tänä aamuna, poikani, lähden
kohti tuskien rintamaa.
Sinun, äitis ja veljies tähden
minut kutsuvi isänmaa.

Isänmaallinen, kontua vailla
olen ollut ja köyhä mies.
Sydän-Suomeni karuilla mailla
oli suitseva kotilies.

Perinnöksesi, poikani, annan
tyhjät taskut ja isänmaan,
kalasaunani välkkyvän rannan,
pyhän uskoni Jumalaan.

Minut kerran, kun kantavat luokses,
risti sormes ja ole mies!
Kävi, poikani, näin sinun vuokses,
minä viitoitin miehen ties.[433]

432 SmM 2017–2023.
433 Havas 1998 (1939), 48.

Eräs kertojani oli kaksi- ja puolivuotias tyttö, kun isä Also Risto Eräneva kaatui 5.11.1941. Hän oli äitinsä kanssa isovanhempien luona Hausjärven Oitissa. Paikalla oli myös kummitäti. Isän kaatumisesta ei ollut vielä tietoa, kun kertoja pelmahti huoneeseen, jossa toiset olivat, ja kertoi nähneensä isän. Joku kysyi, miltä isä näytti, ja tyttö vastasi isän käden olevan rikki. Lähipäivinä perhe sai tiedon, että isä oli 4.11. haavoittunut Terijoella ja 5.11. kuollut Karhumäen kenttäsairaalassa. ”Käsi oli ihan irti, kun hänet kotiin tuotiin.” Kertoja selitti kokemustaan, että hän oli isänsä ainoa lapsi, ja kokemus kertoo isän rakkaudesta lastaan kohtaan. Kertojani itki ja sanoi isän menetyksen itkettävän edelleen koko ajan. Hän ei itse muista kokemusta, vaan hänelle on siitä kerrottu.[434] Samantyyppisestä pieneen visuaaliseen hetkeen tiivistyneestä estetisoituneesta muistosta on kyse myös kokemuskertomuksessa, jossa isä näyttäytyi tyttärelleen kesäisellä taivaalla Keuruulla elokuussa 1941. Nelivuotias tytär seisoi kodin ulkorappusella maatilan laakealla luonnonkivellä päällään vaaleansininen mekko, jossa oli pieniä kukkia. Hän katseli poutapilviä ja näki pilven päällä isänsä hahmon, hänen ylävartalonsa, sotilasasussa. Tyttö meni tupaan ja kertoi lapsenlikalleen: ”Isä kahtelee taivaalta ja sillä on sotilaslakki päässä.” Isä kaatui Jaakkiman pitäjässä Metsämiklin kylässä 16.8.1941. Isä oli itsekin aavistanut kuolemansa ja sanonut kavereilleen, että eipä hän iltaa näe.[435]

Sotaorvot tunsivat helpotusta saadessaan kertoa. Eräs heistä lähetti minulle kirjeen, jonka perusteella soitin. Puhelun aikana hän itki vuolaasti. Hän oli kolmevuotias isän kaatuessa 29-vuotiaana ryhmänjohtajana tarkka-ampujan luotiin. Se tapahtui talvisodan viimeisenä päivänä Impilahdella. Kertojallani oli muistikuva hautajaisista. Isoäiti oli vienyt pienen tytön katsomaan kuollutta isäänsä. Näky oli ahdistava. Ristiinan kellotapulissa isä oli ”mustana möykkynä”. Tyttö huusi ja juoksi ihmisjoukon läpi. Kertojan tuskaa lisäsi se, että isän ruumis saatiin kotipitäjään Ristiinaan vasta toukokuussa, koska ruumis oli virheellisesti lähetetty Kristiinankaupunkiin. Ruumis oli matkan varrella jäätynyt ja sulanut, ja kotipitäjän hautajaisissa isän veri valui arkusta kirkon punaista mattoa pitkin. Isä oli kotikunnassa viimeinen talvisodan sankarivainajana haudattu. Isän viimeisessä kirjeessä luki: ”Jumala teitä siunatkoon.” Nuo sanat ovat merkinneet kertojalle paljon. Ne ovat auttaneet häntä. Kansakoulussa hän oli sisaruksensa kanssa ainoa sotaorpo. Heitä pidettiin toisen luokan kansalaisina, jopa kiusattiin, ja isän menetyksen jälkeinen kohtelu jätti syvät arvet.[436]

Lapset prosessoivat sota-aikana leikin avulla vaikeita tunteitaan. Leila Miinalaisen o.s. Ahdin perhe asui Merikarvian kirkon lähellä rakennuksessa, jota sanottiin nahkurinverstaaksi. Sen yläkerrassa oli kaksi asuntoa. Toisessa asui kertojan perhe, isä, äiti, kolme tyttöä ja nelikuinen poikavauva. Toisessa asunnossa asui puusepän

434 SmM 2017–2023.
435 SmM 2017–2023.
436 SmM 2017–2023.

perhe. Molempien perheiden isille tuli käsky jatkosotaan. Kertojani oli kuusivuotias ja naapurin poika vuoden vanhempi. Kertoja kuvasi lapsuuden leikkejään, kuinka naapurinpoika seikkaili tyttöjen kanssa joen rannoilla ja usein myös kirkkomaalla. Lapset kiipeilivät puissa tai kiviaidalla. Vanhalle hautausmaalle haudattiin enää vain sukuhautoihin. Viimeisimpänä sinne haudattiin sodassa kaatuneita. Yhtenä päivänä kertoja haki naapurin pojan kanssa hautausmaan roskalaatikosta vahakukkia. He tekivät niistä kodin seinustalle kukkapenkin porkkanapenkkien väliin. Äidit haettiin ihailemaan hienoa kukkamaata. Pojan äiti rupesi itkemään ja huutamaan. Hän oli varma, että jommankumman isä kuolee. Postista tuli kaksi kirjettä. Toisessa ilmoitettiin, että kertojani isän vatsaan oli osunut kranaatin sirpale heidän marssiessaan rintamalle Simpeleellä. Toisessa kirjeessä luki, että isä oli kuollut kolme päivää myöhemmin, 16.7.1941. Kukkapenkki muistutti selvästi hautaa. Kertojani äiti kertoi myöhemmin, että lomilta rintamalle lähtiessään isä oli yleensä aina vakuuttanut tulevansa takaisin. Kun viimeinen lähtö sotaan tuli, löysi äiti tällä kertaa isän rukoilemassa polvillaan vauvan sängyn vieressä. Varmaan hän hyvästeli. Kertojan isä saatiin Merikarvialle tammikuussa 1942. Siellä tyttäret seisoivat isän arkun äärellä kovassa pakkasessa samanlaiset karvalakit päässään. Kertoja sanoi, että isä oli 31-vuotias, kaunis ja hyvä ihminen.[437]

Yksi kertojani oli alle kaksivuotias isän kaatuessa. Väinö Ivaska kaatui 7.11.1941 Kiestingissä. Ensimmäisen osuman hän sai vasempaan käteensä, ja seuraava tuli vasemmasta korvasta ja lävisti pään. Kuolema tuli välittömästi. Muistot isästä perustuvat äidin kertomaan. 2000-luvun alussa kertojani alkoi penkoa tietoja isästään, luki hänen kirjeitään rintamalta, kävi sota-arkistossa sekä laskemassa kukkaset ja lukemassa rukoukset isän kuolinpaikalla. Tähän ajankohtaan liittyvät myös hänen yliluonnolliset kokemuksensa perheen kotipaikkakunnalla Kuhmossa, jossa kertoja vietti kesiään. Kun hän istui hiljaisuudessa, niin hänen päänsä vasemmalle puolelle, ohimon luo, käden ulottuville, ilmestyi valoilmiö, jossa oli sinisyyttä. Hänelle tuli sellainen olo, kuin luoti tulisi päähän. Kertoja tulkitsi, että hänelle toistui isän kaatuminen valoilmiönä, ja tarkensi, ettei kokemus tapahtunut kertaakaan Helsingissä, hänen nykyisessä asuinpaikassaan. Kertoja selitti, että yliluonnolliset kokemukset tapahtuivat sen jälkeen, kun hän sai selville, miten isä kuoli. Valokokemuksia tapahtui 2000-luvun alussa paljon, mutta ei enää. Myös itkeminen oli vähentynyt, vaikka kertojan ääni sortui haastattelussa. Hän koki, että isä halusi ottaa häneen yhteyttä ja ilmaista toisinnon siitä, minkä koki 28-vuotiaana sotilaana. Kertoja määritteli kokemuksensa kristilliseksi, koska hänet on opetettu pienestä pitäen käymään Kuhmon Hankaniemen sankarihautausmaalla. Siellä hän käy edelleen päivittäin Kuhmossa ollessaan. Lapsena koulussa ei puhuttu sodasta mitään. Julkinen puhuminen alkoi

[437] SmM 2017–2023.

paljon myöhemmin. Kerran rehtori tuli sanomaan muiden oppilaiden kuulleen kertojani saaneen ilmaisen opiskelupaikan. Silloin hän ajatteli, että olipa tyhmästi sanottu. Sotaorvon kohtelu oli muutenkin vaikeaa, eikä hän halunnut joutua silmätikuksi. Kertojani yliluonnollinen kokemus kuvastaa halua saada henkinen yhteys isään ja kokea hänen rakkautensa.[438]

Isän menetys lapsena on vaikuttanut sotaorpojen koko elämään. Kosketus isään on säilynyt. Tuntemukset isää kohtaan ovat voimakkaita, ja sotaorpojen kerronta on tunteellista ja affektiivista. Kertominen on toisinaan vaikeaa kokemuksen kipeyden vuoksi. Moni kertoja on kokenut elämänsä aikana muutakin yliluonnolliseksi tulkitsemaansa, ja isä voi olla suojelijana ja auttajana edelleen sotaorpojen elämässä. Vaikka moni sotaorpo kokee, ettei saanut sodan jälkeen ymmärrystä osakseen, niin sotaorpojen keskinäinen vertaistuki on auttanut ja tukenut.

Lapsina kodin menettäneiden piti pysyä vahvoina

Talvi- ja jatkosodan seurauksena 420 000 suomalaista joutui jättämään kotinsa. Suurin osa heistä oli karjalaisia. Talvisodan evakuoinnit toteutuivat kolmessa vaiheessa: ennen sotaa, sota-aikana ja Moskovan rauhan jälkeen.[439] Jatkosodan aikana kaksi kolmesta karjalaisesta palasi takaisin vallatulle kotiseudulle, mutta alueet tyhjennettiin uudelleen suomalaisjoukkojen perääntyessä kesällä 1944. Jatkosodan päättäneen välirauhansopimuksen Neuvostoliitolle luovutetut alueet kattoivat kymmenesosan Suomen pinta-alasta. Alueilla asui 11 % väestöstä. Suomi menetti alueensa Karjalankannaksella, Laatokan Karjalassa ja Raja-Karjalassa.[440] Myös Jäämeren rannalla sijaitseva Petsamo luovutettiin ja 5 500 petsamolaista menetti kotinsa, samoin kävi luovutettujen osien asukkaille Sallassa ja Kuusamossa sekä Suomenlahden ulkosaarten asukkaille. Lapin sotaan liittyy mittava evakuointi. 170 000 Pohjois-Suomen asukasta evakuoitiin syyskuun alusta 1944 alkaen Pohjanmaalle ja Ruotsiin. Huhtikuusta 1945 alkaen ihmiset palasivat pikkuhiljaa kotiseudulleen, jossa heitä odottivat poltetut kodit ja rauniokasat.[441]

Aineistossani on Karjalan evakkolasten kokemuskertomukset Kirvusta, Käkisalmesta, Parikkalasta, Sortavalasta ja Säkkijärveltä. Myös Petsamosta evakuoitunut kertoi lapsuuden kokemuksistaan. Yhden muistitietokertojan kotipaikka, josta evakuoiduttiin, jäi epäselväksi. Lisäksi kerron 20-vuotiaan lotan edesottamuksista ja hänen evakuoitumisestaan Suomussalmelta syksyllä 1944. Kertojat antoivat ymmärtää, miten he kovettivat mielensä ja yrittivät kestää ja sopeutua. Evakot asutettiin ympäri

438 SmM 2017–2023.
439 https://veteraanienperinto.fi/.
440 Oksanen 2007, 69; https://www.karjalanliitto.fi/.
441 Harjumaa 2022.

Suomea, aluksi toisten nurkkiin. Sodan jälkeen tarjottiin maata kodin perustamiseksi. Kohtelu vaihteli, mutta kertojat välttivät kritisoimasta uutta kotipaikkaa. Valittaa ei voinut, eivätkä kertojat halunneet vanhoina kaivella vaikeita tunteita vaan hyväksyä välttämättömän. Joku mainitsi kuitenkin, että evakkoihin suhtautuminen oli kaksijakoista, oli hyviä ja huonoja kokemuksia, vieraanvaraisuutta ja vierastamista. Monesti varakas hyvinvoipa talo oli harmissaan evakoista, kun paikat sotkeutuivat. Vaatimattomampi perhe antoi ensimmäisen yösijan helpommin.[442] On yleisessä tiedossa, että Karjalan evakot toisinaan vaikenivat kokemastaan, koska auttamishalu ja myötämielisyys sotaa paenneita kohtaan ei ollut itsestäänselvyys.[443]

Kertojani olivat lapsia tai teini-ikäisiä evakuoituessaan. Heissä oli nuoren iän tuomaa joustavuutta, ja he sopeutuivat uuteen kotipaikkaan. Osa kertojista oli niin pieniä Karjalasta lähtiessään, että heille on kerrottu vain muistoja Karjalasta.[444] Kertojat olivat haastatteluhetkellä iäkkäitä, ja minulle syntyi vaikutelma, että he ovat käsitelleet evakkouteen liittyvät asiat, kasvaneet niiden yli tai ainakin halusivat antaa minulle sellaisen vaikutelman. Kunnallisneuvos Soini Hämäläinen suhtautui evakkouteen rakentavasti ja halusi vahvistaa yhteishenkeä. Hän tuli Kirvusta Mäntsälään talvisodan edellä. Elokuussa 1941 hän palasi takaisin Kirvuun, ja vastassa oli kaamea näky, kaatuneita ja rompetta, kaikenlaisia jäännöksiä, kaivokin oli rojua täynnä. Moni kirvulainen meni miinaan, ja aluksi Soinin perhe yöpyi kärryliiterissä kirveen kanssa. Asuinrakennukseen ei uskallettu mennä, koska perhe pelkäsi, että rapun alla on miina. Soini sanoi, että vaikkei jokaisella ole sota-ajalta yliluonnollisia kokemuksia, niin omakohtaisia tunnemuistoja on varmasti. Hänelle itselleen rankin hetki oli todistaa suomalaisten sotilaiden rintamakauhu Kannaksen suurhyökkäyksen alettua kesäkuussa 1944. Sotilaat juoksivat kertomaan, että Kannaksella ovat joukot sekaisin, ei ollut muuta keinoa kuin lähteä karkuun. Kertojani mielestä sota-aikana oli tavallista, että ihmiset pitivät toivoa yllä ennemerkein ja aavistuksin. Hänen mummonsa näki unen, jossa venäläinen herra antoi Viipurissa leipiä suomalaisille. Mummo piti sitä merkkinä, että Suomi pelastuu. Soini itki tulkitessaan, että enteiden lukemisessa toivo on tärkein asia. Hänen mielestään ”enteistä etsittiin kiivaasti toivoa”. Soini Hämäläinen toimi vuosikymmeniä Mäntsälän paikallispolitiikassa keskustan edustajana. Kuntaan asutettiin 500 evakkoperhettä. He tulivat oikeiston ja vasemmiston väliin pehmentämään kunnan kärjistynyttä vastakkainasettelua. Kirvun pitäjämuseo Mäntsälän kirkonmäelle perustettiin vuonna 1985 kirvulaisten aktiivien aloitteesta.[445]

442 SmM 2017–2023.
443 Kananen 2015, 110; Fingerroos 2012, 505; Lahti 2010, 29.
444 Savolainen 2015.
445 SKS KRA. Tmyk 16. 2017–2023; https://kirvu.fi/pitajamuseo/.

Eevi Haikonen oli nuori tyttö Käkisalmen Kaukolassa talvisodan alkaessa. Viikkoa ennen talvisodan syttymistä kaksi venäläistä lentokonetta lensi alhaalla järven yllä Kaukolassa, ne kallistelivat pihaan päin. Kylällä ihmiset arvelivat koneita Punaisen Ristin koneiksi, kunnes tajusivat ne venäläisiksi koneiksi. He näkivät, miten Venäjän puolelta kohosi taivaalle savuvana, kuin kiemurteleva käärme. Sen luettiin tarkoittavan pahaa. Eevi muisti isänsä sanoneen, että on turha itkeä asiaa, jolle ei mitään voi. Edellisenä iltana ennen sodan syttymistä isä oli naapurissa kuuntelemassa radiota. Iltauutisten jälkeen soitettiin marssi, jonka sanat menevät: ”Syttynyt on sota julma, vihan liekki leimuaa, punainen on Kaakonkulma…” Se oli hyvänyön kappale. Isä pani koivistolaislakin päähänsä ja totesi: ”Nyt syttyy sota.” Seuraavana aamuna saatiin kuulla, että sota syttyi. Meni pari päivää, kun rautulaiset tulivat, mies ja vaimo ja karjaa mukana. Heillä oli huopatossut jalassaan ja flanelliset yöpuvut päällään, susiturkit ja hatut. Rouva istui reessä pyykinpesusaavissa. Kun rautulaiset tulivat saunasta ja menivät kamariin, Eevi hiipi oven raosta tiiraamaan. Pariskunta polvistui lattialle sängyn viereen rukoilemaan. Eevikin rukoili sotilaille voimaa ja toivoi, että kaikki ei menisi. Hän kutoi illat sukkia ja lapasia tuntemattomille sotilaille. Hänen perheensä valmistautui lähtemään. Tykkituli oli jatkuvaa. Jytinä kuului koko ajan. Juomalasit helisivät ja ovi tärisi. Kyselin kertojaltani, miltä hänestä tuntui jättää koti taakseen. Hän totesi, ettei hän tai hänen perheensä ole koskaan itkenyt Karjalan jättämistä, vaikka suku oli asunut siellä 1500-luvulta asti. He suhtautuivat rauhallisesti, koska muuta ei voinut. He palasivat takaisin kotiin jatkosodan aikaan, heti kun se oli mahdollista.

Jatkosodan loppuvaiheeseen liittyy kokemus, jota Eevi on miettinyt paljon. Hänen ystävänsä Vilho oli sodasta lomalla kesäkuussa 1944 Kaukolassa, ennen 21.6.1944 alkanutta evakuointia. Nuoret olivat kokoontuneet istuskelemaan mäntyjen juurelle kesäyöhön. Eevi oli teini-ikäinen, Vilho 18-vuotias. Seuraavana aamuna Vilhon piti lähteä rintamalle. Hän makasi kertojani sylissä ja sanoi tuntevansa, ettei enää palaa. Eevi pyysi Vilhoa lopettamaan höpötyksen, mutta kahden viikon päästä tämä kaatui. Kertojani tulkitsi ystävänsä tunteen ennakkoaavistukseksi, etiäiseksi. Se teki vaikutuksen, ja hän kertoi itsekin kokeneensa useasti etiäisiä, jotka ovat pitäneet paikkansa. Kasvoista ja silmistä saattoi kuulemma nähdä kuoleman. Se on ihan luonnollista: ”Katse muuttuu semmoiseksi lasiseksi. Outo kirkkaus pitää tajuta.” Kertoja suhtautui evakkouteen rationaalisena haasteena, josta piti selvitä. Tunsin kuunnellessani, että hänen oli pitänyt kovettaa itsensä.[446]

Talvisodan sytyttyä Eeva Töyryn kotia pommitettiin Sortavalassa. Hänen äitinsä haavoittui ja joutui sairaalaan. Isä oli sotimassa. Kokemuskertomus on hänelle kerrottu, ja se perustuu hänen kokemaansa vauvana. Kertojani joutui kahden sisarensa

446 SmM 2017–2023.

kanssa Sortavalan kaupungin lastenkotiin ja kuuli hoitajaltaan myöhemmin, että hälytysten aikana lapset vietiin rakennuksen kellariin sirpalesuojaan. Vauvat kapaloissaan pantiin kellarin ylähyllyille. Joku hoitajista jäi ylhäälle tarkkailemaan pommikoneita. Yhden pommituksen aikaan vahti oli kutsunut kellarissa olevia ylös katsomaan, koska taivaalla näkyi kirkas risti. Näky lohdutti lastenkodin henkilökuntaa, ja tuntui, ettei heille tapahtuisi mitään pahaa. Jumala suojelisi lapsia ja he selviäisivät sodasta. Kerran tuli pommi lähelle – naapuritalon pihaan. Silloinkin vauvat olivat kellarin hyllyillä nukkumassa. Eevan perhe oli Sortavalassa 2.2.1940 suurpommituksen aikana, mutta sieltä lähdettiin kovassa kaaoksessa. Matka tehtiin junakyydillä. Junalla matkustettiin Kuopioon, jonka rautatieasemalta lastenkodin väki, hoitajat ja vauvat vietiin hevoskyydillä lautalaitaisella reellä aluksi kunnalliskoti Harjulaan nukkumaan. Henki oli hoitajan varassa, ja kertojalleni oli elämys, kun hän sai lastenhoitajaansa yhteyden vanhemmalla iällä. Hoitaja kertoi tapahtumasarjan.[447]

Muistitietokeruuseen muistonsa lähetti Matti Nikunen, Karjalan evakko Säkkijärven Salajärven kylästä. Hänen perheensä evakuoitiin talvisodassa Merikarvian Filppulan kylään. Kirjoittajan isä oli sotimassa Kannaksella. Äiti, neljä teini-ikäistä tyttöä ja kirjoittaja, kolme- ja puolivuotias poika, totuttautuivat ruotsinkielisen pitäjän elämään. Äiti oli harras kristitty ja opetti lapset iltarukoukseen. Kerran yllättäen Matille tuli valtava hätä, että isä kaatuu, jos kaikki eivät heti rukoile. Perhe polvistui ja äidin ohjaamassa rukouksessa he pyysivät, että isä säilyisi. Rukoilun jälkeen poika rauhoittui. Äiti merkitsi almanakkaan päivän ja kellonajan, koska tapaus oli merkillinen. Kun isä pääsi välirauhan vuoksi lomalle, niin äiti kertoi hänelle ajankohdan, jolloin perhe pyysi isälle varjelua. Isä hätkähti ja ihmetteli, mistä perhe tiesi tarkan päivän ja kellonajan, jolloin suomalaiset joutuivat perääntymään Leipäsuon yli. Suolle kaatui ja haavoittui suuri joukko suomalaisia sotilaita. Räjähtävät luodit haavoittivat monia osuessaan suolla kasvaviin puihin. Ihmeen kaupalla kirjoittajan isä säilyi hengissä harvojen joukossa. Äiti kertoi poikansa pakottaneen perheen rukoilemaan. Isä oli ihmeissään. Se tuntui yliluonnolliselta viestiltä. Kirjoittaja kertoi käpertyneensä tyytyväisenä isänsä syliin. Isä kaivoi repustaan tuliaislahjat, hunajaa ja linkkuveitsen.[448]

Suomalaisten laskelmien mukaan Neuvostoliiton ilmavoimat suorittivat talvisodan aikana 2 726 pommitusta Suomen alueelle. Pommituksissa sai surmansa 956 ihmistä. Kotirintaman pommituksista ei aineistossani ole paljon tietoa eikä lasten peloista pommituksia kohtaan. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Olavi Kaisla muisteli talvisodan evakkoaikaansa sukulaistalossa Mikkelin maalaiskunnan Rämälän kylässä. Talo oli täynnä evakkoja Helsingistä, Kivennavalta ja Muolaasta. Pari päivää ennen Mikkelin ensimmäistä pommitusta 5.1.1940 kirjoittaja näki unen, jossa

447 SKS KRA. Tmyk 66. 2017–2023.
448 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 25. 2017.

kolme lentokonetta lensi heidän ylitseen Juvan suunnasta kohti kaupunkia. Hän kertoi siitä aamulla tuvantäydelle väelle. Myöhemmin kirjoittaja on tarkistanut Mikkelin pommituksista vihollislentäjien reitit, ja hänen mukaansa ylilento toteutui täsmälleen kuten unessa. Pihalla väki katsoi, kuinka ”kolmen koneen kiila jurnutti ylitsemme kaupunkia kohti”.[449] Kokemuskertomus on hyvä osoitus siitä, miten kertojat etsivät faktatietoa taustoittaakseen ja todentaakseen kokemuskertomuksensa. Mikkeliä pommitettiin talvisodassa 10 kertaa.[450]

Petsamosta Tervolaan lapsena evakuoitunut Tuulia Koskinen kertoi ajasta, jolloin Tervolan Varejoen asutusalue perustettiin Petsamon evakkojen asutusalueeksi vuonna 1946. Kemijoen itäpuolella oli ollut iso saksalaisten leiri, jossa oli myös suuri asevarasto, jonka he räjäyttivät. Varejokeen liittyi kummitusjuttu, joka oli kertojan perheen ja muutamien tervolalaisten tiedossa. Kilometrin päässä vanhasta nelostiestä Aavasaksan suuntaan kuljettaessa on kuru, jonka toisella puolella on suo ja toisella iso metsä. Hevoset eivät halunneet mennä kurusta yli. Kun Tuulian äiti ja isä olivat menossa kirkolle, niin hevoselta tipahti aisakello kurun kohdalla, eikä sitä löytynyt mistään. Viikkoa myöhemmin veli löysi aisakellon paikasta, missä hevonen oli seissyt. Siinä nähtiin myös kaksi harmaata hahmoa, jotka hiihtivät tien yli metsän puolelta suolle ja hävisivät. Yksin kulkevan rinnalle saattoi ilmestyä hahmo kurun kohdalla ja hävitä sitten jonnekin. Kertojani puhui teini-iässä paikallisen ihmisen kanssa, joka oli ollut sota-aikana poliisin toimessa. Hän kertoi, että Petsamon nuoria itävaltalaisia sotilaita oli tullut hiihtämällä Varejoen suuntaan ja he olivat kuolleet Lapin sodassa. Kertoja tulkitsi, että itävaltalaiset olivat tottuneet turvautumaan petsamolaisiin ja hakivat lohdutusta, kun olivat tulleet kuruun haudatuiksi. Siellä he vaelsivat sodan jälkeen levottomina. Kertojallani on lämpimiä muistoja itävaltalaisista sotilaista Petsamon ajoilta. Kerran hän koki kurun kohdalla kulkiessaan omituisen lämpökokemuksen ja sanoi uskovansa näin: ”Täällä on paljon muutakin kuin mitä näemme. Kokemukset ovat todellisia, täyspäisten arkijärkisten ihmisten kokemia.” Kertojan isovanhempi oli unista kirjoittaja ja verenseisauttaja. Herkkyys liikkui suvussa, eikä hän ole sulkenut toisia maailmoja pois.[451]

Enneunia on aineistossani pari, ja niissä on vahva tunnelataus. Pelko, raskas olo ja jännitys ovat käsin kosketeltavat tuntemukset[452]. Enneunet eroavat tavallisista unista, ne ovat kirkkaita ja selkeitä sekä kertojien helppoja muistaa[453]. Lahja Kyllikki Piitulainen otti yhteyttä lehtijutun perusteella ja halusi muistella omakohtaista kokemustaan syksyllä 1944. Hän muisteli valokuvantarkasti työskentelyään Lapin sodan

449 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 10. 2017.
450 Juutilainen 2009, 667–668.
451 SmM 2017–2023.
452 Kaivola-Bregenhøj 2010, 38.
453 Virtanen 1974, 93.

syttyessä sairaanhoito-oppilaana Suomussalmella lastensairaalassa. Sinne annettiin määräys, että oli poistuttava viikon sisällä, koska saksalaiset aikovat tuhota sillat. Kertojani lähti Hyrynsalmen kautta junalla kohti Oulua. Hän oli Utajärven Sotkankylästä kotoisin, ja ykskaks hänelle tuli kauhea ikävä, että kunpa saisi matkalla pistäytyä kotona, vaikka käsky oli selvä eli sairaalan lapset piti viedä Oulun kautta Ruukkiin, jonka kansakoululle oli varattu tila sairaalakäyttöön. Osaston ylihoitaja antoi kuitenkin luvan poiketa kotiin yhden yön ajaksi. Lahja yritti soittaa kotiinsa, että joku tulisi vastaan, mutta puhelinkeskuksesta sanottiin, ettei ikävä kyllä kukaan vastaa, koska talo paloi edellisenä päivänä. Silloin hän muisti unensa, josta oli kirjoittanut sisarelleen pari kuukautta aikaisemmin. Unessa oli talvimaisema ja äiti oli vastassa sekarotuisen mustan koiran kanssa. Kun he pääsivät veneellä kotirantaan, niin vastassa olivat mustat savuavat piiput. Kertojani sai vietyä sanan perheelleen siitä, että piipahtaisi kotona matkalla Ruukkiin. Äiti tuli veneellä vastaan kuten unessa. Kun he pääsivät kotirantaan, niin unen viesti todentui. Vastassa olivat savuavat piiput. Kertoja on muistellut perheelleen useasti enneuntaan ja kirjoittanut muistiin sotamuistojaan. Olin ilahtunut, koska lottien kokemuksia ei aineistossani ole montaa, vaikka talvi- ja jatkosodan aikana lähes 40 000 lottaa työskenteli armeijan apuna huolto- ja esikuntatehtävissä sekä ilmavalvonnassa. Vuosina 1920–1944 toiminut Lotta Svärd lakkautettiin välirauhansopimuksen tulkinnan nojalla. Kertojan mielestä ihmiset näkivät paljon enneunia sota-aikana, koska jännitys oli kova. Nuori ihminen ei osannut pelätä. Hän meni vain sinne, minne käskettiin. Ennen sairaanhoitajaopintojaan, jatkosodan aikana, Lahja toimi lottana Oulun asemakanttiinissa ja Loimolassa evakuointitehtävissä, kun siviiliväestö piti saada alueelta pois vetäytymisvaiheessa. Kanttiinityöstä hän halusi muistella erästä yötä, kun saksalainen sotilas istui pöydän päässä ja itki. Kertoja yritti tarjota miehelle puuroa tai korviketta, mutta mikään ei tuntunut auttavan. Viimein saksalainen sai sanottua saaneensa kirjeen. Siinä kerrottiin hänen perheensä kuolleen Saksassa. Mies oli lohduton, kaikki oli mennyt.[454]

Evakkoon lapsina ja nuorina joutuneet maalaavat kohtalokkaita kuvia sodasta ja enteistä, joita he ovat kokeneet ja kuulleet tapahtuneen. Kodin menetys on kokemus, jota kertojat ovat käsitelleet läpi elämänsä. He kasvoivat pienestä pitäen siihen, että valittaa ei saa, pitää sopeutua evakkopaikkakunnan elämään ja olla kiitollinen saadusta avusta. Kertojani eivät oikeastaan valita saamastaan kohtelusta. Se tuntuu päätökseltä. He päättivät sopeutua. Kertomukset yliluonnollisista kokemuksista tekevät Karjalan-kodista ylimaallisen, menetetty koti on pyhä paikka. Evakoille on jäänyt jäljelle aineeton kulttuuriperintö menetyksestään. He tuntuivat vaalivan muistojaan ja tulkitsivat niitä pääosin maanläheisen kristillisesti ja kansanuskoisesti.

454 SKS KRA. Tmyk 56. 2017–2023.

Sotilaat kamppailivat kuolemanpelon kanssa

Aineistoni sisältää 10 rintamaveteraanin kokemuskertomukset. Veteraaneja oli vuoden 2025 alussa jäljellä 1 400[455]. Minua kiinnostaa, miten kertojat tulkitsevat sotilaana olemistaan ja miten sota on heidän elämäänsä vaikuttanut. Yhteistä kuulemalleni on sotilaiden moniaistinen kuvaus kuolemanpelosta ja tilanteista, joissa sotilaat saivat mielestään yliluonnollisesta apua, toivoa ja lohdutusta. Kertojat käyvät läpi psykologisia syitä kokemustensa taustalla, esimerkiksi äärimmäinen väsymys, stressi ja ylivirittyneisyys. He saivat rohkeutta *Raamatun* jakeista, tunsivat johdatusta ja varjelusta sekä muistelivat päälleen vyöryviä tunteita, kuulemiaan ääniä ja näkemiään näkyjä. Yleisin tulkintatapa ihmepelastumisissa on kristillinen. Uskon voimalla sotilaat pystyivät hallitsemaan ruumistaan ja mieltään sekä löysivät sodankäynnille korkeampia merkityksiä. Rintamauskonnollisuudessa näkyy sotilaspappien työ, kirkon tarjoamat selviytymiskeinot. Yliluonnollisiksi tulkituille kokemuksille on tyypillistä, että ne tapahtuivat sotilaalle kaikkein kovimpina hetkinä. Ville Kivimäen mielestä uskonto oli vahvasti esillä etulinjassa, sekä sotilaiden subjektiivisissa kokemuksissa että kulttuurisena ja ideologisena kehyksenä, jossa kokemuksille luotiin kansallisesti yhtenäinen merkitys. Rukousten, merkkien, enteiden ja rituaalien avulla sotilaat yrittivät löytää järjestystä kaaoksen keskellä. Sotilaiden kuolema tai selviytyminen ei voinut olla merkityksetön, vaan se oli kohtalon tai jonkin suuremman voiman seuraus. Sotilaasta tuli yksilöllinen toimija eikä hän ollut vain passiivinen sodan uhri.[456]

Veteraanikertojissa on myös rationaalisesti tulkitsevia. Eräs kertoja totesi: ”Sodassa oppi varomaan. Jos hölmöili, kävi huonosti”[457]. Pelosta yksi veteraani totesi: ”Jos joku sanoo, ettei sodassa pelkää, niin se ei ole sodassa ollutkaan. Äiti tuli mieleen, mutta täytyi kestää.”[458] Yksi veteraani puhui tuurista ja sattumasta. Joillakuilla oli tarkat aistit ja nopea päättelykyky, vaikkapa hyvä kuulo tai sotatilanteiden lukemisen kyky. Ne auttoivat ennakoinnissa.[459] Eräs veteraani sanoi: ”Kaikki pelkäsivät, mutta pelkoa ei mielellään näytetty. Kaveri pelkäsi, minä olin varovainen.”[460] Toverihengen kuvaus korostuu aineistossani. Rintamatoverin apu on voinut pelastaa hengen, ja sitä veteraani on kerrannut vuosien varrella. Talvisodassa taistellut, vanhin haastattelemani ihminen, vuonna 1918 syntynyt Niilo Pekkala kertoi, että herkkävaistoisia sotakavereita arvostettiin, kuunneltiin ja uskottiin. Suomussalmen Hulkonniemen taistelussa hänen kaverikseen sattui vanhempi mies, Jaakko, joka oli aina

455 https://veteraanit.fi/.
456 Kivimäki 2022, 269–297.
457 SmM 2017–2023.
458 SmM 2017–2023.
459 SmM 2017–2023.
460 SmM 2017–2023.

”vähän muita edellä ja muutenkin erikoinen, kykenevä ja viisas”. Kerrankin Jaakko ykskaks varoitti: ”Suihku tulee!” ja nakkasi Niilon lumikinokseen ja hyppäsi itse perään. Teko pelasti hengen. Talvisodan päättymisenkin Jaakko tiesi. Kuhmon Saunajärvellä Jaakolle tuli tieto sodan päättymisestä. Telttaan kuului linjasta mahdoton röykytys aamulla 13. maaliskuuta, mutta Jaakko sanoi: ”Tänään tulee rauha.”[461]

Sotakaverit ovat jääneet mieliin toteutuneine aavistuksineen. Joissain tapauksissa kertoja on jäänyt pohtimaan, olisiko kuolemanaavistuksen saanutta toveria voitu auttaa ja estää hänen kuolemansa. Kertojani lähetti minulle edesmenneen isänsä Reino Kosolan kirjoittamat muistelmat Kiteen Kangaskylän taistelusta 18.7.1941. Ne ovat yksityiskohtaisia pelon ja toveruuden kuvauksia jatkosodan etenemisvaiheesta. Tulkinta on kristillinen ja visuaalisten tunnelmien kuvaaminen tarkkaa ja hienovireistä. Yhdestä kertomuksesta tekee erityisen hevosen hirnahdus kaatumisen ennemerkkinä. Se on aineistoni ainoa hevosen reaktioon liittyvä kokemus, vaikka sotarintamalla oli kymmeniätuhansia hevosia[462]. Reino kuvaili luontoa, sääolosuhteita ja sotakavereidensa olemuksia. Viikon kestäneiden taisteluiden jälkeen hänen komppaniansa sai käskyn vallata Kangaskylä. Edellinen yö oli kylmä, ja lämpötila laski niin alas, että suoperäisestä maastosta nousevat vesihöyryt muodostivat kauniita usvakiehkuroita, jotka levisivät ohueksi sumuverhoksi tienoon ylle. Aamulla kirjoittaja katseli poikia ympärillään ja kaikkien kasvoilta kuvastui viikon kestänyt valvominen ja kova jännitys. He olivat kalpeita, silmien ympärillä tummat renkaat. Viimeisenä kirjoittajan katse osui pikakivääriampujaan. Kirjoittaja konttasi tämän luokse ja otti kädestä kiinni:

> Katsoin häntä silmiin ja kysyin: ”Pelottaako?” Hän vastasi, ettei enää pelkää, mutta hän tietää kaatuvansa tässä hyökkäyksessä. Samalla hetkellä kuului ystävällinen hevosen hirnahdus vihollisen asemista, mihin meidän oli määrä hyökätä. Sanoin miehelle, ettei hän ottaisi niin vakavasti, vaan toivoisi hyökkäyksemme onnistuvan ja meidän selviävän vahingoittumattomina, että saisimme Kangaskylän haltuumme.[463]

Miehet saivat käskyn siirtyä hyökkäyslohkoille. Tehtävänä oli hyökätä peltoaukean yli vihollisen asemiin. Pelto oli hiekkapitoinen ja kasvoi harvaa luonnonheinää. Aukean leveys oli noin kuusikymmentä metriä, ja se vietti loivasti alaspäin vihollisen asemiin vastakkaisessa mäenrinteessä. Kello lähestyi puolta neljää, aurinko

461 SmM 2017–2023.

462 Simola 2020. Divisioonaan kuului jopa 5 000 hevosta, jotka kuljettivat ruokaa, ammuksia, haavoittuneita sekä vetivät tykkejä. Talvisodassa kolmea moottoriajoneuvoa kohden oli sata hevosta. Jatkosota oli moottorivetoisempi.

463 SKS KRA. Tmyk 27. 2017–2023.

nousi suomalaisten selkien takaa ja paistoi kirkkaasti suoraan vihollisen pesäkkeiden ampuma-aukkoihin. Tuntui hullulta hyökätä, mutta minuutin päästä se tapahtui. Kirjoittaja pyysi maassa kyyrysillään olevaa ryhmäänsä seuraamaan ja meni itse edellä. Hän hyppäsi sotatoverinsa, pikakivääriampujan, kanssa yhtä aikaa aidan yli ripein askelin. Heidän edettyään noin kymmenkunta metriä, oikeanpuoleisesta pesäkkeestä tuli terävä konekiväärisarja. Kirjoittaja tunsi ilmavirran menneen läheltä vyötäröään. Pikakivääriampujaa osui rintakehään, ja matkalla joukkosidontapaikalle hän kuoli. Muuta mahdollisuutta ei ollut kuin kuivata kyyneleet ja jatkaa sotaretkeä.

Taistelussa Reinon kiväärin lukkoon meni syöksyjen aikana hiekkaa, eikä hän saanut lukkoa auki edes nyrkillä hakkaamalla. Aikaa ei ollut hukattavaksi, ja Reino päätti nopeasti kaivautua maahan. Hiekkapitoinen pelto teki sen mahdolliseksi. Irrottaessaan kenttälapiota hän huomasi heinien pölisevän takanaan ja oli varma, että maallinen vaellus päättyisi tähän. Silloin silmien eteen ilmestyi filmiprojektori, ja hän ymmärsi, että siinä näytettäisiin eletty elämä. Filmi oli aivan musta. Reino risti kätensä ja rukoili, että Jumala antaisi hänen syntinsä ja heikkoutensa anteeksi ja armahtaisi ennen kuin luotisuihku lävistää. Reino jatkoi *Isä meidän* -rukouksella, jota hän lukisi niin pitkään kuin aikaa annettaisiin. Sanottuaan *Aamen* Reino kuuli, kun hänelle huudettiin ylhäältä lempeällä, mutta kovalla äänellä: ”Et sinä siihen kuole.” Reino Kosola jatkoi muistelmissaan aistimellista, hengellistä kuvaustaan:

> Samalla alkoi sydämen kohdalta virrata ruumiiseen lämmin suloinen virtaus, joka täytti jokaisen solun, ja koko kehoni oli tämän suloisen virtauksen täyttämä. Tunsin sulavani ihanaksi suloiseksi liemeksi ja suunnaton onnen ja riemun tunne täytti sydämeni. Niin valtavaa onnentunnetta en ollut elämäni aikana koskaan kokenut. Mieleni täytti vahva usko, että minulla oli nyt niin hyvä suojelija, että voisin lähteä kävelemään vihollisen asemiin eikä minulle tapahtuisi mitään. Tuntui, että Jumala oli asettanut näkymättömän suojakilven minun ja vihollisen välille. Näinköhän minä vielä elän, ajattelin, vai katselenko kaikkea jo toisesta olotilasta. Todetakseni tämän nipistin toista käsivarttani. Otin pistimen tupesta ja sen kahvalla hakkasin lukon auki. Olin valmis jatkamaan taistelua ylivoimaista vihollista vastaan.[464]

Reino Kosola kuvaa muistelmissaan myös sotakaverin hermostumisen. Heidän ryhmänsä saavutti Kangaskylän–Kaalamon tien, jonka sivustaan he tekivät nopeasti aseman kaivamalla ampumakuopat, ne toimivat sirpalesuojina. Yksi kaveri oli saanut hermoromahduksen aamuyöllä käydyn taistelun vuoksi ja pyysi luokseen. Reino tunsi itsensä tyhjäksi ja ajatteli, ettei osaisi sanoa mitään mikä auttaisi tilanteessa.

464 SKS KRA. Tmyk 27. 2017–2023.

Kaveri makasi selällään sammalikossa käännellen päätään puolelta toiselle ja toisti koko ajan samaa asiaa, joka oli järkytyksen aiheuttanut. Reino polvistui vierelle, otti kädestä ja kiskaisi istumaan, pani kätensä miehen olkapäälle ja silmiin katsoen sanoi ne sanat, jotka jostain tulivat hänen suuhunsa. Mies ponkaisi pystyyn. Hän virkosi kuin syvästä horroksesta ja seisoi aivan normaalikuntoisen näköisenä ja sanoi, että hän lähtee nyt joukkueensa luokse. Reino tulkitsi, että kyseessä oli Jumalan ihmeteko. Jumala oli käyttänyt häntä välikappaleena ja paransi miehen Pyhän Hengen vaikutuksella.[465]

Aina ei selitystä tai tulkintaa oudolle tapaukselle löytynyt. Sotilaalla ei välttämättä ollut mahdollisuutta selvittää tapahtunutta sotatilanteen muuttuessa ja eteenpäin siirryttäessä. Muistitietokeruuseen kirjoittanut veteraani Matti Santamala ei saanut selville, kuka komensi häntä ja mihin toverit katosivat. Asia jäi askarruttamaan mieltä. Jalkaväkiprikaati valmistautui hyökkäämään rajan yli Itä-Karjalan puolelle, ja suojeluskuntakomppania, johon kirjoittaja kuului, aseistettiin ja liitettiin prikaatiin. Tehtävänä oli edetä Porajärvelle. Suojeluskuntakomppanian oli määrä vastata prikaatin sivustavarmistuksesta. Haastetta aiheutti elintarvikehuolto. Ison miesjoukon ruokkiminen ei ollut helppoa, ja sen vuoksi elintarvikkeita yritettiin saada sotasaaliiksi etenemisreitin varrella olevista kylistä. Yksi paikka oli Himola, jossa oli suuri perunamaa kauempana metsän reunassa. Perunoiden kaivaminen oli vaarallista, koska vihollinen pääsi metsän suojassa perunamaan lähelle. Sivustavarmistuskomppania turvasi perunankaivajien työtä. Komppanianpäällikkö kutsui kirjoittajan luokseen ja antoi tehtävän. Hänen piti mennä huomaamattomasti perunamaan takana olevaan metsään katsomaan, olisiko siellä vihollisia. Jos hän niitä näkisi, pitäisi ampua kolme laukausta apua saadakseen. Kirjoittaja pääsi rantapenkan suojassa metsään. Koko ajan hänellä oli vaistomainen tunne, ettei ollut yksin. Ketään ei kuitenkaan näkynyt. Niinpä hän eteni syvemmälle metsään pitäen silmällä tietä, joka kohosi harjulle. Hän kohtasi suurehkon metsälammen, joka oli harjanteen juurella, ja piiloutui rantatiheikköön, josta oli helppo valvoa mahdollista liikennettä harjun päällä.

Oli 12.9.1941. Aurinko lämmitti mukavasti. Matti Santamalan takana oli tiheä kuusikko. Aurinko alkoi paistaa harjun rinteeseen houkuttelevasti. Oli vilu kesäpusakassa ja tuli halu mennä rinteeseen ottamaan aurinkoa. Ennen kuin hän ehti toteuttaa ideansa, hän kuuli äänen selvällä suomen kielellä sanovan: ”Älä mene sinne!” Kirjoittaja ei mennyt, vaikka ihmetteli, kuka puhui. Aika kului ja vilu yltyi. Halu kömpiä auringonpaisteeseen palasi. Hän kuuli kärsimättömän äänen: ”Älä mene sinne!” Hän totteli ja odotti tunnin verran, ennen kuin palasi muiden luo. Pojat lopettelivat työtään pellolla ja ehtivät jo kuljettaa perunat kylään. Kun kirjottaja kertoi

[465] SKS KRA. Tmyk 27. 2017–2023.

komppanianpäällikölle epäilyksensä, että harjun päällä olisi väijytys, päällikkö sanoi lähettävänsä heti kolmimiehisen partion tutkimaan harjun lakea. Näin tapahtuikin, ja noin puolen tunnin kuluttua kuului laukauksia. Miehet menivät joukkueen voimin katsomaan, mitä oli tapahtunut, mutta eivät löytäneet ketään. Ainoastaan suomalaisen sotilaan lakki oli ruohikossa. Kolmimiehisestä ryhmästä ei kuulunut mitään sen jälkeen.[466]

Asemasodan aikaan vartio- ja partiotoiminta oli etulinjan taistelijoiden työtä. Aikaan liittyvät yllättävät tykistökeskitykset, pelko tarkka-ampujista ja vangiksi sieppaamisesta. Koko ajan piti olla varuillaan, ja se oli henkisesti kuluttavaa ja stressaavaa.[467] Kertoja muisteli toveriaan, joka joutui vartioon ja hätääntyi. Hän pelkäsi niin paljon, että löi itseään kivellä käteen päästäkseen joukkosidontapaikalle. Hänen tilalleen vartioon määrätty mies sai osuman ja kuoli. Itseään haavoittanut mies oli kertojan mukaan häpeissään teostaan sodan jälkeen, vaikka se hänen henkensä pelastikin.[468] Toivo Mustapää kertoi minulle rintamakauhusta. Hänellä oli sotakaverina pelokas mies, joka aavisti kaatumisensa maaliskuun loppupuolella 1943. Turistikukkulan edessä Uhtuan suunnalla välimaastossa oli konekivääripesäke, jossa oli parivartio öisin. Toivo oli vartiossa pelokkaan kaverin kanssa, joka oli vasta päässyt sotasairaalasta. Mies oli aivan hermona. Toivo koetti lohduttaa, mutta mies vain toisteli, ettei voi olla täällä. Hänen on päästävä kotiin. Toivo kertoi olevansa itsekin ”arka mies, mutta jotenkin täällä tottuu”. Seuraavana päivänä Toivo ajoi partaansa ulkona, kun samassa iski useita ”kranuja” ympäristöön. Hän juoksi korsuun. Alkoi kuulua avunhuutoja. Arka mies menehtyi.[469] Kaksi Toivon sotakaveria joutui sotavangiksi helmikuussa 1943 kenttävartiossa Alajärvellä, Kuittijärven rannalla. Toivo Mustapää kirjoitti keksityin nimin:

> On aikainen aamu. Yhdyspartio on lähdössä kohti Enonsuuta, josta lähtee kolmen miehen partio samaan aikaan kohti Alajärveä, kohtaus puolivälissä. Meiltä partioon Koski, Kiljunen ja Huovinen. Koski sanoo: ”Pistänpä kellon keskiorteen, jos ryssä on ladun varressa.” ”Pane tuo alikessu edelle, niin se jää vangiksi”, huudan laverilta nauraen. Varttitunnin päästä kuulen konepistoolin rätinän. Koski ja Kiljunen viettävät loppusodan Neuvostoliitossa.[470]

Toivo Mustapää oli ensimmäinen, jolle Koski kertoi vankina näkemästään näystä, jonka koki äärimmäisellä epätoivon ja väsymyksen hetkellä. Näky antoi toi-

466 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 42. 2017.
467 Kivimäki 2013, 85.
468 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 47. 2017.
469 SmM 2017–2023.
470 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.

voa. Vangit oli siirretty syyskesällä 1944 Venäjällä suurelle vankileirille, jossa oli eri kansallisuuksia, suurin osa saksalaisia. Miesten työ oli nostaa tukkeja rannalle hyisestä vedestä. Heikoimmat sortuivat, punatauti raivosi ja ruokaa oli niukasti. Yhtenä iltana parakissa Koski tunsi itsensä masentuneeksi ja väsyneeksi ja ajatteli, ettei taida enää kotimaata nähdä. Samassa parakissa oli viitisenkymmentä asukasta, ja oli apaattista katsella luurangonlaihoja sotilaita, jotka horjuen kävelivät tai istuivat laverien reunoilla. Koski ei ollut uskovainen, mutta siinä istuessaan väsyksissä hän risti kätensä ja kysyi hiljaa: ”Jos sinä Jumala olet olemassa, niin sano pääsenkö täältä pois ja jääkö Suomi itsenäiseksi.” Hän painui horroksiin ja näki ihmeellisen näyn. Hän seurasi maapalloa, joka oli kuoppien peittämä, ja pallon yläpuolella liekehti säteilevänä Suomen leijona. Hän kuuli äänen: ”yksi”, ja samalla nousi kultainen tanko maapallon pinnalta, kuului ”kaksi”, ja taas nousi kultainen tanko, samoin kolmen kohdalta. Sitten ilmoitettiin kuukaudet ja päivät. Samalla Koski ymmärsi, että tangot tarkoittivat vuosia ja muut kuukausia ja kultainen leijona vapaata isänmaata. Hän heräsi horteesta ja vilkaisi ympärilleen. Vangit puuhailivat entiseen malliin. Hän ei tiennyt, oliko näky kestänyt sekunnin, puoli tuntia vai tunnin, mutta hän päätteli siitä saaneensa selville sodan keston ja laski joutuvansa virumaan vankina vielä vuoden. Suomi jäisi itsenäiseksi, ja hän pääsisi hengissä kotiin. Koski sanoi myöhemmin Toivolle, että ilo ja varmuus Jumalan olemassaolosta täyttivät tuolloin hänen mielensä.[471]

Pirunsaaresta, Vuolijärven ja Poventsajoen pohjoispäässä, kuulin kahden kertojan kokemuskertomukset. Saaren omistuksesta taisteltiin useaan otteeseen vuonna 1943, ja vanginsieppausyrityksiä oli puolin ja toisin. Pirunsaarta pidettiin Maaselän rintaman vaikeimpana paikkana.[472] Toinen kertojista totesi:

> Pirunsaaren vartiopaikalla tapatettiin ihmisiä turhan takia ja kun miehiä kuoli, niin heistä ei puhuttu yhtään mitään. Sodanjohtoa kiinnosti vain, paljonko kalustoa menetettiin. Miehillä ei ollut arvoa, aina tuli uusia.[473]

Samassa paikassa Eeri Hyrkkö koki toverinsa kaatumista edeltäneen kuolemanaavistuksen. Eeri kertoi, miten Pirunsaaren tukikohta vaihtoi usein omistajaa. 26.5.1943 vihollinen oli vallannut tukikohdan ja komppania sai hälytyksen ottaa saari takaisin. Miehet olivat aamulla lähtövalmiina, ja Eeri toimi ryhmänjohtajana. Ryhmässä oli pikakivääriampuja, joka tuli luo kädessään *Työmies*-aski. Hän pyysi ottamaan sen sekä korsussa olevat tupakat ja jakamaan pojille, sillä hän ei tältä matkalta palaa. Eeri torjui ajatuksen, mutta sitten hän huomasi kaverinsa kasvojen muut-

471 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
472 https://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/393.
473 SmM 2017–2023.

tuneen. Ne olivat tosi vakavat, silmät suuret ja epätavalliset. Hän otti tupakat ja hyökkäys alkoi. Suomalaiset valtasivat Pirunsaaren, ja kun se oli vallattu, niin vihollinen kosti kovalla tykistöiskulla ja taas Pirunsaari menetettiin. Yksi kranaatti tuli lähelle Eeriä ja kaveria, joka sai monta sirpaletta ja kuoli välittömästi. Kertojani uskoi, että kaveri aavisti kuolemansa. Ihmeellistä Eerin mielestä oli, ettei hän saanut tilanteessa yhtään sirpaletta.[474]

Yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset jatkosodan vetäytymisvaiheen taisteluiden aikaan liittyvät kaaosmaisiin olosuhteisiin. 13.6.1944 Toivo Mustapään joukkue sai komentaja Aaro Pajarilta käskyn, joka velvoitti peräänantamattomuuteen ja sinnikkyyteen. Miehet ”saivat perääntyä vain ruumiina”. Vihollisen hyökkäysvaunut painoivat päälle, ja suomalaiset makasivat suojakuopissaan. Toivon vieressä makasi kovanoloinen mies, joka ei ollut uskovainen. Kun hyökkäysvaunut alkoivat tulittaa asemia kuusituumaisilla tykeillä suoralla suuntauksella, niin Toivo ajatteli, ettei tästä selviä millään. Kova kaveri menetti hermonsa ja aneli Toivoa rukoilemaan, kun ei itse osannut. Toivo vastasi, että olihan hänet lapsena rukoilemaan opetettu, mutta ei osannut siinä hetkessä hokea kuin: ”Rakas Jumala auta, rakas Jumala auta.” Miehet pelastuivat, mutta joukkueen varajohtaja tuli hulluksi, säntäili ja toisteli: ”Ryssä asemissa, ryssä asemissa.” Hän haavoittui. Joukkueesta suurin osa lähti karkuun, mutta heidät saatiin kiinni ja tuotiin takaisin linjaan.[475] Eeri Hyrkkö puolestaan koki henkisesti vaikeita hetkiä Ihantalan kirkonmäellä poterossa 6.7.1944. Hän oli valvonut viitisen vuorokautta ja menettänyt toivonsa viimeisen kuusi tuntia kestäneen tykistökeskityksen aikana. Varjeluksen kokemus sai hänet kestämään:

> Tuli sellainen tunne, että täältä en hengissä selviä, kuolen tänään tai huomenna. Minulla oli mukanani *Uusi testamentti*, jonka äitini antoi sotaan lähtiessä. Avasin kirjan sattumanvaraisesti ja siitä aukesi psalmi 91: Sinun ei tarvitse pelätä yön kauhuja eikä päivällä lentävää ruttoa. Ja vaikka sinun viereltäsi kaatuisi tuhat ja kymmenentuhatta oikealta puolelta, ei se sinua satu. Ja sinä näet miten minä kostan viholliselle… psalmin viimeinen säkeistö on… ja minä siunaan hänet pitkällä iällä.[476]

Epätoivon hetkessä Eeri koki tämän selvänä ilmoituksena. Hän kertoi minulle vahvalla äänellään, miten hänelle tuli semmoinen olo, että jos hän täältä selviää ja Suomi säilyttää itsenäisyytensä, niin hän tekee kaiken voitavansa, ettei tulevien polvien tarvitsisi kokea samaa, minkä hän on joutunut kokemaan. Eeri oli kolme vuotta

474 SKS KRA. Tmyk 15. 2017–2023.
475 SmM 2017–2023.
476 SKS KRA. Tmyk 15. 2017–2023.

ja kaksi kuukautta sotilaspuvussa ja niistä kaksi vuotta etulinjassa. Hän ei haavoittunut. Haastattelussa hän muisteli lämmöllä joukkuehenkeä. Miehet olivat kuin veljiä keskenään. Vaikea hetki oli, kun he olivat hyvin väsyneitä ja tieto rauhasta tuli. Rauhanehdot kuultuaan sotilaat pettyivät, koska olivat mielestään onnistuneet pysäyttämään vihollisen.[477] Kokemus on voinut saada tulkintansa varjeluksena vasta sodan jälkeen. Seuraava kokemus oli kokijalle, Toivo Mustapäälle, selittämätön ja ihmetystä aiheuttanut sotarintamalla, mutta sai myöhemmin kristillisen tulkinnan. Vasta sitten hän pystyi kertomaan mieltään vaivanneesta toverinsa ihmepelastumisesta, jota piti Jumalan varjeluksena. Kokemus tapahtui Muolaassa vetäytymistaisteluiden aikaan kesällä 1944.

> Makaan suuren kalliolohkareen vieressä poterossa kovassa kranaattitulessa. Taunolla on hyvä potero kallion syvennyksessä. Yhtäkkiä Tauno lähtee juoksemaan aavalle kentälle ja syöksyy maakuoppaan. Samalla urkutykin ammus iskee Taunon poteroon. Kysyn myöhemmin: ”Miten arvasit lähteä kuopastasi vähän ennen iskua?” Taunon vastaus: ”Oli pakko. Tuli käsky.” Minä kysyn: ”Kuka käski?”[478]

Toivo Mustapää kuvasi myös vaaranpaikkaa Kannaksen Kuuterselässä 14.–15.6.1944. Tuttu konepistoolimies rupesi kaivamaan hyvälle paikalle itselleen poteroa ja kehui, että suojakuopasta olisi hyvä suolata vihollista. Joukkueenjohtaja Martti rupesi karjumaan miehelle, että siihen et tee kuoppaa! Mies vastusteli ja Martti suuttui ja sanoi hommaavansa miehen sotaoikeuteen, jos hän tekisi siihen poteronsa. Martti neuvoi uuden paikan, jonne uhoava mies siirtyi kaivamaan. Saman tien tuli täysosuma edelliseen paikkaan. Martti kertoi usein tapausta Toivolle eikä ymmärtänyt mikä hänelle tuli ja kuka antoi määräyksen. Toivo mietti, että ehkä se oli sotataitoa ja intuitiota.[479]

Lapin sotaan siirryttäessä miehet kärsivät sotaväsymyksestä. Kun juna lähti kohti pohjoista, se ei Toivo Mustapään mukaan ”tuntunut sopivan kenenkään järkeen eikä ymmärrykseen”. Toivon joukkue eteni kohti Kemiä. Hän kertoi kaverinsa kuolemanaavistuksesta:

> Joukkueemme oli kärsinyt suuret tappiot. 3.10.1944 pystytimme erään kylän laitaan teltan. Luutnanttikaveri köllähti viereeni ja manasi: ”On huono tuuri. Näin monta vuotta olen säilynyt hengissä. Marraskuussa pääsisin siviiliin ja nyt kaadun.” Minä siihen: ”Älä noin puhu. Monta vuotta olemme yhdessä marssineet.

477 SKS KRA. Tmyk 15. 2017–2023.
478 SmM 2017–2023.
479 SmM 2017–2023.

> Kyllä me katsomme sodan loppuun.” ”Ei”, luutnantti vastasi. Lähdemme sakemannin selustaan. Parin tunnin kuluttua kannan luutnanttia autiotalon kellariin. Mistä hän tiesi, mietin.[480]

Toivo Mustapää haavoittui Lapin sodassa ja vietti talven 1944–45 Ruotsin sairaaloissa ja kesän toipilaana kotona Suomessa. Usein hänellä olivat sotakaverit mielessään. Eräänä päivänä hän päätti käväistä kotoaan Pyhäsalmen kirkonkylällä. Postiauto pysähtyi osuuskaupan eteen, ja siinä hän törmäsi yllättäen sotavankina olleeseen kaveriinsa Koskeen. Miehet katsoivat toisiaan hölmistyneinä. Koski kertoi tulleensa juuri Toivoa etsimään, koska kuuli hänen selvinneen sodasta. Toivo ihmetteli, mikä ohjasi hänen askeleensa kaupalle. Hän ei osannut sanoa, koska puhelintakaan ei ollut. Hän halusi jättää sen arvoitukseksi sanoen: ”Ehkä se oli…”[481]

Yksi Toivo Mustapäätä vaivaamaan jäänyt kokemus Lapin sodasta liittyi saksalaisten taskukelloon. Hän meni Tornion taistelun tuoksinassa piikkilankaesteen läpi Pikku-Berliiniin (jatkosodan aikana Suomen alueella sijainnut saksalainen tukikohta) ja löysi kaverinsa kanssa seitsemän kelloa parakin pöydältä. Saksalaisille oli ilmeisesti tullut äkkilähtö. Toivo otti yhden kellon. Se oli komea ja hopeakuorinen, ja hän oli sotasaaliistaan ylpeä. Seuraava muisto liittyy toukokuuhun 1945, jolloin Toivo oli palannut Ruotsista vanhempiensa luo. Isä oli uskovainen.

> Otin komean kelloni esille ja isä ihmetteli sitä. Rupesin nauramaan, etten minä ole tätä ostanut vaan saanut sotasaaliina. Isä pani kellon korvalleen ja sanoi, että on hyvä käynti ja komeat kruusaukset. Hän jatkoi: ”Kuulehan Toivo, varastetulla kellolla ei ole siunausta.” Menin aivan hölmöksi.[482]

Toisenkin kerran Toivo joutui tekemisiin saksalaisen taskukellon kanssa. Hän lähti viemään saksalaista vankia komentopaikalle, ja tällä oli komea kello ranteessaan. Toivo otti sen väkisin vangin ranteesta. Hänen omaatuntoaan painoi muisto, ja hän ihmetteli:

> Ajattele minkälainen roisto minäkin olin. Saksalainen kysyi, että tämmöisiäkö suomalaisetkin sotilaat ovat, rosvojako te olette? On tämä kauheaa, kolme vuotta on oltu aseveljiä ja nyt verissä päin taistellaan. Minä ärähdin sille jotain. Vastasin, että ei me rosvoja olla, mutta herrat ottavat sen kuitenkin, että parempi se on minun ottaa. Häneltä pääsi itku. Minulle tuli outo olo, kun se itki. Annoin kellon

480 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
481 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
482 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.

> takaisin. Ajattele, millaisen pedon sota tekee kunnon miehistä. Niin on käynyt minulle, etten oikein pysty kärpästäkään tappamaan. [483]

Toivo Mustapää kuvasi minulle tunnetta, miten vaikeaa vihollisen ampuminen oli. Tarkka-ampujan tehtävä oli hänelle liian kova. Yksi tapaus Muolaassa oli jäänyt erityisesti hänen mieleensä. Toivo oli naamioinut itsensä savella ja kyttäsi aseen kanssa vihollisen puolelle. Venäläinen upseeri nousi ylös juoksuhaudasta parin sadan metrin päässä. Toivo otti tarkkuusaseen ja tähtäsi rintaan, mietti että ”nukutan sen siihen”. Mutta sitten hän päättikin seurata, mitä vihollinen tekee. Vihollinen käveli juoksuhaudan reunaa, otti kiikarit ja ryhtyi katselemaan kohti. Taas Toivo tähtäsi rintaan, mutta ei pystynyt laukaisemaan vaan laski aseen sievästi monttuun. Venäläinenkin laskeutui juoksuhautaan ja häipyi. Toivo mietti myöhemmin, että mikä häntä pidätteli.[484]

Vaivaamaan jääneet kokemukset ovat voineet purkautua sanoiksi vasta vanhuuden päivinä. Yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset liittyvät ihmepelastumisiin tai kaverin ihmeellisiin enteisiin. Kokemukset ovat auttaneet selviämään psyykkisesti ja fyysisesti vaikeina hetkinä. Sotilaat saivat kokemuksista voimaa jatkaa taistelua. Rukous helpotti epätoivoisissa tilanteissa ja auttoi rintamakauhusta kärsiviä tovereita. Kokemus on painunut mieleen siksikin, koska sen on uskottu pelastaneen hengen. Kokija on kokemishetkellä usein oivaltanut jotain, joka nousee arkisten rintamarutiinien yläpuolelle. Hän haluaa jakaa kokemuksensa jälkipolvien kanssa.

6.2 Periytyneet kokemuskertomukset

Neljä viidesosaa aineistostani on perhemuistoina, suvuissa ja lähiyhteisöissä periytyneitä kokemuskertomuksia, jotka ilmentävät sitä, miten jälkipolvet haluavat muistella, tulkita ja merkityksellistää. Suomessa folkloristit Anne Heimo ja Pauliina Latvala-Harvilahti ovat tutkineet perhehistorioita eli perheissä ja suvuissa suullisesti tai kirjallisesti välittyvää kerrontaa. Heitä kiinnostaa, miten jälkipolvet luovat käsitystä menneisyydestä perhemuistojensa avulla ja miten muistot heihin vaikuttavat.[485] Historioitsija Radmila Švaříčková Slabáková kirjoittaa, että perhe on yksilön tärkein muistiyhteisö, jossa tunnemme yhteenkuuluvuuden tunnetta ja josta käsin otamme yhteyksiä suurempiin yhteisöihin. Perhemuistot muokkaavat ymmärrystämme ja vaikuttavat historiatietoisuuteemme. Kyse on sukupolvien välisen affektiivisen ja

483 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
484 SKS KRA. Tmyk 46. 2017–2023.
485 Heimo 2021, 214–230; Latvala 2000; 2001; Fingerroos 6.6.2001: https://agricola-verkko.fi/review/suku-on-pahin-vai-onko/.

emotionaalisen siteen luomisesta.[486] Olen kiinnostunut tarkastelemaan, mikä on jälkipolvien mielestä kertomisen arvoista, miten he haluavat tulkita ja merkityksellistää sodassa koettua ja kuinka kokemukset vaikuttavat ylisukupolvisesti.

Kertojilleni oli tärkeää nähdä itsensä historian tapahtumien valossa, eläytyä ja yrittää ymmärtää, miten läheisen kokemus on vaikuttanut itseen, ja arvioida, millaisia jälkiä se on jättänyt. Muistojen jakaminen on kertojille tärkeää, etteivät sotasukupolven kokemukset kertomattomina unohtuisi. Yksi kertoja totesi, että hänen isänsä kertoi pojalleen ”todellisen sadun” useaan otteeseen[487]. Kertoja halusi jatkaa kertomista läheisilleen. Aineistoni sisältää myös arkaluonteisia muistoja, joista kertoja on kuullut vasta sodan kokeneen vanhuudessa, tai tämän muistiinpanot ovat löytyneet kokijan kuoltua. Joskus kokemuksesta on kerrottu perheen sisäisenä salaisuutena ja vasta tähän tutkimukseen julkisesti. Kertojissa on sotahistoriaan perehtyneitä ihmisiä. Monet ovat ottaneet selvää tapahtumahistoriallisesta kontekstista ja poimineet tietoja matrikkeleista, kirjeistä, lehtileikkeistä ja historiikeista. Joskus yksityiskohtaista tietoa vaikkapa kokemuksen ajasta tai paikasta ei välttämättä ole. Eräs ihminen harmitteli, kun ei kysellyt vanhojen elinaikana sotamuistoista enempää ja siten saanut yksityiskohtaisempaa tietoa. Suurin osa kertojista kertoi tosikokemuksina pitämistään kokemuksista, mutta lisäksi yksittäinen kertoja tarinoi kummitusjutuista, joita korsuissa etenkin asemasodan aikaan oli aikaa kertoa. Kauhutarinoissa seikkailivat eksyneet partioporukat ja syödyt ihmiset. Kuulin muun muassa myynnissä olevasta valokuvasta, jonka aiheena oli ihmisen nahat orrella roikkumassa.[488]

Periytyneissä kokemuskertomuksissa kokijan kerrotaan usein olleen voimakkaan tunneliikutuksen vallassa. Kertoja ei repeä itkunpyrskähdyksiin, vaikka kuultu herkistää mieltä. Hän katsoo etäämpää. Kokemuskertomus voi olla kuvaus siitä, mitä sodan kokeneet ovat joutuneet kestämään ja miten he ovat selviytyneet. Kertoja rakentaa tunnesidettä kokijaan. Hän kertoo kokijaa arvostaen ja hänen muistoaan kunnioittaen. Moni huokailee ihmetellen sota-ajan kokeneiden fyysistä ja henkistä sinnikkyyttä. Useat kertojat sanovat perineensä kyvyn kokea yliluonnollista, esimerkiksi aistia tulevaa. Eräs ihminen sanallisti, että yliluonnolliset kokemukset olivat sota-aikana luonnollisia ja johtuivat ankarasta henkisestä paineesta ja rasituksesta, johon ihmiset joutuivat. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Kaarina Karttunen muisteli äitinsä Tyyne Alina Pekkarisen näkyä talvisodan aikaan lumipukuisista ja jäämaisemaan katoavista hiihtäjistä Pohjois-Savossa. Hän uskoi äidin herkkävaistoisena nähneen tämän eikä pidä näkyjä sota-aikana yliluonnollisina. Näyt liittyvät kertojan mielestä erittäin voimakkaisiin ja julmiin tapahtumiin, jotka ovat jättäneet jäl-

486 Švaříčková Slabáková 2021.
487 SmM 2017–2023.
488 SmM 2017–2023.

kensä ihmisen psyykeen. Ajaessaan mökiltään Varkauden suuntaan hän hiljentää vauhtia ja tuntee pieniä väristyksiä Hynnilänsaaren tienviitan kohdalla.[489]

Kotirintaman huoli muistetaan

Valtaosa periytyneistä kokemuskertomuksista kuvaa kotirintamalla koettua. Kokijat ovat äitejä, mummoja, tyttöystäviä, vaimoja ja sotaleskiä. Kuoleman läheisyydestä tuli arkea, ja kotirintamalla koetussa on päällimmäisenä huoli ja epätietoisuus läheisen rintamakohtalosta. Kotijoukot valmistautuivat ilmoitukseen kaatumisesta, haavoittumisesta tai katoamisesta. He saivat henkistä tukea jaksamiselleen enteiden lukemisesta, ja jos enteet todentuivat, ne jäivät elämään. Enteet toimivat myös iskunvaimentimina, kun seurakuntapappi tuli toimittamaan suru-uutisen perheelle.[490] Poikansa sotilaana uhriksi antava äiti oli valtiovallan ja kirkon näkökulmasta esikuvallinen hahmo. Suurin osa sotilaista oli nuoria ja naimattomia parikymppisiä miehiä, joille äiti oli ollut aina tärkeä huoltaja ja pelastaja hädässä.[491] Sodan jälkeisessä Suomessa eli yli 30 000 sotaleskeä, joita ohjeistettiin, ettei polku sankarihaudoille saa ruohottua.[492] Kertojani vaali anoppinsa muistoa ja kertoi hänen kokemuksestaan, kun puoliso kaatui syyskuussa 1942 Syvärillä yövartiossa. Kun hänet oli haudattu Saarijärven sankarihautausmaalle, niin sotaleski meni pyörällä polkien hautausmaalle ja näki miehensä kävelevän hymyilevänä metsätaipaleella vastaan ja heilauttavan kättään. Hahmo tuli lähemmäksi, ja oli kuin elävä. Leski laittoi pyöränsä puuta vasten ja huhuili miehensä nimeä, mutta ketään ei enää näkynyt. Kertojani kirjoitti, että näitä anoppi kertoi vuodesta toiseen aina yhtäpitävästi. Hän aprikoi, tekiköhän sota-aika ihmisistä herkempiä ja vastaanottavaisempia, kun hän on kuullut paljon vastaavanlaisia tapauksia. Kyseinen kaatunut oli kuulemma nähnyt itsekin enneunen kuolemastaan. Unessa mehiläinen pisti häntä sydämen kohdalle. Juuri siihen kohtaan vihollisen luoti osui. Se on merkitty kantakorttiin.[493]

Osa sotaorvoista on menehtynyt, ja heidän kokemuksensa ovat jälkeläisten kertomaa. Kuulin herkkätunnelmaisen kokemuskertomuksen Outi Teirikangas-Lerssin äidistä, jonka isä Uuno Isokangas kaatui 12.3.1940 Vahvialassa. Tytär oli tuolloin kaksivuotias. Kaustisen Jylhänkylällä tytär sanoi äidilleen ennen kuolinviestin saapumista: ”Katso, isän tähti on taivaalla, ja se vilkuttaa minulle”. Kertojani isoisä on

489 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 13. 2017.

490 Junila 2012, 196–197. Suomi oli ainoa kansakunta, jonka kaatuneet sotilaat pääsääntöisesti tuotiin takaisin haudattavaksi kotiin. Seurakunnat ottivat vastuun kaatuneiden hautajaisten järjestämisestä.

491 Taskinen 2025, 134.

492 Haverinen & Pajari 2019, 322–324; Hollsten 2020, 71; Kemppainen 2006, 233–244; Malinen 2019, 368–369.

493 SmM 2017–2023.

haudattu Kaustisen sankarihautausmaalle. Kertojani mummo kertoi usein kokemuksesta. Vielä 1970-luvun alussa kertojastani tuntui, kuin sota-aika olisi ihan vasta ollut. Mummolle miehen menettäminen oli suuri suru. Hän jäi leskeksi pienen tyttären kanssa, ja toimeentulo oli hyvin niukkaa.[494]

Aineistossani on runsaasti isoäitien näkemiä enneunia. Annikki Kaivola-Bregenhøjn mukaan unet ovat Suomessa olleet juuri erityisesti naisten välittämiä.[495] Kertojani jyväskyläläinen mummo sai unessa tiedon poikansa kaatumisesta. Mustiin pukeutunut mies kääntyi tienhaarasta kotitaloa päin. Tosielämässä ei kulunut kauan, kun ovelle koputettiin ja pappi toi suruviestin. Parikymppinen poika oli kaatunut Alakurtissa elokuussa 1941. Kyseistä mummoa pidettiin suvun tietäjänä, jonka uniin uskottiin.[496] Toisen kertojan mummo näki unen Ivalon Pikku-Petsamossa. Kodin huoneen nurkkaan ilmestyi musta vaatemytty. Herättyään mummo sanoi kertojani äidille, ettei poika ole selvinnyt. Päivän mittaan tuli pappi vierailulle ja vahvisti kaatumisen.[497] Johannes Fröjdín muisteli isoäitinsä Lainan enneunta Padasjoen Romossa. Kokemuskertomus kertaa tuttua huolta rintamalla olevien läheisten kohtalosta. Unessa kotipelolla seisoi kolme tiilitornia. Keskimmäinen oli kapea ja korkea, ja sen rinnalla oli kaksi matalampaa tornia. Yhtäkkiä keskimmäinen torni sortui. Isoäiti ihmetteli unta ja kertoi siitä omalle mummolleen, joka osasi selittää unien merkityksiä. Hän tulkitsi, että keskimmäinen kolmesta lapsesta, joka on pisin ja hoikin, ei palaa sodasta. Hän oli Veikko Romo, joka oli mennyt vapaaehtoisena sotaan. Hän haavoittui ja menehtyi Lahden kansanopistossa toimineessa sotasairaalassa 24.6.1944 keuhkokuumeeseen.[498]

Kertojien muistissa on, miten naiset kantoivat taakan kotirintamalla. Työ tehtaissa ja pelloilla yhdistyi kodin- ja lastenhoitoon. Naiset yrittivät selviytyä arjen haasteista ja elintarvikepulasta, ja yliluonnolliset kokemukset ovat sattuneet arkisen aherruksen keskellä. Etnologi Kirsi-Maria Hytönen tutki väitöskirjassaan naisten muistelukerrontaa sodan aikaisesta palkkatyöstä. Muisteluissa kertojat korostivat ahkeruutta, väsymättömyyttä, vahvuutta ja sitä, miten naiset kannattelivat perhettä. Väsymystä harvoin muisteltiin, mutta kertomus jaksamisesta ja selviämisestä haluttiin tuoda esiin. Hytösen mukaan muistoissa korostuvat isänmaalliset yhteishengen kuvaukset.[499] Sodan olosuhteissa kestämisen eetos on myös aineistossani nähtävissä, mutta kysymyksenasetteluni takia korostuvat naisten aistimukselliset tunnekokemukset. Työn raskaus ja väsymys taustoittaa niitä.

494 SKS KRA. Tmyk 65. 2017–2023.
495 Kaivola-Bregenhøj 2010, 34.
496 SmM 2017–2023.
497 SKS KRA. Tmyk 63. 2017–2023.
498 SKS KRA. Tmyk 6. 2017–2023.
499 Hytönen 2014, 241–244.

Yliluonnollinen kokemus nousee symbolisena yksityiskohtana arjen yläpuolelle. Muistitietokeruun vastauksessa lampaat symboloivat äidille hänen poikiensa kohtaloa. Kokija on kertojan mummo, joka näki unen viidestä pojastaan rintamalla. Unessa hän vei aamulla viisi lammasta laitumelle, ja kun hän meni illalla hakemaan niitä, niin yksi puuttui ja neljä oli keritty. Sodassa viidestä veljeksestä yksi kuoli ja neljä haavoittui. Mummo tiesi herättyään, mitä uni merkitsee. Kertojan isä Kalle Kouvalainen on muiston kertonut.[500] Kokemuskertomukset ovat keskustelun herättäjiä kipeistä asioista, joista on voinut kertoa vain unenomaisin symbolein, koska suoraan puhuminen olisi ollut liian vaikeaa.[501] Unikokemuksen tulkinta on kertojan ymmärryksen mukainen, ja se saa ymmärrettävän ja kerrottavan kulttuurisen ilmaisunsa. Kertojani Eva Salimin Miina-mummo näki unen Siilinjärvellä vuonna 1918 odottaessaan Penttiä syntyväksi. Miinalle annettiin hopeapislaiminen puukko, mutta antaja sanoi, että se on vain laina. Puukko symboloi Penttiä. Miina muisteli kertojalleni unta lapsestaan, joka annettiin lainaan ja otettiin pois. Pentti kaatui Juksovassa 9.11.1941. Kertoja oli ylpeä mummostaan, joka tunsi valtavan määrän taikoja.[502]

Eläinten käytöstä tarkkailtiin. Toisinaan havaittiin sellaista, mikä tulkittiin rintamakuoleman enteeksi. Sirpa ja Aune Malinen kertoivat Hilma Winteristä, joka alusti välirauhan aikaan leipätaikinaa Alavetelissä, kun hänen kylkeään puri iso täi. Täitä ei ollut aiemmin huushollissa näkynyt eikä näkynyt sen jälkeenkään. Täi puri kovasti, ja Hilma arvasi sen ennustavan kuolemaa. Samana päivänä 26.3.1941 tuli tieto Hilman pojan kuolemasta sotapalvelussa.[503] Täit esiintyvät myös muistitietokeruun vastauksessa. Sirkka Katajisto kirjoitti siististä äidistään Taimi Majanevasta, jolle tuli voimakas sisäinen tunne miehensä kaatumisesta, kun hänen päähänsä ilmestyi täitä. Mies, Lauri Turtia, kaatui juhannusaattona 1944 Lavolassa tarkka-ampujan luotiin.[504] Vaikka suurin osa eläinten tarkkailusta kotirintamalla liittyy läheisen ihmisen kohtaloon, niin myös Suomen kohtaloa enteiltiin eläinten käytöstä tarkkaillen. Esimerkiksi koirat ulvoivat ennen talvisodan syttymistä poikkeuksellisen paljon.[505] Kodin elinpiiriä tarkkailtiin, ja edellä mainittu Hilma Winter näki Impilahdella, kun iso lintu repi kolme kuukautta ennen talvisodan syttymistä navetan päädyn punaisesta laudasta irti pitkän lastun, joka putosi maahan. Hilma kertoi tuvassa tapahtuneesta. Hänen mukaansa ei tiennyt hyvää, kun luonnoneläin käy rikkomassa rakennusta.[506] Luin myös muistitietokeruuseen kirjoittaneen anopin äidin ennustaneen Tohmajärven Tikkalan hautausmaalla sodan syttyvän pian, kun pikkupetäjien latva-

500 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 51. 2017.
501 Sørensen 2009, 173.
502 SKS KRA. Tmyk 61. 2017–2023.
503 SKS KRA. Tmyk 41. 2017–2023. Hilma Winter on toisen kertojan äiti, toisen isoäiti.
504 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 14. 2017.
505 SmM 2017–2023.
506 SKS KRA Tmyk 41. 2017–2023.

osissa kiipeilivät vihreät toukat riveissä kuin sotamiehet. Latvassa oli suurempi toukka, ja latvan taipuessa kaikki toukat kumarsivat samaan suuntaan. Kirjoittaja muisti toukat aina kun kulki sellaisessa metsässä, missä on pieniä mäntyjä. Toukkia hän ei ollut nähnyt.[507] Aineistossani esiintyy ylipäätään runsaasti eläimiä, joiden käytös enteili sodan tapahtumia. Orava, hevonen, koira, mato, täi, mehiläinen, toukka, ”iso lintu”, mustajoutsen, teeri, käki, talitiainen ja lahna enteilevät käytöksellään sodan tapahtumia. Kokemukset liittyvät Leea Virtasen sanoin sellaiseen merkitystietoisuuteen eläimistä, joka on aikaisemmin kuullun perinteen mukaista ja sen tuottamaa[508].

Huoli Suomen kohtalosta tuli väkisin uniin. Eva Salimin äiti näki Siilinjärvellä unessa ennen sotaa, kun taivaalle piirtyi tulinumeroin sodan vuosiluvut ja joku näytti kaaressa Suomen päällä, että tästä saksalaiset tulevat. Hän kertoili untaan useasti ihmetellen, sillä tuossa vaiheessa ei ollut tietoa saksalaisten tulosta. Äiti palveli jatkosodassa lottana.[509] Sodan kesto mietitytti, ja kotirintamalla varauduttiin sen pitkäkestoisuuteen. Haastattelemani ihminen sanoi, että vaikka sota-aikana kaikki ennustelivat, niin oma lukunsa olivat ennustajan maineen saaneet ihmiset, jotka maalailivat kohtalokkaita sävyjä tulevaisuuden tapahtumista. Ennustukset saattoivat käsittää sotatilanteen kehittymisen lisäksi myös muita maailmanlaajuisia ilmiöitä. Ennustukset levisivät kulovalkean tavoin kuin juorut. Ennustus saattoi olla myös arkisen oloinen ja pienimuotoinen. Muistitietokeruuseen kirjoittanut Anneli Mäkelä-Alitalo tulkitsi perhemuistoaan yliluonnollisen, älykkyyden ja pitkän elämänkokemuksen rajamaastoon sijoittuvaksi. Kokija oli vuonna 1876 syntynyt kertojan isoäiti, Asikkalan Vesivehmaan Iida Mäkelä. Hän oli ”kansakoulun käynyt pienen talon emäntä ja ompelija, ei suinkaan mikään valtiomies”. Isoäiti tiesi sodan syttyessä, että siitä tulee hyvin pitkä. Hän osti säkillisen karamelleja ja piilotti aarteensa talonsa ullakolle purujen sekaan ja jakoi herkkuja säästeliäästi. Kertojan äiti oli kertonut oman äitinsä muiston ja lisännyt tiedon, että karamellit olivat sodan loppuaikoina jo aika nuhruisia, kun niitä lahjoitettiin eteenpäin.[510]

Ihmettelin tutkimusprosessin aikana, miten moni ihminen halusi osallistua. Helena Ryhänen tunsi osallistumisen suorastaan velvollisuudekseen. Edesmennyt kertojani oli uskonnollinen ihminen. Vähän ennen muistitietokeruun alkamista hän oli kysynyt Jumalalta, mitä tekemistä hänellä oli ylimalkaan, ja pian sen jälkeen hän sai tietää tutkimuksesta ja ymmärsi, että yksi hänen tehtävistään olisi osallistua. Kertoja oli sota-aikaan lapsi, ja kokemuskertomus kertoo hänen äidistään, joka herätettiin yöllä toukokuussa 1944 Helsingin Pakilan kodissa syvästä unesta voimakkaasti ol-

507 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 24. 2017.
508 Virtanen 1974, 99.
509 SKS KRA. Tmyk 61. 2017–2023.
510 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 23. 2017.

kapäästä ravistellen. Hän kuuli selkeän äänen: ”Nouse, polvistu ja rukoile poikasi puolesta.” Jonkin päivän päästä tuli tieto pojan haavoittumisesta Kannaksella. Äänen ajankohta osui yksiin rintamalla tapahtuneen kanssa. Poika oli yöllä vetämässä puhelinlankaa suon yli, kun puolivälissä matkaa kranaatti iskeytyi hänen viereensä polulle. Pehmeä maasto vaimensi räjähdystä niin, että vain sirpaleet saavuttivat hänet. Kesäkuussa alkoi Neuvostoliiton suurhyökkäys, ja poika oli silloin sotilassairaalassa. Elämä voitti. Kun äiti kertoi kokemuksesta tyttärelleen eli kertojalleni, niin lapsen ensimmäinen ajatus oli: ”Äiti on tullut hulluksi, kuulee ääniä!” Aikuisena Helena ymmärsi, kuinka suuri järkytys ja huoli äidillä oli ja miten tärkeää muistojen siirtäminen jälkikasvulle on. Hän oppi elämäntaipaleensa varrella ymmärtämään äidin kokemaa.[511]

Jälkipolville on periytynyt kokemuskertomuksia, joissa he muistelevat samalla hetkellä tapahtuneita kokemuksia kotirintamalla ja sotarintamalla. Kertojat haluavat korostaa läheisten ihmisten välisiä ”telepaattisia yhteyksiä”, kuten pari kertojista asian ilmaisi. Vaimo, äiti, isä tai sisarus sai tiedon kaatumisesta, haavoittumisesta tai vaaran hetkestä unen tai näyn kautta, tai hän kuuli jysäyksen tai askelten ääntä. Eräs muisto liittyy kertojani muuramelaiseen ukkiin ja mummoon. Ukki toimi talvisodassa tulenjohtueen tiedustelijana Taipaleenjoella. Mummo kirjoitti puolisolleen kauhistuneen kirjeen 3.12.1939:

> Minä vielä uskon, että Sinä elät. Toissa yönä olin hädässä ja tuskassa Sinusta. Luulen, että jotain silloin tapahtui Sinulle, mutta en ole saanut kuoleman viestiä.[512]

Mummo oli nähnyt unen, jossa kertojan ukki juoksi sotatantereelta poispäin ase ristissä olevien käsien välissä. Samaisena yönä ukki oli joutunut tykistökeskitykseen. Vieressä olevaan mieheen osui kranaatti, ja hän silpoutui kuoliaaksi. Ukki joutui sokkiin, ja hänet toimitettiin sotasairaalaan. Hän toipui kranaattikauhusta kesään 1940 asti eikä palannut rintamalle. Sodan jälkeen ukin sotakaveri oli poikennut kyläilemään. Mummo oli kertonut hänelle unensa tykistökeskityksestä, ja sotakaveri piirsi kartan paikasta, jossa taistelu oli tapahtunut. Mummo tunnisti paikan unen tapahtumapaikaksi ja oli vakuuttunut, että hän oli nähnyt tapahtuman etiäisenä. Kertojani ukki eli hyvän ja pitkän elämän. Hän toimi kansakoulun opettajana ja sävelsi läpi elämänsä. Hän voitti Laulumiesten sävellyskilpailun teoksellaan *Ristilipun alla*, jonka kolmen osan runotekstit ovat Taipaleenjoella taistelleen Yrjö Jylhän kirjoittamia. Ukki kirjoitti päiväkirjaansa, että sävellys olkoon hänen kiitollisuutensa ja kun-

511 SKS KRA. Tmyk 60. 2017–2023 ja SKS KRA. Yliluonnollinen sota 41. 2017.
512 SKS KRA. Tmyk 37. 2017–2023.

nianosoituksensa niille aseveljille, jotka jaksoivat taistella 105 kunnian päivää Taipaleen tuliholvin alla.[513]

Kun sotilastoimissa oli hiljaista, kertojani Lauri Leppäsen isä kirjoitteli kirjeitä puolisolleen, sukulaisilleen ja ystävilleen. Rintamalla kirjeiden lukeminen ja kirjoittaminen auttoivat isää pysymään hereillä päivystysvuoroilla yön hämäryydessä. Vanhempien sotamuistot ovat perheessä arvossa, ja sota-ajan kirjeet, pääosassa isän ja äidin välinen kirjeenvaihto, ovat tallessa. Kirjeitä on yli 1 000. Kertoja oli kirjoittanut pari artikkeliakin kirjeiden pohjalta *Sotainvalidi*-lehteen vuonna 2008 ja toimittanut kirjeet Kansallisarkiston Jyväskylän toimipisteeseen. Hän on halunnut ne jälkipolvien muistoksi. Kertojani oli parin viikon ikäinen isän lähtiessä talvisotaan. Hänen äitinsä oli luonteeltaan optimisti ja fyysisesti vahva. Hän oli kuitenkin ahdistunut ja huolestunut kuinka hänen miehensä käy ja kuinka hän itse selviytyy. Äiti näki jonkinlaisen näyn tai unen siitä, että mies tulee takaisin.[514]

Kotona tarkasteltiin suurennuslasin kanssa rintamalta tulleiden kirjeiden sisältöä, ja jälkikäteen niistä pystyi halutessaan löytämään viitteitä kuoleman aavistuksista. Muistitietokeruuseen kirjoittaneen Anne Rajakankaan eno, halsualainen sotamies Eino Liedes näyttää aavistaneen kohtalonsa. Kirjoittaessaan rintamalta sisaruksilleen hän kyseli kuulumisia ja kertoi vaiheistaan. Hän sairasti kevättalvella 1944 ankaran kuumetaudin ja kertoi kuntoutumisestaan ja pitkistä hiihtolenkeistään kuutamossa ja harmitteli lomavuoronsa epäämistä sairastelunsa vuoksi. Kesän tultua hän kyseli veljeltään, miten kessut kasvavat, ja sisareltaan, mitä tämän sulhaselle Vilholle kuului, oliko ollut lomilla. Viimeisen kirjeen sävy oli tyystin erilainen, sellainen, jota sensuuri ei niissä oloissa hyvällä katsonut. Siinä Eino harmitteli, aikaisemmasta tyylistään poiketen, että pitikin tulla tällainen sota. Hän myös ikään kuin totesi, tai miltei kysyi, että on varmaan kotikylänkin pojista moni kaatunut. Tällaisia lauseita ja sävyä ei ollut aikaisemmissa kirjeissä. Tuli vaikutelma, että hän aavisti tulevaa. Viimeinen kirje oli jäänyt valmiina korsuun repun päälle, ja se postitettiin sisaruksille yhdessä virallisen tiedotteen kanssa, jossa Einon ilmoitettiin haavoittuneen vaikeasti sydämen seudulle. Vihollispartio yllätti ammuksia kuljettaneen hevoskolonnan 2.7.1944 Suurmäessä. Eino oli mukana, mutta häntä ei löydetty. Hänestä ei ole mitään tietoja tämän jälkeen. Hän katosi, ja hänet julistettiin kuolleeksi.[515]

Vaikka useimmissa kokemuskertomuksissa kyse on läheisen menettämiseen liittyvästä tragediasta, kuulin myös onnellisista lopuista. Muistitietokeruuseen kirjoittaneen Tarja Kangasjärven isä oli lapsena sotaa paossa sukulaisten luona Lopella, ja hänen isänsä Pasin pelättiin kadonneen rintamalla. Kirjeenvaihto rintamalle kulki alkuun hyvin, mutta sitten kirjeitä ei enää tullut. Yhteys katkesi ja aikuiset puhuivat,

513 SKS KRA. Tmyk 37. 2017–2023.
514 SmM 2017–2023.
515 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 39. 2017.

että Pasi on kaatunut. Kertojan isä koki puheet raskaiksi ja toisteli, ettei isä ole kaatunut, kyllä hän vielä palaa. Eräänä iltana, kun talonväki oli asettunut pimennysverhojen suojaamaan tilaan, kertojan isä sanoi yhtäkkiä, että nyt Pasi tulee kotiin, hän on kohta jo Kormun asemalla. Aikuiset nauroivat lapsen höpinälle, mutta hän ei välittänyt, vaan jatkoi kotimatkan kuvausta, miten Pasi astuu junasta laiturille ja lähtee kohti maatilaa, seisahtuu ja sytyttää tupakan tienristeyksessä, huilii, kohta on portilla, pihassa ja nyt nousee jo rappuja. Siinä samassa talonväki kuuli raskaat askeleet ulkoa, ja oveen koputettiin. Ovella oli Pasi – isä oli tullut kotiin. Kertojan isä järkyttyi tapauksesta niin, että syöksyi sängyn alle piiloon. Kun myöhemmin Pasilta kysyttiin kotiintulosta, niin se oli tapahtunut juuri siten kuin hänen poikansa sen kuvaili – tupakkataukoja myöten. Selvisi sekin, miksi mies oli ollut kadoksissa. Raskaassa vihollisen tulituksessa hän oli joutunut kranaattikeskitykseen ja haavoittunut vakavasti eri puolille kehoa. Hän olisi jäänyt kentälle ilman asetoveria, joka oli hakenut hänet ahkiolla omien puolelle, josta hänet toimitettiin hoitoon. Hän joutui useisiin leikkauksiin, eikä kaikkia kranaatinsirpaleita koskaan saatu poistettua, vaan hän vei ne mennessään 70-vuotiaana hautaan mukanaan. Muita yliluonnollisia kokemuksia ei kertojan isällä ollut elämänsä aikana, mutta tämä usein kerrottu kokemus jätti häneen syvän elinikäisen jäljen ja hän liikuttui lähes kyyneliin siitä kertoessaan. Kertoja toivoi tapahtuman antavan ajattelemisen aihetta niistä ihmeistä, joita ilmeisen paljon tapahtui tuona kauheana aikana. Hänen isällään oli sodan melskeessä isäänsä ihmeellinen yliluonnollinen yhteys.[516]

Kertojani eivät välttämättä halua selittää kokemuksia, vaan jättävät ”arvoitukselliseen yliluonnollisen sodan elementin” leijumaan kokemusten yläpuolelle. He muistelevat ymmärtävään sävyyn kokemusten syitä, esimerkiksi omaisten huolta ja epätietoisuutta, jota kotirintamalla koettiin sota-aikana ja miten kaikki selviytymiskeinot olivat ihmisillä käytössään. Kertojat tuntuvat pitävän kokemuksia luonnollisina ja yleisinhimillisinä sodan olosuhteissa. Moni kertoja tunsi helpotusta, että vaikeistakin kokemuksista voi nykyisin kertoa julkisesti. Kertojat ovat ylpeitä läheistensä kokemasta ja heidän tunnelatauksensa on kokemuksiin eläytyvää.

Evakkous on ylisukupolvinen kokemus

Folkloristi Ulla Savolainen on pannut merkille evakkomatkoja tutkiessaan, että muistot ovat aistillisia. Hän kutsuu muistoja aistimuistoiksi.[517] Myös aineistoni jälkipolvien kokemuskertomukset ovat aistillisia, ja ne sulautuvat nostalgiseen, ylisukupolviseen Karjalan kaipuuseen. Kirjallisuustieteilijät Riikka Rossi ja Katja Seutu määrittelevät nostalgian kotiin kohdistuvan kaipuun tuskaksi, johon sisältyy

516 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 11. 2017.
517 Savolainen 2015, 270.

tietoisuus menneen pysyvästä menetyksestä.[518] Nostalgia on myös tapa pitää menneisyys nykyisyydessä, saada siitä voimaa ja inspiroitua[519]. Esimerkki nostalgisesta muistosta kuvaa Sortavalasta kotoisin olevan kertojani Raija Carlsonin isää, joka suri sydämessään Karjalan menettämistä. Sama ikävän tunne on siirtynyt kertojaani, ja hän sanoi liikuttuvansa aina, kun kuuli puhuttavan maansa menettämisestä ja kodin jättämisestä. Hän mielsi juurensa Karjalaan, vaikka hänen äitinsä on hämäläinen.[520] Omien karjalaisjuurien tunnistaminen on kertojilleni tärkeää, ja menetetty Karjala on vahva merkityksenantaja identiteetille.

Kuulin jälkipolvien muistoja siitä, miten ihmiset ennakoivat entein sodan alkamista ja kodin jättämistä sekä paluuta talvisodan jälkeen Karjalaan ennen lopullista evakkoa. Ulla Kuikka-Kangas kertoi äitinsä nähneen unta, että sota kestää 105 päivää. Hänen isänsä tokaisi siihen: ”Jos niin käy, Suomessa ei ole yhtään miestä.” Harlun Häyskynmäelle, noin kolmenkymmenen kilometrin päähän taistelutantereesta, kantautui talvisodan jymy. Isä varoitti, että mikäli rintamalinjat pettävät, sotaa käytäisiin pian kotiportilla. Oli valmistauduttava pakenemaan kiireesti. Lähistöllä pestiin lipeäpadoissa sotilaiden vaatteita. Yhdestä padasta nousi kuolleen miehen figuuri. Sanottiin, että se oli kaatuneen sotilaan hahmo. Talvisodan aikaan Kokkolan Ala-Viirteelle evakuoitunut äiti näki unen, jossa hän ui joen yli. Virta vastusti puolivälissä niin paljon, että uimarin oli palattava rannalle takaisin. Kertojani äiti tulkitsi, ettei Karjalaan voitaisi paluuyrityksestä huolimatta jäädä pysyvästi, vaan olisi palattava takaisin. Välirauhan aikaan äiti matkusti kahden poikansa kanssa takaisin Karjalan-kotiin. He asettautuivat entiseen taloonsa, joka oli säilynyt ehjänä. Kertojani tiedossa on yksityiskohta, että talon sisäkatto oli maalattu mariansinisellä. Hänelle väri ilmentää vieraita, ortodokseja, venäläisiä asukkaita, jotka olivat sijoittuneet mäelle ennen välirauhaa. Väri kuvastaa myös sopua niin naapurien kuin naapurimaidenkin kanssa. Kertojani mummon jäämistöstä löytyi ristipistotyönä tehty Marian kuva. Perhe palasi jatkosodan päätteeksi Kokkolan seudulle. Kun äiti kertoi lapsille muistoistaan, ne olivat ”mystisiä, käsittämättömiä, eivät hallittavissa ja ymmärrettävissä olevia, vaan uteliaan ja kiehtovan pelottaviakin”.[521]

Kirvun evakkojen jälkeläinen Riitta Karjalainen kertoi tädistään, joka kolmivuotiaana talvisodan evakkopaikassa Hämeenkyrössä totesi: ”Mehiläinen kertoi, että ryssä voittaa sodan.” Oli semmoinen ajankohta, ettei ollut tietoa, miten sodassa käy. Tädin isosisko kertoi viimeisenä elinvuotenaan pikkusisarensa kokemuksen. Kertojan suku on tehnyt kotiseutumatkoja Kirvuun. Hänelle on ollut tärkeää säilyttää

518 Rossi & Seutu 2007, 8.
519 De Nardi & Orange & High & Koskinen-Koivisto 2020, 5; Korjonen-Kuusipuro 2014, 192–193.
520 SmM 2017–2023.
521 SKS KRA. Tmyk 28. 2017–2023.

tunne juurista Karjalassa.[522] Rauno Hyvärinen on yrittänyt sisäistää tunnelmat Karjalassa ennen talvisotaa. Hän kirjoitti setänsä Jussin kokemuksesta, jonka tapahtumapaikka on isän suvun koti Laatokan Karjalassa, Sortavalan maalaiskunnan Kuokkaniemen Hyvärisenniemellä. Siellä, kotinsa kiikkustuolissa, setä Jussi näki kesäkuussa 1939 enneunen. Muutama vuosi sitten kertoja asettui setänsä asemaan unennäkijänä, uneen eläytyen. Hän kirjoitti unen sellaisena kuin on sitä kuullut muistellun:

> Helteinen, rauhallinen sunnuntai-iltapäivä. Taivaalla purjehtivat valkeat poutapilvet. Tuvan ja pienen makuuhuoneen ikkunat ovat avoinna. Omenapuiden kukat tuoksuvat. Taivaan sinessä kiitävät pääskyset huudahtaen iloisia tervehdyksiään. Istun keinutuolissa tuvan keskellä. Kotona ei ole ketään muita. Aika pysähtyy, nukahdan. Näen unen. Laatokan aavalta selältä kohoaa näkyviin jättiläiskokoinen verinen sotilas. Kirkkaan punaiset verinorot tahrivat repaleisen venäläisen univormun. On kesäkuu 1939.[523]

Kertojani kokee, että hänessä ja sedässä on samanlaista herkkyyttä. Unikokemus on vaikuttanut vahvasti, se on ”juurtunut syvälle sieluun”. Kokemukseen liittyy myös evakkous. Rauno ilmaisi, että suurin osa karjalaisista on ”hieman erilaisia nuoria, maa on polttanut jalkojen alla”. Itsekin hän on ”muuttolintu”. 1.6.1990 hän pääsi käymään ensimmäisen kerran Kuokkaniemellä ja kirjoitti, miten käet kukkuivat, kun hän käveli kohti menetettyä kotipaikkaa.

> Mummola oli purettu, siirretty ja pystytetty jonnekin Venäjällä. Pihassa kasvoi vielä muutama omenapuu, marjapensaita, syreeneitä. Navetan jykevät kiviseinät olivat pystyssä. Kartano ei ollut risukoitunut eikä ruohottunut. Kolhoosin lehmät olivat pitäneet siitä huolen.[524]

Vaikka valtaosa aineistoni evakkojen kertomuksista liittyy Karjalaan, sijoittuu pari kokemuskertomusta Lappiin. Ihmiset valmistautuivat Lapin sotaan, evakkoon ja kodin menettämiseen. 6.9.1944 Lapin läänin sekä Oulun läänin itäisten kuntien siviiliväestö määrättiin evakuoitaviksi. Lapin kylät ja kaupungit kärsivät lähes täydellisestä tuhosta sodassa, joka käytiin poltetun maan taktiikalla. Infrastruktuuri, kuten tiet, sillat ja rakennukset, kärsivät vakavia vaurioita. Talvella sota muuttui käsivarressa asemasodaksi, kunnes loputkin saksalaisjoukot vetäytyivät huhtikuussa 1945 Norjaan. Sodan päätyttyä alueen jälleenrakennus oli kova urakka. Kun evakot

522 SmM 2017–2023.
523 SmM 2017–2023.
524 SmM 2017–2023.

palasivat kotiseuduilleen, moni asia oli muuttunut pysyvästi.[525] Aavasaksalla elänyt perhe evakuoitui lokakuussa 1944 Ruotsiin. Perheenjäsen Pekka Heikka oli katsellut ikkunasta ulos näkyjä nähden, ja vanhaa Pekkaa pidettiin perheessä vanhuudenhöperönä. Hän kuoli tammikuun alussa 1944. Sukulaiskertojat Ritva Hahtokari ja Ulla Alastalo muistelivat Pekkaa.[526] Hän jutteli kertojan isoäidille vuonna 1943 sotaa ennakoiden. Ritva kirjoitti suvun kertomukset Peräpohjolan murteella.

> Pekka puhui huolestuneella äänellä: ”Tulkaa kattohmaan mitä täälä tapahtuu. Meän virttakellarin eessä on paljon lehmiä, ihmisiä ja sotihlaita. Joku syynää lehmiä. Sotihlaat kaivaa meän kartanolle isoa kuoppaa. Sotihlaat ampuu lehmiä ja puottaa net kuophaan. Nei ammu kaikkia lehmiä. Osan net päästää vaphaiksi. Vaimot lähtee lehmitten kansa meän väyläle (Tornionjoki). Sinne on rakenettu ponttoonisilta ja sielon paljon kläppiä, vaimoja ja elukoita, joita sotihlaat ohjaa väylän yli. Kaikilon kauhean hoppu, kläpit itkee, vaimot kantaa kläppiä, köörää lehmiä väyläle ja lehmät ammu. Voi hyänen aika. Jotaki täällä on menheilä.” Isoäiti Pekan puheisiin: ”Ei sielä klasissa näy mithään.” Pekka vastaa: ”Pirut non, jos ei niitä muut näe ko mie.”[527]

Isoäiti lähti lehmineen Ruotsin puolelle. Eläinlääkärit tarkastivat lehmien kunnon, ja osa ammuttiin. Pihalle kaivettiin kuoppa, jonne lehmät haudattiin. Sotilaat rakensivat kiireellä ponttonisiltaa Tornionjoen yli ja ohjasivat ihmiset ja eläimet turvaan Ruotsin puolelle. Isoäiti kertoi, että samat asiat tapahtuivat, joita Pekka näki näkyinä. Kertojan eno oli muistellut, että kun hän tuli kerran sisälle, niin Pekka istui keinutuolissa tehden kerimisliikettä ja sanoi: ”Älä astu langan pääle. Mie kerin teile kultalankaa. Älä perusta, vaikka teilon hankalaa, kaikki mennee hyvin.” Kertojan täti taas muisteli, miten Pekka alkoi tehdä loikkimisliikettä pirtin lattialla. He kysyivät: ”Mitäs tet pappa tehettä?” Pekka sanoi: ”Meän pirtin lattialla makkaa paljon saksalaisia. Mie reistaan loikkia niitten yli. Vissiin non saksalaisia ko net polottaa Saksaa ja sannoo: halt.” Tosielämässä pirttiin majoitettiin sodan aikana paljon saksalaisia ja he nukkuivat lattialla. Kokemus on tärkeä perhemuisto ja nostaa Pekan näkijänä esille. Suvun talo on sijainnut Ruotsiin johtavan sillan vieressä. Sodan aikana näkymä Ruotsiin antoi perheelle turvallisuuden tunnetta ja toivoa selviämisestä.[528]

525 https://www.sotahistoria.fi/.
526 SKS KRA. Tmyk 2. 2017–2023.
527 SKS KRA. Tmyk 7. 2017–2023.
528 SKS KRA. Tmyk 2. ja Tmyk 7. 2017–2023.

Eläytyminen sotarintaman pakokauhuun ja ihmepelastumisiin

Kertojat ovat todistaneet sodan seurausvaikutuksia sukulaismiehissään. Eräs kertojani ilmaisi, miten sotilaiden paras nuoruus kului sotahommissa, eikä terveenä palannut yksikään, jos ei fyysisesti, niin henkisesti kärsineenä.[529] Toinen kertoja muisteli, että sodan kokemukset seurasivat isää vanhuuteen asti. Vaikka isä soti neljä vuotta, hän avautui kokemastaan vasta ennen kuolemaansa. Pari viimeistä vuotta hän oli hoivakodissa ja tunsi: ”Joka kerta kun hoitaja avaa oven, niin se on ihan samanlainen ääni kuin vetäisi aseesta pois varmistimen, klik.”[530] Rintamaveteraanien muistorikkaimmat hetket liittyvät askarruttamaan jääneisiin läheltä piti -tilanteisiin ja ihmepelastumisiin, jolloin sotilas uskoi saaneensa toisinaan yliluonnollista apua käskevinä ääninä, auttavina näkyinä, enneunina, henkiolentojen suojeluksena, aavistuksina ja tuntemuksina. Toteutuneita enteitä on siirtynyt jälkipolvien tiedoksi ja toteutumattomat ovat unohtuneet.

Yliluonnollinen tulkinta on monelle kertojalle keino mystifioida sotaa. Kokemus voi olla todiste siitä, että yliluonnolliset viestintuojat ovat olemassa. Eräs kertoja muisteli isänsä ennenäkyä ja hänen fyysistä vammaansa, joka on eräänlainen todiste yliluonnollisesta tapahtumasta. Koska kokemuskertomus ei ole itse koettu, se jää väistämättä hämärän peittoon. Jälkeläisten kertomina sodan yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset ovat kuin jännittäviä seikkailukertomuksia. He haluavat ihmetellä sodan kokeneiden urheutta. Yksityinen laajenee kansakunnan tasolle. Tuija Robbins hämmästeli ”sitä uhrautumista, mikä Suomen kansassa on ollut. Mulla on aina tippa linssissä, kun ajattelen niitä rautasormuksia.” Hän ihmetteli, miten ihmiset ovat ponnistelleet ja kyenneet nousemaan, ja totesi, miten ihmiset nykyisin valittavat ja vaativat, kun sota-aikana ponnisteltiin tyhjästä. ”Se oli ihan kuin erilainen ihmislaji kokonaan, jalojen ihmisten joukko.”[531] Raija Carlson kuvasi itseään erittäin isänmaalliseksi. Se ei välttämättä näy hänestä ulospäin, mutta tunne on sisällä. Hän ei ihannoi sotaa missään tapauksessa, mutta kunnioittaa valtavasti ihmisiä, jotka ovat tehneet työtä Suomen eteen ja uhranneet nuoruutensa. Hänen isänsä nuoruuden parhaat vuodet menivät sodassa.[532]

Kertojat ovat kuulleet myös puhetulvat, koska eivät kaikki sodan käyneet miehet vaienneet. Osa sotilaista käsitteli kokemuksiaan nimenomaan puhumalla, erityisesti rintamatovereidensa kesken. He ymmärsivät toisiaan. Tytär muisteli, että hänen isänsä puhui sodasta paljon, koska viisi vuotta määritteli hänen nuoruusvuosiaan. Vain joskus tehtaan asiat, maalaisliiton tukipolitiikka tai kiinnostus hienoihin kaloihin, kuten Pohjanmaan siikaan sekä Laatokan ja Saimaan muikkuun, voittivat ai-

529 SmM 2017–2023.
530 SmM 2017–2023.
531 SmM 2017–2023.
532 SmM 2017–2023.

heena sodan.[533] Eräs kertoja kuvasi, miten sotatoverit kertasivat sotakokemuksia yhdessä: ”Se oli yhtä Äyräpäätä, Taipaletta, Ihantalaa, Äänislinnaa ja Karjalankannasta.” Hän korosti myös, ettei ollut ammattiauttajia, ja sen vuoksi miehet auttoivat itseään puhumalla keskenään.[534] Muutaman kertojan mielestä nimenomaan yliluonnollinen kokemus oli se, josta isä kertoi, vaikka hän muuten puhui sodasta harvakseltaan[535]. Erään kertojan isä ei juuri puhunut sodasta, vaikka oli siellä viisi vuotta ja haavoittui kolmesti. Yhdestä enneunikokemuksesta hän kuitenkin kertoi vaimolleen, joka kertoi sen pojilleen isän kuoltua.[536] Toisen kertojani isä puhui taisteluista vain miesten kesken, mutta jos lapset olivat paikalla, hän kertoi yliluonnollisen kokemuksen. Isä näki rintamalla unta, että hänen vieressään oli avoin ruumisarkku, johon hän oli valmis astumaan. Silloin paikalle tuli enkeli, joka sanoi, ettei arkku ollut isää varten. Tämän jälkeen isä oli tiennyt, että hän ei tule kuolemaan sodassa. Haavoittumaton isä oli kertojalleni todiste siitä, että sota ei tapa kaikkia.[537]

Kansanrunouden tutkija Lauri Simonsuuri on tutkinut ääniä, joita suomalaiset ovat tulkinneet kuoleman enteinä. Tällaisia ääniä ovat naulojen takominen, lautojen läiske tai kolina. Myös koputukset, jylinät, paukahdukset ja romahdukset ovat ennustaneet kuolemaa. Lisäksi kirkonkellojen sointi, veisuu, valitus tai parahdus on voitu kuulla kuolemaa enteilevinä ääninä.[538] Kertojani Oili Kinnusen ukki kuuli paljon merkitsevän äänen ennen talvisotaa. Äänestä ei kulunut viikkoakaan sodan syttymiseen. Kertoja oli tietoinen siitä, että vanhoilla ihmisillä on uskomusperinteen mukaan ollut tapana ennustella tulevaa takomisesta ja kolinasta, tässä tapauksessa romahdusten äänestä. Ukin kokemus sattui Suomussalmen Alavuokin kylässä. Ukki oli päästetty viikonloppuvapaalle Kuhmossa valmiusjoukoista. Lauantai-iltana ukki meni siskonsa luokse saunomaan ja oli viimeinen saunoja. Saunasta poistuessaan ukki kuuli jylyä ja kummeksui outoa ääntä, mutta ajatteli isoista pyöreistä luonnonkivistä rakennetun kiukaan vain romahtelevan. Hän kehotti talonväkeä korjaamaan kiukaan. Kun korjaajat seuraavalla viikolla tulivat, he havaitsivat kiukaan olevan vakaasti paikoillaan. Ukki ajatteli jälkeenpäin, että romahtelu enteili sodan pauhua ja jylinää. Ennekokemus oli kertojalle tärkeä. Hän uskoi, että hänellä ja ukilla on säilynyt yhteys, vaikka ukki on kuollut. Kertoja on ikään kuin tiedostanut ukin läsnäolon. Hän on kulkenut rinnalla välillä näyttäytyen. Ukilla oli tapana kertoa äänikokemuksesta usein, ja kertoja kuuli sen ensimmäisen kerran pienenä tyttönä. Hän piti sitä jännittävänä, ehkä vähän pelottavanakin. Vanhempana hän oivalsi tapauksen merkityksen ukille. Kertoja kuvasi it-

533 SmM 2017–2023.
534 SmM 2017–2023.
535 SmM 2017–2023.
536 SmM 2017–2023.
537 SKS KRA. Tmyk 21. 2017–2023.
538 Simonsuuri 2006 (1950), 123–125.

seään ukin tytöksi, joka käytännössä asui isovanhempiensa luona kouluikään asti. Ukilla oli tapana tarinoida sodasta ja vanhasta ajasta.[539]

Kokemuskertomus on usein dramatisoitunut, ja kuulijakunta vaikuttaa kerronnan tapaan. Kertoja otti yhteyttä isänsä kokemuksesta, joka tapahtui Tali–Ihantalassa kesällä 1944. Isä oli kertonut perheelleen eräästä hetkestä, kun tykistökeskitys oli meneillään. Hän makasi tovereineen maassa, kun tykit ja ”Stalinin urut pauhasivat”. Oli muutaman sekunnin hiljainen hetki jylyn keskellä, kun isä kuuli naisen äänen. Se käski siirtymään pois paikasta. Hän totteli ja lähti ryömimään. Siihen paikkaan, josta hän lähti, tuli täysosuma ja syvä kuoppa. Isä ei haavoittunut sodassa. Kertoja selitti minulle, että isä ei ollut sellainen, joka uskoi yliluonnolliseen. Hän ei puhunut kummitusjuttuja, nauroi UFO-jutuille ja piti niitä akkojen höpinänä. Tämä kokemus oli kuitenkin sellainen, jonka hän muisti. Hän kertoi sen monta kertaa, ja kertoessa hänellä oli aina tietty ilme. Isä ei kokemustaan yrittänytkään selittää. Hän sanoi vaan, että kuului se ääni ja hän totteli. Sen vuoksi henki säilyi. Isä kantoi sotarintamalla pientä kynttiläveistosta repussaan ja turvautui siihen hengenhädässä. Veistos esittää kannon päällä istuvaa Suomi-neitoa. Perhe säilyttää veistosta pyhänä esineenä ja kertoo tarinaa suvun nuorille. Kynttiläveistos on katkennut kahdesta kohtaa sotarepussa. Isä oli saanut sen joululahjaksi tuntemattoman ihmisen rintamalle lähettämästä joulupaketista.[540] Kokemuskertomus on aineistossani poikkeava siten, että siinä tuodaan esille onnea tuottanut esine. Ville Kivimäki on kirjoittanut, että monet sotilaat kantoivat rintamalla mukanaan suojaavia amuletteja ja maskotteja, *Raamattuja*, ristejä, valokuvia, kirjeitä ja onnea tuottavia esineitä. Lisäksi ennen taistelua sotilaat toimittivat pieniä suojelevia rituaaleja ja välttivät sellaisia asioita, jotka toivat huonoa onnea. Toimilla oli rauhoittava vaikutus, ja sotilaat saattoivat kokea pystyvänsä vaikuttamaan kohtaloonsa tai ainakin sopeutumaan siihen.[541]

Esa Halttunen halusi tuoda esille Sotavainajien muiston vaalimisyhdistyksen toimintaa. Yhdistys ylläpitää vuosina 1939–1945 sodissa ja sotavankeudessa menehtyneiden, Suomen rajojen ulkopuolelle jääneiden suomalaisten sotavainajien muistoa. Yksi tärkeä osa yhdistyksen toimintaa on kentälle jääneiden etsintä.[542] Halttusen kokemuskertomus kertoo, kuinka paljon ihmiset ovat valmiita panostamaan siihen, että kentälle jäänyt omainen saadaan siunattua kotimaan multiin. Kertojani isä menetti kesäkuussa 1944 veljensä, korpraali Veikko Halttusen, Kannakselle. Kertojani mieleen on jäänyt isän kertomus, miten hän ja hänen nuorempi, vuonna 1918 syntynyt

539 SKS KRA. Tmyk 25. 2017–2023.
540 SmM 2017–2023.
541 Kivimäki 2013, 210–211.
542 Vuoden 1992 jälkeen kentälle jääneitä sankarivainajia on löydetty noin 1 600. Heistä runsaat 400 on tunnistettu ja haudattu kotiseuduille. 850 tunnistamattomaksi jäänyttä sankarivainajaa on haudattu Lappeenrantaan.

veljensä olivat toisistaan tietämättä tulleet samaan aikaan lomalle kotiinsa. Poislähtökin ajoittui samaan aikaan.

> Veljekset kävelivät yhdessä neljän kilometrin päähän risteykseen, ja siinä tiet erkanivat. Eron hetkellä Veikko tarjosi isälle vanhaa, hopeista kahden markan kolikkoa muistoksi. Siihen oli juotettu pieni raksi, jotta sitä voi kantaa riipuksena. Veikko oli sanonut, ettei hän tule taistelukentältä takaisin. Isä kieltäytyi ottamasta kolikkoa vastaan. Hän vastasi, että he molemmat olivat pian taistelulinjoilla, eikä siis voitu tietää, tuleeko kumpikaan takaisin. Veikko pyysi isää ottamaan kolikon edes siihen saakka, kun seuraavan kerran tavattaisiin. Näin kävi, ja miehet jatkoivat omille teilleen sotimaan. Parin viikon päästä tuli suruviesti: Veikko oli jäänyt kentälle 10.6.1944.[543]

1990-luvulla tuli mahdolliseksi etsiä kentälle jääneitä kaatuneita suomalaissotilaita ja kertojani kiinnostui etsimään isän veljeä. Parin vuoden selvittelyjen ja etsintöjen jälkeen Veikon kaatumispaikalta löytyivät hänen luunsa ja tuntolevy. Kaatumispaikka on Valkeasaaren Vaskisavotta, Rouhialan sähkölinjalta 50 metriä Suomeen päin juoksuhaudan pesäkkeessä. Veikko löytyi vuonna 1996, ja seuraavana vuonna hänet haudattiin Kiteelle sankarihautaan. Hopearaha, tuntolevy ja etsintäpaperit ovat kertojan kassakaapissa.[544]

Moni kertojista on nähnyt vaivaa etsiessään tietoa kokemuksen tapahtumapaikasta. Sen he ovat halunneet selvittää sekä itsensä että tutkimukseni vuoksi. Arja Takala selvitti perinpohjaisesti isänsä tapausta. Hän soitti Museovirastoon sekä Ahvenanmaalle saadakseen lisävalaisua. Kun hän kirjoitti minulle, niin sulkujen sisälle hän kirjoitti sanan (yliluonnollinen). Hänen isänsä toimi talvisodan aikaan saksalaisen höyrylaiva S/S Aegirin radiosähköttäjänä. Laiva oli tammikuussa 1940 täydessä malmilastissa matkalla Gävlestä Kieliin. Isä istui työtuolillaan, kun hänelle tuli voimakas tunne, että hänen pitää jättää laiva, joka oli ankkuroituna Tellholmin edustalla Hammarlandissa. Isä ehti heittäytyä jäälle juuri, kun venäläiset hävittäjät olivat tulossa. Laivaa tulitettiin. Kun koneet häipyivät, niin isä nousi takaisin laivaan. Hänen tuoliinsa oli tullut osumia, ja kaulaliina, joka oli jäänyt tuolin karmille, oli saanut pari osumaa. Tytär mainitsi muistavansa hyvin isänsä kaulaliinan. Se oli tummansininen, ja siinä oli kapeita viininpunaista raitoja ja ammuksen tekemät reiät. Tytär selvitti, että höyrylaivaa pommitettiin tammikuussa kolmesti ja laiva jäi ilman vakavia vaurioita.[545]

543 SKS KRA. Tmyk 8. 2017–2023.
544 SKS KRA. Tmyk 8. 2017–2023.
545 SKS KRA. Tmyk 64. 2017–2023.

On pitänyt olla rento ja rauhallinen hetki, kenties nautintoaineitakin, ennen kuin veteraani uppoutui kerrontaan. Simo Lemettisellä oli samanniminen isä, jolla oli tapana kerrata unikokemustaan sotarintamalta maaliskuulta 1943, kun oli pari lasillista ottanut. Isä ei ollut yleisesti ottaen mikään enneunien näkijä, mutta uni oli jäänyt häntä mietityttämään. Kertojani totesi isänsä unen käyneen prikulleen toteen ja kokemuksen olevan ”taivahan tosi”. Isä kärsi monta vuotta sodan päättymisen jälkeen sotatraumoista. Kun työpaikalla joku huusi selän takana, niin isä oli heti vertauskuvallisesti kaivamassa pistoolia kupeeltaan. Unessa esiintyvät isä, hänen veljensä Matti sekä heidän äitinsä. Oli talviaika, synkkä yö, järvi oli jäässä. Isä huomasi, että joku hiihtää järven jäätä pitkin kohti. Hahmo tuli lähemmäksi, ja isä tunnisti hänet äidikseen. Äiti sanoi tulleensa hakemaan poikiaan pois sodasta. Isä suostui, ja Mattikin lähti mukaan, mutta puolessavälissä järven jäätä isä rupesi miettimään, ettei hän voi noin vain lähteä, häntä tarvitaan vielä, ja kääntyi takaisin. Matti lähti äidin mukaan, ja sinne he hävisivät pimeyteen. Tähän isä heräsi. Seuraavana päivänä tapahtui niin, että isä haavoittui kranaatinsirpaleista vaikeasti, mutta selvisi hengissä. Veli Matti lähti lomalle, mutta venäläiset partisaanit ampuivat kaikki sotilaat auton lavalle. Jääkäri Matti Lemettinen haavoittui ja kuoli 18.3.1943 Sortavalan sotasairaalassa. Matti on haudattu Sortavalan sankarihautausmaalle.[546] Toinenkin kertoja kuvasi hetkeä, jolloin hänen pappansa halusi avautua. Aatu-pappa oli kertonut pannuhuoneessa piipullisen lomassa lapsenlapselleen selittämättömästä kokemuksestaan tykin vieressä vartiossa, kun hänen oikealle ja vasemmalle puolelleen iskeytyi kranaatti. Silloin hän koki voimakkaan kehotuksen, että seuraava osuisi kohdalle. Kertoja tulkitsi, että toki terve päättelykin voi ohjata moiseen, mutta vielä vuosikymmenten päästä papan kokemus ihmepelastumisesta välittyi voimakkaana.[547]

Muistitietokeruun kirjoittaja Anne Rajakangas kertoi isänsä Vilho Kirjosen sotakokemuksesta. Isä tiesi pelastuneensa varmalta näyttävältä tuholta saamiensa yliluonnollisten ohjeiden ansiosta. Isä painotti, ettei sodasta voinut selvitä pelkästään omin voimin tai taitavuutensa ansioista, niin kuin jotkut ylpeillen kertoivat. Hänen mielestään kyse oli Jumalan varjeluksesta. Isä ei ollut kertojan mielestä sotaintoilija. Hän puhui harvoin ja harkitusti muistoja kerratakseen. Kyseinen tapahtuma nousi hänen mieleensä aina huhtikuussa, johon tapaus sijoittuu. Säätilalla oli tapahtumien onnelliseen päätökseen oleellinen merkitys. Talvella 1942 oli kova pakkanen ja lunta paksusti koko talven. Ensimmäinen nuoska oli 13.4. ja sitten yöllä kova pakkanen, joka teki kantavan hangen. Kaukopartiomiehet olivat olleet koko talven liikkeellä suksilla, eikä repussa olleita nuoskakelin voiteita tarvittu. Ryhmä kaukopartiomiehiä oli palaamassa takaisin omien puolelle 15.4.1942, kun vihollisen partio keksi heidät ja seurasi kiivas tulitaistelu. Vilho haavoittui jalkaansa, sääreen ja varsinkin polveen.

546 SKS KRA. Tmyk 35. 2017–2023.
547 SmM 2017–2023.

Jalka meni poikki. Kaatuneet ja hän itse haavoittuneena jäivät hangelle, muut suomalaiset hajaantuivat. Vilho tuli tajuihinsa ja näki tilanteen; viholliset eivät olleet vielä paikalla, mutta äänistä päätellen olivat tulossa. Paikalla kasvoi aarnikuusia, joiden oksat ulottuivat maahan saakka. Silloin Vilho kuuli äänen, joka sanoi: ”Ryömi tuon suuren kuusen alle.” Hän teki niin. Vihollispartio tuli paikalle, ja miehet alkoivat repiä kaatuneiden suomalaisten kauluslaattoja irti. Vilho katseli sitä kuusien oksien lomasta. Häntä ei huomattu. Sotakoiria ei ollut mukana.

Vihollisjoukkue poistui paikalta. Vilho alkoi asetella itseään suksien päälle istumaan. Oli hankikanto. Silloin tulikin uusi pulma: mihin suuntaa lähteä? Vilho aprikoi ja päätti lopulta suunnan. Sama ääni sanoi silloin: ”Ei kun tuohon suuntaan!” Vilho väitteli jonkin aikaa äänen kanssa, mutta lähti lopulta siihen suuntaan, johon ääni kahdesti kehotti. Hän lykki itseään eteenpäin suksien päällä sauvan avulla. Matka joutui, koska hanki kantoi täysin. Jonkin ajan perästä kuljettuaan jo pitkän matkan hän kohtasi suomalaisten etsintäpartion, joka toimitti hänet ahkiossa omien puolelle. Saamiensa yliluonnollisten ohjeiden ohella Vilho piti koko tapahtumaa, säätä myöten, äärimmäisen tarkkana johdatuksena. Hän kertoi aina kokonaisuutta. Oli hanki, ääni kertoi ohjeet kahdesti, ja hän itse taipui niihin toisella kerralla vastahakoisesti. Äänislinnan sotasairaalan petistä näkyi ulos, ja maastossa oli jo isoja pälviä heti tapauksen jälkeen. Hankikantoa oli ollut vain hyvin lyhyen ajan. Kertoessaan tapahtuneesta Vilho ei puhunut milloinkaan sisäisestä äänestä, vaan aina äänestä, ikään kuin korvin kuulemastaan selvästä, ohjaavasta äänestä. Suuri Jumala oli ollut läsnä. [548] Sellainen kokemus, joka pelasti kuin ihmeen kaupalla, on jäänyt usein vaivaamaan. Seuraavakin kokemus sai kristillisen tulkinnan. Tuija Robbinsin ukki Nestori Ruokari oli partioporukan kanssa liikkeellä talviyönä, kun he eksyivät pääryhmästä. Partioporukka kuuli lumikinosten yli venäläisten puheen. Porukka yritti piilotella hiljaa kuusten takana. Heille oli teroitettu, ettei tupakkaa saa koskaan sytyttää, koska se näkyy kauas. Yhden sotilaan epäiltiin sytyttäneen tupakan, mutta sitten huomattiin, että kaverin lähelle ilmestyikin pieni kipinämäinen valo, joka erkani lähettyviltä ja leijui ilmassa. Miehet lähtivät seuraamaan kipinää, ja se johdatti omien luokse. Tuija Robbinsin äiti kertoi kokemuksen. Ukki uskoi, että taivaalliset joukot olivat Suomen puolella. [549]

Muistitietokeruuseen kirjoittanut Kerttu Heikkonen kuvasi isänsä Lauri Johannes Krannilan ihmepelastumista. Helmikuussa 1940 tapahtui merkillinen pelastuminen varmalta kuolemalta. Vihollinen tulitti, mutta välillä oli hiljaisia hetkiä. Isä oli sotakaverinsa kanssa suojassa puoliksi sortuneen navetan karjakeittiön rakennelmissa. Samassa isälle sanottiin: ”Ja nyt ulos!” Isä lähti juoksemaan ja huusi kaveriakin poistumaan, mutta tämä ei lähtenyt. Isä heittäytyi lumihankeen, ja takaa kuului

548 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 39. 2017.
549 SmM 2017–2023.

valtava räjähdys. Hetken aikaa kaikki humisi. Kuraa ja kiviä lensi ja lumi ryöppysi. Kun hiljeni, yritti isä ryömiä poispäin, mutta ei ollut varma suunnasta. Hän huomasi, että vasemmasta pikkurillistä vuosi verta. Koko navetan pääty oli hävinnyt, kuoppa oli tilalla. Pystyyn hoiperrellessaan isä näki sotakaverinsa jalan roikkuvan reittä myöten läheisen kuusen oksalla. Isä ei tiennyt, mikä oli se ääni, joka käski ulos navetasta. Hän ei ollut uskovainen, mutta kertoi välillä näkevänsä enneunia. Isä puhui hyvin vähän sodan tapahtumista perheelleen, mutta kirjallisesti hän laati paikannimiin perustuvan luettelon sotatoimipaikoistaan. Kun kerran televisiossa kerrottiin talvisodan loppumisen 60-vuotispäivästä, alkoi puhetta ja muisteluja tulla enemmänkin. Isä kertoi rankasta pakkastalvesta, vähistä varusteista ja huonoista viestintäyhteyksistä.[550]

Jotkin muistot kerrottiin hyvin lyhyeksi tiivistyneinä. Kertojani äidin setä oli juhannuksen aikaan 1941 kotona Pyhäjärvellä, mutta sotaan lähtöpäivänä hän oli sanonut:

> Näin viime yönä unta, että rauha tulee heinäkuun 28. päivä. Vaikka eihän se nyt niin pian tule, mutta minulle se tulee.[551]

Unennäkijä kaatui Ägläjärvellä 28.7.1941. Seuraava lyhyt muisto on Isojoelta:

> Veikko jakoi jatkosodan kutsuja Piikkilänkylään. Einolta putosi kutsu kädestä. Hänestä tuli sankarivainaja.[552]

Kuulin myös humoristiseen sävyyn kerrotun muiston isästä, vaikka pohjavire on kristillinen. Erään kertojani isä oli kävellyt pimeässä metsässä tarkkaillen puiden latvoja suunnan nähdäkseen. Ketjupolttajana hän pysähtyi, sytytti tulitikun ja näki, että seuraavalla askeleella hän olisi astunut miinaan. Kertoja hymähti, että tämä oli ainoa hänen tietämänsä kerta, kun tupakointi pelasti ihmishengen. Hänen isänsä oli rintamapappi, umpihurskas mies.[553]

Antropologi Ahn Hua on tutkinut Vietnamin sodan affektiivisten tunnemuistojen ylisukupolvisuutta ja huomannut, että ihmiset tuovat taiteen keinoin esille asioita, jotka on tukahdutettu virallisessa historiassa[554]. Myös kertojani pyrkivät taiteelliseen ilmaisuun kuvatessaan vaikeaa kokemusta, ja moni kokemuskertomus on saanut harkitun esteettisen muodon. Taiteen avulla ilmaiseminen voi helpottaa kokemuksen

550 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 3. 2017.
551 SmM 2017–2023.
552 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 37. 2017.
553 SKS KRA. Tmyk 69. 2017–2023.
554 Hua 2009.

esiin tuomista. Tästä hyvä esimerkki on Tuula Alin-Biari Musafirin kirjoittama teksti isänsä Esko Alarannan sotakokemuksista. Kertomukset kertojani esitti Merijärven itsenäisyyspäivän juhlassa vuonna 2007. Isä oli kertonut sotakokemuksistaan vasta vanhemmalla iällä. Kertoja toivoi, että muisto löytäisi kaikupohjaa muiden vastaavista. Hiottu proosarunomainen muoto käsittelee menetettyä nuoruutta, miten parhaat vuodet kuluivat sodassa ja kuinka kokemukset jäivät vaivaamaan sodan jälkeen. Tekstin pohjavire on aineistoni rintamaveteraaneille tyypillinen: sodanvastainen, epäinhimillisyyden ja järjettömyyden kuvaus.

> Oli kesäilta 1941 Tuulosjoella. Moni haavoittui ja heidät piti saada joukkosidontapaikalle joen toiselle puolelle. Venäläiset ampuivat jokeen koko ajan, eikä kukaan olisi halunnut lähteä kuljettamaan heitä. Otin hevosen, jonka selkään haavoittuneet aina yksi kerrallaan sidottiin ja sain vietyä heidät kaikki. Jälkeenpäin eräs vanha mies kertoi, että minun ja hevosen kohdalla joessa näkyi käytävä, jonka läpi luodit eivät menneet. Kerran näin vartiovuorossa enkelin. Se nousi rinnettä pitkin paikkaan, jossa myöhemmin kaatui paljon miehiä. No, ehkä olin vain väsynyt ja näin näkyjä.
>
> Kun nuori mies palasi sodasta, mikään ei ollut enää ennallaan. Mikään ei tuntunut enää samanlaiselta kuin ennen. Sota oli lyönyt kaikkialle lähtemättömän leimansa. Kaikkein eniten se oli leimannut rintamalla ollutta. Vain ankara työ auttoi unohtamaan koetut kauheudet. Metsästys tai mikään aseisiin liittyvä ei enää koskaan kiinnostanut. Korkeiden sotaherrojen univormujen ihailu teki vihaiseksi. Sota ei opettanut palvomaan sotasankareita. Sota kasvatti rauhan miehen.
>
> Yhä uudestaan uniin palasivat kuolevat miehet, jotka huusivat äitejään tai vapisivat pelosta vihollisen pommitusten keskellä. Tai ne sotakaverit, jotka vielä äsken tuossa juttelivat, roikkuivat nyt riekaleina puun oksalla. Tai ne kauniit karjalaiset talot, jotka piti pistää palamaan, ja mielessä ahdisti: Tämä on jonkun koti. Tuossa on kaivo, tuossa perunamaa, tuossa pihalla vielä äsken leikkivät lapset. Miksi me ihmiset teemme tämän toisillemme?[555]

Kertojat ilahtuivat tutkimukseni näkökulmasta ja halusivat kertoa tavallisten ihmisten yliluonnollisiksi tulkitsemista sotakokemuksista. Heidän mielestään on tärkeää, että kaikkien suomalaisten, myös naisten, lasten ja sotaorpojen kokemukset otetaan vakavasti, ja myös sellaiset tulkinnat, joista on aiemmin tullut leimatuksi, otetaan tutkimuksen kohteeksi. Periytyneissä kokemuskertomuksissa huokuu sodan kokeneiden arvostus. Kertojat yhdistävät kerronnassaan kertomusperinnettä sekä

555 SKS KRA. Tmyk 3. 2017–2023.

paikallis- ja sotahistoriatietouttaan. Niillä he ryydittävät kokemuskertomuksiansa ja rakentavat niistä sodan olosuhteisiin sitoutuvaa.

6.3 Omakohtaiset muistot Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistossa on pääosin omakohtaisesti sodan kokeneiden ihmisten muistoja. Sekä arkistoaineisto että uusi tutkimusaineistoni on jaettavissa enteisiin, jotka käsittelevät Suomen, omaa tai läheisen kohtaloa. Lukiessani arkistoon lähetettyjä tekstejä ja litteroituja haastatteluja saatoin aistia sodan läheisyyden ja kokemusten kipeyden, sekä kuvitella millaisia vaikeuksia ihminen on kokenut kertoessaan. Kokemukset kuvaavat yksityisessä elämänpiirissä koettua pelkoa, epävarmuutta ja huolta läheisen kohtalosta. Ihmiset kokivat moniaistisesti, kuulivat kummia ääniä ja näkivät näkyjä. Kulttuurisesti tutut keinot tulkita ja merkityksellistää sodan kokemuksia on ominaista sekä arkistoaineistolle että uudelle aineistolle. Kertojat ovat sidoksissa kertomisajankohtansa arvoihin.[556] Arkistoaineiston kertojat tarkastelevat sotaa läheltä, ja se välittyy voimakkaina tunteina sekä yksityiskohtaisen tarkkoina kuvauksina. Kokemuksen käsittely oli monissa tapauksissa kesken, eli kokemus ei ole ehtinyt kirjoitushetkellä prosessoitua eikä sen ympärille ole ehtinyt kertyä nostalgisromanttista patinaa kuten uudessa aineistossa. Kansanuskon kuvaus on vivahteikasta. Myös uudessa aineistossa kansanuskon kuvasto on elävänä läsnä, koska kertojissani on paljon iäkkäitä ihmisiä. Aineistossani on nähtävissä myös uushenkisiä tulkintoja. Muutama kertoja on vieraantunut agraariyhteisöjen tulkintatavoista.

Rationaalisia tulkintoja on molemmissa aineistoissa

Rationaalisia tulkintoja on molemmissa aineistoissa. Vaikkapa *Korsuperinteen kilpakeruuseen* kirjoittanut rintamaveteraani naureskeli vuonna 1973, että hänen mielestään jotkut soturit olivat merimiehen tapaisia taikauskossaan, uskoivat taikoihin ja *Raamattuun*. Melkein jokaisella oli sotarintamalla mukanaan jokin onnea tuottava esine, vaikka hyvän tuurin maskotti tai amuletti. Onnenkantamoiset sodassa saivat jälkikäteen arvoituksellisen merkityksen, ja väärät ennemerkit unohdettiin[557]. Toinen veteraani kertoi talvisodan alusta, kun Terijoella majoittui miehiä taisteluyksikköjen muodostamista varten. Miehiä oli niin paljon, ettei kaikille ollut nukkumasijoja. Kertoja jäi ilman sijaa, mutta löysi jostain nurkasta veriset paarit. Hän aukaisi ne ja kävi nukkumaan. Naureskeli vielä, että nyt on hänelle jo valmiina kantolaite.

556 Kotilainen 2014, 159.
557 SKS KRA. Korsu 1973 sidos 16. Johan K. Harju.

Muutamat tovereista olivat niin taikauskoisia, että he paheksuivat leikinlaskua ja ennustivat, että mies kuolisi tai haavoittuisi ensimmäiseksi. He käskivät nousta heti pois paareilta. Mutta kertoja nukkui sikeästi uneen päästyään. Kyseinen sotilas ei saanut talvisodassa naarmuakaan, vaikka viereltä haavoittui ja kaatui monia. Kertoja vitsaili, että ehkäpä koemakaaminen oli hänen pelastumisensa edellytys.[558]

Eräs kertojani kertoi sotamuiston, jonka oli kuullut sodan käyneiltä miehiltä Kankaan paperitehtaalla vuonna 1974. Kertomus kuvaa asemasodan vaihetta. Miehet asuivat maanalaisissa korsuissa, vartioivat ja liikkuivat juoksuhaudoissa korsujen välillä. Jos nosti periskoopin ylös, pystyi katselemaan vihollisen rintaman suuntaan. Usein vihollinen ampui periskoopin havaittuaan sarjatulta kohti. Eräs mies, joka keskusteli mielellään vakavammista elämän kysymyksistä, vakuutteli sotakavereilleen korsussa, että kyllä Jumala on olemassa. Sattui kerran, että mies jälleen totesi Jumalan olevan olemassa. Silloin joku tokaisi, että sitten he uskovat, kun menet seisomaan tuonne penkan päälle. Mies teki niin. Hän hyppäsi juoksuhaudan penkan päälle seisomaan, ja saman tien vihollinen alkoi ampua sarjatulta. Tilanne jatkui jonkin aikaa, ja viimein joku miehistä pyysi miestä laskeutumaan alas. Mieheen ei tullut osumaa. Kyllä sen jälkeen olivat porukat vähän aikaa hiljaisia. Vastaavia tapauksia on aineistossani jonkin verran, eli aluksi naureskellaan ja vitsaillaan, mutta sitten voidaankin vakavoitua pelastumiskokemuksen äärellä, koska kuoleman ajatukset olivat väistämättä jokaista sotilasta lähellä. Vaikka arvelisi ihmisen pelastuneen sattumalta, voi kokemus jäädä silti askarruttamaan mieltä.[559]

Ajallisen etäisyyden vaikutus kerrontaan

Uuden tutkimusaineiston omakohtaisissa kokemuksissa vaikeat sotakokemukset on pääosin käsitelty ja kertojat peilaavat sotakokemustaan pitkän elämän varrella kokemaansa. Monista sellaisista asioista voi jo kertoa, joista ennen on vaiettu. Sodassa koettu voi olla jälkeenpäin mietittynä oppimiskokemus, joka on auttanut selviytymään elämässä. Kokemus on voinut myös toistua elämän varrella, ja sillä on ollut terapeuttinen merkitys. Sota voi olla mieleenpainuvin ajanjakso koko elämän aikana ja määrittänyt elämänkulun. Sotaorpojen isän ikävä on jatkunut kertojan omaan vanhuuteen, mutta suurin tuska menetyksestä on helpottanut. Väheksyvää kohtelua sotaorvot analysoivat kriittisesti. Pieneksi harvennut veteraanien joukko nauttii arvostusta, mutta jotkut heistä muistaa myös kohtaamansa väheksynnän ja sodan jälkeiset vaikenemisen vuodet. Evakot kasvatettiin sopeutumaan, kestämään ja kovettamaan mielensä kodin menetyksestä. He eivät juurikaan valita kohteluaan, vaan heissä näkyy pyrkimys selviytyä. Ylisukupolvinen kaipuu menetettyä Karjalaa kohtaan näkyy

558 SKS KRA. Korsu 1973 sidos 9. Kauko Roppola.
559 SKS KRA. Tmyk 4. 2017–2023.

aineistossani voimakkaasti. Arkiston kertomuksissa törmäsin myös katkeriin ajatuksiin evakkojen vastaanotosta. Se ei aina mennyt kuin juhlapuheissa, vaan vaihteli isäntäperheen mukaan. Pirkanmaalle evakuoitunut nainen vuodatti tuntemuksiaan talvisodasta arkistoon:

> Kun vanhin poikani kaatui helmikuussa 1940, olin koko päivän vuoteessa, en jaksanut nousta ylös. Sydän löi, rukoilin ja itkin. Sellanen hätä oli. Ajattelin, ettei tämä oikeaa ole. Tyttäreni oli seitsemänvuotias. Hän sanoi: ”Kuule äiti, rukoillaa oikein kovast, jot Jumala varjeliis veikkoloi ku heitä ol siel neljä.” Ei mennyt montaa päivää, kun rovastilta tuli kirje. Poika meni juuri niillä tunneilla, kun minulla oli tuska. Samoin toinen poika kaatui juuri ennen sodan päättymistä 1940. Koko päivä itkettiin vanhemman tyttäreni kanssa, ja hätä oli meillä molemmilla. Sitten taas tuli kirje sotilaspastorilta. Vävyltä meni oikea käsi. Siit ol olevinnaa mitta täys, mite turhaa ol elämä ellää vierahiis kotilois, mis ei pietty paskaa parempan.[560]

Lottien muistoja löysin arkistosta jonkin verran, ja niissä on suoria ja epäsuoria viittauksia siihen, millaista väheksyntää jotkut lotat sota-aikana kokivat. He kuulivat arvostelua esimerkiksi kodinhoidon jättämisestä. Sellaisia arvottavia tunnelatauksia ei ole uudessa aineistossa, vaan veteraanien ohella lotat kokevat saavansa arvostusta. Arkistoaineistossa naiskirjoittaja Kiihtelysvaaralta kertoi sota-aikana heränneensä kuutamoyönä, kun naapurista päin kuului lautojen loiske, ihan niin kun olisi isommasta kasasta ladottu pienempään. Hän oli herättänyt ukonkin, ja sekin oli kuullut ja sanonut: ”Purkanoon nui vanhoo aittoo?” Kirjoittaja jatkoi, että niinpäs kävi, jotta naapurin tyttö ei tullut pois. Se oli siellä sodassa lottana ja sinnepäs jäi.[561] Toisessa arkistossa lukemassani muistossa Pirkanmaalta vihjataan rivien välissä hieman paheksuen, kun äiti ei ollut näkemässä ainoan tyttärensä menehtymistä, koska oli lottahommissa. Tapaus tapahtui talvisodan aikaan vuonna 1940. Nelivuotias tyttönen leikki illalla lattialla kotonaan. Yhtäkkiä hän lopetti leikkinsä sanoen: ”Nyt veli ammuttiin, veli nukkuu jo, minä menen viereen nukkumaan.” Hän pyysi vielä isää hyvästijättämään. ”Älä hassuttele”, sanoi isä ja meinasi ottaa syliinsä tytön, joka sanoi: ”Älä ota, minä nukun, enkä koskaan enää tule isän syliin.” Kun isä otti tytön kädestä kiinni, huomasi hän, että tytön käsi alkoi kylmetä. Siihen nukahti pikkutyttö. Myöhemmin tuli tieto, että tytön veli oli kaatunut Viipurissa, sillä hetkellä, kun tyttö ilmoitti. ”Hän pääsi veljensä viereen nukkumaan.”[562]

560 SKS KRA. TK 14:65. 1961. Kiikoinen. Hongistonmaa. K. Havia.
561 SKS KRA. TK 17:92. 1961. Kiihtelysvaara. Kerääjä Olga Hirvonen. Kertoja Ida Parkkinen s. 1896.
562 SKS KRA. Hugo Hörtsänä 220. 1953. Mp. 1942. Kertoja Emilia Lauttanen. Orivesi.

Yksilöiden tunnekokemuksista sodassa ei 1960-luvulla käyty Suomessa juurikaan julkista keskustelua, mutta ihmiset kirjoittivat tunnekokemuksistaan arkistoon. Seuraavassa kokemuskertomuksessa voi aistia, miten raskaita tunnekokemuksia sotilaat kävivät läpi. Sotilas kuvasi vuonna 1961 talvisodassa kokemaansa:

> Panin usein merkille korvani soinnin. Sen jälkeen tuli lähtö hyökkäykseen tai vastaiskuun, tai joku tovereista kaatui. Säpsähdin soinnin alkaessa, koska melkoisella varmuudella tiesin jotakin vakavaa taas pian tapahtuvan. Talvisodassa Vuosalmella oli samassa joukkueessa kaksi miestä, jotka aina puhuivat kaatuvansa tässä sodassa. Varsinkin toinen heistä oli iloinen ja välitön, ja hän iltaisin veisasi virsiä joko kirjasta tai ulkomuistista. Heidän kaatumisensa lyhyin väliajoin vaikutti minuun syvästi.[563]

Lintujen rooli ennustajina

Sekä uudessa aineistossa että arkistoaineistossa linnut ovat tärkeässä roolissa. Kainuussa 2000-luvun alussa vanhoja ihmisiä haastatellessani kuulin runsaasti lintuihin liittyvistä enteistä, etenkin metsälinnuista kuoleman sanansaattajina. Jos teeri, käki tai metso ilmestyi pihaan, se toi mukanaan kuoleman sanomaa.[564] Arkistossa luin tiaisista. Ne nousevat esiin merkinantajalintuina. Sotilaat uskoivat, että jos tiainen lauloi polun varressa, oli se varma merkki, että jouduttiin kosketuksiin naapurin kanssa. Eikä se ollut mikään harvinainen sattuma, vaan usein toistuva juttu. Arkistoon kirjoittaneen veteraanin mukaan osattiin olla tavallista valppaampia ja varovaisempia, jos tiainen oli varoittanut. Seuraava tapaus sattui Alakurtissa jatkosodan aikaan. Miehet olivat nousemassa kuorma-auton lavalle, jolla heidät vietäisiin niin pitkälle kuin autolla pääsi. Auton ympärille lensi tiaisparvi. Silloin Rovaniemen Marraskosken mies kirosi: ”Perkele pojat, nyt se onkin tosi reissu. Tiaiset eivät tiedä hyvää!” Sillä reissulla kaatui yksi ja muutama haavoittui.[565] Myös uudessa tutkimusaineistossani esiintyy tiaisparvi.

Jos lintua vahingoitti, oli oikeutetusti kuoleman oma. Taivalkosken Metsäkylästä kuulin kertojani äidin muiston naapurin pojasta, joka lähti vuodenvaihteessa 1941–1942 kotilomalta rintamalle. Partisaanien uhkan takia miehillä oli ase lomalla mukanaan. Lähtiessään postiautolle poika näki kotipihansa puussa mustan teeren. Hän latasi aseensa ja ampui lintua. Ensimmäisen laukauksen jälkeen teeri jatkoi istumistaan. Poika ampui toisen kerran, ja vielä kolmannen. Sitten hän juoksi postiautoon. Tilannetta seuranneet pihapiirin naiset totesivat, että kyllä lintuun sattui, mutta ihmettelivät miksi se ei putoa. Pojan äiti sanoi itkunsekaisella äänellä, että nyt näimme

563 SKS KRA. TK 66:23. 1961. Eero Niinimäki. Mouhijärvi.
564 Simonsuuri 2006 (1950), 123–125.
565 SKS KRA. Korsu 1973 sidos 37. Jukka Savolainen.

hänet viimeisen kerran. Kaksi kuukautta myöhemmin tuli rintamalta suru-uutinen, että poika oli kaatunut.[566]

Eräs kertojani kuvasi, mitä tapahtui, kun sotilas vahingoitti mustajoutsenta. Kertojan ystävä oli tavannut rintamalla uhoavan kaverin, jolle kävi oikeutetusti huonosti, eli paha sai palkkansa. Ystävä oli aikuisena taiteilija, ja jatkosodan aikaan hän toimi Itä-Karjalassa niin kutsutun siviiliaseman sotapoikana. Kerran miehet olivat siellä saunomisen jälkeen ihailemassa kesäiltaa, kun viereiseen pieneen järveen laskeutui mustajoutsen. Miehet ihailivat joutsenta, mutta yksi siviiliaseman miehistä sieppasikin kiväärin ja ampui kohti lintua. Muut ihmettelivät, miksi mies ampui jotain niin kaunista. Laukaus lävisti joutsenen kaulan. Seuraavana päivänä venäläiset tekivät hyökkäyksen. Taistelussa joutsenen ampuja oli ainoa kaatunut. Kun hänet haettiin niityltä, niin todettiin luodin lävistäneen hänen kaulansa.[567]

Sodassa kaatuneet haluavat hoivata

Sekä arkistoaineistossa että tutkimusaineistossani on mahdollista tutustua niin sanottuihin hoivaajiin eli kaatuneisiin sotilaisiin, jotka kokivat kuolemansa jälkeen velvollisuudekseen huolehtia perheestään ja auttoivat talon töissä. Myös kotijoukkojen oli vaikeaa päästää irti rakkaistaan. Poistuneet suvun jäsenet pysyivät yhteydessä elävien kanssa.[568] Arkistossa luin seuraavan muiston:

> Tämä tapahtui Kiihtelysvaaralla. Toukokuussa 1942 poikani pääsi lomalle sodasta. Yksi poikani oli kaatunut elokuussa 1941. Iltasella ruvettiin makaamaan. Minulla oli pieni poika vieressäni ja lomaileva poika makasi samassa huoneessa ikkunan vieressä. Yhtäkkiä koira haukkui kolmesti semmoisen ison koiran äänellä: ”huuh, huuh, huuh”, ja samassa se kaatunut poika aukaisi oven ja sillä oli ruisjauhosäkki selässä, korvallisista piti kiinni ja heitti sen siihen lattialle. Minä kimpuroin ylös ja sanoin: ”Poika tul!” Samalla hetkellä, yhtä aikaa, toinen poikani hyppäsi istualleen ja katsoi ikkunasta. Se oli kuullut myös koiran haukunnan, mutta veljeänsä ei nähnyt, vaikka ylös se hyppäsi niin kuin minäkin. Koiraa meillä ei ollut ensinkään, eikä mitään näkynyt missään. Poika sanoi: ”Seun äiti unta nähny.” Mutta minä en maannut, vaan valvoin sängyssä ja näin ihan varmasti, kun kaatunut poikani tuli, heitti jauhosäkin ja hävisi.[569]

566 SKS KRA. Tmyk 11. 2017–2023.
567 SmM 2017–2023.
568 Krohn 2008 (1914), 41.
569 SKS KRA. TK 17:104. 1961. Kiihtelysvaara. Kerääjä Olga Hirvonen. Kertoja Ida Parkkinen s. 1896.

Kertojani Heli Ruotsalainen halusi muistella isoäitiään ja tämän veljeä, sotamies Kalle Mäkistä, Korpilahdelta. Kalle haavoittui Torniossa 3.10.1944 ja kuoli 26. sotasairaalassa kuukauden kuluttua haavoittumisestaan. Hän tuli isoäidin mukaan kuoltuaan auttamaan talon töissä. Isoäiti oli Lapin sodan aikaan palkollisena Toivakan Nisulassa. Hän käveli aamuisin lypsämään lehmät, ja senkin jälkeen, kun Kalle oli kuollut, hän käveli aamuisin siskonsa rinnalla. Tätä jatkui niin kauan, kunnes sisko sanoi veljelleen: ”Mitä sinä vielä tänne tulet, sinähän olet kuollut.” Sen jälkeen Kalle ei enää ilmestynyt. Rakkaasta läheisestä oli selvästi vaikeaa päästää irti. Kalle on haudattu Leivonmäen sankarihautausmaalle. Kun kertoja oli lapsi, isoäiti kertoi myös miehensä ilmestyvän kotiin töihin kuolemansa jälkeen. Isoäiti pyysi lapsiakin katsomaan, kun pappa tekee lehdeksiä eläimille. Kertoja ei koskaan epäillyt isoäitinsä kokemusten todenperäisyyttä. Lomilla mummulassa, mökissä metsän keskellä, he istuivat iltaisin tuvassa öljylampun valossa kuuntelemassa mummun kertomuksia. Se oli Helin mielestä kiehtovaa ja jännittävää. Vainajakohtaaminen ei ollut pelottava.[570]

Panssarilaiva Ilmarinen kertomusten aiheena

Tutustuin arkistossa muistoihin panssarilaiva Ilmarisen uppoamisesta 13.9.1941 Utön edustalla laivan osuttua merimiinaan. 271 miestä hukkui. Ilmarinen oli vuonna 1931 vesille laskettu rannikkopanssarilaiva, joka toimi Suomen laivaston lippulaivana. Räjähdys repi laivan pohjaan aukon, josta vesi tulvi sisälle, ja alus kallistui nopeasti kyljelleen, kääntyi ympäri ja katosi perä edellä noin 70 metrin syvyyteen. Ilmarisen uppoaminen on yksi suurimmista kansallisista tragedioista jatkosodan alussa. Tapaukseen liittyy enteitä, esimerkiksi enneuni, joka nähtiin viikko ennen uppoamista. Unessa laiva porhalsi aavalle merelle. Unennäkijä seisoi laivan keulakannella, tähyili ulapalle ja näki Ilmarisen. Sen kaiteisiin ympäriinsä oli asetettu nuoria kuusia. Sitten laiva upposi. Nuoret kuuset olivat ennemerkki nuorten miesten menehtymisestä.[571] Myös uudessa aineistossani esiintyy Ilmarinen. Ouri Mattilan eno, matruusi Henry Martin Silvo, oli yksi panssarilaiva Ilmarisen uhreista. Ourin äiti Irma Mattila (o.s. Silvo) muisteli veljeään Henryä. Irma palveli jatkosodan sytyttyä toimistotehtävissä Kiestingissä Tuoppajärven rannalla. Sinne hän sai kirjeen Henryltä. Kirje sisälsi Ilmarisen tuhosta kertovan enteellisen runon tammikuulta 1941. Runon riimittelijän henkilöllisyys ei kirjeessä selvinnyt. Runon alku oli tavallista karkeaa sotilashuumoria, mielikuvituksellista kertoilua. Mutta sitten seurasi jotakin merkittävää ja enteellistä. Runo kertoo, miten laiva pyörähtää ympäri ja vaipuu pohjaan. Irma suri veljensä kuolemaa ja kirjoitti Kiestingissä runon *Aaltokeinu*:

570 SKS KRA. Tmyk 58. 2017–2023.
571 SKS KRA. Sonkajärvi. TK 20:41. 1961. Eino Huttunen.

> Tuoppajärven syystummilla laineilla, punertavalla juolukkakankaalla viivähtää Pohjolan kalpea aurinko. Vanha, harmaa aita ulottaa riukunsa veteen, hiljaa velloo se ylös ja alas, ylös ja alas syksyisessä vedessä. Hiljaisuudessa elää tyhjyys, sydämessäni toivoton murhe. Jossain kaukana, Itämeren laidoilla, keikuttaa meri sankariveljeni ruumista. Ylös ja alas lakkaamatta kuin Tuopan laine aidan riukua. Sankariveljeni, aaltojen keinussa! Erämaakylän yksinäisellä aidalla murehtii siskosi mennyttä olemustasi. Sota vaan jatkuu, kaukaa salolta rikkoo hiljaisuuden vihollispartion koneaseiden uhkaava rätinä.[572]

Uusi aineistoni jatkaa arkistossa lukemaani ja tuo esille jälkipolvien muistot sekä omakohtaiset lasten ja sotaorpojen muistot, jotka ovat mahdollisia kerrottaviksi usein vasta kokijoiden vanhuuden päivinä. Kun aikaa on kulunut, voi sota-ajan intiimeistä tunnekokemuksista kertoa julkisesti. Kertomista helpottaa myös se, että suomalainen yhteiskunta on muuttunut moniarvoisempaan suuntaan. Rohkeat kansalaiset ovat kirjoittaneet arkistoon ja antautuneet haastatteluille. Aikana, jolloin julkisesti ei puhuttu vaikeista tunnekokemuksista sodassa, ihmiset ovat vuodattaneet arkistoon tunnekokemuksiaan. He ovat olleet tietoisia siitä, että heidän muistojaan tutkitaan vuosikymmenten päästä erilaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa ja erilaisista näkökulmista.

6.4 Kokemuskertomusten intersubjektiivisuus

Kun kokemuskertomukset rinnastuvat toisiinsa, syntyy mahdollisuus vertailla esimerkiksi sitä, miten samanlaista pelkoa ja epävarmuutta ihmiset tunsivat sota-aikana, vaikka heidän uskomukselliset tulkintakehyksensä poikkeaisivat toisistaan. Koettu sota ja sodan aiheuttamat jäljet yhdistävät ihmisiä.[573] Sodan kokeneet ja jälkipolvet jakavat samanlaista ymmärrystä, ja antropologi Vieda Skultansin mielestä tutkijat yrittävät tutkiessaan ymmärtää, miten kokemukset ovat samalla sekä ainutlaatuisia että samanlaisia[574].

Vaikka kokemuskertomukset siis kuvaavat ihmisten subjektiivisia kokemuksia, ne ovat rakentuneet subjektiivisen ja kulttuurisen yhteisvaikutuksessa. Folkloristi Amy Shumanin mielestä ihmiset kokevat samanlaisia vaikeuksia, ja henkilökohtainen kertomus liittyy suurempaan inhimilliseen todellisuuteen. Elämämme liittyvät edeltäjien elämiin. Kertomukset välittävät tietoa siitä, mikä on kulloisessakin ajassa merkityksellistä ja millaiset huolenaiheet ja uskomukset ohjaavat tulkintaamme. Shumanin mielestä kokemuskertomusten jakamisella ja vertailemisella on terapeut-

572 SKS KRA Tmyk 43. 2017–2023.
573 Koski & Kanerva & Lamberg & Korhonen 2024, 234.
574 Skultans 2007, 11.

tisia merkityksiä sekä niihin tutustuville että kokijan itseymmärryksen kannalta.[575] Kokemusten jakaminen rohkaisee dialogiin, jonka avulla on mahdollista vähentää tai poistaa jännitteitä ja ennakkoluuloja ihmisten väliltä[576]. Haluan, että esittelemistäni kokemuskertomuksista välittyy moniääninen runsaus. Pidän tärkeänä nostaa esiin tulkintoja, jotka ovat olleet tiedon katveessa. Nostan ne tunnettujen tulkintapojen rinnalle, koska mielestäni kaikkien äänien pitää kuulua julkisessa sodan muistamisen kulttuurissa.

Kolme näkökulmaa intersubjektiivisuuteen

Aineistossani intersubjektiivisuus näyttäytyy kolmella tavalla. *Ensimmäiseksi* yliluonnollisiksi tulkituilla kokemuksilla on samankaltaiset yleisinhimilliset merkitykset tulkintatavasta riippumatta. Ulla-Maija Peltosen sanoin muistitietoon perustuva tutkimus on tärkeää, koska subjektiivisten kokemusten summasta voi löytää sosiaalisen ryhmän kokemuksen[577]. Ihmiset etsivät kokemuksilleen korkeampia merkityksiä. Yliluonnolliset kokemukset olivat toisessa maailmansodassa yleisiä ja tavallisten ihmisten kokemia. Esimerkiksi ääniä kuultiin sotarintamalla runsaasti. Ääni komensi sotilasta siirtymään pois vaaranpaikasta. Äänen lähdettä on tulkittu Jumalan varjelukseksi, haltijaksi, tarkoiksi aisteiksi tai mielikuvituksen aiheuttamaksi, tai kokemus on jäänyt selittämättömäksi. Eräs kertoja kommentoi: ”Mistä sitä tietää, millaisia voimia täällä on liikkeellä.” Toinen kertoja arvioi isän äänikokemusta, joka sai poistumaan vaaranpaikasta ennen kranaatiniskua. Isä tuli sodassa uskoon ja tulkitsi kokemuksensa kristillisesti.[578] Raila Junnonaho muisteli, miten hänen isäänsä jäi sodasta vaivaamaan komentava ääni. Hän ei pystynyt sitä selittämään. Hän mietti kuulevansa olemattomia ja päätti, ettei aio tulla hulluksi ja menettää järkeään. Kohta kuului käsky vaativampaan sävyyn: ”Askel vasempaan!” Isä teki niin, ja samassa luoti viuhahti ohi oikealta puolelta.[579]

Toiseksi kertojat pyrkivät ilmaisemaan kokemuskertomuksensa siten, että tutkijana pystyisin eläytymään ja että jatkossa aineistoon tutustuvat pystyvät eläytymään. Kertojat haluavat hahmottaa omat kokemuskertomuksensa suhteessa toisiin kokemuskertomuksiin, vertailla niitä keskenään. Kertojat toivoivat saavansa osakseen hyväksyntää. Haluan jatkaa ymmärrettäväksi tekemistä kokemuskertomuksia kertomalla.

575 Shuman 2005, 58, 118–119.
576 Smith 2006, 5–7; Ashplant & Dawson & Roper 2000, 18; Selby 2010, 48–49.
577 Peltonen 1996, 33, 226.
578 SmM 2017–2023.
579 SKS KRA. Tmyk 17. 2017–2023.

Kolmanneksi intersubjektiivisuus on kokemuskertomusten sisällöissä. Kokemuskertomukset kuvaavat läheisten ihmisten välistä sidoksisuutta, intersubjektiivisia yhteyksiä koti- ja sotarintaman välillä. Aineistossani on kokemuskertomuksia rakkauden, välittämisen ja huolenpidon siteistä. Kotirintamalla tiedettiin usein, mitä sotarintamalla samanaikaisesti tapahtui. Marjaana Sieppi kertoi sukunsa muiston. Kaksiosainen kertomus sisältää sotilaan aavistuskokemuksen omasta kaatumisesta. Kaatuminen yhdistyy näkyyn kotona ilmentäen puolisoiden välisiä tunnesiteitä ja kotirintamalla koettua huolta. Kertoja tulkitsi: ”Toinen maailma on läsnä, mutta verhon takana.” Hän itse kokee perineensä sukunsa herkkyyttä aavistaa asioita. Jääkäri Niilo Methusalem Sieppi kaatui 17.2.1940 Kuhmon Saunajärven taistelussa. Kun miehet edellisenä iltana tulivat korsuun nukkumaan, niin Niilo ajoi partansa. Joukkuekavereilleen hän totesi ykskantaan: ”Tuleepahan komeampi ruumis.” Parranajon jälkeen hän antoi lompakkonsa ja kellonsa kylänsä miehelle saatesanoin, ettei tarvitse niitä enää. Seuraavana päivänä 36-vuotias Niilo kaatui. Kuoleman hetkellä oli hänen vaimonsa Olga navetassa asutustilalla Kolarissa. Hän näki miehensä valurautaisen muuripadan takana. Olga kysyi Niilolta jotain, muttei saanut vastausta. Pian hän tajusi, ettei muuripadan takana ollut ketään.[580]

Eva Salim kertoi kokemuskertomuksen Vilho-isästään, joka palveli ilmatorjunnassa ”siellä jossakin”. Hän lepäsi taistelujen välissä korsussa 26.4.1943, ja hänen katseensa osui oviaukkoon. Unen ja valveen rajamailla hän näki, kuinka hänen isänsä Antti Fredrik seisoi ovella ja vinkkasi hänelle. Hämmästyneenä Vilho nousi ylös mennäkseen tervehtimään, mutta totesi, ettei oviaukossa ollut ketään. Isä oli kuollut suolisolmuun samana päivänä Kuopiossa.[581] Muistitietokeruuseen kirjoittanut kertoi Väinö Mikolan kertoneen 1950-luvulla seuraavan kokemuksen. Hänellä oli jatkosodan aikaan kolme lasta rintamalla, vanhempi poika Esko Kannaksella, nuorempi poika Samuli ilmavoimien viestinnässä ja tytär Saara viestintälottana Aunuksessa. Mikolalle tuli kerran voimakas tunne, että jollain lapsella on hätä. Parin tunnin kuluttua paha olo meni ohitse ja tilalle tuli helpotuksen tunne. Vanhempi poika kertoi samana yönä olleensa pahassa keskityksessä, jossa kuolleita ja haavoittuneita tuli paljon. Hän kuitenkin selvisi.[582]

Tavoitteena yhteisen perustan luominen

Kokemuskertomusten intersubjektiivisuuden pohtimiseen minut johdatti antropologi Michael Jackson. Hänen mielestään tutkijan tavoite on etsiä yhteyksiä näennäisesti erilaisten maailmankuvien ja arvostusten välillä. Kokemuskertomukset heijastavat

580 SmM 2017–2023.
581 SKS KRA. Tmyk 61. 2017–2023.
582 SKS KRA. Yliluonnollinen sota 22. 2017.

sitä, keitä olemme, ja tilanteita, joissa elämme. Kokemuskertomusten avulla voi saada yhteyden ihmisiin, joiden kertomukset kumpuavat vastaavanlaisista kokemuksista. Kerronta liittyy toisten kertomaan, ja on mahdollista etsiä yhteistä pohjaa ja elää rinnakkain.[583]

[583] Jackson 2013, 112, 240; 2012, 14–15.

7 Kokemuskertomukset kokemusperinnön lähteinä

Pohdin tutkimusaineistoni potentiaalia kulttuuriperintönä, josta käytän termiä kokemusperintö. Olen määrittelyt käsitteen alaluvussa 2.5. Etnografisissa kenttätöissäni huomasin kertojien haluavan tuoda esille sodan yliluonnollisia kokemuksia, sellaisiakin, joista he olivat harvoin, jos koskaan, avautuneet. Jälkipolville jakamisen halu sai minut näkemään kokemuskertomukset kokemusperinnön lähteinä ja kenttätyöni luomisprosessina. Eläytymiseen, kuvitteluun ja vuorovaikutukseen houkuttelevat aineettomat kohteet kiinnostavat minua. Kun kyselin kertojiltani, miksi he haluavat kertoa, he toistuvasti vastasivat, että sotaa kokemattomien on tärkeää tietää, jotta he ymmärtäisivät. Kertojat haluavat moniarvoisempaa ja moniäänisempää keskustelua sodassa koetusta. Yritän kokemusperinnön avulla synnyttää emotionaalisia siteitä sodan kokeneiden ja jälkipolvien välille. Kokemuskertomusten esille tuominen monipuolistaa suomalaista sodan muistamisen kulttuuria ja auttaa vaikeiden, ristiriitaisten ja hämmentävien sotakokemusten prosessoinnissa. Ajattelutapa on ajankohtainen, sillä myös Suomen valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030 linjaa, että kulttuuriperinnön merkitystä yhteiskunnan voimavarana halutaan vahvistaa, ja kulttuuriperinnön on mahdollista toimia siltana ihmisten välillä. Strategian mukaan on tärkeää, että erilaiset sisällöt ja vaikutukset näkyvät kulttuuriperinnössä, niin myönteiset, kielteiset kuin ristiriitaisetkin.[584] Strategia luotaa kohti moniäänisyyttä ja vaikeidenkin asioiden läpikäymistä.

Kokemusperinnön luomisessa korostan kriittisten kulttuuriperinnön tutkijoiden käyttämiä vuoropuhelussa tehtäviä työskentelytapoja.[585] Olen rohkaissut ihmisiä kertomaan ja olen ollut heistä riippuvainen aineistoa muodostaessani. Kertojien toiveet ja tarpeet ovat minulle ensiarvoisen tärkeitä. Halukkaat vapaaehtoiset ihmiset ovat avautuneet, ja koen velvollisuudekseni antaa heille takaisin tutkimustulosten muodossa.[586] Huomasin osallistujia kiinnostavan, mitä muut osallistujat ovat koke-

584 Mattila 2023.
585 Avrami 2021, 200; Byrne 2008, 150–152, 169; Harrison 2013, 202–203; Waterton & Watson 2015, 10.
586 Sugiman 2013, 150; Watkins 2017, 271.

neet ja tunteneet sekä miten he tulkitsevat. Sodan muistelemisella oli suuri merkitys kertojille. Toivon osallistujien pystyvän tutkimukseen tutustuttuaan vertailemaan kokemuskertomuksia ja käsittämään ne suhteessa toisiinsa. Myös sosiologi Martyn Hudson kirjoittaa, että kun ihmisten kokemuksille luo kohtaamisen mahdollisuuden, ne voivat saada suuremman merkityksen[587]. Pidän tärkeänä, että osallistumisen kynnys on ollut matalalla. Pienet henkilökohtaiset muistot ja yksityiskohdat ovat kiinnostavia. Yhteisvaikutuksessa toisten kokemuskertomusten kanssa ne saavat perspektiiviä.[588] Tavassani identifioitua kokemusperinnön luomiseen hahmotan itsessäni etnografin, jolla on aktivistinen rooli. Haluan saada sellaisia ääniä kuuluville sodan julkisessa muistamisen kulttuurissa, jotka eivät ole siinä kuuluneet ja joita ei ole huomioitu. Lisäksi haluan kiinnittää huomiota siihen, kuinka samankaltaisia kokemukset ovat merkitysten tasolla. Taustoitan seuraavaksi sitä, miten kulttuuriperintöajattelu on kehittynyt ja miten kokemusperintö sitoutuu tähän kehitykseen.

7.1 Kulttuuriperintöajattelun kehityskaari

Aineellisesta aineettomaan ja osallistavaan kulttuuriperintöön

Kulttuuriperintöajattelu on laajentunut käsittämään kulttuuriperintönä myös aineettomat asiat, kuten tavallisten ihmisten henkilökohtaiset affektiiviset tunnekokemukset. Se on ollut pitkän prosessin tulos. Kansallisvaltioilla on ollut keskeinen rooli kulttuuriperinnön määrittelyssä. Kulttuuriperinnöllä on perinteisesti tarkoitettu historiallisia kohteita, jotka on säilytetty kansakunnan kannalta. Ne heijastavat kansallista menneisyyttä esineiden, maisemien, muistomerkkien, rakennusten ja esitysten kautta. Niiden kautta on haluttu ilmentää yhteisinä pidettyjä kollektiivisia muistoja ja arvoja. Sen, mitä on pidetty kansallisesti arvokkaana, on määritellyt suppea asiantuntijajoukko.[589]

Aineettoman ja elävän hahmottaminen kulttuuriperinnöksi käynnistyi, kun Unescon yleiskokous hyväksyi vuonna 1989 suosituksen perinnekulttuurin ja folkloren suojelusta (*Recommendation for the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*). Folkloristi Lauri Honko aloitti keskustelun aiheesta jo 1980-luvun alussa Unescon asiantuntijana, jolloin laadittiin suositukset folkloren suojelemiseksi.[590] Vuoden 2003 Unescon yleissopimuksesta aineettoman kulttuuriperinnön suojelemiseksi tuli vaikutusvaltainen ajattelutapa kulttuuripolitiikassa. Sopimuksen avulla

587 Hudson 2017.
588 Hämeenaho & Ylipulli & Suopajärvi 2018, 9–10; Kirsch 2018, 2; Sluka & Robben 2012, 29; Stroller 2017, 247; Nolan 2017, 3–6; Portelli 1997, 18–19.
589 Bendix 2018, 123.
590 Honko 2002.

haluttiin korostaa kulttuurin ei-materiaalisia näkökohtia ja suojella elävää perintöä sekä yhteisöjen sosiaalisia käytäntöjä. Sopimus oli tärkeä virstanpylväs kulttuuriperintöajattelun laajentumisessa aineellisten objektien ulkopuolelle.[591] Sopimusta on myöhemmin kritisoitu siitä, että vaikka se luotiin sisällyttämään kulttuuriperintöön aineeton ja elävä ulottuvuus, se ei ollut riittävä. Sopimuksella usein vain vahvistettiin ylhäältä päin määriteltyä aineellista kulttuuriperintöä.[592] Sopimus ei taannut, että yksilöt voivat osallistua ja tallentaa olemassaolonsa osaksi kulttuurista keskustelua[593].

Tarvittiin lisää toimia. Osallistava kulttuuriperintöajattelu vahvistui Unescon Faron kulttuuriperinnön yleissopimuksen myötä vuonna 2005. Sopimus nosti esille yrityksen löytää keinoja kulttuuriperinnön luomiseksi vuoropuhelussa. Sopimuksen mukaan kulttuuriperinnön on oltava sellaista, jonka yhteisö tunnistaa ja tunnustaa omakseen. Faron määritelmässä kulttuuriperinnön tekeminen halutaan laajempaan sosiaaliseen ja poliittiseen kontekstiin ja painotetaan yksilöiden ja yhteisöjen aktiivista roolia kulttuuriperinnön ylläpitämisessä ja siirtämisessä uusille polville. Suomi sitoutui vuonna 2017 Faron sopimukseen ja siihen, että jokaisella on oikeus osallistua kulttuuriperinnön luomiseen. Sopimus korostaa kulttuuriperinnön sidoksisuutta ihmisoikeuksiin ja demokraattisiin prosesseihin sekä tunnustaa, että kulttuuriperintö on tärkeää ihmisten sille antaman merkityksen vuoksi.[594]

Tutkimukseni liittyy Faron sopimuksen päämääriin, ja lisäksi nostan kulttuuriperinnöksi julkisessa keskustelussa väheksyttyjä sisältöjä ja leimatuksi tulleita ihmisiä. Folkloristi Heidi Henriikka Mäkelä ja musiikintutkija Outi Valo ovat tuoneet esille kriittisiä huomioita aineettoman kulttuuriperinnön käsitteeseen. Vaikka aineettomassa kulttuuriperinnössä on kyse myös vaikeiden, ristiriitaisten ja inhimillisesti katsoen kipeiden asioiden käsittelystä, korostuvat esimerkiksi Museoviraston ylläpitämässä *Elävän perinnön wikiluettelossa* positiiviset ja mukavat asiat, kuten suomalainen käsityö, musisointi, ruoka ja luonnossa tekeminen.[595] Ne ovat todella arvokasta elävää kulttuuriperintöä, mutta myös eri tavoin vaikeiden ilmiöiden esiintuominen osaksi kulttuuriperintöä on tärkeää. Sellaista liikehdintää on onneksi tutkimuskentällä. Suomen Muinaismuistoyhdistys otti vuosikirjansa teemaksi vuonna 2018 vaikean kulttuuriperinnön. Kirjoittajat pohtivat eri näkökulmista, mitä vaikea merkitsee.

591 Harrison & Rose 2010, 240; Light 2015, 148; Smith 2006, 1–3, 56–61; 2021, 19; https://ich.unesco.org/en/home.

592 Van der Laarse 2019.

593 O'Brien Backhouse 2012, 120; Byrne 2009, 250; Waterton & Watson & Silverman 2017, 3–5.

594 Dicks 2018, 12; Giaccardi 2012, 2; Van der Auwera 2015, 49–53; https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-action-plan.

595 Mäkelä & Valo 2025, 40; https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/.

Aineistoni liittyy monien kokemuskertomusten osalta vaikeaan kulttuuriperintöön. Suhtaudun antropologi Ruth Beharin tavoin vaikean kulttuuriperinnön kohtaamiseen. Hänen mielestään se oppimiskokemus, joka haastaa siihen tutustuvan[596]. Kasvatustieteilijä Roger I. Simon kuvaa ”kauheaksi lahjaksi” sitä, mitä ihmiset perivät menneisyydestä, tarkoittaen esimerkiksi kansanmurhan käsittelyä kulttuuriperintösisältönä[597]. Myös maantieteilijät J. E. Tunbridge ja G. J. Ashworth (1996) ovat tutkineet vaikeiden ja ristiriitoja herättävien asioiden esiin nostamista. Termillä *dissonant heritage* he tarkoittavat, että kulttuuriperintösisällöt on haluttu esittää yhtenäisinä ja ongelmattomina, vaikka ne ovat perusluonteeltaan ristiriitaisia ja emotionaalisesti kuormittuneita. Kirjon pitää näkyä, eikä käsitys historiasta voi olla siloteltu.[598] Antropologi Joshua Samuels on kiinnittänyt huomiota siihen, että ilmiön määritteleminen vaikeaksi voi jättää muut nyanssit varjoon. Hänen mielestään vaikean kulttuuriperinnön pitää tarjota enemmän ja on tärkeää huomioida kaikki tuntemukset, jotka asiaan liittyvät, jotta syntyy hedelmällinen keskustelu.[599] Kriittinen kulttuuriperinnön tutkija Emma Waterton pitää kiinnostavana, miten eri tavoin suhtautuvat ihmiset voivat tuntea yhteyttä toisiinsa kulttuuriperinnön avulla. Ristiriitaiset näkemykset saavat näkyä.[600]

Kriittinen kulttuuriperintöajattelu

The Association of Critical Heritage Studies -yhdistys perustettiin vuonna 2012. Yhdistykseen liittyneet tutkijat haluavat muodostaa kulttuuriperintöaineistoja laajemmista lähteistä ja kutsua luomiseen sellaiset ihmiset, joiden kokemuksista ja mielipiteistä ei ole oltu kiinnostuneita, ja jotka ovat kokeneet tulleensa ohitetuiksi. Tutkijat pohtivat, millaisiin käytäntöihin ja valtasuhteisiin kulttuuriperintöajattelu perustuu, ja selvittävät, miten alhaalta päin yksilöt ja yhteisöt ymmärtävät kulttuuriperinnön elämässään ja kuinka he luovat sitä olosuhteidensa valossa.[601] Historioitsija Raphael Samuel kirjoitti vuonna 1976 *The History Workshop Journalin* pääkirjoituksessa, että alhaalta päin nousevilla lähestymistavoilla voi luoda moniarvoisemman tulevaisuuden.[602] Teoksessaan *Theatres of Memory* (1994) Samuel korosti, että historian tekemisen tarkoituksena on nostaa esiin tavallisia ihmisiä.[603] Samuel on ollut

596 Behar 2020.
597 Simon 2006, 187–204.
598 Tunbridge & Ashworth 1996.
599 Samuels 2015, 114, 124.
600 Waterton 2014, 823–833.
601 Bendix 2018, 98–99; Harvey 2017, 109–110; Linn-Tynen 2020, 263; Mitterhofer 2018, 142; Samuels 2018, 11; Smith 2021, 24–25.
602 Harrison 2010, 241.
603 Samuel 1994.

esikuva historioitsija Iain Robertsonille, joka on erikoistunut alhaalta päin luotavan kulttuuriperinnön tutkimiseen ja käytäntöön soveltamiseen (*heritage from below*). Robertsonin mielestä etnografinen menetelmä on tärkeä, sillä kentältä on mahdollista kuulla julkisessa historiassa näkymättömien ja unohdettujen ihmisten ajatuksia ja moniarvoistaa kulttuuriperintöä.[604] Tärkeä vaikuttajahahmo sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tavallisten ihmisten esiintuojana on ollut antropologi Glifford Geertz. Hän käytti termiä *local knowledge* haluten edistää tutkimusta, jossa ilmiöihin perehdytään paikallisista merkityksistä käsin. Geertz on korostanut, että ihmisten merkitykset ovat aina historiallisesti rakentuneita, sosiaalisesti ylläpidettyjä, yksilöllisesti sovellettuja ja sidoksissa aikaansa.[605]

Antropologi Angela Labradorin ja arkeologi Neil Silbermanin mielestä tavallisten ihmisten mukaan ottaminen kulttuuriperinnön määrittelyyn on välttämätöntä, koska päätös säilyttää jotain ja siirtää tuleville sukupolville on eettinen. Sen vuoksi jokaisen halukkaan on voitava osallistua kulttuuriperinnön luomiseen.[606] Maantieteilijöiden Hamzah Muzainin ja Claudio Mincan mielestä alhaalta päin muodostettavaan kulttuuriperintöön ei kuitenkaan pidä suhtautua kritiikittä, koska sekin on valikoivaa ja tutkija määrittelee, minkä katsoo merkitykselliseksi tiedoksi. Myöskään vastakkainasettelun luominen ei ole kehittävää. Kritiikki hallitsevaa kulttuuriperintöä kohtaan on usein kilpistynyt yksipuoliseen kyseenalaistamiseen, eli ylhäältä päin tapahtuva kulttuuriperinnön määrittely ei ole automaattisesti pahaa ja alhaalta tuleva hyvää. Ne voivat olla toisiaan täydentäviä.[607]

Myös Labrador ja Silberman ovat sitä mieltä, ettei kulttuuriperintö voi pelkistyä mustavalkoiseen hallitseva–sorrettu-asetelmaan. Silloin ei ole kyse moniäänisyydestä, jos hallitsevat ajattelutavat tuomitaan.[608] Henkilökohtaisesti koen hallitsevassa sodan muistamisen kulttuurissa, johon olen kasvanut, tietynlaista hienotunteisuutta. Tavallisia rivikansalaisia ei kohoteta moniäänisine, ristiriitaisine ja vaikeine kokemuksineen esiin, vaan esimerkiksi sankarihaudoissa kukin kaatunut sotilas lepää yhdenmukaisen paaden alla tasa-arvoisena. Yhdenmukaisuus suojaa yksityistä surua ja antaa sille yhtenäisen ja yleisesti hyväksytyn muodon ja arvokkuuden. Yksilön suremisen rauhaa ei häiritä, ja perheen, suvun ja lähiyhteisön kokemukset eivät joudu julkisen arvioinnin kohteiksi. Ihminen voi ja saa tuntea itsensä osaksi suurta kokonaisuutta.

604 Robertson 2015, 993–1009; 2012, 13–14; 2008, 147–148.
605 Geertz 1983.
606 Labrador & Silberman 2018, 3–5.
607 Muzaini & Minca 2020, 2–3; Muzaini 2021, 378–391.
608 Labrador & Silberman 2018, 4–5.

Laurajane Smith kirjoittaa teoksessa *Uses of Heritage* (2006), että kulttuuriperinnöllä on potentiaalia parantaviin ja terapeuttisiin sisältöihin.[609] Smith pitää hyödyllisenä Margaret Wetherellin ajatusta affektiivisista käytännöistä, ja hänen mielestään on kiinnostavaa tutkia, miten erimuotoisia kulttuuriperintökäytäntöjä ihmiset toteuttavat, ja millaisin tuntein ja affektein he ne kehystävät. Jotkut kehystävät hallitsevaan ajatteluun ja toiset sen ulkopuolelle.[610] Aineistoni sisältää kokemuskertomuksia, jotka noudattavat hallitsevan sodan muistamisen kulttuurin perinteitä ja arvostuksia. Kokemuskertomukset perustuvat henkilökohtaisiin ja usein vaikeisiin kokemuksiin. Ihminen on voinut omaksua valtion ja kirkon pönkittämät tulkinnat ja merkitykset omikseen, ja ylhäältä päin annettu sanoma antaa tai on antanut toivoa ja lohdutusta. Valtasuhteita tarkastelen ilman vastakkainasettelua. Moniäänisyys antaa lukijalle mahdollisuuden luoda tulkintansa. Ongelmallisena pidän sitä, jos sodan julkiseen muistamiseen liittyy yksiäänisyyttä, kiveen hakattuja rituaaleja, joita ei kyseenalaisteta, joista ei keskustella ja joille erilaiset kokemukset ovat alisteisia.

Laurajane Smithin mielestä tunteet ja affektit ovat väistämättä kulttuurisesti värittyneitä, mutta ne elävät ajan saatossa ja synnyttävät uusia tulkintoja ja merkityksiä. Affektiiviset käytännöt Smith ymmärtää suhteellisina ja olosuhteisiin reagoivina. Ihmiset arvioivat kulttuuriperinnölle annettuja merkityksiä ja ottavat niihin kantaa myös siinä mielessä, miten kulttuuriperintöön on kulloinkin sopivaa suhtautua. Smith ei kannata vastakkainasettelujen rakentamista hallitsevan ja marginaalisen välille. Hänelle kulttuuriperinnön luominen on neuvotteleva prosessi, ja hän haluaa rohkaista keskusteluun. Historioitsija Jorma Kalelan argumentit historian tekemisestä ovat olleet Smithille tärkeitä. Tutkijoiden olisi kehitettävä syvällistä etnografista sitoutumista tunteiden ja affektien tutkimukseen, koska vain kentältä voi kuulla ihmisten kokemuksista ja kuulla, miten he käsittelevät valtasuhteita.[611]

Jokaisella ihmisellä ei tarvitse olla mielipiteitä tai kertomuksia sodasta. Kaikilla ei ole myöskään halua tai kykyä analysoida sotakokemuksia. Saa olla hiljaa ja ottaa vastaan annettu, toisten rakentama tulkinta ja merkitys. Toivon kuitenkin, että kokemusperintöön tutustuva kunnioittaa erilaisia ajattelutapoja. Tutkimuksessani sotaa katsotaan yksilön näkökulmasta alhaalta päin. Kerrotuista aiemmin yksityisistä kokemuksista tulee tutkimuksen myötä julkisia, emmekä voi hallita tai rajoittaa keskustelua, jota se herättää. Kokemusperintöön tutustuvilta toivon, että heidän suhtautumisensa on avointa, kyselevää ja vertailevaa.[612]

609 Smith 2006.
610 Smith 2021, 50–52, 60–68.
611 Smith 2021, 25–29, 44–59.
612 Martini & Gasparri 2021.

Refleksiivinen etnografin katseeni ja kokemusperintö retkeilykohteina

Pidän kiinnostavana sosiologi Jim Thomasin pohdintoja etnografisen tutkimuksen kriittisistä tarkoituksista. Etnografin on tarpeellista kysyä, miten olosuhteet voisivat olla paremmin ja kuinka etnografi voisi tutkia vahvistaakseen tutkimukseen osallistuvien ihmisten ääniä. Tutkija käyttää etnografisesti muodostamaansa tietoa aktivistiseen toimintaan tarjoamalla ymmärrystä, jota voi soveltaa käytäntöön.[613] Antropologi D. Soyini Madisonin mielestä etnografisen tutkimuksen tekeminen on muutokseen tähtäävää toimintaa epäreiluuksien korjaamiseksi. Kentällä tutkija yrittää tunnistaa valtasuhteet, ja hänellä on eettinen vastuu puuttua havaitsemiinsa epäoikeudenmukaisuuksiin.[614] Pedagogi Jerry Stinnettin mukaan etnografisen tutkimuksen kärki on tutkimusetiikassa. Menetelmä pakottaa tutkijan peilin eteen. Hän joutuu arvioimaan poliittisen, sosiaalisen ja kulttuurisen positionsa tutkimusta tehdessään. Tutkimusetiikkaan sisältyy luottamuksen rakentaminen ja tutkimustulosten levittäminen tutkimukseen osallistuville saavutettavaan muotoon, vastaamaan heidän tarpeisiinsa.[615] Pyrkimys vaikuttamiseen ja sosiaaliseen muutokseen on nykyisin kirjoitettu sisään jokaiseen kenttätyöhön perustuvaan antropologiseen tutkimukseen[616].

Sotamuistoja tutkittaessa käsitellään usein valtasuhteita, sitä, miten hallitseva sodan muistamisen politiikka on syrjäyttänyt toisia eikä vaihtoehtoisia kertomuksia ole jaettu[617]. Olen kiinnostunut näkemään merkityksiä luovasti etsivän yksilön. Hänen kertomuksensa rikastaa hallitsevia kertomuksia ja voi toimia myös vastakertomuksena.[618] Tähän tutkimukseen osallistujat ovat voineet tulla väheksytyiksi uskomuksellisen tulkinnan lisäksi myös vaikkapa sen vuoksi, jos kertoja on lapsi tai sotaorpo. Häntä ei ole välttämättä pidetty uskottavana tulkitsijana, tai hänen näkemyksiänsä ei ole kuultu. Haluan haastaa havaitsemiani eriarvoisuuden konstruktioita ja tuoda katveeseen jääneen näkyväksi.[619]

Pohdin kokemuskertomusten potentiaalia myös pienimuotoisen kulttuuriperintöretkeilyn näkökulmasta, eli millaista voisi olla eläytyminen kokemuspaikoissa ja millaisia retkeilyyn liittyviä eettisiä periaatteita on syytä ottaa huomioon. Pidän kahta periaatetta hyvin tärkeinä. Kunnioita kokemuskertomusten kokijoita ja kertojia sekä ympäristöjä, joissa liikut. Retkeilyn kehittäjänä miellän itseni matkailuantropologiksi. Matkailuantropologeille on ominaista toimia tulkkeina isännän ja vieraan

613 Thomas 1993.
614 Madison 2012; Bryant 2021, 36.
615 Stinnett 2012, 129–149.
616 Hämeenaho & Ylipulli & Suopajärvi 2018, 9–10.
617 Ashplant & Dawson & Roper 2000, 16; Lynch & Kuntz 2019, 156–171; Van Katwyk & Guzik 2022, 67–80.
618 Shuman 2005, 10.
619 Boylorn & Orbe 2021, 5–8.

välisessä vuorovaikutuksessa ja tarkastella matkailua kulttuurirelativismin periaatteiden mukaisesti siinä symbolien, käsitteiden, arvojen ja kokemusten maailmassa, joka on merkityksellinen tutkittavan kulttuurin toimijalle itselleen.[620] Tutkimuksessani näkyy taustani sekä antropologeille ominainen toive siitä, että heidän tutkimuksestaan on hyötyä ja heidät koetaan hyödyllisiksi[621].

7.2 Kokemusperintö kokemuspaikoissa

Suomessa on monia opastetauluin varustettuja sotahistoriallisia patikkapolkuja esimerkiksi Salpalinjan kohteissa ja Raatteen tiellä. Myös aineistoni kokemuskertomuksiin tutustuminen voisi olla kiinnostavaa kokemuspaikoissa. Pohdin seuraavissa alaluvuissa esimerkinomaisesti aineistoni kokemuskertomuksia pyhiinvaelluksen ja spektraalisen vaelluksen näkökulmista paikoissa, jotka voivat olla niin arjen maisemia kuin perinteisiä sotahistoriallisia kohteitakin. Kokemuspaikkaretkeily voi edistää elävän ja aineettoman kulttuuriperinnön suojelua, syventää ihmisten historiatietoisuutta, auttaa eläytymään tavallisten ihmisten affektiivisiin tunnekokemuksiin sekä hahmottaa niiden yleisinhimillisiä merkityksiä.[622] Kokemuspaikassa ihminen aistii: tuntee, näkee, kuulee, haistaa ja maistaa sekä luo tunteiden, kokemustensa, maailmankuvansa, uskonsa ja tietämyksensä avulla henkilökohtaisen suhteen kerrottuun[623]. Paikat voivat myös saattaa ihmisiä yhteen määrittelemään ja vertailemaan kokemuksia[624]. Seuraava kiinnostava tutkimusaihe voisikin olla kokemuspaikoissa retkeilevien ihmisten tulkintojen ja affektiivisten tunnekokemusten havainnointi etnografisesti. Olisi kiinnostavaa tarkastella, miten ihmiset luovat tuntemuksineen ja kokemuksineen suhdetta kokemuskertomuksiin.

Aineistoni kokemuspaikkoja yhdistää se, että niihin liittyy henkilökohtaisia kokemuksia. Moni kokemuskertomus liittyy inhimilliseen kärsimykseen. Toisen maailmansodan inhimillisten tunnekokemusten esille tuominen sekä moniäänisen keskustelun vahvistaminen on tärkeää. Empatian kokeminen historiassa eläneitä ihmisiä kohtaan on inhimillisesti katsoen kehittävä ja motivoiva syy kokemuspaikkoihin tutustumiseen.[625] Kokemuskertomukset voivat herättää kiinnostuksen myös vaikkapa museonäyttelyn toteuttamiseen sekä luoda aiheita ja inspiraatiota esimerkiksi kuvataiteelle, teatterille ja tanssille. Kaikista käyttötapaideoista on pyydettävä lupa Suo-

620 Nash 1996, 37–38; Petrisalo 2001, 12–17.
621 Coleman & Hyatt & Kingsolver 2017, 5; Gardner & Lewis 2015, 50–59.
622 Greenwood 2020, 7; Greenwood & Goodwyn 2016, 65–66.
623 Waterton & Watson & Silverman 2017, 6–7; Paludan-Müller 2015, 261.
624 Apaydin 2020, 15; Benjamin 2015, 92; Golańska 2015, 773–790; Palmer & Tivers 2019, 1. Sørensen & Adriansen 2015, 41; Uzzell 2015, 257; Viejo-Rose & Sørensen 2015, 41.
625 Carlevari & Oosterwijk & Van Kleef 2025, 614–634.

malaisen Kirjallisuuden Seurasta ja neuvoteltava aineiston käyttöoikeuksista. Pidän tärkeänä, että kokemuspaikoissa retkeily on ilmaista ja paikat sijaitsevat julkisissa tiloissa, eli kohteet ovat kaikille ihmisille saavutettavia. Retkeily ei saa häiritä sitä toimintaa, joka kohteessa on. Kyse on yleissivistävästä, kertojia ja kokijoita kunnioittavasta toiminnasta. Kokemuspaikoissa ei tarvita edes opastetauluja. Paikat voivat olla maantieteellisten koordinaattien avulla paikannettavissa ja kokemuskertomukset verkossa luettavissa.

Paikkojen herättämät tunteet

Sosiologi John Urry kirjoitti vuonna 1990 teoksessa *The Tourist Gaze*, että matkailijat tulevat kulttuuriperintökohteeseen tuntemaan. Ihmiset reagoivat eri tavoin, koska jokainen kantaa mukanaan erilaisia rasitteita, odotuksia ja kykyjä.[626] Kysymys tunteista ja yliluonnollisesta on myös suomalaisen toisen maailmansodan muistamisen kulttuurin ytimessä. Historialliset taistelupaikat, sodan muistomerkit ja sankarihautausmaat ovat olleet kristillis-isänmaallisten rituaalien näyttämöitä. Kulttuurimaantieteilijä Petri Raivo kirjoitti parikymmentä vuotta sitten suomalaisesta toisen maailmansodan muistamisen kulttuurista, että paikan henki riippuu siitä, minkälaisia henkiä ja aaveita ihmiset ovat taistelukentillä valmiit näkemään, millaisia menneisyyden ääniä valmiit kuulemaan ja kokemaan. Raivo pohti mitä ja miten ihmiset haluavat muistaa ja unohtaa, ja kenen muisti ja menneisyys saavat näkyä.[627]

Tuomas Tepora on kirjoittanut toisen maailmansodan muistamisen kulttuurista, että haavat laastaroitiin muistomerkeillä. Hänen mielestään kärsimyksen sanoittaminen on vaikeaa, ja siksi suuri osa sotien muistamisesta on ollut yksinkertaistavaa.[628] 16.12.1939 alkaneen ja pari päivää kestäneen Pelkosenniemen taistelun muistomerkissä lukee: ”Tässä auttoi Herra.” Taistelun aikaan pakkanen kiristyi vesi- ja räntäsateesta –30 asteeseen, mikä lamaannutti puna-armeijan. Muistomerkillä muistutetaan sääilmiön yhtäkkisestä muutoksesta, ja se yhdistetään voitokkaaseen puolustustaisteluun, jossa Jumalan tulkittiin olleen Suomen puolella. Tämäntyyppinen yliluonnollinen on ollut Suomessa yleisesti ymmärrettyä, arvostettua ja esillä kulttuuriperintönä sodan jälkeiset vuosikymmenet. Tekstillä ja muistomerkillä toivotaan olevan sodan kokeneita kunnioittava tunnevaikutus. Aineistoni näkökulmasta Pelkosenniemen taistelun muistopaikkaan voisi liittyä uskomuksellisesti erilaisia yksilöiden kokemuksia. Yksi kiinnostava kansanuskoa sisältävä muisto aineistossani on mahdollista sijoittaa Lieksan sankarihautausmaalle. Muisto on yhteisön jakama, ja se poikkeaa muistopaikkojen tavanomaisesta kristillisestä uskomuskehyksestä. Ky-

626 Urry 1990.
627 Raivo 2007, 273–277; Raivo 2000, 159–161.
628 Tepora 2015.

seessä on unikokemus, joka toi helpotuksen ja ratkaisun Rukajärven tien suunnan ensimmäisten talvisodan uhrien katoamiseen ja johti heidän ruumiidensa löytymiseen. Kertomus kuvaa rajaseudun ihmisten mielentilaa ja kaikkien keinojen käyttämistä kuolemien selvittämisessä.

> 30.11.1939 Reservin sotamies Pekka Partasen oli määrä palata lomaltaan takaisin joukko-osastoonsa Pohjois-Karjalan ryhmän täydennyspataljoonan 5. kompaniaan, jonka majoituspaikka oli Lieksan yhteiskoulu. Hän vietti loman Kivivaaran kylän Hanhiniemen talossa. Paluumatkalla palveluspaikkaansa häntä saattamaan lähti 13-vuotias Elias Salmi. Kotiväki huolestui, kun poikaa ei kuulunut takaisin. Huoli kasvoi, kun kuultiin, ettei Pekka ollut palannut joukko-osastoonsa. Samana päivänä perhe sai tiedon talvisodan syttymisestä. Keväällä 1940 Elias-pojan isä Antti Salmi näki kummallisen unen pojastaan Eliaksesta. Unessa poika sanoi, että he ovat Hattuselkosen saunan päässä ja heidät pitää viedä siunattuun maahan. Tähän Salmi oli herännyt, ja hänen nukahdettuaan uudelleen uni toistui. Salmi paineli Kivivaaran kansakoululle sotilaiden luokse ja ehdotti, että lähdettäisiin katsomaan, olisiko unessa perää. Sotilaat eivät halunneet lähteä, mutta lainasivat lapion, ja Salmi meni unessa näkemäänsä paikkaan. Sieltä löytyi huonosti peitelty hauta, josta törrötti jalkoja. Pekka oli päällä ja Elias alla, sidottuina narut jaloissa. Tylpällä esineellä oli lyöty silmät pään sisään. He olivat ajaneet hevosellaan Hattuselkosessa suoraan venäläisten syliin. Vainajat on haudattu Lieksan sankarihautausmaahan.[629]

Affektiivisten kysymysten tarkastelua sodan muistopaikoissa on kehitetty erityisesti kulttuurimaantieteessä, joissa muistoja käsitellään aistillisen, tunneperäisen ja kuvitteellisen näkökulmista. Kulttuurimaantieteilijät pitävät kulttuuriperintömaisemia sellaisina, jotka saavat tuntemaan.[630] Maantieteilijä Shanti Sumartojo on tutkinut Australian kansallisesti tärkeitä muistopaikkoja ja sitä, miten tärkeässä roolissa tunteet ja affektit ovat kansallisen identiteetin rakentamisessa. Muistorituaalit tuntuvat ihmisen kehossa. Sumartojon mielestä muistopaikat, jotka on suunniteltu näyttämään pysyviltä, ovatkin pysyvyyden sijaan jatkuvan muutoksen kohteina. Yksilölliset aistilliset kokemukset voidaan jakaa ihmisten kesken ja synnyttää uudenlaista kokemuksellisuutta. Sen tutkiminen voi vastata perustavanlaatuiseen kysymykseen, kuinka ihmiset voivat (tai eivät voi) tuntea kuuluvansa sodan muistamisen kulttuurin esityksiin ja rituaaleihin.[631] Sodan muistokohde voi vahvistaa kansallista yhteenkuu-

629 SmM 2017–2023; Tenho Tikkanen välitti minulle Salmen enneunen sekä kokemuskertomuksesta tietävien ihmisten yhteystiedot.
630 Muzaini & Minca 2020, 9.
631 Sumartojo 2021, 531–547.

luvuuden tunnetta, mutta joku saattaa myös kokea jotain sellaista, mikä poikkeaa tästä[632].

Sosiaaliantropologi Paul Connertonin *How Societies Remember* (1989) käynnisti keskustelun sodan muistopaikoista aisteihin ja affektiivisiin kokemuksiin liittyvinä. Connerton korosti, että sodan muistamista ylläpidetään performatiivisten rituaalien avulla ja muistaminen on kehollista.[633] Wetherell, Smith ja Campbell (2018) pohtivat, että tunteet ja affektit voivat ”tarttua” ihmisestä toiseen, ja he voivat joutua saman affektiivisen tunnekokemuksen valtaan. Erityisen voimakasta tarttumista on havaittu vaikean kulttuuriperinnön kohteissa.[634] Antropologi Joy Sather-Wagstaff tutki Washingtonin Holocaust Memorial Museumissa, miten tunteet ja affektit ilmenivät vierailijan tutustuessa vaikeaan tietoon. Museokäynti saattoi aiheuttaa ahdistusta, pelkoa ja paniikkia. Keskitysleirille juutalaisia kuljettaneeseen junavaunuun astuminen museossa sai jotkut vierailijat tuntemaan vaunun liikkeen. He kuulivat niiden ihmisten hengitystä ja ääniä, joita vaunussa oli kuljetettu kuolemaan. Sellaiset ihmiset, joilla oli henkilökohtainen side holokaustiin, reagoivat voimakkaimmin.[635] Antropologi Sharon Macdonald kiinnitti holokaustia tutkiessaan huomionsa tapoihin, joilla menneisyys on eri tavoin läsnä kertojien elämässä. Teoksessaan *Memoryland* (2013) hän käsittelee historian tapahtumia kertojien subjektiivisista ja kokemuksellisista näkökulmista käsin ja tuo esille moniäänisyyden.[636]

Tutkijat käsittelevät tutkimuksissaan kulttuuriperinnön vaikutusta myös heihin itseensä. Käsitellessään kulttuuriperintökohdetta tutkija siis tuo subjektiviteettinsa osaksi tutkimusta. Erityisen paljon näkökulmaa on sovellettu vaikean kulttuuriperinnön kohteissa, joihin tutkija on mennyt kokemaan, aistimaan ja tuntemaan. Menetelmä on keino reflektoida ja perustella suhdetta vaikeaan kohteeseen, joka herättää ristiriitaisia ajatuksia. Kerron muutaman esimerkin, jotka voivat tarjota jatkotutkimusideoita eläytymiseen aineistoni kokemuspaikoissa. Emma Watertonin artikkeli *A More-Than-Representational Understanding of Heritage? The ‘Past’ and the Politics of Affect* (2014) käsittelee hänen vierailuaan Hiroshima-museossa (The Hiroshima Peace Memorial Museum) vuonna 1999. Vierailukokemus oli raskas, ja Waterton kantoi kokemaansa ilmapiiriä pitkään mukanaan. Tunne vaimeni vuosien varrella ja voimistui uudelleen vuonna 2006, kun hän vieraili Auschwitzin keskitysleirillä Puolassa (The Auschwitz–Birkenau State Museum). Tunnelma oli jälleen raskas, ja Waterton tunsi surun säteilevän vierailijoiden välillä. Hänellä ei ollut sanoja nimetä kokemaansa. Vasta myöhemmin hän oivalsi, että hänen kokemuksensa on

632 Dittmer & Waterton 2017; Marchant 2019, 2–6.
633 Connerton 1989.
634 Wetherell & Smith & Campbell 2018.
635 Sather-Wagstaff 2017, 12–26.
636 Macdonald: 2013, 9, 27, 43.

kulttuuriperintökokemus. Paikat kasaavat Watertonin mukaan tunteita, jotka ovat ihmisten välisiä ja tarttuvia.[637] Kiinnostuin tarttumisen ajatuksesta ja yhteisyyden tunteesta, jota ihmiset yrittivät luoda helpottaakseen oloaan ja surrakseen yhdessä. Watertonin artikkeli auttoi minua ymmärtämään, miten kokemus seuraa kokijaa. Se tulee osaksi elämää ja voi mullistaa sen.

Luin myös Emma Watertonin ja kulttuuriperinnön tutkija Saul Hayleyn tutkimuksen Australian Tasmanian Port Arthurista, joka toimi rangaistussiirtolana 1830–1870-luvuilla. Viimeisen vangin poistuttua Port Arthurin tarina ei päättynyt, vaan paikka on tuottanut runsaasti kokemuksia ilmestyksistä, jotka ovat jääneet kokijoille selittämättömiksi. Erilaiset näyt, kosketukset, äänet ja hajut ovat herättäneet menneisyyden läsnäolon kokemuksen vierailijoissa. Tutkijoiden mielestä ”kummitukset” loihtivat esiin erityisiä läsnäoloja ja kaikuja paikan historiasta ja paljastavat vaihtoehtoisia tapoja tuntea menneisyys. Kummitusten avulla voi käsitellä sosiaalisia, kulttuurisia, historiallisia, poliittisia ja ympäristöön liittyviä kysymyksiä.[638] Tutkimus yhdistää affektiivista tunnekokemusta yliluonnollisen kokemuksen aistimiseen, kuvitteluun ja siihen, että paikkoihin jää jokin jälki ja tunnelma vaikeista kokemuksista. Tutkijoille eläytyvä näkökulma tarjoaa kiinnostavia mahdollisuuksia.

Spektraalinen vaellus

Tutkijat kiinnostuivat 1990-luvulla kulttuuriperinnöstä, joka liittyy kärsimykseen ja konflikteihin synkän ja vaikean kulttuuriperinnön näkökulmasta (dark/difficult heritage). Kulttuuriperinnöksi on haluttu nostaa historian vääryydet ja julmuudet sen sijaan, että korostettaisiin kansakunnan loistavien saavutusten aikoja. Myös *synkkä matkailu* eli *dark tourism* on herättänyt akateemista kiinnostusta. Tutkijoiden mielestä synkät ja vaikeat kohteet edustavat menneisyyttä, jonka esille tuominen on tärkeää.[639] Vaikea kulttuuriperintö kertoo kiistanalaisista ja kiusallisista tapahtumista, ja ne murtautuvat nykyhetkeen häiritsevillä tavoilla.[640] Spektraalisuuden ajatusta on sovellettu paikkoihin, joihin sisältyy vaikeita tunnemuistoja. Tunteet on voitu mykistää, vaikka ne ovat kokijoilleen tärkeitä ja voimakkaita.[641] Tutkijat ovat halunneet selvittää, mikä on ihmisten mielestä vaikeaa ja synkkää, miten kokemuksiin vaikuttaa ajallinen etäisyys tapahtumiin ja kenen äänellä synkistä ja vaikeista asioista kerrotaan.[642] Vaietut kokemukset ovat jääneet ”kummittelemaan”, ja ne voi kokea ahdistavina olotiloina. Vaikka kokemukset on siis yritetty sulkea pois, ne vaikuttavat

637 Waterton 2014.
638 Waterton & Hayley 2020; https://portarthur.org.au/.
639 Samuels 2015; Halilovich 2013.
640 Macdonald 2009.
641 Hanks 2015, 19; Bell 2019, 1–5, 16.
642 Thomas & Herva & Seitsonen & Koskinen-Koivisto 2019.

silti.[643] Spektraalisuuden avulla voi pohtia aineistoni kokemuskertomusten hiljaisuuksia ja sitä, miten kokemukset vaikenemisista huolimatta ovat läsnä, miten jännitteet ja tragediat ovat jääneet tuntemuksina muistoihin ja miten kokemuspaikoissa voi aistia ja kuvitella painostavan ja tukahduttavan tunnelman. Vierailija voi tutustua spektraaliseen myös kevyemmin, jännittävinä kummituspaikkoina, joissa menneisyys esitetään epäselvempänä ja epävarmempana kuin tunnetut historiat tekevät.[644] Synkän matkailun kevyemmällä puolella ovat kummituskierrokset, joissa traagiset ihmiskohtalot ovat ajallisesti etäällä ja kummitustarinat on dramatisoitu ”nostamaan ihokarvat pystyyn”.

Matkailussa kummitustarinaperinne elää renessanssia. Mitä kaukaisemmista ihmiskohtaloista on kyse, sitä helpompi on popularisoida ja viihteellistää. Kummitukset ovat paikkasidonnaisia, ja Suomessa vaikkapa Mustion linna ja Urajärven kartano ovat kuuluisia kummituskartanoita, joissa voi virittäytyä aistimaan kummittelua. Folkloristi Anna-Leena Siikala totesi jo vuosikymmeniä sitten, että vanha supranormaali kertomusperinne on siirtynyt enemmän ”viihdyttävään ajanvietefunktioon”[645]. Synkän matkailun kohteista vaikeimpia ovat kohteet, jotka edustavat lähihistoriassa tapahtunutta inhimillistä kärsimystä.[646] Aineistoni kokemuspaikoissa voi pohtia, miksi osasta kokemuksia on vaiettu, millaisia pelkoja ihmisillä on sodasta ollut ja millaisia apukeinoja heillä oli käytössään sodan paineessa. Kevyemmin retkeilijä voi ”fiilistellä” kokemuspaikkojen tunnelmia.[647]

Moni kokemuskertomusten autenttisista kokemuspaikoista sijaitsee Venäjällä, missä seuraavakin sodassa yleinen äänikokemus on tapahtunut. Monet kokemuskertomuksista voi sijoittaa mihin vain luvalliseen paikkaan vaikkapa öisellä telttaretkellä. Ääni jäi kokijalle selittämättömäksi. Tapio Parviainen muisteli isänsä, Velin, kokemusta tykkimiehenä Karhumäen suunnalla syksyllä 1941. Miehet olivat majoittuneet telttoihin, kun yhtäkkiä venäläiset hyökkäsivät käyttäen räjähtäviä kivääri ammuksia. Niitä räjähteli kaikkialla puissa. Isä säntäsi teltasta ulos. Hän otti kivääri nsä ja syöksyi läheisen puun juurelle, jonne maastoutui. Hän nosti päätänsä tutkiakseen maastoa, että näkisi mistä ammuskelu tuli. Yhtäkkiä isä kuuli äänen: ”Pää alas!”, jolloin vaistomaisesti painautui alas maata vasten. Samassa takana olevaan puuhun napsahti luoti, joka olisi osunut isän päähän, jollei hän olisi totellut tuota ääntä. Ääni oli isän mielestä hänen henkensä pelastanut yliluonnollinen kokemus.[648]

643 Ashplant 2021, 28–29; Herva 2014; Paphitis 2020, 341–349; Seitsonen 2018.
644 Cowdell 2014, 80–91; Hanks 2015, 170; Lacanienta & Ellis & Hill & Freeman & Jiang 2020; Thomas 2015, 20–21.
645 Siikala 1984, 220–221.
646 Foley & Lennon 1996; Miles 2002; Stone 2006, 146; Strange & Kempa 2003.
647 Houran & Hill & Haynes & Bielski 2020; Moyaert & Geldhof 2015, 8–9.
648 SKS KRA. Tmyk 54. 2017–2023.

Pyhiinvaellus

Perinteisesti pyhiinvaellus on ymmärretty hengellisenä matkana pyhään paikkaan ja pyhäinjäännösten äärelle. Antropologit Edith ja Victor Turner totesivat vuonna 1978, että turisti on aina puoliksi pyhiinvaeltaja ja pyhiinvaeltaja on aina puoliksi turisti[649]. Turnerien ajatus sai tutkijat ajattelemaan pyhiinvaellusta tunnepitoisena matkana, jonka tavoitteet ovat henkilökohtaisia. Pyhän kokemus voi olla niin maallisessa kuin uskonnollisessakin.[650] Sotakohdematkailua ja pyhiinvaellusta yhdistävät tutkijat käsittävät, että sodan paikka voidaan kokea pyhäksi. Siellä surraan kaatuneita sekä eläydytään ja muodostetaan henkilökohtaista yhteyttä kokemuksiin.[651] Taistelupaikoissa voi tuntea empatiaa ja niiden menneiden hetkien läsnäolon, joina sotilaat ovat eläneet elämänsä raskaimpia aikoja[652]. Psykologi Kyoko Murakamille pyhiinvaellus tarkoittaa mahdollisuutta uskonnollisten kysymysten pohdintaan, henkisyyden kokemista tai henkilökohtaisen kasvun edistämistä tai vaikka näitä kaikkia[653]. Pyhässä paikassa vierailu aiheuttaa myös muutoksia käytöksessä. Ihminen esimerkiksi kävelee ja hengittää hiljaa sekä kuiskailee. Sosiologi Nick Osbaldiston kutsuu näitä mikrorituaaleiksi.[654]

Hahmotan pyhiinvaelluksen matkaksi pyhään paikkaan tai henkilökohtaisen kasvun paikkaan, jossa voi hiljentyä ja johon voi sisältyä henkisyyttä ja uskonnollisuutta. Seuraava kokemuskertomus sopii ajatukseen pyhiinvaelluksesta. Kertoja on sotaorpo. Hän oli pikkupoikana viimeisen kerran kodin portilla isän kanssa. Isä sai matkaevääksi appelsiinin, ja hän antoi siitä viipaleita pojalleen. Appelsiinista tulee edelleen mieleen isä. Kertojani on kuullut, että isä aavisti kuolemansa. Hän oli nähnyt talvisodasta palattuaan unen, jossa sanottiin: ”Kerran saat kotona käydä, sitten tulee lähtö.” Välirauhan päätyttyä isä lähti raskain mielin kotoa Pielavedeltä. Hän kaatui heinäkuussa 1941 Omeliassa. Kuolinpaikka on lähellä siltaa, ja sukulaiset ovat tehneet sinne matkan, muistoa on vaalittu.[655] Kokemuskertomukseen voi tutustua Pielaveden sankarihaudoilla.

Pyhyys tarkoittaa sitä, minkä ihmiset kokevat ja ilmaisevat pyhäksi. Ihmiset voivat seisoa sotarintamalla ”pyhällä” maalla ja tuntea menneiden tapahtumien läsnäolon.[656] Pyhiinvaellus on tilaisuus luoda merkityksiä sodasta. Sodan kokemus on avoin uudelleentulkinnoille ja kutsu vuoropuheluun.[657] Seuraava kokijaa ja hänen

649 Turner & Turner 1978, 20.
650 De Nardi & Orange & High & Koskinen-Koivisto 2020, 5.
651 Hermkens 2016, 109; Dahlin 2018, 133; Eade & Katic 2018, 1–3.
652 Miles 2012, 40, 120.
653 Murakami, 2018, 37–46.
654 Osbaldiston 2011, 175–190.
655 SmM 2017–2023.
656 Miles 2012, 40.
657 Murakami 2018, 37.

sukuaan kunnioittava näkökulma voisi olla mahdollinen sankarihautausmaalla vieraillessa. Sankarihautausmaista muodostui sodan jälkeen kollektiivisen sotamuistelun paikkoja, joissa haluttiin välttää poliittisia konflikteja ja ristiriitoja. Muistomerkein korostettiin sankaruutta, uhriutta, veljeyttä ja kristillisyyttä.[658] Kertojan kokemuskertomukset antavat sankarihaudalle kasvot ja kuvaavat ihmisten välisiä tunnesiteitä ja läheiseen liittyvää huolta ja huolenpitoa. Kokemuskertomus liittyy talvisodan alkuun. Neuvostojoukot ylittivät Suomen rajan Kuhmossa 30.11.1939. Heidän tavoitteenaan oli edetä Ouluun. Taistelut Kuhmossa jatkuivat Moskovan rauhaan saakka. Suomen kannalta raskaimmat taistelut käytiin Kilpelänkankaalla ja Löytövaaran maastossa.[659] Kertojani Matti Ruuttunen on nähnyt vaivaa laatiakseen eheän kolmiosaisen kertomuksen setänsä kohtalosta Kuhmossa. Hänen kirjoituksensa perustuvat sodanaikaisista kirjeistä saatuihin tietoihin, ja totena pidettyjä kertomuksia on suvun piirissä silloin tällöin muisteltu. Kirjeet sisältävät kertojan mukaan sekä tosiasioita että muistinvaraista kerrontaa. Nivalan sankarihautausmaalla voi hiljentyä kunnioittamaan Siivertti Ruuttusen muistoa.

> Valkoinen puinen risti seisoo Nivalan sankarihautausmaalla yli kahdensadan muun ristin kanssa suorassa rivissä. Siinä lepää setäni, alikersantti Siivertti Ruuttunen 17.10.1914–8.2.1940, sukuni antama kallis uhri talvisodassa. Siivertti lähetti isälleni, veljelleen, kirjeen, joka on päivätty 7.2.1940, eli päivää ennen Kuhmon Riihivaaran itäpuolella tapahtunutta kaatumista. Isäni oli tuolloin Tarinaharjun sotilassairaalassa toipumassa tykin kranaatin iskusta, jonka seurauksena hän oli menettää oikean kätensä. Kirjeessään Siivertti kyseli veljeltään kuulumisia ja toipumisen edistymistä. Hän hiukan moitti isääni: ”Et ole itsestäsi mitään antanut kuulua! Täällä jo kuulin huhua, että kätesi olisi mennyt tykkänään poikki! Mitenkä pahasti se Molotovin kärpänen puraisi?” Siivertti kertoi Kuhmon vihollisjoukon olleen kootun valiotaistelijoista. Aseistuksena tavallisillakin sotilailla olivat automaattikiväärit. Kirje päättyi lauseeseen: ”No niin, lopetanpa sitten monin terveisin ja toivotuksin, että paranet. Jumala sinua suojelkoon!” Kirje ennakoi seuraavan päivän kohtalokkaita tapahtumia. Pitkään aikaan eivät veljet olleet viestitelleet keskenään. Siivertin kirjeen voisi tulkita jonkinlaiseksi jäähyväisviestiksi veljelleen ja se sisältää ainesta, jonka jälkikäteen voi nähdä myös enteenä hänen tulevasta kohtalostaan. Kirje tavoitti isäni vasta monia päiviä veljen kaatumisen jälkeen.[660]
>
> Partioretki vihollisarmeijan sotilasosaston huoltoreitin katkaisemiseksi Kuhmon Riihivaarassa koitui Siivertin kohtaloksi. Joukkue joutui yllätetyksi ja

658 Kivimäki 2025, 179.
659 https://sotapolku.fi/; https://talvisotakuhmossa.fi/.
660 SKS KRA. Tmyk 59. 2017–2023.

> Siivertti sai kuolettavan luodin tiettävästi päähänsä. Ahkiot täyttyivät haavoittuneista, joten kuolleita ei pystytty kuljettamaan. Tämän takia asetoverit eivät voineet Siiverttiä ottaa mukaansa motitusvaaran ja nopean vetäytymistilanteen vuoksi, vaan jättivät hänet kuolinpaikalleen suurehkon kuusen juurelle ja peittivät lumella, jotta vihollisjoukot eivät häntä löytäisi. Eri puolustuslohkoilla Kuhmossa kuoli Siivertin kaatumispäivänä 28 suomalaista sotilasta. Neljä heistä Riihivaarassa kuten setäni. Suurimmat miestappiot tulivat Saunajärvellä.

Toinen kertomus Siivertistä:

> Äitini veli Ville Muilu ja Siivertti Ruuttunen ystävystyivät ennen sotia. He olivat saman kylän poikia ja lähes ikätovereita. Kun talvisota syttyi, molemmat kutsuttiin rintamapalvelukseen, kumpikin eri tahoille. Siivertti lähti Kuhmoon ja Ville Kannaksen suunnalle. Ennen rintamalle lähtöä nuoret miehet tekivät sopimuksen, että jos kummalle tahansa sattuu jotain, pitää kaverille väläyttää. Sitä sanaa he käyttivät, ja sovittiin, että näin tehdään. 8.2.1940 Ville oli kirjoittamassa Siivertille kirjettä. Lyijykynä vaati teroittamista. Ville vuolaisi puukollaan kynän terästä muutaman lastun, sai kynän teräväksi, mutta samalla viilsi haavan peukaloonsa. Veritippa putosi Siivertille osoitetun kirjeen päälle. Ville katsoi verijälkeä ja piti varmana, että nyt Siivertti väläytti. Päiviä myöhemmin Villelle varmistui, että Siivertti kaatui samana päivänä, jona veritippa kirjeelle putosi.[661]

Matti Ruuttunen sanoi, että kuulijalle jää arvioitavaksi, sisältyykö kokemuksiin yliluonnollista. Hän totesi muistot niin voimakkaiksi, että ne ovat jääneet elämään suvussa. Hän kertoi itse olleensa aina herkkä sotajutuille ja sodan kohtaloille. Kertomus on hänen mielestään oiva osoitus siitä, miten paljon erikoiset sotakokemukset ovat merkinneet perheissä.[662] Kokemuskertomukset auttavat pääsemään lähelle kaatunutta ihmistä sekä kuvittelemaan, millaisia tuntemuksia, huolta ja hätää läheisen sotakohtalo on aiheuttanut.

Tutkimukseni alkuvaiheessa vuonna 2017 minuun otti yhteyttä nainen, jolla on kainuulaisjuuret. Hän halusi kertoa läheisen ihmisen kokemuskertomuksen, jonka kokemuspaikka, Hyrynsalmen kirkko, tulee minua hyvin lähelle, ja pystyn siihen eläytymään. Kirkko sijaitsee liki isäni kotitaloa, ja kirkkoon liittyy aistimuistoja varhaislapsuudestani asti. Tunnen kovat puupenkit ja haistan tervatun paanukaton tuoksun helteisenä kesäpäivänä. Puukirkko on rakennuttu vuonna 1786, ja se on Hyrynsalmen kirkonkylän rakennuksista lähes ainoa, joka säästyi polttamiselta Lapin sodassa. Hyrynsalmelaiset kertovat tarinaa, että saksalainen sotilas olisi määrätty polt-

661 SKS KRA. Tmyk 59. 2017–2023.
662 SKS KRA. Tmyk 59. 2017–2023.

tamaan kirkko, mutta pommi jäi suutariksi. Toisen tarinan mukaan kirkon polttajaksi määrätty saksalainen oli uskovainen, eikä hän totellut annettua käskyä. Kuulemani kokemuskertomus liittyy hetkeen, jolloin kirkko toimi talvisodassa Suomussalmen taisteluissa kaatuneiden kokoamispaikkana. Läheiseen Salmelan talon riiheen tuotiin sankarivainajat, lotat pesivät ja arkuttivat heidät. Arkut kannettiin kirkkoon penkkien selkänojien päälle odottamaan siirtoa kotipaikkakunnille. Jouluaamuna 1939 valkoiset arkut täyttivät kirkon. Kertojani täti oli joulujumalanpalveluksesta Hyrynsalmen kirkossa 2010-luvun alussa, kun hän näki näyn. Kirkon penkkien nojien päälle oli asetettu pitkä rivi valkoisia arkkuja. Täti yritti keskittyä papin saarnaan, mutta arkkurivi tuli alituiseen näkyviin. Näky hämmensi häntä. Täti ei sota-aikana käynyt Hyrynsalmen kirkossa, eikä hänellä ollut muistikuvaa menneestä.[663] Juuri tämä kokemuskertomus sai minut pohtimaan kokemuspaikkojen merkitystä ja sitä, miten ihmiset voisivat eläytyä kokemuskertomuksiin kokemuspaikoissa.

663 SKS KRA. Tmyk 49. 2017–2023.

8 Johtopäätökset

Vuosina 2017–2023 muodostamassani aineistossa on 218 kertojaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston muistitietokeruu syksyllä 2017 kerrytti aineistoa 51 kertojalla. Suurin osa aineistosta on etnografisin kenttätöin, haastatteluin ja kirjeenvaihdon avulla tuottamaani, ja pääosa kertojista on iäkkäitä ihmisiä. Vertailen aineistoa vanhaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoon. Suomalaiset ovat halunneet jakaa kokemuskertomuksensa toisen maailmansodan yliluonnollisiksi tulkitsemistaan kokemuksista. Aineisto ilmentää sitä, miten tavalliset ihmiset sotaa muistelevat, mitä heille tarkoittaa yliluonnollinen, millaisia tunteita ja affekteja kokemukset herättävät ja millaiset tunnetilat ja olosuhteet ovat kokemusten taustalla. Kokemuskertomukset elävät sodan vaiheita mukaillen, ja niissä pohditaan omaa, toisen ja maan kohtaloa. Naisten ja lasten kokemuskertomukset ovat aineistossani näkyvästi esillä. Viidennes liittyy itse koettuun. Kertojissa on sotaveteraaneja, lottia, sota-ajan lapsia ja nuoria kotirintamalla, sotarintamalla ja evakkoteillä. He katsovat nykyhetkestä menneisyyteen ja arvioivat, kuinka suhde kokemukseen ja siitä kertomiseen on muuttunut vuosikymmenten varrella. Valtaosa aineistosta on jälkipolville periytynyttä. Lapset, lastenlapset, ystävät ja kyläläiset pohtivat suhdettaan sotaan ja sodan kokeneisiin. Uskomuksellisuus ja henkisyys ovat auttaneet selviytymään sodassa ja sen jälkeen. Osa aineistosta on nykyarjessa koettua, sodan kokemukset säteilevät siis nykyaikaan.

Käytän termiä yliluonnollinen. Pyysin ihmisiä kertomaan ”yliluonnollisiksi tulkitsemistaan sotakokemuksista”. Sana ei vaatinut selittelyä ja on kertojien mielestä yleisesti ymmärretty. Kysymys oli riittävän kapearajainen, mutta samanaikaisesti sopivan avara, eli aineisto sisältää moniäänisiä ja eri tavoin tulkittuja ja merkityksellistettyjä kokemuksia. Kokemuskertomukset käsittelevät luonnontieteen näkökulmasta hankalia kokemuksia, eli sellaisia, joiden olemassaoloa ei voi todistaa. Kulttuurien tutkijat ovat tarttuneet innostuneesti aihepiiriin ja jakavat näkemyksen, että yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset ovat yleisinhimillisiä, varsinkin kriisi- ja sotaaikoina sekä vaikeissa elämäntilanteissa korostuvia. Sotaan kytkeytyvät kokemukset ovat aineistoni perusteella yleisiä ja tutkimukseni vahvistaa kulttuurien tutkijoiden käsityksiä. Aineistoni kuvaa elämää mullistaneita kokemuksia, jotka ovat tehneet poikkeuksellisen vaikutuksen. Ne on koettu erityisessä herkkyystilassa, jääneet

muistiin ja vaivaamaan selittämättömyydellään. Kokemuksen uskotaan pelastaneen hengen tai mielenterveyden tai molemmat. Aineisto avaa näkymää sotaan inhimillisessä mittakaavassa. Toisen maailmansodan yliluonnollisiksi tulkittuja kokemuksia ei ole aiemmin Suomessa itsenäisenä tutkimuskysymyksenä tutkittu, ja tutkimusaineistoni tuo esille uutta tietoa heikosti tunnetusta aihepiiristä. Maltillinen käsittely ja kertojien esiin nostaminen on mielestäni tärkeää. Tutkimus liittyy keskusteluun, jota suomalaiset muistitietotutkijat sekä tunne- ja kokemushistorioitsijat ovat käyneet tutkiessaan tiedon katveeseen jääneitä ihmisiä ja tutkimusaiheita sekä sitä, millaisia jälkiä sota jätti suomalaisiin.

Kertojat ottivat haastattelupyynnöt ja kirjoituskutsut lämpimästi vastaan. Kirjoitin vuosien varrella lyhyempiä ja pidempiä tekstejä tutkimusaineiston perusteella, esiinnyin ja kutsuin suomalaisia osallistumaan. Monikanavainen tiedotustyö ja esilläolo toivat tutkimuksen ihmisten tietoisuuteen, ja he ottivat vilkkaasti yhteyttä. Etnografiset kenttätyöt olivat aktiivinen, alhaalta päin nouseva sosiaalinen prosessi, jossa kertojat määrittelivät sisällöt. Vapaaehtoisuus ja kertojien vakavasti ottaminen ovat olleet keskeiset arvoni. Eläydyin tykinjylyn täyttämään äänimaisemaan, univajeeseen ja kranaattikauhuun. Kuvittelin, miten korvat soivat ja väsymys aiheutti hallusinaatioita ja sai mielikuvituksen liikkeelle, tunsin huolen ja pelon, joka kotirintamalla oli, ja sydäntä puristavan ikävän läheistä ihmistä tai menetettyä kotia kohtaan. Tutkimuksen aihepiiri sai kertojat pohtimaan suomalaista toisen maailmansodan muistamisen kulttuuria, julkista sotakuvastoa ja yhteiskunnallisen keskusteluilmapiirin muutoksia siinä, millainen yliluonnollinen sotaan liittyvä kokemus on ja on ollut yhteiskunnan kannalta sovelias kerrottava. Kertojat ovat Suomessa kasvaneita, sen arvoista ja arvostuksista tietoisia. Heidän kertomansa on saanut muotonsa tai on vielä rakenteilla. He ovat perillä siitä, mistä voi ja on voinut yhteiskunnassamme avoimesti kertoa eli mikä on yleisen ymmärryksen ja hyväksytyn mukaista ja mistä on puolestaan pitänyt vaieta. Henkilökohtainen kokemus yhdistyy kokemuskertomuksissa tapahtumahistorialliseen kontekstiin, elinolosuhteisiin ja maantieteeseen. Kertojat lisäävät sotaan puumerkkinsä, ryydittävät sitä henkilökohtaisella näkökulmallaan.

Havaintoni on, että Suomessa yleisesti hyväksytyt ja ymmärretyt tulkintatavat ovat helpottaneet kertomista, niistä on voinut puhua jo sota-aikana. Aineistossani tällaisia ovat kristinuskon ja kansanuskon tulkinnat sekä rationaaliset tulkinnat. Noin puolet aineistostani tukee, myötäilee ja rikastaa niitä. Tulkinnat ovat samoja, joita valtio ja kirkko ovat kannattaneet ja joihin maalaisyhteisöissä on Suomessa uskottu. Silti yleisesti ymmärretty ja hyväksytty kokemus voi olla esimerkiksi henkilökohtaisesti arka, ja sen vuoksi siitä on ollut vaikea kertoa. Jotkut kertojat esittävät vastakertomuksia, kritiikkiä ja sellaisia tulkintoja, jotka eivät ole perinteisten tulkintojen mukaisia. Kokemuskertomukset, joista on vaiettu leimaamisen ja väheksynnän pelossa, ovat olleet vain omassa, perheiden, sukujen tai paikallisyhteisöjen tiedossa.

Muutamia kokemuskertomuksia kerrottiin ensimmäisen kerran tähän tutkimukseen. Käsitys siitä, mikä on hyväksyttävä tapa ajatella ja mistä voi puhua, on aineistoni perusteella murroksessa, ja kertojat olivat halukkaita kertomaan aiemmin vaietusta. Heidän mielestään yhteiskunnallinen keskusteluilmapiiri on moniarvoistunut, sodasta on kulunut riittävästi aikaa ja kipukohdat on pääosin käsitelty. Tulkintatavasta riippumatta kaikki kokemuskertomukset ilmentävät tai kommentoivat sodan yliluonnollista kokemusmaailmaa. Muutaman kertojan rationaalinen tulkinta on olennainen osa aineistoani. He ovat halunneet ottaa osaa ja perustelevat, että moni tulkitsee luonnollisen kokemuksen yliluonnollisena taikauskonsa vuoksi tai jouduttuaan propagandan aivopesemäksi. Usein kokemukset jätetään arvoituksellisesti auki tai selittämättä. Kansanuskoiset tulkintavat, vaikkapa eläinten poikkeavan käytöksen tarkkailu sodan ennemerkkinä, ovat parille nuoremmista kertojista vieraampia.

Monissa kokemuskertomuksissa voi aistia ajallisen etäisyyden sotaan. Kertomukset voivat olla hioutuneita ja pelkistyneitä ja tapahtuman aika ja paikka ovat voineet unohtua. Usein kokemuksen taustoista on yritetty ottaa jälkikäteen selvää. Tunteet ovat voineet laimeta, mutta toisinaan kertoja, jolle kokemuskertomus on periytynyt, on kuvitellut, tuntenut ja tutkinut läheisen ihmisen yliluonnollista kokemusta, ja se vaikuttaa hänen elämässään. Kertojalla voi olla syvä tunneside kokijaan ja kokemuksen tapahtumapaikkaan. Jälkipolvien kerronnassa on usein kyse sodan muiston pyhittämistä. Kokemuskertomukset voivat olla romanttisia ja nostalgisia. Kerronnassa paistaa läpi sodan kokeneiden kunnioitus sekä sen ihmettely, mitä sotaaikana eläneet ovat joutuneet kestämään. Kerronta omakohtaisesti koetusta on yksityiskohtaista kuvausta. Sodan kokeneet kertojat kuvaavat avuttomuuden tunteitaan. Kokemuksen tulkinta on voinut kehittyä vuosikymmenten varrella, tai kokemus voi edelleen selittämättömänä vaivata. Kokemus on pääosin tunnetasolla käsitelty, mutta se voi myös olla arka ja vaikeasti kerrottavissa. Etenkin sotaorpojen kohdalla törmäsin isän ikävään, joka on jatkunut vanhuuteen saakka. Veteraanit korostavat sodan mielettömyyttä, ja useiden veteraanien uskonnollisuus on voimistunut vanhuudessa. Jotkut ovat pystyneet puhumaan vaikeimmista kokemuksistaan vasta vanhana. Prosessointi on vienyt pitkän ajan. Kokemuksen muotoileminen runoksi tai hiottuun tarinamaiseen muotoon on helpottanut kertomista ja tehnyt vaikeista kokemuksista hallittavia.

Itselleni sodan yliluonnollisten kokemusten hahmottaminen moniäänisinä, yleisinhimillisinä, intersubjektiivisina sekä sodan muuttuviin olosuhteisiin reagoivina on ollut avartava elämys. Sodan olosuhteissa ihmiset etsivät kärsimykselle korkeampia merkityksiä ja selityksiä, ja se on mielestäni varsin luonnollista. Suomalainen sodan muistamisen kulttuuri on näyttäytynyt minulle aiemmin vakiintuneina rituaaleina, ja ylhäältä päin luotu tunnelataus oli monien tähänkin tutkimukseen osallistuneen sisäistämä, ja sen he halusivat ilmaista. Haluan tuoda esille moniäänisyyden, koska kuulin myös sellaisia ääniä, joita hallitseva ääni on peittänyt alleen. Aineistoni pal-

jastaa, etteivät kaikkien sotakokemukset ole asettuneet ja sopeutuneet julkiseen sotakuvastoon. En kuitenkaan halua asettaa kokemuskertomuksia hierarkkiseen suhteeseen, vaan tarkastella niitä rinnakkain ja vertaillen, sillä toisiinsa rinnastuessaan kokemuskertomusten yleisinhimilliset piirteet avautuvat. Olipa kokemuksen tulkinta yleisesti ymmärretty ja hyväksytty tai leimattu, niin kokemus vastaa samoihin tarpeisiin. Se on auttanut hädän hetkellä, tuonut turvaa ja lohdutusta, ja sillä on ja on ollut terapeuttinen merkitys. Kokemuskertomuksissa on siis yhtymäkohtia, jotain, mikä yhdistää ihmisiä paremminkin kuin erottaa, maailmankatsomuksesta riippumatta. Kaikki sodan yliluonnolliset kokemukset ja niistä luodut kokemuskertomukset saavat ymmärtämään sodassa koettua, sitä miten ihmiset ovat yrittäneet selviytyä, rakastaneet toisiaan ja huolehtineet toisistaan. Aineisto paljastaa paljon siitä, kuinka herkillä ihminen sodassa oli, olosuhteiden uhri, tiedon katveessa ja oman onnensa nojassa. Vaikka siis käsittelen myös valtasuhteita, en halua nostaa toista tulkintapaa toisen edelle, koska kaikki kokemuskertomukset kertovat henkilökohtaisesta suhteesta sotaan, kokemuksista, jotka ovat tehneet voimakkaan vaikutuksen ja jotka ovat kertomisen arvoisia.

Pidän kokemuskertomuksia hedelmällisinä ja potentiaalisina kulttuuriperinnön näkökulmasta. Ajattelutapaani ovat vaikuttaneet kriittiset kulttuuriperinnön tutkijat. He pitävät alhaalta päin nousevaa tietoa eli tavallisten ihmisten kokemuksia, tunteita ja affekteja merkityksellisinä, haluavat kiinnittää huomiota vuorovaikutukseen kulttuuriperinnön äärellä sekä yrittävät tunnistaa kiistanalaisina pidettyjä maailmankatsomuksia ja valtasuhteita. Kulttuuriperintösisältöjen luomisessa vahvistuu etnografisen menetelmän käyttö. Sen avulla saa tietoa, joka ei muuten tulisi ilmi. Hahmotan aineiston kulttuuriperinnön lähteenä ja kenttätyöt luomisprosessina. Loin termin kokemusperintö. Kulttuuriperinnön luojana toimin yhdistäjänä ja välittäjänä. Haluan kertojien mielenmaiseman, tulkintojen ja merkitysten näkyvän ja yritän saada erilaiset äänet keskustelemaan. Kokemusperintö rakentuu kokemuskertomuksista, jotka kehittyvät ajan saatossa, sotasuhteen kehittyessä ja elinympäristöjen muuttuessa. Niihin eläydytään moniaistisesti. Haluan nostaa tavalliset ihmiset keskiöön ja tarkastella, mitä uutta he tuovat sodan muistamisen kulttuuriin. Kokemusperintö voi auttaa ihmisiä, joita vakiintuneet käytännöt eivät ole pystyneet tukemaan esimerkiksi läheisen menettämisen surussa. Aineistoa voi suhteuttaa omaan, suvun tai lähiyhteisön kokemuskertomukseen ja saada mittasuhteita itselle tuttuihin kokemuksiin. Moni kertoja totesi helpottavaksi, että toisetkin kokevat tai ovat kokeneet yliluonnollisiksi tulkitsemiaan kokemuksia, eli he eivät ole yksin kokemuksineen. He toivovat, että kertominen rohkaisee uusiin avauksiin sodasta. Kun kokemusperintö on julkista, yleisö ottaa siihen kantaa. Korostan vuorovaikutuksellisia tapoja kokea, tuntea, muistaa, oppia, kuvitella ja keskustella toisesta maailmansodasta.

Minua kiinnostaa kokemuskertomusten potentiaali kokemuspaikkaretkeilyn kannalta. Kehollinen läsnäolo, liike, paikan aistiminen ja hetkessä oleminen voivat

auttaa hiljentymään ja keskittymään kokemuskertomukseen. Hetki on nykyhetki inhimillisine tarpeineen. Siihen liittyy vireystila, sääolosuhteet, kohtaamiset toisten kanssa ja yllättävät sattumukset. Sotamuistomerkki, sankarihauta-alue tai arjen huomaamaton maisema voi nousta kokemuskertomuksen avulla esiin moniäänisenä, tai siihen voi tulla uusi henkilökohtainen taso. Retkeilijä voi kokea retken kokemuskertomukselle omistettuun paikkaan pyhäksi, esteettiseksi tai vaikeaksi, tai hän voi liittää sen populaariin kauhukuvastoon. Toivon, että kokemusperintö auttaa luomaan ylisukupolvista tunnesidettä, kohtalonyhteyttä sodan kokeneisiin, keskustelemaan hämmentävistä kokemuksista ja tunteista sekä haastamaan tunnettuja käsityksiä sodan yliluonnollisista kokemuksista. Parhaimmillaan kokemusperintö voi lisätä ihmisten välistä ymmärrystä. Sen avulla voi herkistyä kokemuskertomusten äärellä. Kokemusperintö voi synnyttää avautumisen halun jostain uudesta aiheesta käsin ja muodostaa keskustelun, jossa on kulttuurisesti jaettuja ja henkilökohtaisia puolia. Se, mitä keskustelu tuottaa, kertoo ihmisten nykypäivän tarpeista ja toiveista, mitä ja miten he haluavat muistaa. Tutkimusaineistoni monipuolistaa suomalaista sodan muistamisen kulttuuria. Haluan, että kokemuskertomukset tulevat kuulluiksi ja eteenpäin välitetyiksi.

Lähteet

TUTKIMUSAINEISTO

Satumaarit Myllyniemen kenttätyöt, kertojat

Viittaan kertojiin merkinnällä: ”SmM 2017–2023”. Aineisto on hallussani.

Salla Ahlholm s. 1937 Tuusula, Teuvo Alava s. 1924 Helsinki, Esko Anttila s. 1948 Lieksa, Markku Anttonen s. 1967 Helsinki, Marko Aromaa s. 1968 Janakkala, Elina Bonelius s. 1965 Vaasa, Raija Carlson s. 1955 Hartola, Eevi Haikonen s. 1930 Kirkkonummi, Ester Hankonen s. 1922 Humppila, Heikki Havas s. 1937 Hartola, Kaisa Heikinheimo s. 1936 Vaajakoski (Jyväskylä), Toivo Hienonen s. 1928 Savonlinna, Helmi Hillukkala s. 1930 Kalajoki, Rauno Hyvärinen s. 1949 Laukaa, Raili Ivaska s. 1940 Kuhmo, Pia-Maria Järvi s. 1978 Karjaa (Raasepori), Saima Kamppila s. 1929 Äänekoski ja tallentaja Jaana Laamanen, Liisa Kantola s. 1947 Kemi, Riitta Karjalainen s. 1951 Helsinki, Ritva Karppinen s. 1938 Siilinjärvi, Hilja Karttunen s. 1929 Längelmäki (Orivesi ja Jämsä), Hannu Kauppinen s. 1951 Kontiolahti, Petri Kauranen s. 1984 Pyhäjärvi, Anna Kemppe s. 1926 Rovaniemi, Unto Kivimäki s. 1945 Huittinen, Kaija Klemetti s. 1939 Kuhmo, Kari Koistinen s. 1954 Kuopio, Martta Koljonen s. 1928 Viitasaari, Yrjö Korhonen s. 1925 Helsinki, Tuulia Koskinen s. 1937, Espoo ja Petsamo, Esko Kuokka s. 1940 Joensuu, Toivo Kyllönen s. 1932 Hyrynsalmi, Kyösti Kyrö s. 1950 Orimattila, Antti Laatikainen s. 1923 Ilomantsi, Saini Lamminpää s. 1932 Peräseinäjoki (Seinäjoki), Lauri Leppänen s. 1940 Espoo, Jyrki Liikamaa s. 1963 Lahti, Anneli Lindström s. 1932 Helsinki, Seppo Lundgren s. 1951 Nousiainen, Nina Luoma s. 1971 Espoo, Ilmari Lönnrot s. 1953 Nurmijärvi, Kauko Matero s. 1941 Oulu, Leila Miinalainen os. Ahti s. 1934 Merikarvia, Lauri Mikkonen s. 1935 Salla, Kauko Myllyniemi s. 1925 Pertunmaa, Benjam Myllyselkä s. 1937 Muhos, Eeva-Maija Myyry s. 1947 Ilomantsi, Helena Niemeläinen s. 1934 Jyväskylä, Irma Niemi-Pynttäri s. 1939 Alajärvi, Kirsti Norokallio s. 1938 Huittinen ja tallentaja Atte Joutsen s. 1976 Tampere, Pentti Ovaska s. 1922 Hausjärvi, Elina Pataila s. 1926 Hämeenlinna, Niilo Pekkala s. 1918 Ylikiiminki, (Oulu), Terttu Maritta Pekkanen s. 1964 Lieksa, Marja Pernu s. 1949 Kalajoki, Maire Pettinen s. 1936 Mikkeli, Esko Petäjä s. 1943 Isokyrö, Pentti Pirhonen s. 1946 Joensuu, Pekka Pitkänen s. 1946 Jyväskylä, Taisto Poikonen s. 1941 Äänekoski, Leena Porthen s. 1954 Kärsämäki, Tuomo Pouttu s. 1939 Ylistaro (Seinäjoki), Jukka Puurunen s. 1977 Tornio, Kirsti Rautiainen s. 1952 Kitee, Tuija Robbins s. 1957 Kirkkonummi, Aalto Rusi s. 1932 Askainen (Masku), Lyydia Ryynänen s. 1926 Helsinki, Timo Saarinen s. 1958 Hartola, Paavo Saastamoinen s. 1947 Suomussalmi, Pekka Saastamoinen s. 1939 Pielavesi, Timo Salmi s. 1953 Lieksa, Asta Sarjala s. 1939 Helsinki, Marjaana Sieppi s. 1964 Muonio, Hemmo Sievänen s. 1922 Mäntsälä, Vesa Sorsa s. 1949 Liperi, Tarja Talonen s. 1949 Parkano, Aimo Tenni s. 1955 Hartola, Seija Tienari s. 1938 Oulu, Tauno Tikkanen s. 1916 Kiuruvesi ja tallentaja Tenho Tikkanen s. 1937 Kiuruvesi, Tiina Trimeloni s. 1961 Pälkäne, Sauli Tuomela s. 1940 Liperi, Anu Tuominen s. 1972 Rusko, Eila Tuovinen s. 1959 Sodankylä, Raili Tuovinen s. 1941 Rovaniemi, Pentti Utriainen s. 1951 Lieksa, Esa Vainionpää s. 1944 Kurikka, Terhi Vedenkivi s. 1956 Kangasala, Jukka Viitasaari s. 1961 Tampere, Kirsti Vänskä s. 1956 Jyväskylä, Anna-Kaarina Winqvist-Jaakkola s. 1941 Tuusula ja Aatto Wuorenlinna s. 1927 Vaasa. Kenttätyöaineisto sisältää lisäksi anonyymejä kertojia.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA)

Toisen maailmansodan yliluonnolliset kokemukset 2017–2023-väitöskirja-aineisto

Luovutin 73 kertojan kokemuskertomukset kenttätyöaineistostani Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Viittaan kertojiin arkiston numerolla ja merkinnällä: ”SKS KRA. Tmyk xx. 2017–2023”.

Ulla Alastalo s. 1954 Hollola, Tuula Alin-Biari Musafiri s. 1957 Merijärvi, Kari Anttonen s. 1953 Laukaa, Liisa Ehrukainen s. 1956 Lieksa, Merja Flink s. 1953 Joensuu, Johannes Fröjdín s. 1971 Lahti, Ritva Hahtokari s. 1950 Vaasa, Esa Halttunen s. 1947 Kitee, Jukka Heinonen s. 1956 Pori, Markku Hietala s. 1953 Nastola (Lahti), Tuomo Horsma s. 1951 Taivalkoski, Hannu Huotari s. 1946 Kuhmo, Eila Huova s. 1937 Rauma ja tallentaja Silja Peltonen s. 1957 Turku, Jaakko Hynynen s. 1940 Iisalmi, Eeri Hyrkkö s. 1922 Nousiainen, Soini Hämäläinen s. 1926 Mäntsälä, Raila Junnonaho s. 1950 Turku, Anna-Liisa Juntunen s. 1939 Suomussalmi, Leena Juntunen s. 1965 Suomussalmi, Raili Kaarre s. 1944 Ähtäri, Satu Kalliola s. 1952 Tampere, Aune Kariluoto s. 1957 Kajaani, Kalevi Karmitsa s. 1946 Saarijärvi, Anja Kattilakoski s. 1959 Vaasa, Oili Kinnunen s. 1967 Suomussalmi, Osmo Kivilahti s. 1936 Rovaniemi ja Antti Kivilahti s. 1974 Helsinki, Oskari Kosola s. 1935 Hämeenlinna, Ulla Kuikka-Kangas s. 1951 Turku, Reino Kurki-Suonio s. 1937 Tampere, Olli Lahtimies s. 1962 Espoo, Maissi Adèle Lappalainen s. 1927 Raasepori, Helena Lavonen s. 1949 Espoo, Mirjami Lehto s. 1930 Tervola, Ellen Leinonen s. 1972 Sotkamo, Simo Lemettinen s. 1954 Valkeakoski, Anneli Lepola s. 1945 Tampere, Hilpi Linjama s. 1973 Kangasala, Lauri Louhivirta s. 1966 Vieremä, Väinö Luusua s. 1923 Salla ja tallentaja Vesa Haataja s. 1959 Rovaniemi, Anneli Lyytikkä s. 1951 Espoo, Sirpa Malinen s. 1953 ja Aune Malinen s. 1926 Jyväskylä, Heikki Marttila s. 1951 Kirkkonummi, Ouri Mattila s. 1951 Lahti, Jouko Moilanen s. 1954 Suomussalmi, Marja Mononen s. 1937 Lahti, Toivo Mustapää s. 1922 Haapavesi, Antti Mäkynen s. 1955 Kauhajoki, Pekka Nikkanen s. 1947 Parainen, Pirjo Nordenswan s. 1949 Hämeenlinna, Ritva Nousiainen s. 1950 Helsinki, Hellevi Paappanen s. 1957 Jyväskylä, Erkki Paaso s. 1931 Kuivaniemi (Ii), Paavo Parikka s. 1955 Joensuu, Tapio Parviainen s. 1948 Hämeenkyrö, Martti Piela s. 1936 Porvoo, Lahja Kyllikki Piitulainen s. 1924 Utajärvi, Lauri Poutanen s. 1934 Loimaa, Heli Ruotsalainen s. 1965 Joutsa, Matti Ruuttunen s. 1956 Nivala, Helena Ryhänen s. 1933 Helsinki ja tallentaja Liisa Mäntymies s. 1947 Helsinki, Eva Salim s. 1947 Helsinki, Terttu Savallampi s. 1945 Kuopio, Raija Simonen s. 1956 Tornio, Arja Takala s. 1944 Turku, Outi Teirikangas-Lerssi s. 1965 Kaustinen, Eeva Töyry s. 1939 Kuopio, Sirkka Verkama s. 1941 Hattula, Kirsi Viertola s. 1958 Tampere, Kerttu Vihantola s. 1940 Pyhäjärvi, Aimo Viitiö s. 1940 Janakkala, Mika Vilkko s. 1970 Lappeenranta, Rainer Wennström s. 1952 Toholampi sekä anonyymikertoja ”Sotaorpo 1941”.

Yliluonnollinen sota 2017-muistitietokeruu

Muistitietokeruun 51 vastaajan nimet on tallennettu arkistoon numeroituina. Vastaajista kuusi osallistui sekä muistitietokeruuseen että otti yhteyttä minuun. Heidät olen kirjannut nimitiedoin joko kenttätyöaineistooni tai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon luovuttamaani aineistokokonaisuuteen. Viittaan vastaajiin arkiston numerolla ja merkinnällä: ”SKS KRA. Yliluonnollinen sota xx. 2017”.

Muistitietokeruut

Korsuperinteen kilpakeruu 1973
sidos 9. Kauko Roppola.
sidos 16. Johan K. Harju.
sidos 37. Jukka Savolainen.

Sota-aika muistoissamme 2001
s. 139–161. 2001.

Tarinakilpa (TK) 1961–1963
TK 17:92. 1961. Kiihtelysvaara. Olga Hirvonen. Kertoja Ida Parkkinen s. 1896.
TK 14:65. 1961. Kiikoinen. Hongistonmaa. K. Havia.
TK 74:71. 1961. Penttinen Eeva. Kertoja Sivonen Kalle s. 1889, entinen työmies.

Uskomustarinoiden ja memoraattien kortisto, Enteet ja kohtalo (A1–A861)
Pyhäjärvi Ol. a) 4912. 1960.

MUUT TIEDONANNOT

Alli Brummer, sähköpostikirjeenvaihto 11.–31.10.2017.
Jaana Laamanen, Puhelu 27.9.2017 ja sähköpostikirjeenvaihto 27.9.2017–12.7.2019.
Pirkko Sallinen-Gimpl, sähköpostikirjeenvaihto 9.4.2017 Karjala-seuroille lähettämäni tiedotteen perusteella.
Riku Kauhanen, sähköpostikirjeenvaihto 2018–2021.
Tenho Tikkanen, puheluita ja sähköposteja 2019–2020. Hän toimitti tutustuttavaksi Rukajärven suunnan historiayhdistys ry:n perinneaineistoa.

MUU AINEISTO

Brummer, Jussi 1995. *Jumalan läsnäolon tuntu sodassa*. Keskeneräinen lisensiaatintutkielma Helsingin yliopistoon.
Hyrynsalmen asema, Sodan ja rauhan ratayhdistys ry:n näyttely kenttäradasta, näyttelyteksti 2022.
Myllyniemi, Satumaarit 2011 ja 2015. Kenttätyöhaastatteluja Kainuussa.

SANOMALEHDET

Aamulehti 26.1.1940: Näky rintamalla
Uusi Suomi 28.2.1940: Jotain suurta tapahtuu näinä aikoina suomalaisessa kansansielussa

VERKKOLÄHTEET

(Viitattu 28.9.2025)

Kaatuneitten omaisten liitto ry, https://kolry.fi/
Kadettikunnan julkaisut, Veteraanien perintö, https://veteraanienperinto.fi/
Karjalan liitto, https://www.karjalanliitto.fi/

Kielitoimiston sanakirja, https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/kohtalo; https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/#/varjelus
Kirvun pitäjämuseo, https://kirvu.fi/pitajamuseo/
Kotimaisten kielten keskus, Suomen etymologinen sanakirja, https://kaino.kotus.fi/
Kuhmon kaupunki, https://talvisotakuhmossa.fi/
Mannerheim-Internetprojekti, päiväkäskyt, https://mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm
Museovirasto, https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/
Myyttinen tieto -podcast, ASME – Aineellisuus, suullinen runous, myyttinen tieto ja eletty ympäristö -hanke 2021–2025, Kaarina Kosken haastattelu Kuolema Suomessa ja Karjalassa 29.4.2024, https://open.spotify.com/episode/57cKvjDq3ch7y1xgIDezqj
Port Arthur Historic Site, https://portarthur.org.au/
Raatteenportti ja talvisotamuseo, Suomussalmi, https://www.raatteenportti.fi/raatteentie/raatteentien-historia/
Sanakirja.org, https://www.sanakirja.org/
Sodan ja rauhan keskus Muisti, https://muisti.org/nayttelyt/#verkkonayttelyt, Ira Vihreälehdon tarina; https://sodanmuisti.fi/1938/09/30/munchenin-sopimus-allekirjoitettiin-2/; https://sodanmuisti.fi/gategory/jatkosota/
Sotapolku yhdistys ry, https://sotapolku.fi/
Sotasampo, https://www.sotasampo.fi/fi/
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruut, https://www.finlit.fi/aineistot/keruut/
Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäsentilasto, https://kirkontilastot.fi/
Suomen sotahistoria, https://www.sotahistoria.fi/
Suomen Sotahistoriallinen Seura ry, Pirunsaari, https://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/393
The New Ethnographer, https://thenewethnographer.com/the-new-ethnographer/2019/02/26/towards-a-compassionate-turn
The Society for Applied Anthropology, Statement of Ethics, https://appliedanthro.org/about/ethics-resolutions-bylaws/
Tieteen termipankki
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:intersubjektiivisuus
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kansanusko
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kulttuuriperintö
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Historia:desantti
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:affekti
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:emootio
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Sosiaalipsykologia:tuntemus
Tilastokeskus, väestörakenne, StatFin-tilastotietokanta, https://stat.fi/tup/statfin/index.html
Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeistuksia, https://tenk.fi/fi
Unesco, https://ich.unesco.org/en/home
Unesco, https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-action-plan
Uuden etsijät -hanke, https://uudenetsijat.com/
Veteraanivastuu ry, https://veteraanit.fi/

KIRJALLISUUS

Abrahams, Roger D. Phantoms of Romantic Nationalism in Folkloristics. *The Journal of American Folklore* Winter 1993, Vol. 106, No. 419, 3–37, https://doi.org/10.2307/541344 (Viitattu 28.9.2025).
Abrams, Lynn 2016 (2010). *Oral History Theory*. Abingdon, Oxon; New York: Routledge.
Ahmed, Sara 2018 (2004). *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Tampere: Niin&Näin.

Allison, James & Hockey, Jenny & Dawson, Andrew 1997. *After Writing Culture: Epistemology and Praxis in Contemporary Anthropology*. London; New York: Routledge.

Amal Naguib, Saphinaz 2015. The Articulation of Cultural Memory and Heritage in Plural Societies. Terje Stordalen & Saphinaz Amal Naguib (toim.) *The Formative Past and the Formation of the Future: Collective Remembering and Identity Formation*. Oslo: Novus Press.

Anttalainen, Tommi 2019. *Saksalaiset Hyrynsalmella – Ystäviä ja vihollisia 1941–1944*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.

Anttonen, Pertti 2005. *Tradition Through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: SKS.

Apaydin, Veysel 2020. *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*. London: UCL Press.

Arajärvi, Terttu 2010. Äidinriisto satutti pysyvästi. Anne Kuorsalo & Iris Saloranta (toim.) *Sodan haavoittama lapsuus*. Helsinki: Ajatuskirjat.

Ashplant, T. G. & Dawson, Graham & Roper, Michael 2000 (toim.) *Commemorating War: The Politics of Memory*. London; New York: Routledge.

Ashplant, T. G. 2021. Post-War Cultural Reconstruction and the Nation: Some Comparative Considerations. Marja Tuominen & T. G. Ashplant & Tiina Harjumaa (toim.) *Reconstructing Minds and Landscapes: Silent Post-War Memory in the Margins of History*. New York: Routledge.

Assmann, Aleida 2015. Impact and Resonance: Towards a Theory of Emotions in Cultural Memory. Terje Stordalen & Saphinaz Amal Naguib (toim.) *The Formative Past and the Formation of the Future: Collective Remembering and Identity Formation.* Oslo: Novus Press.

Ashton, Paul & Kean, Hilda 2012. *Public History and Heritage Today: People and Their Pasts*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Augoustinos, Martha & Hastie, Brianne & Callaghan, Peta 2018. Apologising for Past Wrongs: Emotion-Reason Rhetoric in Political Discourse. Laurajane Smith & Margaret Wetherell & Gary Campbell (toim.) *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London: Routledge.

Avrami, Erica 2021. Sustainability, Intergenerational Equity, and Pluralism: Can Heritage Conservation Create Alternative Futures? Cornelius Holtorf & Anders Högberg (toim.) *Cultural Heritage and the Future*. London; New York: Routledge.

Bateson, Gregory & Bateson, Mary 1987. *Angels Fear*. New York: Macmillan Publishing.

Beatty, Andrew 2019. *Emotional Worlds: Beyond Anthropology of Emotion*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Behar, Ruth 1996. *The Vulnerable Observer: The Anthropology That Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press.

Behar, Ruth 2020. Read More, Write Less. Carole McGanahan (toim.) *Writing Anthropology: Essays on Craft & Commitment*. Durham: Duke University Press.

Bell, Karl 2019. *Supernatural Cities: Enchantment, Anxiety, and Spectrality*. Suffolk: The Boydell Press.

Bendix, Regina 2018. *Culture and Value: Tourism, Heritage, and Property*. Bloomington: Indiana University Press.

Benjamin, Stefanie 2015. Is This How You Pictured It? Stephen Hanna & Amy Potter & Arnold Modlin & Perry Carter & David Butler (toim.) *Social Memory and Heritage Tourism Methodologies*. New York; Oxon: Routledge.

Bennett, Gillian 1999. *Alas, Poor Ghost*. Logan: Utah State University Press.

Benton, Tim & Cecil, Clementine 2010. Heritage and Public Memory. Tim Benton (toim.) *Understanding Heritage and Memory*. Manchester: Manchester University Press.

Blackman, Lisa 2015. Researching Affect and Embodied Hauntologies: Exploring Analytics of Experimentation. Britta Timm Knudsen & Carsten Stage (toim.) *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect*. UK: Palgrave Macmillan.

Bochner, Arthur 2018. Foreword. In Search of Sociology's Heart and Soul. Carolyn Ellis: *Final Negotiations: A Story of Love, Loss, and Chronic Illness*. Philadelphia; Pennsylvania; Rome; Tokyo: Temple University Press.

Bourge, Joanna 2006. Uusi sotahistoria. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa*. Helsinki: Minerva.

Boylorn, Robin & Orbe, Mark 2021. *Critical Autoethnography: Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*. London; New York: Routledge.

Briggs, Jean 1970. *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*. Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press.

Bruner, Edward 1986. Experience and Its Expressions. Victor Turner & Edward Bruner (toim.) *The Anthropology of Experience*. Urbana; Chicago: University of Illinois Press.

Bryant, Keith 2021. Critical Autoethnography as Intersectional Praxis: A Performative Pedagogical Interplay on Bleeding Borders of Identity. Robin Boylorn & Mark Orbe (toim.) *Critical Autoethnography: Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*. London; New York: Routledge.

Burlingame, Katherine 2021. Learning by Feeling: Excursions into the Affective Landscape. *Journal of Geography in Higher Education* 47(5), 706–718, https://doi.org/10.1080/03098265.2021.1977917 (Viitattu 28.9.2025).

Byrne, Denis 2008. Heritage as Social Action. Rodney Harrison & Graham Fairclough & John Jameson & John Schofield (toim.) *The Heritage Reader*. New York: Routledge.

Byrne, Denis 2009. A Critique of Unfeeling Heritage. Laurajane Smith & Natsuko Akagava (toim.) *Intangible Heritage*. New York; London: Routledge.

Campbell, Elisabeth & Lassiter, Erik 2015. *Doing Ethnography Today: Theories, Methods, Exercises*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.

Carlevari, Anastassia Vivanco & Oosterwijk, Suzanne & Van Kleef, Gerben 2025. Why Do People Engage with the Suffering of Strangers? Exploring Epistemic, Eudaimonic, Social, and Affective Motives, *Cognition and Emotion* 39:3, 614–634, https://doi.org/10.1080/02699931.2024.238569 (Viitattu 28.9.2025).

Cashman, Ray 2011. *Storytelling on the Northern Irish Border: Characters and Community*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.

Cave, Mark 2016. What Remains: Reflections on Crisis Oral History. Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. New York; London: Routledge.

Chang, Heewon 2013. Individual and Collaborative Autoethnography as Method: A Social Scientist's Perspective. Stacy Holman Jones & Tony E. Adams & Carolyn Ellis (toim.) *Handbook of Autoethnography*. Walnut Creek, California: Left Coast Press.

Cifor, Marika 2016. Affecting Relations: Introducing Affect Theory to Archival Discourse. *Arch Sci* 16:7–31, https://doi.org/10.1007/s10502-015-9261-5 (Viitattu 28.9.2025).

Clifford, James & Marcus, George 1986 (toim.) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography.* Berkeley, CA: University of California Press.

Clough, Patricia Ticineto & Halley, Jean 2007 (toim.) *The Affective Turn: Theorizing the Social*. Durham NC: Duke University Press.

Coleman, Simon & Hyatt, Susan & Kingsolver, Ann (toim.) 2017. *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*. New York: Routledge.

Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cooke, Steven & Frieze, Donna-Lee (toim.) 2017. Affect and the Politics of Testimony in Holocaust Museums. Divya P. Tolia-Kelly & Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices, and Infrastructures*. New York; London: Routledge.

Cowdell, Paul 2014. Ghosts and Their Relationship with the Age of a City. *Folklore* 125 no. 1 (2014): 80–91, https://www.jstor.org/stable/i40130945 (Viitattu 28.9.2025).

Cusack-McVeigh, Holly 2017. *Stories Find You, Places Know: Yup'ik Narratives of a Sentient World*. Salt Lake City: University of Utah Press.

Dahlin, Johanna 2018. “Now You Have Visited the War.” Mattias Frihammar & Helaine Silverman (toim.) *Heritage of Death: Landscapes of Emotion, Memory, and Practice*. London: Routledge.

Danielsbacka, Mirkka 2018. Historiantutkimus ja evoluutioteorian superpitkä perspektiivi. Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat*. Helsinki: Gaudeamus.

Darryl, Caterine & Morehead, John W. (toim.) 2019. *The Paranormal and Popular Culture: A Postmodern Religious Landscape*. London; New York: Routledge.

Davies, Owen 2018. *A Supernatural War: Magic, Divination and Faith During the First World War*. Oxford: Oxford University Press.

Day, Abby 2013. Everyday Ghosts: A Matter of Believing in Belonging. Olu Jenzen & Sally R. Munt (toim.) *The Ashgate Research Companion to Paranormal Cultures*. Burlington: Ashgate.

De Nardi, Sarah & High, Steven 2020. Memoryscapes, Introduction. *The Routledge Handbook of Memory and Place*. London; New York: Routledge.

De Nardi, Sarah & Orange, Hilary & High, Steven & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) 2020. Introduction. *The Routledge Handbook of Memory and Place*. London; New York: Routledge.

De Nardi, Sarah & Orange, Hilary 2020. The Body. *The Routledge Handbook of Memory and Place*. London; New York: Routledge.

Derrida, Jacques 2006 (1993). *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. London: Routledge.

Dicks, Bella 2018. Heritage as a Social Practice. Glenn Hooper (toim.) *Heritage at the Interface: Interpretation and Identity*. Gainesville: University Press of Florida.

Dittmer, James & Waterton, Emma 2017. Affecting the Body: Cultures of Militarism at the Australian War Memorial. Divya Tolia-Kelly & Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. New York; London: Routledge.

Dundes, Alan 1980. *Interpreting Folklore*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Durkheim, Émile 1980 (1912). *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi.

Eade, John & Katic, Mario (toim.) 2018. *Military Pilgrimage and Battlefield Tourism*. Oxon; New York: Routledge.

Eiranen, Reetta 2021. Personal Nationalism in a Marital Relationship: Emotive and Gendering Construction of National Experience in Romantic Correspondence. Ville Kivimäki & Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland*. Cham: Palgrave Studies in the History of Experience.

Ellis, Bill 2015. The Haunted Asian Landscapes of Lafcadio Hearn. Jeannie Banks Thomas (toim.) *Putting the Supernatural in Its Place: Folklore, the Hypermodern and the Ethereal*. Salt Lake City: The University of Utah Press.

Ellis, Carolyn & Adams, Tony 2020. Practicing Autoethnography and Living the Autoethnographic Life. Patricia Leavy (toim.) *The Oxford Handbook of Qualitative Research*. New York: Oxford University Press.

Ellis, Carolyn & Patti, Chris 2014. With Heart: Compassionate Interviewing and Storytelling with Holocaust Survivors. *Storytelling, Self, Society* 10(1):389–414, https://doi.org/10.13110/storselfsoci.10.1.0093 (Viitattu 28.9.2025).

Ellis, Carolyn 1995. *Final Negotiations: A Story of Love, Loss, and Chronic Illness.* Philadelphia: Temple University Press.

Enges, Pasi & Hänninen, Kirsi 2015. Uskomuksellisia ilmiöitä nykyajassa. Pasi Enges & Kirsi Hänninen & Tuomas Hovi (toim.) *Kansanuskosta nykypäivän henkisyyteen*. Turku: Turun yliopisto.

Enges, Pasi & Hänninen, Kirsi 2019. Uskonvaraisten olentojen parissa. Pasi Enges & Kirsi Hänninen (toim.) *Hirvityksiä, haamuja ja henkioppaita: Kirjoituksia uskomusolennoista*. Turku: Turun yliopisto.

Enges, Pasi 2012. *”Minä melkein uskon”: Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä*. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.

Erickson, Paul & Murphy, Liam 2017. *A History of Anthropological Theory*. Ontario; New York: University of Toronto Press.

Eriksen, Thomas Hylland 2006. *Engaging Anthropology: The Case for a Public Presence.* Oxford: Berg.

Eriksen, Thomas Hylland 2015. *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press.

Erkkilä, Veikko & Iivari, Pekka 2015. *Jätetyt kodit, tuhotut sillat: Lapin monta historiaa.* Helsinki: Otava.

Estatella, Adolfo & Criado, Tomás Sánchez (toim.) 2018. *Experimental Collaborations*. New York; Oxford: Berghahn Books.

Evans, Tanya 2021. How Do Family Historians Work with Memory? *Journal of Family History* 46(1), 92–106, https://doi.org/10.1177/0363199020967384 (Viitattu 28.9.2025).

Feldt, Laura 2020. Feeling Narrative Cultures: Analyzing Emotions in Religious Narratives with Examples from Old-Babylonian Ninurta Myths. Dirk Johannsen & Anja Kirsch & Jens Kreinath (toim.) *Narrative Cultures and the Aesthetics of Religion*. Leiden; Boston: Brill.

Fingerroos, Outi 2004. Sisällissodan arkistoidut muistot ja tulkinnan mahdollisuus. Tuulikki Kurki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja kuulijat*. Helsinki: SKS.

Fingerroos, Outi 6.6.2001. Suku on pahin – vai onko? Suomen Historiallisen Seuran Agricola-verkkoportaali, https://agricolaverkko.fi/review/suku-on-pahin-vai-onko/ (Viitattu 28.9.2025).

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS.

Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014. Etnologinen kenttätyö ja tutkimus: Metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.

Fingerroos, Outi 2012. Karelia Issue. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill.

Fludernik, Monika 2010. Luonnollinen narratologia ja kognitiiviset parametrit. Mari Hatavaara & Markku Lehtimäki & Pekka Tammi (toim.) *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset: Jälkiklassisen narratologian suuntia*. Helsinki: Gaudeamus.

Foley, Malcolm & Lennon, J. John 1996. Editorial: Heart of Darkness. *International Journal of Heritage Studies* 2(4), 195–197, https://doi.org/10.1080/13527259608722174 (Viitattu 28.9.2025).

French, Lindsay 2019. Refugee Narratives: Oral History and Ethnography: Stories and Silence. *The Oral History Review* 46(2), 267–276, https://doi.org/10.1093/ohr/ohz007 (Viitattu 28.9.2025).

Gardner, Katy & Lewis, David 2015. *Anthropology and Development: Challenges for the Twenty-First Century*. London: Pluto Press.

Geels, Antoon & Wikström, Owe 2009. *Uskonnollinen ihminen: Johdatus uskontopsykologiaan*. Hämeenlinna: Karisto.

Geertz, Clifford 1983. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.

Giaccardi, Elisa 2012. Reframing Heritage in a Participatory Culture. Elisa Giaccardi (toim.) *Heritage and Social Media: Understanding Heritage in a Participatory Culture*. London; New York: Routledge.

Golańska, Dorota 2015. Affective Spaces, Sensuous Engagements: In Quest of a Synaesthetic Approach to Dark Memorials. *International Journal of Heritage Studies* 21(8), 773–790, https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1020960 (Viitattu 28.9.2025).

Goldstein, Diane & Grider, Sylvia Ann & Thomas, Jeannie Banks 2007. *Haunting Experiences: Ghosts in Contemporary Folklore*. Logan: Utah State University Press.

Goldstein, Diane & Shuman, Amy 2012. The Stigmatized Vernacular: Where Reflexivity Meets Untellability. *Journal of Folklore Research* 49(2), 113–126, http://www.jstor.org/stable/j.ctt2005w71 (Viitattu 28.9.2025).

Goldstein, Diane & Shuman, Amy 2016. *The Stigmatized Vernacular*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.

Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja 2016. *Tutkija peilin edessä: Refleksiivisyys ja etnografinen tieto.* Helsinki: Gaudeamus.

Greenwood, Susan & Goodwyn, Erik 2016. *Magical Consciousness: An Anthropological and Neurobiological Approach*. New York; London: Routledge.

Greenwood, Susan 2020. *Developing Magical Consciousness: A Theoretical and Practical Guide for the Expansion of Perception*. London; New York: Routledge.

Grönset, Anne & Davis, Dona Lee 2010. *Mutuality and Empathy: Self and Other in the Ethnographic Encounter*. Wantage: Sean Kingston Publishing.

Haataja, Lauri 2009. Kuin kiveen hakattu – Päämies Kyösti Kallio. Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

Halilovich, Hariz 2013. *Places of Pain: Forced Displacement, Popular Memory, and Trans-Local Identities in Bosnian War-Torn Communities*. New York; Oxford: Berghahn Books.

Hanks, Michele 2015. *Haunted Heritage: The Cultural Politics of Ghost Tourism, Populism, and the Past*. California: Lefcoast Press.

Hansen, Gregory 2016. Intangible Cultural Heritage and the Better Angels of Folklore's Nature. *International Journal of Heritage Studies* 22(8), 622–634, https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1150321 (Viitattu 28.9.2025).

Harjumaa, Tiina 2022. Menetetty ja läsnä oleva Petsamo: Menneisyyden tulkitseminen ja historian rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä. Monitieteinen historiantutkimus – Historiografia ja tulevaisuus, *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* Vol 22 Nro 1/2022, https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.112983 (Viitattu 28.9.2025).

Harrison, Rodney & Rose, Deborah 2010. Intangible Heritage. Tim Benton (toim.) *Understanding Heritage and Memory*. Manchester; New York: Manchester University Press.

Harrison, Rodney 2010. Heritage as Social Action. Susie West (toim.) *Understanding Heritage in Practice*. Manchester; New York: Manchester University Press.

Harrison, Rodney 2013. *Heritage – Critical Approaches*. London; New York: Routledge.

Harvey, David 2017. Critical Heritage Debates and the Commemoration of the First World War: Productive Nostalgia and Discourses of Respectful Reverence During the Centenary. Helaine Silverman & Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Heritage Action: Making the Past in the Present*. Switzerland: Springer.

Havas, Väinö, 1998. *Jumalan Kalamies*. Mirjami Kallio & Paulo Rusava (toim.) Jyväskylä: Gummerus.

Haverinen, Anna & Pajari, Ilona 2019. Kuoleman julkisuus ja yksityisyys. Ilona Pajari & Jussi Jalonen & Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa: Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Heimo, Anne 2011. Vuoden 1918 muistot Sammatissa ja historian yhteiskunnallinen rakentaminen. *Kasvatus & Aika* 5 (2011), 1–14, https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68421 (Viitattu 28.9.2025).

Heimo, Anne 2021. "Got My Finn Tattoo!": Sharing Family Memories on Facebook. Radmila Švaříčková Slabáková (toim.) *Family Memory: Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. London; New York: Routledge.

Hermkens, Anna-Karina 2016. Pilgrimage Studies in Oceania. Dionigi Albera & John Eade (toim.) *New Pathways in Pilgrimage Studies*. New York: Routledge.

Herva, Vesa-Pekka 2014. Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1.2 (2014) 297–321, https://doi.org/10.1558/jca.v1i2.18639 (Viitattu 28.9.2025).

Herva, Vesa-Pekka & Seitsonen, Oula & Banks, Iain & Moshenska, Gabriel & Paphitis, Tina 2024. Folk Magic and the Haunting of the Second World War in Finnish Lapland. *Cambridge Archaeological* 2024, 34(4):547–565, doi:10.1017/S0959774323000495 (Viitattu 28.9.2025).

High, Steven 2014. *Oral History at the Crossroads: Sharing Life Stories of Survival and Displacement*. Vancouver British Columbia: UBC Press.

Hill, Annette 2013. Paranormal Cultural Practices. Olu Jenzen & Sally R. Munt (toim.) *The Ashgate Research Companion to Paranormal Cultures*. Burlington: Ashgate.

Hiltunen Satu 2004. *Hevosenkengän muotoisia päiviä: Hyrynsalmelaisia tarinoita ja uskomuksia 20. vuosisadalta*. Hyrynsalmi: Väskylä ry.

Hollsten, Anna 2020. ”Kuin pätsissä mä seisoisin”: Sankarikuolema ja ristiriitaiset tunteet talvi- ja jatkosotarunoudessa. Elise Nykänen & Riikka Rossi (toim.) *Suomalaiset ahdistukset: Kansallinen omakuva ja kielteiset tunteet*. Joutsen erikoisjulkaisuja, Nro 4, Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto, https://journal.fi/joutsen-svanen-erikois-special/article/view/99968 (Viitattu 28.9.2025).

Holm, Tea 2016. *Spiritualismin muotoutuminen Suomessa: Aatehistoriallinen tutkimus*. Väitöskirja. Helsinki: Unigrafia.

Holm, Tea 2018. Katsaus suomalaiseen spiritualismiin. *Uskonnontutkija* 1 (2018). http://dx.doi.org/10.24291/uskonnontutkija.v7i1.71200 (Viitattu 28.9.2025).

Holman Jones, Stacy 2016. Living Bodies of Thought: The “Critical” in Critical Autoethnography. *Qualitative Inquiry* 22(4), 228–237, https://doi.org/10.1177/1077800415622509 (Viitattu 28.9.2025).

Holman Jones, Stacy 2018. Creative Selves / Creative Cultures: Critical Autoethnography, Performance, and Pedagogy. Stacy Holman Jones & Marc Pruyn (toim.) *Creative Selves / Creative Cultures: Creativity, Education, and the Arts*. Cham: Palgrave Macmillan.

Holman Jones, Stacy & Adams, Tony & Ellis, Carolyn 2013. Coming to Know Autoethnography as More than a Method. Stacy Holman Jones & Tony Adams & Carolyn Ellis (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge.

Honkasalo, Marja-Liisa & Koski, Kaarina 2017. *Mielen rajoilla: Arjen kummat kokemukset*. Helsinki: SKS.

Honkasalo, Marja-Liisa 2017. Selittämättömän jäljillä. *Vähäisiä lisiä* -blogikirjoitus 27.10.2017, https://www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/selittamattoman-jaljilla/ (Viitattu 28.9.2025).

Honkasalo, Marja-Liisa 2023. Johdanto – Mahdottoman metodologioita. Marja-Liisa Honkasalo & Kia Andell & Leena Rouhiainen (toim.) *Kumman ääriin*. Helsinki: Theatre Academy, University of the Arts, https://nivel.teak.fi/nivel19/johdanto/ (Viitattu 28.9.2025).

Honko, Lauri 1988. Perinnelajiteoria. *Sananjalka* 30(1), 99–124. https://doi.org/10.30673/sja.86507 (Viitattu 28.9.2025).

Honko, Lauri 2002. Perinneaineistojen tekijänoikeuksista ja käyttösäännöistä: Luonnollisesta tekijänoikeudesta. *Elore* 2/2002. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://journal.fi/elore/article/view/78364/39263 (Viitattu 28.9.2025).

Houran, James & Hill, Sharon & Haynes, Everett & Bielski, Ursula 2020. Paranormal Tourism: Market Study of a Novel and Interactive Approach to Space Activation and Monetization. *Cornell Hospitality Quarterly* 2020, Vol. 61(3) 287–311, https://doi.org/10.1177/1938965520909094 (Viitattu 28.9.2025).

Hua, Ahn 2009. What We All Long For`: Memory, Trauma and Emotional Geographies. Mick Smith & Joyce Davidson & Laura Cameron & Liz Bondi (toim.) *Emotion, Place and Culture*. London: Routledge.

Hudson, Martyn 2017. *Ghosts, Landscapes, and Social Memory*. London; New York: Routledge.

Hufford, David 1982. *The Terror That Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2021. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS.

Hynninen, Anna 2011. Elämää kerroksittain: Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi. Sami Lakomäki & Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.) *Tekstin rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: SKS.

Hynninen, Anna 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti: Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.

Hytönen, Elina 2009. *Perhe sodassa 1939–45*. Helsinki: Minerva.

Hytönen, Kirsi-Maria 2014. ”Ei elämääni lomia mahtunut”: *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Väitöskirja. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Häkkinen, Perttu & Iitti, Vesa 2015. *Valonkantajat*: *Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä*. Helsinki: Like.

Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) 2014. *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.

Hämeenaho, Pilvi & Ylipulli, Johanna & Suopajärvi, Tiina 2018. *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki: SKS.

Hänninen, Kirsi 2009. *The Construction of Self in Finnish First-Person Supernatural Encounter Narratives*. Väitöskirja. Columbus, Ohio: Ohio State University.

Illman, Ruth & Nynäs, Peter 2022. Uushenkisyys moninaisessa valossa. Tiina Mahlamäki & Minna Opas 2022 (toim.) *Uushenkisyys*. Helsinki: SKS.

Ingold, Tim 2018. *Anthropology: Why It Matters*. Medford, MA: Polity Press.

Jackson, Michael 2002. *The Politics of Storytelling*: *Violence, Transgression and Intersubjectivity*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Jackson, Michael 2007. *Excursions*. Durham; London: Duke University Press.

Jackson, Michael 2012. *Between One and One Another*. London; Los Angeles: University of California Press.

Jackson, Michael 2013. *The Politics of Storytelling: Variations on a Theme by Hannah Arendt*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Jalonen, Jussi 2017. *Summan tarina*. Helsinki: SKS.

Jauhiainen, Marjatta 1999. *Suomalaiset uskomustarinat: Tyypit ja motiivit.* Helsinki: SKS.

Johannsen, Dirk 2020. How to Sense a Ghost: On the Aesthetics of Legend Traditions. Dirk Johannsen & Anja Kirsch & Jens Kreinath (toim.) *Narrative Cultures and the Aesthetics of Religion*. Leiden; Boston: Brill.

Jokinen, Arto 2006. Myytti sodan palveluksessa. Arto Jokinen & Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa*. Helsinki: Minerva.

Jokisipilä, Markku 2005. Suomalainen historiallinen myytti. *Tieteessä tapahtuu 23*(2). https://journal.fi/tt/article/view/56481 (Viitattu 28.9.2025).

Junila, Marianne 2012. Wars on the Home Front. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill.

Juutilainen, Antti 2009. Väestön ja laitosten suojaaminen pommitukselta. Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*. WSOY: Helsinki.

Järvinen, Outi (toim.) 2018. *Suomen Museo*. Vantaa: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2006. War as a Turning Point in Life. Annikki Kaivola-Bregenhøj & Barbro Klein & Ulf Palmenfelt (toim.) *Narrating, Doing, Experiencing: Nordic Folkloristic Perspectives*. Helsinki: SKS.

Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2010. *Kerrotut ja tulkitut unet: Kulttuurinen näkökulma uniin*. Helsinki: SKS.

Kalela, Jorma 2012. *Making History: The Historian and Uses of the Past*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Kalela, Jorma 2018. Teoriattomuus historiatutkimuksen yhteiskuntasuhteissa. Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat*. Helsinki: Gaudeamus.

Kalvig, Anne 2017. *The Rise of Contemporary Spiritualism*. New York: Routledge.

Kananen, Heli 2015. Kylmille asuinsijoille. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950.* Tampere: Vastapaino.

Kauhanen, Riku 2018. *Väärin haudattu sotamies: Kummitustarinoita Suomen taistelukentiltä*. Helsinki: Atena.

Kemppainen, Ilona 2006. *Isänmaan uhrit*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Kemppainen, Ilona 2011. Yhtenäisen kansan yhtenäinen suru – Suhtautuminen kaatuneisiin talvisodan aikana. Kari Alenius & Olavi K. Fält (toim.) *Talvisota kokemuksena*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku 2012. Shifting Images of Our Wars. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) 2006. *Ihminen sodassa*. Helsinki: Minerva.

Kirsch, Stuart 2018. *Engaged Anthropology: Politics Beyond the Text*. Oakland: University of California Press.

Kivilaakso, Katri & Pesonen, Pete & Taavetti, Riikka 2022. Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Kivimäki, Ville & Suodenjoki, Sami & Vahtikari, Tanja 2021. Lived Nation: Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism. Ville Kivimäki & Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland*. Cham: Palgrave Studies in the History of Experience.

Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas 2012. Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill.

Kivimäki, Ville 2007. Sodan rampauttama vanhemmuus. Jenni Kirves & Juha Siltala & Sari Näre (toim.) *Haavoitettu lapsuus: Sodassa koettua*. Helsinki: Weilin+Göös.

Kivimäki, Ville 2012. Introduction. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill.

Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet mielet: Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.

Kivimäki, Ville 2015. Uusi Suomi: Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.

Kivimäki, Ville 2018a. Traumaperäinen stressihäiriö ja historia – Diagnoosista historiantutkimuksen käsitteeksi. Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat*. Helsinki: Gaudeamus.

Kivimäki, Ville 2018b. Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia – Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa. Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Tampere: Vastapaino.

Kivimäki, Ville 2019. Reittejä kokemushistoriaan: Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Johanna Annola & Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino.

Kivimäki, Ville 2021. Nocturnal Nation: Violence and the Nation in Dreams During and After World War II. Ville Kivimäki & Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland.* Cham: Palgrave Studies in the History of Experience.

Kivimäki, Ville 2022. Artisans of Religion at the Moral Frontiers: Finnish Soldiers' Religious Practices, Beliefs, and Attitudes in World War II. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Cham: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8 (Viitattu 28.9.2025).

Kivimäki, Ville 2022. Taistelun ja tappion näyt: Kesän 1944 kokemushistoria suomalaisissa painajaisissa ja elokuvissa. *Historiallinen aikakauskirja* 120:4 (2022), https://doi.org/10.54331/haik.121587 (Viitattu 28.9.2025).

Kivimäki Ville 2024. Sotapainajaiset. Kaarina Koski & Marko Lamberg & Kirsi Kanerva & Anu Korhonen (toim.) *Pohjoiset painajaiset: Pahojen unien kulttuurihistoria*. Helsinki: Gaudeamus.

Kivimäki, Ville 2025. Aseveljistä veteraaneiksi: Kotiinpaluu, tappion kokemus ja entiset sotilaat sodan jälkeen 1944–1960. Marko Tikka (toim.) *Sinivalkoisia sotureita: Suomalaismiehet asevelvollisina, sotilaina ja veteraaneina*. Tampere: Vastapaino.

Klefström, Marja 2010. Toisen polven sotavammat. Anne Kuorsalo & Iris Saloranta (toim.) *Sodan haavoittama lapsuus*. Helsinki: Ajatuskirjat.

Kleemola, Olli 2025. ”Siksi kysyvät lapsemme: miksi te menitte sinne?”: Veteraanipolven asema suomalaisessa 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnassa. Marko Tikka (toim.) *Sinivalkoisia sotureita: Suomalaismiehet asevelvollisina, sotilaina ja veteraaneina*. Tampere: Vastapaino.

Kohn, Tamara 2010. The Role of Serendipity and Memory in Experiencing Field. Peter Collins & Anselma Gallinat (toim.) *The Ethnographic Self as Resource: Writing Memory and Experience into Ethnography*. New York: Berghahn Books.

Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2014. Vesi ei ole samanlaista kaikkialla – ympäristö, paikka ja kulttuuriperintö Vuoksen jokilaaksossa. Tytti Steel & Arja Turunen & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Santikko (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö*. Helsinki: Ethnos ry.

Koskenrouta, Pirjo 2010. Sota asui meillä, isä ei. Anne Kuorsalo & Iris Saloranta (toim.) *Sodan haavoittama lapsuus*. Helsinki: Ajatuskirjat.

Koski, Kaarina & Enges, Pasi 2010. ”Mi en ossaas sanoa mitem mie näin”: Erikoisten aistihavaintojen tulkinta uskomusperinteen pohjalta. *Elore* Vol. 17–1/2010. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://journal.fi/elore/article/view/78848 (Viitattu 28.9.2025).

Koski, Kaarina 2004. Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Tuulikki Kurki (toim.) *Kansanrunousarkisto: Lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: SKS.

Koski, Kaarina 2007. Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita ”kertomusten” tarkastelussa. *Elore* vol. 14–1/2007. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://journal.fi/elore/article/view/78633 (Viitattu 28.9.2025).

Koski, Kaarina 2010. *Kuoleman voimat: Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Koski, Kaarina 2016. Yliluonnollista vai patologista, *Elore*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://doi.org/10.30666/elore.79241 (Viitattu 28.9.2025).

Koski, Kaarina & Lamberg, Marko & Kanerva, Kirsi & Korhonen, Anu 2024. *Pohjoiset painajaiset: Pahojen unien kulttuurihistoria*. Helsinki: Gaudeamus.

Koskinen-Koivisto, Eerika & Hämeenaho, Pilvi 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Eerika Koskinen-Koivisto & Pilvi Hämeenaho (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.

Kotilainen, Sofia 2014. Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.

Kovalainen, Anni 2023. *”Siellä, missä ortodoksisuus elää, säilyvät myös karjalaisen kulttuurin parhaimmat perinteet”: Aamun Koitto -lehti ortodoksisen siirtoväen karjalaisuuden vahvistajana vuosina 1945–1960*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

Krohn, Kaarle 2008 (1914). *Suomalaisten runojen uskonto*. Helsinki: Salakirjat.

Kulju, Mika 2014. *Kohtalona Tali–Ihantala*. Helsinki: Gummerus.

Kumpulainen, Teemu 2015. *Sotavangit työssä jatkosodan aikana. Naarajärvellä vuosina 1941–1944 sijainneen sotavankien järjestelyleiri 2:n kirjoilla olleiden sotavankien leirin ulkopuolella tekemä työ ja työn merkitys*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kurki, Tuulikki 2004. Tekstit kansanrunousarkiston liepeillä. Tuulikki Kurki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: SKS.

Kwon, Heonik 2008. *Ghosts of War in Vietnam*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kølvraa, Christoffer 2015. Affect, Provocation, and Far Right Rhetoric. Britta Timm Knudsen & Carsten Stage (toim.) *Affective Methodologies.* Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

Labrador, Angela & Silberman Neil (toim.) 2018. *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press.

Lacanienta, Andrew & Ellis, Gary & Hill, Brian & Freeman, Patti & Jiang, Jingxian 2020. Provocation and Related Subjective Experiences Along the Dark Tourism Spectrum. *Journal of Heritage Tourism,* 15(6), 626–647, https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1739055 (Viitattu 28.9.2025).

Lahti, Pirkko 2010. Isää ei osannut edes kaivata. Anne Kuorsalo & Iris Saloranta (toim.) *Sodan haavoittama lapsuus*. Helsinki: Ajatuskirjat.

Laidlaw, James 2018. Interpretive Cultural Anthropology Geertz and His 'Writing-Culture' Critics. Matei Candea (toim.) *Schools and Styles of Anthropological Theory*. London; New York: Routledge.

Laine, Kaarina 1972. *Aino Kassinen kertoo*. Helsinki: Otava.

Latvala, Pauliina (toim.) 2001. *Suvun suuri kertomus: Muistitietoa itsenäisen Suomen vaiheista*. Helsinki: SKS.

Latvala, Pauliina 2000. Mikä määrittää suvun muistitiedosta kertomista? *Elore* 2/2000. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://journal.fi/elore/article/view/78289/39188 (Viitattu 28.9.2025).

Laurén, Kirsi & Jaago, Tiiu 2022. Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Laurén, Kirsi & Malinen, Antti 2021. Shame and Silences: Children's Emotional Experiences of Insecurity and Violence in Postwar Finnish Families. *Social History*, 46(2), 193–220, https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314 (Viitattu 28.9.2025).

Lehtinen, Mattias 2020. Affektit pandemian aikana: Pelko, ahdistus ja rakkaus. *Tutkijaliitto* ja *Tiede&edistys.* https://tutkijaliitto.wordpress.com/2020/04/20/affektit-pandemian-aikana-pelko-ahdistus-ja-rakkaus/ (Viitattu 28.9.2025).

Leite, Naomi & Castañeda, Quetzil & Adams, Kathleen (toim.) 2019. *The Ethnography of Tourism: Edward Bruner and Beyond*. Lanham: Lexington Books.

Leiwo, Lotta 2024. Autoetnografisen tutkimusmenetelmän ja diskursiiviseksi muuttuneen dekolonisaation käsitteen kriittistä tarkastelua. *Elore* Vol 31 Nro 1 (2024). Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, https://journal.fi/elore/article/view/143709 (Viitattu 28.9.2025).

Lentilä, Riitta & Juutilainen, Antti 2009. Talvisodan uhrit. Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

Light, Duncan 2015. Heritage and Tourism. Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Linn-Tynen, Erin 2020. Reclaiming the Past as a Matter of Social Justice: African American Heritage, Representation, and Identity in the United States. Veysel Apaydin (toim.) *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage Construction, Transformation, and Destruction*. London: University College London.

Lipman, Carol 2014. *Co-Habiting with Ghosts: Knowledge, Experience, Belief and Domestic Uncanny*. Surrey; Burlington; Vermont: Ashgate.

Lynch, Shrehan & Kuntz, Aaron 2019. 'A Critical Autoethnography of a Doctoral Students' Research Journey: Learning to Take Risks in the Academy'. *Curriculum Studies in Health and Physical Education* 10(2), 156–171, https://doi.org/10.1080/25742981.2019.1588762 (Viitattu 28.9.2025).

Lähteenmäki, Maria 1999. *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja: Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Macdonald, Sharon 1997. The Museums as Mirror: Ethnographical Reflections. James Allison & Jenny Hockey & Andrew Dawson (toim.) *After Writing Culture: Epistemology and Praxis in Contemporary Anthropology*. London; New York: Routledge.

Macdonald, Sharon 2009. *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. Milton Park; Abingdon, Oxon; New York: Routledge.

Macdonald, Sharon 2012. Presencing Europe´s Past. Ullrich Kockel & Máiréad Nic Craith & Jonas Frykman (toim.) *A Companion to the Anthropology of Europe*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Macdonald, Sharon 2013. *Memoryland: Heritage and Identity in Europe Today*. London: Routledge.

MacKenzie, S. P. 2015. Beating the Odds: Superstition and Human Agency in RAF Bomber Command 1942–1945. *War in History* 22(3), 382–400, https://doi.org/10.1177/0968344514525938 (Viitattu 28.9.2025).

Madison, D. Soyini 2012 (2005). *Critical Ethnography: Method, Ethics, and Performance*. Thousand Oaks, California: SAGE.

Magnat, Virginie 2018. A Traveling Ethnography of Voice in Qualitative Research. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 18(6), 430–441, https://doi.org/10.1177/1532708617742407 (Viitattu 28.9.2025).

Mahlamäki, Tiina & Opas, Minna 2022 (toim.) *Uushenkisyys*. Helsinki: SKS.

Malinen, Antti 2019. Ristinkantajat. Johanna Annola & Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino.

Manninen, Laura 16.11.2017. ”Kuihtuva omenapuu ennusti pojan kuoleman” – Näyt ja enneunet olivat sota-aikana tavallisia. Ilta-Sanomat, https://www.is.fi/kotimaa/art 2000005451219.html (Viitattu 28.9.2025).

Marchant, Alicia 2019. *Historizing Heritage and Emotions: The Affective Histories of Blood, Stone, and Land*. Oxon; New York: Routledge.

Margry, Peter Jan 2016. A Foreword to Personal Religiosity. Clara Saraiva & Peter Jan Margry & Lionel Obadia & Kinga Povedák & José Mapril (toim.) *Experiencing Religion: New Approaches to Personal Religiosity*. Wien: Lit Verlag GmgH & Co.

Marschall, Sabine 2015. Touring Memories of the Erased City: Memory, Tourism, and Notions of ‘Home’. *Tourism Geographies* 17(3), 332–349, https://doi.org/10.1080/14616688.2014.1000957 (Viitattu 28.9.2025).

Martini, Annaclaudia & Gasparri, Duccio 2021. Miracle Boats and Other Wonders: Locating Affect in the Narratives of Recovery and Removal of Japanese Post-Disaster Debris. *Emotion, Space and Society* 38, https://doi.org/10.1016/j.emospa.2021.100765 (Viitattu 28.9.2025).

Mattila, Mirva 2023. *Valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030*. Helsinki: Valtioneuvoston julkaisuja 2023:7.

Maynes, Mary Jo & Pierce, Jennifer & Laslett, Barbara 2008. *Telling Stories: The Use of Personal Narratives in the Social Sciences and History*. London: Cornell University Press.

McGranahan, Carole 2020. *Writing Anthropology: Essays on Craft & Commitment*. Durham: Duke University Press.

McKeough, Andreas 2017. *Kirjoittaen kerrottu sota*. Väitöskirja. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Meinander, Henrik 2009. *Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Helsinki: Siltala.

Mikkola, Kati 2006. Modernisaation vastavirrassa. Hilkka Helsti & Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: SKS.

Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan: Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Mikkola, Kati 2021. Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa – Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS.

Mikkonen, Kaarlo (toim.) 1967. *Mikko Reponen, Viipurin profeetta, Suomen kohtalonvuosien apostoli*. Helsinki: Kuva ja sana.

Mildorf, Jarmila 2016. Performing Selves and Audience Design: Interview Narratives on the Internet. Mari Hatavara & Matti Hyvärinen & Maria Mäkelä & Frans Mäyrä (toim.) *Narrative Theory, Literature, and New Media: Narrative Minds and Virtual Worlds*. New York; London: Routledge.

Miles, Stephen 2012. *Battlefield Tourism: Meanings and Interpretations*. Väitöskirja. Glasgow: University of Glasgow.

Miles, William 2002. Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism. *Annals of Tourism Research* (2002) Vol. 29, No. 4, pp. 1175–1178, DOI:10.1016/S0160-7383(02)00054-3 (Viitattu 28.9.2025).

Mitterhofer, Johanna 2018. Beyond the Nation. Glenn Hooper (toim.) *Heritage at the Interface*: *Interpretation and Identity*. Gainesville: University Press of Florida.

Moyaert, Marianne & Geldhof, Joris 2015. *Ritual Participation and Interreligious Dialogue*. London; New York: Bloomsbury.

Muikkula, Ville 7.9.2017. Neuvostosotilaiden luita kerätään sotamuistoiksi – opas ei suostu viemään matkailijoita niiden luo. *Yle*, https://yle.fi/a/3-9818017 (Viitattu 28.9.2025).

Munt, Sally 2013. Introduction. Olu Jenzen & Sally R. Munt (toim.) *The Ashgate Research Companion to Paranormal Cultures*. Burlington: Ashgate.

Murakami, Kyoko 2018. Pilgrimage for Anglo-Japanise Reconciliation. John Eade & Mario Katic (toim.) *Military Pilgrimage and Battlefield Tourism*. Oxon; New York: Routledge.

Murphy, Fiona 2018. The Whisperings of Ghosts: Loss, Longing, and the Return in Stolen Generations Stories. *The Australian Journal of Anthropology* (2018) 29, 332–347, https://doi.org/10.1111/taja.12294 (Viitattu 28.9.2025).

Mustonen, Esko 1988. *Aavistuksia sodassa 1939–1944*. Helsinki: WSOY.

Muzaini, Hamzah & Minca, Claudio 2020. *After Heritage: Critical Perspectives on Heritage from Below*. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar Publishing.

Muzaini, Hamzah 2021. Critical Heritage 'From Below': (E)valu(at)ing Informal War Pasts in Perak, Malaysia. *Space and Culture* 24(3), 378–391, https://doi.org/10.1177/1206331221997698 (Viitattu 28.9.2025).

Myllyniemi, Satumaarit 2018. Yliluonnollinen II maailmansota – lappilaista kokemusperintöä. Outi Järvinen (toim.) *Suomen Museo*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Myllyniemi, Satumaarit 2021. *Yliluonnollinen sota 1939–1945*. Helsinki: SKS Kirjat.

Mäkelä, Heidi Henriikka & Valo, Outi (toim.) 2025. *Aineeton kulttuuriperintö: Käsite, käytäntö, politiikka.* Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/tl.296 (Viitattu 28.9.2025).

Männistö, Anssi & Kivimäki, Ville 2016. *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.

Nash, Dennison 1996. *Anthropology of Tourism*. Oxford: Pergamon.

Nenye, Vesa & Munter, Peter & Wirtanen, Toni & Birks, Chris 2017. *Jatkosota ja Lapin sota 1941–1945*. Helsinki: Gummerus.

Nevala, Seija-Leena & Hytönen, Kirsi-Maria 2015. Toimet, työt ja taakat. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.

Nolan, Riall 2017. *Using Anthropology in the World: A Guide to Becoming an Anthropologist Practitioner*. New York: Routledge.

Nora, Pierre 2011. Foreword. Helmut Anheier & Yudhishthir Raj Isar (toim.) *Heritage, Memory & Identity*. Los Angeles: SAGE.

Norkunas, Martha 2013. The Vulnerable Listener. Anna Sheftel & Stacey Zembrzycki (toim.) *Oral History Off the Record: Toward an Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan.

Noyes, Dorothy 2012. The Social Base of Folklore. Regina Bendix & Galit Hasan-Rokem (toim.) *A Companion to Folklore*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Nykänen, Elise & Rossi, Riikka 2020. *Suomalaiset ahdistukset: Kansallinen omakuva ja kielteiset tunteet*. Joutsen erikoisjulkaisuja, Nro 4, Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto. https://journal.fi/joutsen-svanen-erikois-special/article/view/99968 (Viitattu 28.9.2025).

Näre, Sari & Kirves, Jenni 2014. *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga.

Näre, Sari 2014. Taistelukenttänä Suomen sielu: Suur-Suomi-hengen nostatusta, hengellä pelaamista ja vastarintaa. Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga.

Näre, Sari 2018. Jälkisanat: Sotaorpous sosiaalisena arpena. Eeva Tammi (toim.) *Sotaorpous ja isän muisto*. Kouvola: Reuna.

O'Brien Backhouse, Meghan 2012. Re-Enacting the Wars of the Roses: History and Identity. Hilda Kean & Paul Ashton (toim.) *Public History and Heritage Today: People and Their Pasts*. Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

Oksanen, Atte 2007. Evakkolasten kadotettu koti. Jenni Kirves & Juha Siltala & Sari Näre (toim.) *Haavoitettu lapsuus: Sodassa koettua*. Helsinki: Weilin+Göös.

Olsson, Annika 2024. Being a Good Scholar or a Good Person? Shared/Sharing Authority and the Practice of Taking Scholarship for Granted. *Oral History*. Spring 2024, 57–68, https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1845308/FULLTEXT01.pdf (Viitattu 28.9.2025).

Olsson, Pia 2024. Koskettava ja katkera sota – Ukrainan sota suomalaisten kokemana. *Lähihistoria* vol. 3 (2024, issue 1), 159–187, https://doi.org/10.61559/lh.140943. (Viitattu 28.9.2025).

Osbaldiston, Nick 2011. The Role of Horror and Dread in the Sacred Experience. *Tourist Studies* 11(2) 175–190, https://doi.org/10.1177/1468797611424955 (Viitattu 28.9.2025).

Pajari, Ilona 2013. Aries ja nykyisyyden paino. Matti Peltonen (toim.) *Aries ja historian salaisuus*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.

Palmer, Catherine & Tivers, Jacquline 2019. *Creating Heritage for Tourism*. New York: Routledge.

Paludan-Müller, Carsten 2015. When Memory Takes Place. Marie Louise Stig Sørensen & Dacia Viejo-Rose (toim.) *War and Cultural Heritage: Biographies of Place*. New York: Cambridge University Press.

Paphitis, Tina 2020. Haunted Landscapes: Place, Past and Presence. *Time and Mind* 13:4, 341–349, https://doi.org/10.1080/1751696X.2020.1835091 (Viitattu 28.9.2025).

Peltonen, Ulla-Maija & Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne 2022. Epilogi. Muistitietotutkimuksen muuttuvat kontekstit ja paradigmat. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot*: *Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 2007. Keksitty Mannerheim – muistamisen ja kertomisen politiikkaa. Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata.* Kalevalaseuran vuosikirja 86. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 2021. Kuka kelpaa historiaan? Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS.

Petrisalo, Katriina 2001. *Menneisyys matkakohteena: Kulttuuriantropologinen ja historiatieteellinen tutkimus perinnekulttuurien hyödyntämisestä matkailuteollisuudessa*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Plamper, Jan & Tribe, Keith 2015. *The History of Emotions*. Oxford: Oxford University Press.

Pohjanheimo, Outi 2019. *Etsiä, hoivata, leikkiä: Maagisen ajattelun rikastuminen: Intuitiivinen ajattelu ja emootiot parantamiseen liittyvässä etnografisessa aineistossa*. Väitöskirja. Helsinki: Unigrafia.

Porio, Ensio 1942. *Väkevä ja väkevämpi: Uskonkokemuksia sota- ja kotirintamalta vuosina 1939–1940.* Jyväskylä: Gummerus.

Portelli, Alessandro 1979. "Sulla Specificita della Storia Orale". *Primo Maggio* 13, Fall 1979: 54–60.

Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Portelli, Alessandro 2016. What Makes Oral History Different. Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. New York: Routledge.

Porvali, Mikko 2024. *Viimeiseen asti. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1943–1944*. Helsinki: Atena.

Puukka, Päivi 7.9.2024. Moni ei tiedä Norjaan lähetetyistä suomalaisista sotalapsista – uusi tietokirja avaa lasten kohtaamia vaaroja. *Yle*, https://yle.fi/a/74-20108368 (Viitattu 28.9.2025).

Pöllänen, Pirjo & Björn, Ismo 2024. Lapsen kuoleman sureminen, tunteet ja affektit. *Thanatos* vol 12, 2024, https://doi.org/10.57124/thanatos.127591 (Viitattu 28.9.2025).
Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina 1993. *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
Raivo, Petri 2000. This is Where They Fought. T. G. Ashplant & Graham Dawson & Michael Roper (toim.) (2000) *The Politics of War Memory and Commemoration: Routledge Studies in Memory and Narrative*. London: Routledge.
Raivo, Petri 2007. Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina. Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Helsinki: SKS.
Rancken, Jeena 2017. *Yliluonnollinen kokemus: Tulkinta, merkitys ja vaikutus*. Väitöskirja. Helsinki: Vastapaino.
Reed-Danahay, Deborah 2017. Participating, Observing, Witnessing. Simon Coleman & Susan Hyatt & Ann Kingsolver (toim.) *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*. New York: Routledge.
Rinne, Jenni & Kajander, Anna & Haanpää, Riina (toim.) 2020. *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos ry.
Robertson, Iain 2008. Heritage from Below: Class, Social Protest and Resistance. Brian Graham & Peter Howard (toim.) *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Hampshire; Burlington: Ashgate.
Robertson, Iain 2012. *Heritage from Below*. Farnham; Burlington: Ashgate.
Robertson, Iain 2015. Hardscrabble Heritage: The Ruined Blackhouse and Crofting Landscape as Heritage from Below. *Landscape Research* 40:8, 993–1009, https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1074986 (Viitattu 28.9.2025).
Roper, Peter & Rosenblatt Paul 2017. Silence and Memories of War: An Autoethnographic Exploration of Family Secrecy. *Family Process* 56(1), 250–261, https://doi.org/10.1111/famp.12174 (Viitattu 28.9.2025).
Rossi, Riikka & Seutu, Katja 2007. *Nostalgia: Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Helsinki: SKS.
Ruickbie, Leo 2019. The Haunters and the Hunters: Popular Ghost Hunting and the Pursuit of Paranormal Experience. Darryl Caterine & John W. Morehead (toim.) *The Paranormal and Popular Culture: A Postmodern Religious Landscape*. London; New York: Routledge.
Rylko-Bauer, Barbara & Singer, Merrill & Van Willigen, John 2006. Reclaiming Applied Anthropology: Its Past, Present, and Future. *American Anthropologist* 108(1), 178–190, https://www.jstor.org/stable/3804743 (Viitattu 28.9.2025).
Salazar, Noel & Zhu, Yujie 2015. Heritage and Tourism. Lynn Meske (toim.) *Global Heritage: A Reader*. Malden; Massachusetts; London: Wiley Blackwell John Wiley & Sons, Inc.
Sallinen-Gimpl, Pirkko 2017. *Muolaan morsei ja sulho evakkoreellä Hämeeseen: Siirtoväen tulo, asuttaminen ja kulttuurien kohtaaminen Lounais-Hämeessä*. Helsinki: BoD.
Salmesvuori, Päivi 2020. Kuvitellut taivaalliset todellisuudet. Aila Viholainen & Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.) *Kuvittelu ja uskonto*. Helsinki: SKS.
Samuel, Raphael 1994. *Theatres of Memory*. London; New York: Verso.
Samuels, Kathryn 2015. Introduction. Kathryn Samuels & Trininidad Rico (toim.) 2015. *Heritage Keywords: Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage*. Boulder: University Press of Colorado.
Samuels, Kathryn 2018. *Mobilizing Heritage: Anthropological Practice and Transnational Prospects*. Gainesville: University Press of Florida.
Sather-Wagstaff, Joy 2017. Making Polysense of the World: Affect, Memory, Heritage. Divya Tolia-Kelly & Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. New York; London: Routledge.
Savolainen, Ulla & Koskinen-Koivisto, Eerika & Hytönen, Kirsi-Maria 2022. Muistitietotutkimus, folkloristiikka ja etnologia. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020. Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. *Elore* 1/2020. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. 10.30666/elore.89039 (Viitattu 28.9.2025).

Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka 2022. Muistitietotutkimus: Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muisteluker-ronnan poetiikasta.* Väitöskirja. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Seitsonen, Oula 2018. *Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Selby, Martin 2010. People-Place-Past: The Visitor Experience of Cultural Heritage. Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Culture, Heritage, and Representation*. London: Routledge.

Sheftel, Anna 2013. I Don´t Fancy History Very Much: Reflections on Interviewee Recruitment and Refusal in Bosnia-Herzegovina. Anna Sheftel & Stacey Zembrzycki (toim.) *Oral History Off the Record: Toward and Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan.

Shuman, Amy 2005. *Other People Stories: Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Chicago: University of Illinois Press.

Sidorenko, Ewa 2022. Remembering the War: An Autoethnography of Survival. *Qualitative Inquiry* 28(3–4), 365–377, https://doi.org/10.1177/10778004211066881 (Viitattu 28.9.2025).

Siikala, Anna-Leena 1984. *Tarina ja tulkinta: Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: SKS.

Siivonen, Katriina 2013. Kestävä aineellinen ja aineeton kulttuuri. Outi Tuomi-Nikula & Riina Haan-pää & Aura Kivilaakso (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö.* Helsinki: SKS.

Silberman, Neil & Purser, Margaret 2012. Collective Memory as Affirmation. Elisa Giaccardi (toim.) *Heritage and Social Media: Understanding Heritage in a Participatory Culture*. London; New York: Routledge.

Silvennoinen, Oula 2014. Kumpujen yöhön eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga.

Simola, Seppo 2020. Hevonen oli korvaamaton resurssi sodassa. *Reserviläinen* 19.10.2020.

Simon, Roger 2006. The Terrible Gift: Museums and the Possibility of Hope Without Consolation. *Museum Management and Curatorship* 21:3, 187–204, https://doi.org/10.1016/j.musmancur.2006.02.001 (Viitattu 28.9.2025).

Simonsuuri, Lauri 2006 (1950). *Kansa tarinoi: Tutkielmia kansantarinoiden salaperäisestä maail-masta*. Helsinki: SKS.

Skolov, Slava & Porvali, Mikko 2023. *Kentälle jääneet: Kannaksella 1944 kadonneet sotilaat ja heidän etsintänsä*. Jyväskylä: Atena.

Skultans, Vieda 1998. *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge.

Skultans, Vieda 2007. *Empathy and Healing: Essays on Medical and Narrative Anthropology*. New York; Oxford: Berghahn Books.

Sluka, Jeffrey & Robben, Antonius 2012 (toim.) *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.

Smith, Laurajane & Wetherell, Margaret & Campbell, Gary (toim.) 2018. *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London; New York: Routledge.

Smith, Laurajane 2006. *Uses of Heritage*. New York: Routledge.

Smith, Laurajane 2021. *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*. Lon-don; New York: Routledge.

Sohlberg, Jussi & Kokkinen, Nina 2020. Esoteerisuus, new age ja uushenkisyys: Kehityssuuntia 1900-luvun loppupuolelta nykypäivään. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteeri-suus ja okkultismi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Speed, Chris 2012. Mobile Ouija Boards. Elisa Giaccardi (toim.) *Heritage and Social Media: Understanding Heritage in a Participatory Culture*. London; New York: Routledge.

Stage, Carsten & Knudsen, Britta Timm 2015 (toim.) *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect*. Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

Stinnett, Jerry 2012. Emerging Voices: Resituating Expertise: An Activity Theory Perspective on Representation in Critical Ethnography. *College English* 75(2):129–149, DOI:10.58680/ce201221640 (Viitattu 28.9.2025).

Stone, P. R. 2006. A Dark Tourism Spectrum: Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal* 54(2), 145–160, https://clok.uclan.ac.uk/id/eprint/27720/1/27720%20fulltext_stamped.pdf (Viitattu 28.9.2025).

Strange, Carolyn & Kempa, Mike 2003. Shades of Dark Tourism Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research* 30(2): 386–405, https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00102-0 (Viitattu 28.9.2025).

Stroller, Paul 2017. Flying Toward the Future on the Wings of Wind. Juan Francisco Salazar & Sarah Pink & Andrew Irwing & Johannes Sjöberg (toim.) *Anthropologies and Futures: Researching Emerging and Uncertain Worlds*. London; New York: Bloomsbury.

Subbotsky, Eugene 2019. *Science and Magic in the Modern World*. London; New York: Routledge.

Sugiman, Pamela 2013. I Can Hear Lois Now: Corrections to My Story of the Internment of Japanese Canadians "For the Record". Anna Sheftel & Stacey Zembrzycki (toim.) *Oral History Off the Record: Toward an Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan.

Sumartojo, Shanti 2021. New Geographies of Commemoration. *Progress in Human Geography* 45(3), 531–547, https://doi.org/10.1177/0309132520936758 (Viitattu 28.9.2025).

Summerfield, Penny 2019. *Histories of the Self: Personal Narratives and Historical Practice*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Suojanen, Päivikki 1999. Mitä folkloristiikka on? Bo Lönnqvist & Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot: Johdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: SKS.

Suopajärvi, Tiina & Koskinen-Koivisto, Eerika & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi 2019. Tunteilla on väliä: Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* vol. 26–2/2019. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. https://doi.org/10.30666/elore.77809 (Viitattu 28.9.2025).

Švaříčková Slabáková, Radmila (toim.) 2021. *Family Memory: Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. New York: Routledge.

Swanström, André 2018. *Hakaristin ritarit: Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Helsinki: Atena.

Sørensen, Marie Louise Stig & Adriansen, Inge 2015. Dybbol: The Construction and Reconstruction of a Memorial Landscape. Marie Louise Stig Sørensen & Dacia Viejo-Rose (toim.) *War and Cultural Heritage: Biographies of Place*. New York: Cambridge University Press.

Sørensen, Marie Louise Stig 2009. Interviewing People about Attitudes to Heritage. Marie Louise Stig Sørensen & John Carman (toim.) *Heritage Studies – Methods and Approach*. London: Routledge.

Tammisto, Tuomas & Wilenius, Heikki 2021 (toim.) *Valtion antropologiaa: Tutkimuksia ihmisten hallitsemisesta ja vastarinnasta*. Helsinki: SKS.

Taskinen, Ilari 2025. Ihmisenä vai sankarina sodassa: Maskuliinisuus törmää sotakokemuksiin. Marko Tikka (toim.) *Sinivalkoisia sotureita: Suomalaismiehet asevelvollisina, sotilaina ja veteraaneina.* Tampere: Vastapaino.

Tepora, Tuomas 2007. Sota-ajan leikit ja koulu. Jenni Kirves & Juha Siltala & Sari Näre (toim.) *Haavoitettu lapsuus: Sodassa koettua*. Helsinki: Weilin+Göös.

Tepora, Tuomas 2011. *Sinun puolestas elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.

Tepora, Tuomas 2015. *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.

Tepora, Tuomas 2015. Mikä tekee ”sota-ajasta” muistettavan? Sota ja kollektiivinen muistaminen. Monitieteinen historiantutkimus – Historiografia ja tulevaisuus, *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* Vol 15 Nro 2/2015, https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108625/63628 (Viitattu 28.9.2025).

Thomas, Jeannie Banks 2015. *Putting the Supernatural in its Place: Folklore, the Hypermodern and the Ethereal*. Salt Lake City: The University of Utah Press.

Thomas, Jim 1993. *Doing Critical Ethnography*. Newbury Park, California: SAGE.

Thomas, Suzie & Herva, Vesa-Pekka & Seitsonen, Oula & Koskinen-Koivisto, Eerika 2019. Dark Heritage. *Encyclopedia of Global Archaeology.* Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_3197-1 (Viitattu 28.9.2025).

Tilley-Lubbs, Gresilda 2016. Critical Autoethnography and the Vulnerable Self as Researcher. G. A. Tilley-Lubbs & S. B. Calva (toim.) *Re-Telling Our Stories*. Rotterdam: SensePublishers.

Tilli, Jouni 2014. *Suomen pyhä sota: Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.

Trivelli, Elena 2015. Exploring a ‘Remembering Crisis’: ‘Affective Attuning’ and ‘Assemblaged Archive’ as Theoretical Frameworks and Research Methodologies. Britta Timm Knudsen & Carsten Stage (toim.) *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect*. UK: Palgrave Macmillan.

Tunbridge, J. E. & Ashworth, G. J. 1996. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester; New York: J. Wiley.

Turner, Edith & Turner, Victor 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives*. New York: Columbia University Press.

Uino, Ari 2014. *Sotiemme veteraanit: Rintamalta rakentamaan*. Helsinki: SKS.

Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla: Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Urry, John 1990. *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.

Utriainen, Terhi 1999. *Läsnä, riisuttu, puhdas: Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.

Utriainen, Terhi 2017. *Enkeleitä työpöydällä – Arjen ja lumon etnografiaa*. Helsinki: SKS.

Utriainen, Terhi 2020. Learning Healing Relationality. Dynamics of Religion and Emotion. Sonya E. Pritzker & Janina Fenigsen & James M. Wilce (toim.) *The Routledge Handbook of Language and Emotion*. New York: Routledge.

Uzzell, David 2015. Postscript 1: The Time of Place. Marie Louise Stig Sørensen & Dacia Viejo-Rose (toim.) *War and Cultural Heritage: Biographies of Place*. New York: Cambridge University Press.

Valk, Ülo & Sävborg, Daniel 2018 (toim.) *Storied and Supernatural Places: Studies in Spatial and Social Dimensions of Folklore and Sagas*. Helsinki: SKS.

ValverDe Barea M. & Mata Castro C & Ruiz Martinez G. M. & Solis M. O 2021. Social Stigma and Mental Health. *European Psychiatry* 64(Suppl 1), S365, https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2021.978 (Viitattu 28.9.2025).

Van der Auwera, Sigrid 2015. Civil Society. Kathryn Samuels & Trininidad Rico (toim.) *Heritage Keywords: Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage*. Boulder: University Press of Colorado.

Van der Laarse, Rob 2019. Europe’s Peat Fire: Intangible Heritage and the Crusades for Identity. Tuuli Lähdesmäki & Luisa Passerini & Sigrid Kaasik-Krogerus & Iris van Huis (toim.) *Dissonant Heritages and Memories in Contemporary Europe*. Cham: Springer Nature.

Van Katwyk, Trish & Guzik, Catherine 2022. Using Collaborative Critical Autoethnography to Decolonize Through “Seeing” and Doing: Social Work, Community Engagement, and Ethical Practice. *Aotearoa New Zealand Social Work* 34(2), 67–80, DOI:10.11157/anzswj-vol34iss2id905 (Viitattu 28.9.2025).

Vehkalahti, Kaisa & Jouhki, Essi 2022. Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS.

Vestergaard, Evija Volfa 2019. *Trauma, Cultural Complexes, and Transformation Folk Narratives and Present Realities*. Oxon: Routledge.

Viejo-Rose, Dacia & Sørensen, Marie Louise Stig 2015. Cultural Heritage and Armed Conflict: New Questions for an Old Relationship. Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. New York: Palgrave Macmillan.

Viejo-Rose, Dacia 2011. Destruction and Reconstruction of Heritage: Impacts on Memory and Identity. Helmut Anheier & Yudhishthir Raj Isar (toim.) *Heritage, Memory & Identity*. Los Angeles: SAGE.

Vihreälehto, Ira 2016. *Tuntematon sotavanki: Venäläistä isoisääni etsimässä*. Helsinki: Atena.

Virtanen, Leea 1974. *Kun kello pysähtyi: Tavallisen suomalaisen yliluonnolliset kokemukset*. Helsinki: WSOY.

Virtanen, Leea 1977. *Telepaattiset kokemukset*. Porvoo: WSOY.

Virtanen, Leea 1988. *Suomalainen kansankulttuuri*. Helsinki: SKS.

Väyrynen, Anna-Liisa 2014. Lokan allasevakkojen hukutettu kotiseutu: Menetetyt maisemat aineellisen ja henkisen kulttuuriperinnön kuvaajina. Tytti Steel & Arja Turunen & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Santikko (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö*. Helsinki: Ethnos ry.

Walton, Susan 1993. Jean Briggs's Never in Anger as an Ethnography of Experience. *Critique of Anthropology* Vol 13(4) 379–399, https://doi.org/10.1177/0308275X9301300406 (Viitattu 28.9.2025).

Waterton, Emma & Hayley, Saul 2020. Ghosts of the Anthropocene: Spectral Accretions at the Port Arthur Historic Site, *Landscape Research* 46(3), 362–376, https://doi.org/10.1080/01426397.2020.1808957 (Viitattu 28.9.2025).

Waterton, Emma & Watson, Steve & Silverman, Helaine 2017. An Introduction to Heritage in Action. Helaine Silverman & Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *Heritage Action: Making the Past in the Present*. Cham: Springer.

Waterton, Emma & Watson, Steve 2015. Heritage as a Focus of Research: Past, Present, and New Directions. Emma Waterton & Steve Watson (toim.) *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Waterton, Emma 2014. A More-Than-Representational Understanding of Heritage? The 'Past' and the Politics of Affect. *Geography Compass* 8/11 (2014): 823–833, https://doi.org/10.1111/gec3.12182 (Viitattu 28.9.2025).

Watkins, Joe 2017. Research, Representation, Redemption, and Repatriation: Archaeology and Community Relationships in 21st Century America. Simon Coleman & Susan Hyatt & Ann Kingsolver (toim.) *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*. New York: Routledge.

Wattanagun, Kanya 2017. The Terror That Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions. Book Review. *Journal of Humanities Regular* 20.1 (2017).

Wetherell, Margaret 2012. *Affect and Emotion: A New Social Science Understanding*. Los Angeles; London: SAGE.

Winter, Jay 1995. *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Winter, Jay 2017. *War Beyond Words*. Cambridge: Cambridge University Press.

Woodham, Anna & Hess, Alison & Smith, Rhianedd 2020. *Exploring Emotion, Care, and Enthusiasm in Unloved Museum Collections*. Amsterdam: Arc Humanities Press.

Ylikangas, Mikko 2009. *Unileipää, kuolonvettä ja spiidiä: Huumeet Suomessa 1800–1950.* Helsinki: Atena.

Zeitlin, Steve 2016. *The Poetry of Everyday Life: Storytelling and the Art of Awareness*. London: Cornell University Press.

Liitteet

Liite 1. Muistitietokeruuesite, SKS 2017.

MUISTITIETOKERUU 4.6.–30.11.2017

Sodat 1939–1945 olivat inhimillisesti katsoen herkkää ja tunteikasta aikaa. Sota merkitsi pelkoa, uhkaa ja hätää. Toisaalta koettiin myös yhteisöllisyyttä ja toivoa. Sota-aikana yliluonnolliset, arkijärjellä selittämättömät kokemukset olivat yleisiä. Sodan melskeessä liikkuivat myös tarinat.

Keräämme talvi-, jatko- ja Lapin sotiin liittyviä uskomustarinoita ja yliluonnollisiksi tulkittuja kokemuksia. Tervetulleita ovat niin itse koetut, sota-aikana kuullut kuin perimätietona siirtyneet tarinat ja uskomukset sotien yliluonnollisista olennoista, voimista ja ilmiöistä. Voit myös haastatella sotaveteraaneja, lottia ja kotirintamalla sodan aikana eläneitä ihmisiä.

Kirjoittamisen apuna voit käyttää seuraavia kysymyksiä:
- Oletko kokenut sota-aikana tai sotien jälkeen sellaista, jonka tulkitsit yliluonnolliseksi? Onko rintamakaverisi, sukulaisesi tai tuttavasi kertonut sinulle kokemuksestaan? Kerro siitä.
- Kuvaile, mitä kokemus merkitsi sinulle sota-aikana. Entä kuinka tulkitset tarinan nykyisin?
- Miten kokemus on vaikuttanut omaan elämänkulkuusi.
- Mihin paikkaan, hetkeen ja sodan vaiheeseen tarina liittyy? Nimeä tapahtumapaikka, päivämäärä ja kellonaika mahdollisimman tarkkaan.
- Tapahtuiko yliluonnollinen kokemus kotirintamalla?
- Olitko tapahtumahetkellä yksin vai seurassa? Kokiko useampi ihminen yliluonnollisen ilmiön?
- Olitko hereillä vai unessa? Yllättikö kokemus vai osasitko odottaa sitä?
- Kenelle kerroit kokemuksestasi vai piditkö asian omana tietonasi? Miten kertomukseesi suhtauduttiin?
- Missä tilanteessa kokemuksestasi keskusteltiin? (esim. korsussa, juoksuhaudassa, kenttäsaunassa, tarinapiirissä, kotiin palattuasi)
- Oletko kuullut jonkun muun kokeneen yliluonnollisia ilmiöitä sotaan liittyen?
- Liittyykö venäläisiin sotilaisiin yliluonnollisia tarinoita?

Keruun järjestää Suomalaisen Kirjallisuuden Seura yhteistyössä Oulun yliopistossa väitöskirjaa tekevän Satumaarit Myllyniemen kanssa. Väitöskirja liittyy Lapin sodan osalta Suomen Akatemian rahoittamaan Lapland's Dark Heritage -tutkimushankkeeseen (2014–2018).

Tuloksista tiedotamme keväällä 2018. Arvomme kaikkien vastaajien kesken kirjapalkintoja.

VASTAUSOHJEET

Voit osallistua omalla nimelläsi tai nimimerkillä. Liitä mukaan taustatietosi: syntymävuosi, sukupuoli, äidinkieli, kotiseutu, suvun kotiseutu, rooli sota-aikana, sijoituspaikat sodissa, perhemuoto, koulutus ja ammatti ennen sotia ja sotien jälkeen.

Kirjoita omalla kielelläsi ja tyylilläsi. Tekstien pituutta ei ole rajoitettu. Kirjoita vastaukseesi oma ja mahdollisen haastateltavan suostumus siihen, että lähettämäsi aineisto arkistoidaan SKS:n arkistoon.

Otamme vastaan myös valokuvia. Lähettämällä kuvat annat suostumuksesi kuvien arkistointiin SKS:n arkistoon sekä niiden tutkimiseen ja julkaisemiseen arkiston sääntöjä noudattaen. Muista kuvaluovutuksista ota yhteyttä arkistokuvat@finlit.fi.

Tutustu SKS:n arkiston keruuohjeisiin www.finlit.fi/luovutus_ja_keruuohjeet.

Lähetä kirjoituksesi 30.11.2017 mennessä
- verkkolomakkeella osoitteessa www.finlit.fi/yliluonnollinen_sota tai
- postitse osoitteeseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, arkisto, PL 259, 00171 Helsinki, merkitse kuoreen tunnus "Yliluonnollinen sota" tai
- sähköpostin liitetiedostona osoitteeseen keruu@finlit.fi, merkitse aihekenttään tunnus "Yliluonnollinen sota".

SKS

Lisätietoja:
Satumaarit Myllyniemi, satumaarit.myllyniemi@gmail.com, puh. 040 511 7097
SKS:n arkisto, puh. 0201 131 240, keruu@finlit.fi

Liite 2. Mediayhteistyö, esitykset ja julkaisut

Julkaisut

Myllyniemi, Satumaarit 2021. *Yliluonnollinen sota 1939–1945*. Helsinki: SKS Kirjat.
Myllyniemi, Satumaarit 2018. Yliluonnollinen II maailmansota – lappilaista kokemusperintöä. *Suomen Museo*. Outi Järvinen (toim.) Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Kulttuuriluennot ja keskustelutilaisuudet

12.11.2024 Kulttuuriluento Nurmijärven museon tapahtumassa Rajamäen kirjastossa.
30.10.2024 Kulttuuriluento Etelä-Pohjanmaan Perinneyhdistyksen ja Seinäjoen kaupunginkirjastossa.
2.3.2024 Kokousesitelmä Karjalan Liiton Varsinais-Suomen piirin kevätkokouksessa Turun Karjalatalossa.
5.10.2023 Kulttuuriluento Turun yliopiston folkloristiikan ja uskontieteen 60. juhlavuoden Studia Generalia -tapahtumassa Turun kaupunginkirjastossa.
27.10.2022 Kulttuuriluento Kajaanin Kaukametsän opistossa.
10.7.2022 Kulttuuriluento Ilomantsin Möhkön ruukkipäivässä.
21.4.2022 Kulttuuriluento Hämeenlinnan Museo Militariassa.
3.10.2021 Esiintyminen Turun kirjamessuilla, 28.10.2021 Helsingin kirjamessuilla ja 19.11.2021 Kainuun kirjamessuilla
24.8.2021 Keskustelutilaisuus Helsingin Akateemisessa kirjakaupassa Suomen Tietokirjailijoiden tapahtumassa.
31.10.2019 Esitys Turun yliopiston folkloristiikan oppiaineen Halloween-tapahtumassa.
27.6.2018 Alustus Kuhmon Kansanmusiikkijuhla Sommelon Kuolemaseminaarissa.
18.1.2018 Kulttuuriluento Kajaanin Kaukametsän opistossa.

Kirjoittamani blogitekstit

(Viitattu 28.9.2025)

28.9.2023 Turun yliopiston uskontotiede ja folkloristiikka 60-vuotta, blogiteksti: Yliluonnollinen toinen maailmansota suomalaisten kertomana, https://fokaus.wordpress.com/2023/09/28/yliluonnollinen-toinen-maailmansota-suomalaisten-kertomana/
16.3.2022 Turun yliopiston *Katsomukset*-blogiteksti: Suomalaisten yliluonnolliset sotakokemukset ja uudistuva suhde menneisyyteen, https://katsomukset.fi/2022/03/16/suomalaisten-yliluonnolliset-sotakokemukset-ja-uudistuva-suhde-menneisyyteen/
7.5.2020 Turun yliopiston *Kummastus*-foorumin blogiteksti: Lohdullinen yliluonnollinen sota.
7.9.2018 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran blogi *Vähäisiä lisiä*: Yliluonnollinen sota ja yhdessä luotu kulttuuriperintö, https://www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/yliluonnollinen-sota-ja-yhdessa-luotu-kulttuuriperinto/
27.3.2018 *AntroBlogi*; Yliluonnollinen sota, herkkää kokemusperintöä kartoittamassa, https://antroblogi.fi/2018/03/yliluonnollinen-sota-herkkaa-kokemusperintoa-kartoittamassa/
29.9.2017 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran blogi *Vähäisiä lisiä*: Yliluonnollinen sota, suomalaisten uskomusmaailma II maailmansodassa, https://www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/yliluonnollinen-sota-suomalaisten-uskomusmaailma-ii-maailmansodassa/

Radio- ja tv-haastattelut ja podcastit

(Viitattu 28.9.2025)

5.10.2023 Turun yliopiston folkloristiikan ja uskontotieteen juhlavuoden Kulttuurien tutkimus *UTU podcast*, Peppi Leinosen ja Wilma Kotivainion vieraana, Stream episode Jakso 6, https://soundcloud.com/kulttuurien-tutkimus-utu/jakso-6-yliluonnollinen-sota

15.2.2022 SKS-podcast *Keskustelemuksia*, Vesa Kyllösen vieraana, Yliluonnollinen sota, https://creators.spotify.com/pod/show/sksfinlit/episodes/Yliluonnollinen-sota-e1e3nrm

8.10.2021 Radio Yle 1, *Kalle Haatanen*, Yliluonnollinen sota, https://areena.yle.fi/podcastit/1-50910935

17.12.2018 Suomen Kulttuurirahaston *SKR Podcast*, Olli Ahlroosin ja Joakim Puseniuksen vieraana, Psykedeeleista ja yliluonnollisista kokemuksista, https://www.youtube.com/watch?v=1SPtHgAHtkg

9.7.2018 Yle Radio 1, *Sydänjuurilla*, Amanda Kauranteen vieraana: Juhlamusiikkia surun sattuessa

28.9.2017 Yle TV1, *Ylen aamu*, Marja Sannikan vieraana, Sodan kokeneet avautuvat vihdoin yliluonnolliseksi koetuista enteistä, https://yle.fi/a/3-9855539

16.5.2017 Yle Puhe, *Perttu Häkkinen*, Panu Hietanevan vieraana: Yliluonnollisiksi tulkitut sotakokemukset

Lehtijutut

19.6.2024 *Seura*, Jukka Vuorion juttu: Enkeleitä etulinjassa.

1/2022 *Voi hyvin*, Sirpa Pääkkösen juttu: Sota herkisti enteille.

2.12.2021 *Kirkko ja Kaupunki*, Hanna Anttilan juttu: Varjelusta, etiäisiä ja kummia kokemuksia.

25.11.2021 *Sana*, Anu Antikaisen juttu: Sota-ajan yliluonnolliset kokemukset toivat lohtua ja varjelusta.

29.9.2021 *Turun Sanomat*, Eelis Rytkösen juttu: Vilunväristyksiä Naantalista Syvärille ja merkki Jumalalta Kiikalaan.

8.9.2021 *Yle Kulttuuriuutiset*, Jussi Mankkisen juttu: Vereen kastettu hanki ja muita enteitä: Sota-ajan Suomi täyttyi yliluonnollisista kokemuksista, jotka ennustivat kuolemaa, mutta toivat myös lohtua.

18.8.2021 *Koti-Kajaani*, Tiina Suutarin juttu: Yliluonnollinen yhteys.

30.11.2019 *Iltalehti*, Tallaisia olivat talvi- ja jatkosodan yliluonnolliset kokemukset.

24.11.2019 *Sunnuntaisuomalainen*, Terhi Nevalaisen juttu: Sodan enteet.

12.3.2018 *Kotikirkko*, Riitta-Sisko Keinosen juttu: Sota-ajan vaietut näyt ja enteet.

16.11.2017 *Ilta-Sanomat*, Laura Mannisen juttu: ”Kuihtuva omenapuu ennusti pojan kuoleman” – Näyt ja enneunet olivat sota-aikana tavallisia.

10.–12.9.2017 *Aamulehti, Kainuun Sanomat, Hämeen Sanomat, Ilkka, Lapin Kansa, Kaleva, Pohjalainen, Keskipohjanmaa-lehti, Satakunnan Kansa ja Forssan lehti*, Simo-Pekka Virkkulan juttu: Sota stressasi suomalaisia ja tuotti outoja kokemuksia, enteitä, näkyjä, haltijoita ja enkeleitä.

10.6.2017 *Kaleva* ja 5.8.2017 *Turun Sanomat*, Jarno Mällisen juttu: Sota-ajan haamut talteen.

26.4.2017 *Sotaveteraani*, Sotaveteraanin ja kotirintaman vastuunkantajan tarinat talteen.

TURUN
YLIOPISTO
UNIVERSITY
OF TURKU

Painosalama, Turku, Finland 2025

ISBN 978-952-02-0266-8 (PRINT)
ISBN 978-952-02-0267-5 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Print)
ISSN 2343-3191 (Online)